

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM
BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
DERGİSİ

(ULUSAL HAKEMLİ DERGİ)

sayı / number: 9

eylül / september 2021

ISSN: 2602-3938

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ DERGİSİ

Sayı / Number 9 Son Bahar / Autumn 2021

Yayımlayan / Published

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Rafet Metin

Yayın Yönetmenleri / Editors

Dr. Öğrt. Üyesi Özkan Dayı

Yabancı Dil Editörleri / Editors of Foreign Language

Arş. Gör. Hüseyin İlhan
Arş. Gör. Fatih Köksal
Arş. Gör. Kurban Durmuşoğlu

Yazı İşleri / Editorial Secretary

Dr. Öğrt. Üyesi Osman Oruç

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Fatih Eşki
Arş. Gör. Ömür Erbay
Arş. Gör. Erdem Saka

Dizgi / Typesetting

Dr. Öğrt. Üyesi Özkan Dayı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Rafet METİN (Başkan)
Prof. Dr. Necmettin TOZLU
Prof. Dr. Abdülkadir YILMAZ
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR
Doç. Dr. Fatih YALÇIN
Dr. Öğrt. Üyesi Serdar GÖKTAŞ
Dr. Öğrt. Üyesi Gazi ÖZDEMİR
Dr. Öğrt. Üyesi Esat AKTAŞ
Dr. Öğrt. Üyesi İlhan KARACA

Yabancı Dil Danışmanları Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Ahmet Beşe
Prof. Dr. Sait Uyulaş
Prof. Dr. Nimet Yıldırım
Doç. Dr. Nurullah Yılmaz
Dr. Öğrt. Üyesi Asuman Gökhan
Dr. Öğrt. Üyesi Yasemin Yaylalı

(BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ DERGİSİ'NİN ARALIK 2019 TARİHLİ
5. SAYISI, 1-3 KASIM 2019'DA ULUSLARARASI MARMARA FEN VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ'NDE
(İMASCON) SUNULAN BAZI BİLDİRİLER KAPSAMINDA ÖZEL SAYI OLARAK YAYINLANMIŞTIR.)

Yazışma Adresi / Correspondence

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanlığı- 69000 BAYBURT
Telephone: 0 458 333 20 34
e-mail: baytobilder@gmail.com

Baskı / Press

Rana Ajans / Erzurum

ISSN 2602-3938

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ
DERGİSİ ULUSAL HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

HER YIL MART ve EYLÜL AYLARINDA YAYIMLANMAKTADIR.

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. İ. Ethem ATNUR
Prof. Dr. Ahmet TURAN
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU
Prof. Dr. Mehmet Faruk TOPRAK
Prof. Dr. Hüseyin IZGAR
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
Prof. Dr. Sait UYLAŐ
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Prof. Dr. Besim ÖZCAN
Prof. Dr. S. Selçuk GÜNAY

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta)
Doç. Dr. Fatih Yalçın (Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane)
Doç. Dr. Deniz AKPINAR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / Erzincan)
Doç. Dr. Mehmet SEVER (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Doç. Dr. Hatem TÜRK (Giresun Üniversitesi / Giresun)
Dr. Öğrt. Üyesi İlhan KARACA (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi M. Yasin TAŞKESEN LİOĞLU (Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
Dr. Öğrt. Üyesi Kemal TAŞCI (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / Erzincan)
Dr. Öğrt. Üyesi Erkan DİKİCİ (Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane)
Dr. Öğrt. Üyesi Ruken KARADUMAN (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi İsmail ABALI (Iğdır Üniversitesi / Iğdır)
Dr. Öğrt. Üyesi Serdar GÖKTAŞ (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Fatih KAYA (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Cem ÖZKURT (Bayburt Üniversitesi / Bayburt)
Dr. Öğrt. Üyesi Ergün ACAR (Sinop Üniversitesi / Sinop)
Dr. Öğrt. Üyesi Ekrem GÜZEL (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Rize)
Dr. Öğrt. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Rize)
Öğr. Gör. Sertan ALİBEKİROĞLU (Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep)

İÇİNDEKİLER

Özlem ÜNALAN

Prof. Dr. Hamdi Güleç'in Bayburt Halk Kültürüne Katkıları

Hamdi Güleç's Contributions to the folk Culture of Bayburt..... (7-16)

Osman ORUÇ

Bayburtlu'yu Bayburt Türküleri Üzerinden Okuma Denemesi

Attempt to Read People of Bayburt by Way of Bayburt Folk Songs..... (17-25)

Cem ÖZKURT

Devletin Öteki Yüzü: Egemenlik, Hegomanya Stratejileri ve Çoklu İktidar Savaşmaları

The Other Side of the State: Sovereignty, Hemnia Strategies and Multiple Power Wars (27-43)

Ferdi GÜZEL

Türkiye Türkçesi Ağzlarında ezgert- (< es+ker-t-) Fiili

The Verb ezgert- (< es+ker-t-) in Turkey Turkish Dialects..... (45-56)

Hasan BOZKAYA-SELÇUK İLGAZ

Vatandaşlık Bilinç Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Citizenship Consciousness Scale Validity and Reliability Study..... (57-85)

Lokman CERRAH

İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Araştırma Görevlilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Bakışı

Faculty Of Theology And Islamic Sciences Research Staff's View Of Gender Roles..... (87-110)

Adem SEYMEN

Bayburt'ta Değirmencilik ve Etrafında Gelişen Kültürel Unsurlar

Milling in Bayburt and the Cultural Elements Developing Around it..... (111-126)

Soydan TERZİ

Zafer Lokantası Örneğinden Hareketle Bayburt Kent Kültüründe
Dönercilik ve Mekânsal Hafıza Üzerine Bir İnceleme

*A Research on Doner Kebab And Spatial Memory in the Urban Cul-ture of
Bayburt, Based on the Example of Zafer Restaurant.....* (126-140)

Tuğba Akkoyun KOÇ

Attilâ İlhan'ın "hu" Şiiri Üzerine Bir Çözümleme

An Analysis on Attilâ İlhan's "hu" Poem (141-153)

Yasemin APALI

Pandemi Döneminin Zorlukları Karşısında Din

Religion Against the Challenges of the Pandemic Period (155-168)

Yusuf Ziya KESKİN - Meryem İnan ÖNAL

Resmi Telgraflar Doğrultusunda 1939 Erzincan Depremi'nde Kurtarma,
İlk Yardım ve İskân Faaliyetleri

*Rescue, First Aid and Settlement Activities in 1939 Erzincan Earthquake of
According to Official Telegrams* (169-190)

Şahnaz OKTAY

Fransız Yahudi Tarihçi Renee Bernheim'e Göre Osmanlı Devleti
Yahudilerinin Siyasi, İktisadi ve Kültürel Durumları

*Political, Economic and Cultural Situation of Ottoman Jews According to
French Jewish Historian Renne Bernheim* (191-212)

Yazım ve Yayın İlkeleri (213-216)

PROF. DR. HAMDİ GÜLEÇ'İN BAYBURT HALK KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Hamdi Güleç's Contributions to the folk Culture of Bayburt

Özlem ÜNALAN*

Makale Geliş Tarihi: 10.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Hamdi Güleç Bayburt'un Alıçlık (Kestesi) Köyü'nde doğmuş, her fırsatta Bayburt'a hizmet etmiş bir bilim insanıdır. Uzun yıllar Bayburt dışında yaşasa da memleket özlemi burnunda tütmüş ömrünün son demlerini Bayburt'ta geçirmiştir. O Bayburt'a duyduğu sevgi ve özlemi Bayburtlu halk şairlerinin dilinden sıkça dile getirmiştir. Akademik hayatına başladığı ilk yıllardan itibaren Bayburt halk kültürü üzerine çok sayıda eserler vermiştir. Bu çalışmanın amacı da onun çok sevdiği ve her fırsatta övdüğü Bayburt kültürüne olan katkılarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmanın giriş bölümünde Hamdi Güleç'in hayatına yer verilecek sonrasında onun Bayburt halk kültürü üzerine yaptığı çalışmalardan söz edilecektir. Bu bağlamda onun Bayburt konulu kitapları, çeşitli dergilerde yayımladığı makaleleri ve sempozyumlarda Bayburtla ilgili sunduğu bildiriler anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hamdi Güleç, Bayburt, Halk Kültürü, Halk Şairleri.

Hamdi Güleç's Contributions to the folk Culture of Bayburt

Abstract: Hamdi Güleç is a scientist who was born in Alıçlık (Kestesi) Village of Bayburt and served Bayburt at every opportunity. Although he lived outside Bayburt for many years, he was longing for his homeland and spent the last days of his life in Bayburt. He frequently expressed his love and longing for Bayburt in the language of folk poets from Bayburt. He has produced many works on Bayburt folk culture since the first years of his academic life. The aim of the study is to reveal his contributions to Bayburt culture, which he loves and praises at every opportunity. In this direction, the life of Hamdi Güleç will be included in the introduction part of the study, and then his studies on Bayburt folk culture will be mentioned. In this context, his books on Bayburt, his articles published in various journals and the papers he presented in symposiums about Bayburt will be explained.

Keywords: Hamdi Güleç, Bayburt, Folk Culture, Folk Poets.

* Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemunalan@bayburt.edu.tr

Giriş

Hamdi Güleç, 1949 yılında Bayburt'ta doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Bayburt'ta tamamlamış, lise öğrenimini ise Gümüşhane'de yapmıştır. 1972 yılında Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiş bitirme tezi olarak da “*Bayburt Türküleri*” isimli bir çalışma hazırlamıştır. 1972'nin son aylarında Bayburt Lisesi'nde edebiyat öğretmenliğine başlamıştır. Askerlik sürecinden sonra 1975 yılında Balıkesir Muharrem Hasbi Koray Lisesi'ne Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olarak atanmıştır. 1976-1977 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nda şube müdür yardımcısı olmuş, 1978'de Balıkesir'deki görevine dönmüştür. 1982-1992 yılları arasında Uludağ Üniversitesi Balıkesir Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevliliği yapmıştır. Ayrıca 1982-1997 yıllarında Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünde, 1992-1997 arasında ise Balıkesir Üniversitesi rektörlük biriminde Türk Dili okutmanlığı görevini sürdürmüştür. (KK.1)

Hamdi Güleç yüksek lisansını 1987 yılında Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış, Fikret Türkmen danışmanlığında “*Bayburtlu Celali (Hayatı, Sanatı ve Şiirleri)*” isimli tez çalışmasını hazırlamıştır. Doktorasını 1994'te Rıza Filizok danışmanlığında “*Firdevsi-i Rumi'nin Süleyman Name'si -42. Cilt-Dasitan-ı Ceng-i Aheng-i Efrasiyab-ı Türk- Üzerinde Bir Metin İncelemesi*” tezi ile tamamlamıştır.

1997 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne yardımcı doçent dr. olarak atanmıştır. 2000-2003 yılları arasında burada bölüm başkanlığı yapmıştır. 2013 yılında doçent unvanı almış, 2014 yılına kadar Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine devam etmiştir. 2014 yılında Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe bölümüne doçent olarak atanmıştır. Daha sonra aynı üniversitenin İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki görevine devam etmiştir. 2018 yılında profesör olmuş, vefatına kadar olan süreçte Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün bölüm başkanlığını yürütmüştür (Güleç, 2020: dış kapak). 23 Aralık 2020'de Covid-19 sebebiyle vefat etmiş, naaşı 24 Aralık 2020'de Bayburt'un Alıçlık (Kestesi) Köyü'ndeki aile mezarlığına defnedilmiştir.

Eserleri; *Türk Halk Edebiyatı, Çanakkale Halk Bilimi, Bayburt'un Ünlü Halk Şairleri-Bayburt'tan Sonsuzluğa Yükselen Ses-, Bayburtlu Ünlü Halk Şairleri, Bayburt Halk Bilimi*'dir. Ayrıca Folklor Araştırmaları, Türk Dili, Türk Dünyası, Turkish Studies, Erciyes vb. dergilerde yazıları yayımlanmıştır.

Hamdi Güleç çevresinde son derece naif, hassas ruhlu, yardım sever, cömert, saygılı bir kişi olarak tanınmıştır. O, öğrencilerine karşı son derece merhametli olmuş, onları çocuğu gibi bilmiş, onları mümkün mertebe kırıp incitmemiş ve öğrencilerini odasından hiç geri çevirmemiştir. Öğrencileri de onu bir baba ola-

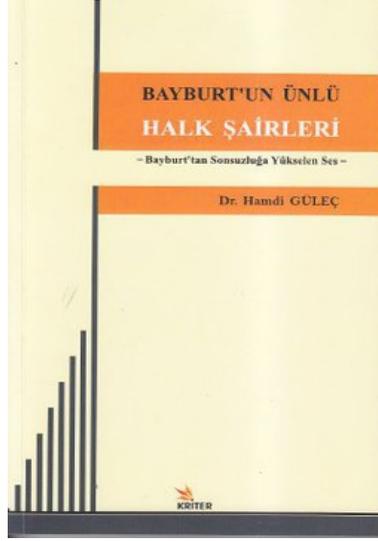
rak görmüş, her sıkıntısını onunla paylaşmıştır. Bu sebepten olacak ki onun odası neredeyse hiç boş kalmamıştır.

Hamdi Güleç'in Balıkesir'de ve Çanakkale'de görev yaptığı dönemlerde memleket özlemi onun peşini bırakmamış, sık sık memleketine ziyaretlerde bulunmuştur. Bayburt Üniversitesi'nde göreve başladıktan sonra içinde yıllarca büyüttüğü memleket özlemini telafi etmeye çalışmış, arkadaşları ile Bayburt köylerini, Bayburt türbe ve ziyaret yerlerini gezmiş; Bayburt'a olan özlemini bir nebze olsun dindirmiştir. Unutamadığı çocukluk yıllarını, yaşadığı güzel günleri ve üzüntülerini yakın dostları ile paylaşmıştır. Bayburt'ta bulunduğu yıllarda sütannesiyile hemen hemen her yaz Bayburt'ta bir araya gelmiş ve onunla birebir ilgilenmiştir. Sütannesinin yaptığı kete ve gugullar, Bayburt'un meşhur döneri onun vazgeçilmezleri arasında olmuş; yemekleriyle, şiiirleriyle, adetleriyle Bayburt'u özünde yaşamıştır.

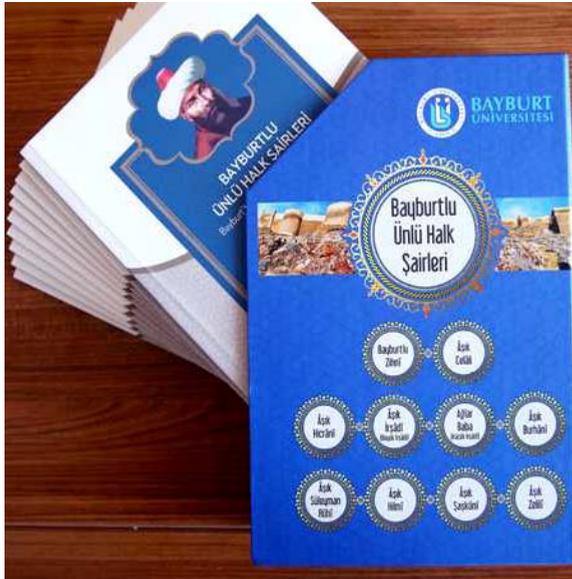
Güleç, gerek Bayburt dışında görev yaparken gerekse Bayburt'taki görevi esnasında Bayburt halk kültürüne katkı sağlayacak önemli çalışmalar yapmıştır. Bayburtlu halk şairleri ve Bayburt halk bilimi üzerine kitaplar hazırlamıştır. Çeşitli dergilerde Bayburtlu halk şairleri, Bayburt türküleri ve efsaneleri üzerine yazılar yazmıştır. Bayburt konulu sempozyum ve konferanslara katılmış, buralarda Bayburt kültürü üzerine çeşitli sunumlar gerçekleştirmiştir. Hocası Saim Sakaoğlu'nun hazırladığı *Gümüüşhane ve Bayburt Masalları* isimli kitapta da katkıları oldukça fazladır. Saim Sakaoğlu söz konusu kitapta Hamdi Güleç'in kendilerine kılavuzluk yaptığından da bizzat söz etmiştir (Sakaoğlu, 2002: 64).

1. Hamdi Güleç'in Bayburt Halk Kültürü Üzerine Kitapları

Hamdi Güleç, Bayburtlu halk şairlerine duyduğu sevgi ve ilgiyi her fırsatta dile getirmiş; Bayburt'un ünlü şairleri üzerine çeşitli kitaplar yazmıştır. Bayburtlu halk şairleri üzerine yazdığı ilk kitap 2012'de Kriter yayınlarından çıkan *Bayburt'un Ünlü Şairleri- Bayburt'tan Sonsuza Yükselen Ses* isimli kitaptır. 162 sayfadan oluşan bu kitap beş bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde bir şairin hayatına, sanatına, eserlerine ve şiiirlerinden örneklere yer vermiştir. Birinci bölüm Bayburtlu Zihnî'ye, ikinci bölüm Bayburtlu Celâli'ye, üçüncü bölüm Âşık Hicrânî'ye, dördüncü bölüm Âşık İrşâdi'ye ve son bölüm Ağlar Baba'ya ayrılmıştır (Güleç, 2012: Önsöz).

Bayburtlu şairler üzerine hazırladığı diğer bir kitap 2019'da Bayburt Üniversitesi'nin yayımladığı *Bayburtlu Ünlü Halk Şairleri* isimli kitaptır (Güleç, 2019). Bu kitap 2012'de yayımladığı *Bayburt'un Ünlü Şairleri- Bayburt'tan Sonsuza Yükselen Ses* isimli kitabının genişletilmiş biçimidir. Kitap on ayrı kitapçıktan oluşur ve her bir kitapçıkta bir şaire yer verilmiştir. Kitapçıklardaki sayfa sayısı 30 ila 50 arasında değişmektedir. Bu şairler; Âşık Şaşkûnî, Ağlar Baba (Küçük İrşâdî), Âşık Hicrânî, Âşık Burhânî, Âşık İrşâdî, Âşık Süleyman Rûhî, Âşık Zelilî, Âşık Hilmî, Âşık Celâlî ve Bayburtlu Zihnî'dir. Güleç, her bir yazarın hayatına ve şiirlerine yer vermiştir.

Hamdi Güleç'in Bayburt üzerine verdiği son eser vefatından birkaç gün önce yayımladığı *Bayburt Halk Bilimi* kitabıdır. Güleç, söz konusu kitabını Bayburtlu halk şairi Âşık Celâlî'ye atfetmiştir. Güleç, bu kitabında Bayburt ile ilgili pek çok mevzuu yirmi bir başlık altında ele almıştır. Her bir başlığa bir harf vermiş, alt başlıklara numaralar vererek ilgili konuyu değerlendirmiştir. Bu başlıklardan ilki Bayburt'taki sosyal hayat, Bayburt gelenek ve görenekleri üzerinedir. Daha sonra sırasıyla Bayburt ağzı, Dede Korkut hikâyelerinde Bayburt, Bayburt efsaneleri, Bayburt türküleri, Bayburtlu şairler ve yazarlar, Bayburt'ta âşıklık geleneği, Bayburt atasözleri, Bayburt'ta mizah ve Bayburt halk fıkraları, Bayburt'ta çocuk oyunları, Bayburt halk oyunları, Bayburt yemek kültürü, Bayburt'un coğrafi konumu, iklim ve bitki örtüsü, ilçeleri, Bayburt tarihi, tarihi mekânları, medreseleri, türbeleri, şehitlikleri, camileri, bedestenleri ve Bayburt ekonomisi başlıkları altında Bayburt üzerine çeşitli bilgiler vermiştir.

Bayburt'ta sosyal hayat, gelenekler ve görenekler başlığında Bayburt'taki düğün, sünnet ve ölüm geleneklerinden ayrıca Bayburt kılık kıyafetlerinden söz etmiştir (Güleç, 2020: 11-19). Bayburt ağzı ile ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra Dede Korkut hikâyelerinden alıntılar yaparak Dede Korkut hikâyelerinde Bayburt'u ele almıştır (Güleç, 2020: 21-33). Bayburt efsaneleri başlığında ise dört tane Bayburt efsanesine yer vermiştir (Güleç, 2020: 33-39). Bayburt türkülerinden bahsederken TRT repertuarına giren türkülerden de söz eden yazar, örnek türkülerle bu bölümü tamamlamıştır (Güleç, 2020: 39-49).

Hamdi Güleç yaşamı boyunca Bayburtlu halk şairlerine derin bir sevgi ve bağlılık duymuştur. Her yerde, her fırsatta dudaklarından Zihnî'nin, Bayburtlu Celâlî'nin mısraları dökülmüştür. *Bayburt Halk Bilimi* kitabında da Bayburt'taki âşıklık geleneğine ve Bayburtlu halk şairlerine bir bölüm ayırmıştır. Burada Bayburtlu Hicrânî, Zihnî, İrşâdî, Bayburtlu Celâlî, Ağlar Baba, Âşık Hilmi, Esnânî ve Süleyman Ruhi hakkında bilgiler vermiş onların ve günümüz Bayburtlu halk şairlerinin şiirlerinden örnekler sunmuştur (Güleç, 2020: 53-83). Sonrasında yazar, fıkra metinleri etrafında Bayburt fıkralarına değinmiştir (Güleç, 2020: 86-94). Bayburt çocuk oyunlarını ve Bayburt halk oyunlarını ayrı ayrı ele almıştır (Güleç, 2020: 94-10).

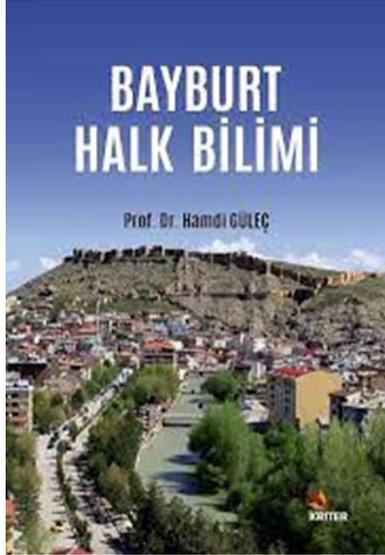
Bayburt, mutfak kültürü bakımından da son derece zengindir. Bayburt yemeklerine bir hayli düşkün olan Hamdi Güleç, bahsi geçen kitabında çok sayıda yemeğin tarifine yer vererek Bayburt yemek kültüründen söz etmiştir (Güleç, 2020: 102-107).

Bayburt tarihine kısaca değindikten sonra Bayburt Kalesi'nden, Aydıntepe Yeraltı Şehri'nden, Çımağıl Mağarası'ndan, Sırakayalar Şelalesi'nden, Helva Köy Buz Mağarası'ndan ve Saat Kulesi'nden tek tek bahsetmiştir (Güleç, 2020: 119-125). Ayrıca Bayburt tarihinde önemli bir yer ihtiva eden Yakutiye, Mahmudiye, Musevviyye ve İkbaliye Medreseleri kitabında söz ettiği diğer tarihi mekânlar arasında yer alır (Güleç, 2020: 126-127).

Hamdi Güleç'in *Bayburt Halk Bilimi* kitabında en çok üzerinde durduğu konulardan biri de Bayburt türbeleridir. Burada Ahi Emir Ahmed-i Zencani, Şehit Osman, Kutlu Bey, Dede Korkut, Ekmelüddin Baberti, Sadr'üş-Şeria, Şeyh Hayran, Abdülvehhab Gazi ve Muhammed Hanefi türbelerine genişçe yer vermiştir (Güleç, 2020: 128-155). Bayburt ekonomisi başlığı altında Bayburt turizmüne, tarımına, hayvancılığına ve Bayburt'un nüfus özelliklerine dair bilgiler vererek *Bayburt Halk Bilimi* kitabını tamamlamıştır.

Kitabın kaynakçasında Bayburt üzerine yayımlanmış çeşitli kitaplara, Bayburt hakkında yazılmış çeşitli konulardaki makale ve bildiriye yer verilmiştir.

Hamdi Güleç'in bu çalışması tüm yönleri ile Bayburt tarihi ve kültürünün bir özeti mahiyetindedir. O, çok sevdiği Bayburt'u bir kitaba sığdırmaya çalışmış ve bu çalışmasını da büyük bir heyecanla yayımlamıştır. Bu eser, merhum Hamdi Güleç'in vefatından birkaç gün önce yayımladığı son eseridir. Hamdi Güleç, Bayburt'a duyduğu sevgiyi bu eserle kalıcı hale getirmek istemiş, ne yazık ki kimseye dağıtmadan COVID-19 nedeniyle vefat etmiştir.

2. Hamdi Güleç'in Bayburt Halk Kültürü Üzerine Makaleleri

Hamdi Güleç yazma deneyimine üniversite yıllarındayken başlamış, Güleç'in çeşitli dergilerde kısa yazıları yayımlanmıştır. Bu yazıların büyük bir bölümü Bayburt halk kültürü üzerinedir.

* 1970'de *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*'nde yayımladığı "Bayburt'ta Dikmetaş Efsanesi" isimli makalesi onun yayımladığı ilk yazılarından (Güleç, 1970: 5562).

* 2004'te *Folklor Halkbilim Dergisi*'nde "Bayburt'ta Âşık Tarzı" isminde bir makalesi yayımlanmıştır (Güleç, 2004: 14-16).

* 2005 yılında *Folklor Halkbilim Dergisi*'nde "Bayburtlu Zihnî'de Vatan Sevgisi" isimli yazısı yer almıştır (Güleç, 2005: 22-24).

*2006 yılında, *Türk Dili* dergisinde "Şiirlerin, Türkülerin ve Destanların Dilinde Bayburt" isimli makalesi bulunmaktadır (Güleç, 2006: 151-160).

Hamdi Güleç'in *Erciyes Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*'nde Bayburt ile ilgili muhtelif konularda çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

2005'te *Erciyes Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*'nde "Bir Toplum Eğiticisi ve Destan Şairi Olarak Âşık Celali" isimli yazısı bulunmaktadır (Güleç, 2005: 20-22). Aynı yıl *Erciyes Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*'nde yayımlanan bir başka yazısı da "Aşkın Irmağı Hicrânî'de Aşk ve Ölüm" adını taşır (Güleç, 2005: 15-16). Ayrıca 2011'de *Erciyes Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*'nde yayımlanmış "Yaşayan Halk Şairlerinden Âşık Gülhanî ve Âşık İshâkî'nin Şiir Dünyaları" isimli kısa bir yazısı mevcuttur (Güleç, 2011: 16-17).

3. Hamdi Güleç'in Bayburt Halk Kültürü Üzerine Bildirileri

* 23-25 Mayıs 1988 tarihleri arasında düzenlenen *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*'na "Bayburtlu Celali'nin Sanatı" isimli bildirisi ile katılmıştır (Güleç, 1989: 108-115).

* 17-19 Temmuz 1999'da tertip edilen *10. Yılında Bayburt Vilayeti Sempozyumu*'na "Bayburtlu Halk Şairlerinden Bir Demet" isimli bildirisi ile iştirak etmiştir (Güleç, 2002, 49-58).

* 31 Mayıs-4 Haziran 2004 tarihlerinde düzenlenen *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*'na "Dede Korkut Hikâyelerinden, İki Hikâyede Doğu Anadolu Türklerine Ait Karakteristik Özellikleri" isimli bildirisi ile katılmıştır (Güleç, 2005: 106-110).

* 28-30 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleştirilen *Tarihi ve Kültürü İle XIX. . Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu*'na "XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Kültürel Hayatında Âşıklık Geleneği ve Bu Geleneğe İzin Bırakmış Halk Şairleri" isimli bildirisi ile katılmış, daha sonra bu bildiriler kitap haline getirilerek basılmıştır (Güleç, 2014: 483-510).

* 21-22 Mayıs 2015'de düzenlenen *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*'nda "Dede Korkut Hikâyelerinde Bayburt Ve Toplum Yapısı" isimli bildirisini sunmuştur (Güleç, 2015: 149-156)

* 17 Kasım 2016'da *Dede Korkut'tan Hicrânî'ye Âşıklık Geleneği Çalışma Toplantısı ve Türkçe Aşkı, Vatan Aşkı Gösterisi*'nde "Dede Korkut'tan Hicrânî'ye Bayburt Âşıklık Geleneği" konulu bir konuşma gerçekleştirmiştir.

* 28 Şubat - 01 Mart 2017 tarihleri arasında Azerbaycan, Bakü’de düzenlenen *Korkut Atadan Günümüze Âşıklık Geleneği Uluslararası Sempozyumu*’nda Dede Korkut’un Bayburt âşıklık geleneği üzerindeki etkilerinden söz etmiştir.

* 25-27 Nisan 2019 tarihleri arasında düzenlenen *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*’nda “Ozanların Piri Dede Korkut” isimli bildirisini sunmuştur (Güleç, 2019: 469-475).

* 21 Şubat 2019’da gerçekleştirilen *Tarihi ve Edebi Yönleriyle İşgalden Kurtuluş Bayburt* panelinde “Birinci Dünya Savaşı’nın Türk Şiirine Yansımaları” adı altında bir konuşma yapmıştır. Bayburt işgalini ve Kop savunmasını, şairlerden şiir örnekleri vererek izah etmiştir.

* 12.04.2019 tarihinde düzenlenen *Bayburt Türküleri ve Manileri* isimli konferansta da Bayburt’a ait türkü ve manileri anlatmıştır.

Ayrıca her yıl Bayburt’ta düzenlenen Dede Korkut Şenlikleri’ne katılmış, Dede Korkut ve Bayburt üzerine konuşmalar yapmıştır. 22-26 Temmuz 2005’te düzenlenen Bayburt Dede Korkut 11. Uluslararası Kültür-Sanat Şöleni’nde “Dede Korkut Hikâyelerinde Bayburt”, 26-30 Temmuz 2006’da yapılan Bayburt Dede Korkut 12. Uluslararası Kültür-Sanat Şöleni’nde “Dede Korkut ve Bayburtlu Halk Şairleri” üzerine konuşmalarda bulunmuştur. (KK.1)

Bayburt’ta yaşadığı son yıllarda BAY-DER’in düzenlediği çeşitli etkinliklere zaman zaman konuşmacı olarak katılan Güleç; Bayburt gelenek, görenekleri ve Bayburtlu şairlere dair çeşitli konuşmalar gerçekleştirmiştir.

4. Hamdi Güleç’in Bayburt Halk Kültürü Üzerine Yürüttüğü Tezler

Hamdi Güleç akademik hayatı boyunca çok sayıda yüksek lisans ve doktora öğrencisine ders vermiştir. 2002’den 2019’a altı öğrencinin tez danışmanlığını yürütmüştür. 2002’de Necdet Tozlu’nun hazırladığı “Ağlar Baba” isimli doktora tezinin danışmanlığını yapmıştır (Tozlu, 2002). Ayrıca çok sayıda lisans öğrencisine Bayburt kültürüne dair bitirme tezi hazırlatmıştır.

Sonuç

Hamdi Güleç, Türk halk edebiyatı alanında uzmanlaşmış ve halk bilimi üzerine çalışmalar yapmış bir bilim insanıdır. Çalışmalarının birçoğunu Bayburt kültürü ve Bayburtlu şairler üzerine yapmıştır. Bu konudaki kitaplarının yanı sıra çeşitli dergilerde yayımlanmış muhtelif makaleleri bulunmaktadır. Vefatından kısa bir süre önce çıkardığı kitabı da yine Bayburt halk bilimi üzerinedir. Bu kitabının yayımlanmasından birkaç gün sonra COVID-19 sebebiyle vefat etmiştir. Bu anlamda çalışmamız onun son kitabının bir tanıtımı da olmuştur. Hamdi Güleç gerek kişiliği gerekse akademisyenliği ile sevilen örnek alınan biri olarak insanların zihninde yer edinmiştir. Onun ismi Bayburt’a bıraktığı kitaplarda yaşamaya devam edecektir.

Kaynakça

- Güleç, H. (2005). "Dede Korkut Hikâyelerinden, İki Hikâyede Doğu Anadolu Türklerine Ait Karakteristik Özellikleri." *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (31 Mayıs-4 Haziran 2004) Bildiri Kitabı*. (Haz. İsmail Aydoğan, Zuhâl Yüksel). Kırım: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayınları 106-110.
- Güleç, H. (1970). "Bayburt'ta Dikmetaş Efsanesi". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Y. 21, C. 12, No: 248, 5562.
- Güleç, H. (1987). *Bayburtlu Celali (Hayatı, Sanatı ve Şiirleri)*. İzmir: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güleç, H. (1989). "Bayburtlu Celali'nin Sanatı". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, (Ed. Rıfat Yıldız), Erzurum, 108-115.
- Güleç, H. (1994). *Firdevsi-i Rumi'nin Süleyman Name'si -42. Cilt-Dasitan-ı Ceng-i Aheng-i Efrasiyab-ı Türk- Üzerinde Bir Metin İncelemesi*. İzmir: (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güleç, H. (2002). "Bayburtlu Halk Şairlerinden Bir Demet", 10. *Yılında Bayburt Vilayeti Sempozyumu 17-19 Temmuz 1999*, (Hz. Rıfat Yıldız), 1. Cilt, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 49-58.
- Güleç, H. (2004). "Bayburt'ta Âşık Tarzı". *Folklor Halkbilim Dergisi*, C.6, S. 59, 14-16.
- Güleç, H. (2005). "Bir Toplum Eğiticisi ve Destan Şairi Olarak Âşık Celâlî". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, S. 329, 20-22.
- Güleç, H. (2005). "Aşkın Irmağı Hicrânî'de Aşk ve Ölüm." *Erciyes Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*, S. 336, 15-16.
- Güleç, H. (2005). "Bayburtlu Zihnî'de Vatan Sevgisi". *Folklor Halkbilim Dergisi*, C.6, S. 60, 22-24.
- Güleç, H. (2006). "Şiirlerin, Türkülerin ve Destanların Dilinde Bayburt." *Türk Dili*. C.91, S. 650, 151-160.
- Güleç, H. (2011). "Yaşayan Halk Şairlerinden Âşık Gülhanî ve Âşık İshâkî'nin Şiir Dünyaları". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, S.398, 16-17.
- Güleç, H. (2012). *Bayburt'un Ünlü Şairleri- Bayburt'tan Sonsuza Yükselen Ses.*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Güleç, H. (2012). *Çanakkale Halk Bilimi*. İstanbul: Kriter Yayınları.

- Güleç, H. (2014). “XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Kültürel Hayatında Âşıklık Geleneği ve Bu Gelenekte İz Bırakmış Halk Şairleri”. *Tarihi ve Kültürü İle XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu*, (Hazırlayan: Kürşad Kara, M. Yasin Taşkesenlioğlu). Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Bayburt, s.483-510.
- Güleç, H. (2015). *21-22 Mayıs 2015 Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu Tebliğler*. (Ed. Fatih Yalçın, Kürşad Kara), Bayburt Üniversitesi Yayınları No: 11. Erzurum, Rana Medya, 149-156.
- Güleç, H. (2019). “Ozanların Piri Dede Korkut”, *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (25-27 Nisan 2019)*, (Ed. Ferdi Güzel, Turgay Kabak), Zafer Okutmuş Ofset, Bayburt, 469-475.
- Güleç, H. (2019). *Bayburtlu Ünlü Halk Şairleri*. Bayburt Üniversitesi Yayınları No: 22. Erzurum: Rana Medya.
- Güleç, H. (2020). *Bayburt Halk Bilimi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ.
- Tozlu, N. (2002). *Ağlar Baba Divanı*. Çanakkale: (Yayımlanmış Doktora Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KK.1. Onur Okhan Güleç, 1976, Çanakkale, üniversite mezunu, mühendis.

BAYBURTLU'YU BAYBURT TÜRKÜLERİ ÜZERİNDEN OKUMA DENEMESİ

Attempt to Read People of Bayburt by Way of Bayburt Folk Songs

Osman ORUÇ*

Makale Geliş Tarihi: 05.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Türküler bireylerin ve toplumların hikâyelerini ihtiva eden ve bu muhtevayı yoğun bir dil ile anlatan metinlerdir. Yeryüzünde mevcut bütün milletlerin, bizdeki türkü ile eşdeğer şiirsel metinleri vardır ve bütün bu metinler esasında insanlığın ortak yazgısını kelimelere döken kültür değerleridir. Türkler de yaşadıkları çeşitli coğrafyalarda ve değişik zaman dilimlerinde tecrübe ettikleri hayatı, bu hayatın değişik cephelerini; kederleri, sevinçleri, felaketleri, kahramanlıkları, yoksunlukları sözlü ve yazılı olarak ifade etmişlerdir. Bu anlamda Anadolu mümbit bir coğrafyadır ve bu mümbit coğrafyada Bayburt'un da özel bir yeri vardır. Öteden beri savaşlar, göçler gibi büyük kitleleri etkileyen pek çok tarihi hadiseye bu topraklar da şahitlik etmiştir ve Bayburtlu, hafızasının bir kenarına bütün bu yaşananları kaydetmiş ve sonrasında da türkü olarak üretmiş ve geleceğe emanet etmiştir. Dolayısıyla türküler, milletlerin kelimelere dökülen hafızalarıdır, kitlelere millet olma şahsiyetini kazandıran büyük bir kıymeti haiz zenginliklerdir.

Anahtar Kelimeler: Türkü, Bayburt, halk edebiyatı.

Attempt to Read People of Bayburt by Way of Bayburt Folk Songs

Abstract: Folk songs are texts that contain the stories of individuals and societies and tell them with an intense language. All nations in the world have poetic texts equivalent to our folk songs, and all these texts are cultural values that tell the common destiny of humanity into words. Turks have also expressed the life that they experienced in various geographies and at different time periods verbally and in writing and the different aspects of this life as well as their sorrow, joy, disasters, heroism and deprivation. In this sense, Anatolia is a fertile geography and Bayburt has a special place in this fertile geography. These lands have witnessed many historical events such as wars and migrations that have affected large masses for a long time, and people of Bayburt recorded all these events in their memory and later produced them as folk songs and entrusted them to the future. Therefore, folk songs are the memories of nations put into words and they are the riches that attribute the feeling of being a nation to the masses.

Keywords: Folk song, Bayburt, folk literature.

* Dr. Öğrt. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmanoruc@bayburt.edu.tr

Giriş

Doğu ve Kuzey Türklerinin ‘yır’ veya ‘cır’ adını verdikleri, Batı Türklerinin ise Türk kelimesinden doğan ve Türklere özgü ezgi anlamında ‘türkü’ dedikleri (Elçin, 2013, 195) öte yandan Çobanoğlu’nun Türk ezgileri veya havaları anlamına gelen ‘Türk küy’ ifadesinin zamanla ‘türkiy-türkî-türkü’ye dönüştüğünü iddia ettiği (2010, 47) ve genellikle kolektif şuurun verimleri olan türküler bireylerin ve toplumların hikâyelerini ihtiva eden ve bu muhtevayı yoğun bir dil ile anlatan metinlerdir. “Türkü, âşık şiirleri gibi düzenleyicisi bilinenler yanında çoğunlukla düzenleyicileri bilinmeyen, sözlü gelenekte oluşup gelişen, çağdan çağa ve yöreden yöreye değişip zenginleşen, bazen bozulmalara uğrayan ve her zaman ezgi eşliğinde söylenen şiirlerdir” (Albayrak, 2012, 611). Geleneğin en önemli taşıyıcı unsurlarından olan türküler “bir yönüyle mitolojik çağlara uzanırken diğer yönüyle gündelik hayatın yaşanmışlıklarını yansıtabilir” (Mirzaoğlu, 2015, 10). Yeryüzünde mevcut bütün milletlerin, bizdeki türküler ile eşdeğer şiirsel metinleri vardır ve bütün bu metinler esasında insanlığın ortak yazgısını kelimelere döken kültür değerleridir. Türkler de yaşadıkları çeşitli coğrafyalarda ve değişik zaman dilimlerinde tecrübe ettikleri hayatı, bu hayatın değişik cephelerini; kederleri, sevinçleri, felaketleri, kahramanlıkları, yoksunlukları sözlü ve yazılı olarak ifade etmişlerdir. “Bu bağlamda Türk kültürünün ortaya çıkıp gelişmesi sürecinde ortaya koyduğu ezgilerin ve onlara koşulan sözlerin varlığı, bir kültürel varlık alanı olarak Türk kültürünün kendini ifade ettiği en eski varlık alanlarından birisidir” (Çobanoğlu, 2010, 46). Türk halk şiirinin en eski yaygın türlerinden olan türküler Türk’ün hayat, tabiat ve yaşananlar karşısındaki duruşunu, duygulanımlarını yansıtan verimlerdir. “Halk arasında heyecan uyandıran her olaya bir *türkü* yakılır. ... Anadolu halkı bütün acılarını ve sevinçlerini türkülerle doldurur” (Dilçin, 2016, 289). Bu anlamda Anadolu mümbit bir coğrafyadır ve bu mümbit coğrafyada Bayburt’un da özel bir yeri vardır. Öteden beri savaşlar, göçler gibi büyük kitleleri etkileyen pek çok tarihi hadiseye bu topraklar da şahitlik etmiştir ve Bayburtlu, hafızasının bir kenarına bütün bu yaşananları kaydetmiş ve sonrasında da türkü olarak üretmiş ve geleceğe emanet etmiştir. Dolayısıyla türküler, milletlerin kelimelere dökülen hafızalarıdır, kitlelere millet olma şahsiyetini kazandıran büyük bir kıymeti haiz zenginliklerdir.

Bayburt Türkülerinde Bayburtlu

Biz burada Bayburt türkülerini üzerinden Bayburtlu’nun dünyasını anlamaya çalışacağız. “Çünkü bütün sözlü kültür yaratımları için geçerli olduğu gibi, her halkın türkü, ancak ait olduğu kültür içinde bir anlama ve işleve sahiptir” (Mirzaoğlu, 2015, 13) ve “Bayburt türkülerini, Bayburtlu’nun duygu dünyasını, ruh hâlini dile getirdiğine göre, Bayburtlularını tanımak için en doğru yol, onların türkülerine kulak vermektir” (Duygulu, 2016, 86). Bunu yaparken metin odaklı bir yöntem takip edeceğiz. İtalyan romancı ve edebiyat bilimci Umberto

Eco "Yorum ve Aşırı Yorum" adlı eserinde bir metne üç değişik perspektiften yaklaşılabilirliğini iddia eder. Bunlar; metnin niyeti, yazarın niyeti ve okurun niyeti olarak adlandırılır. Metin odaklı bir yaklaşım olarak öne çıkan okuma biçimi metnin niyetidir ve metni odağa alan bu yaklaşıma göre metin dışında bir gerçeklik yoktur, mühim olan metnin kendisidir (Eco, 2016). Bu noktada biz de türkü metinlerinden veriler devşirerek bir yoruma varmaya çalışacağız. Bununla birlikte türkülerin, bireysel yahut toplumsal belli bir tarihi gerçeğin akabinde ortaya çıkan metinler olduğu kabulünden hareketle, söz konusu bu tarihi gerçekliğe vakıf olmadan, ele alınacak türkü metinlerinin yorumlanmasının nispeten daha çetin olacağı bir gerçektir. Bu noktada metin odaklı bir yaklaşım bu zorluğu da kendiliğinden ortadan kaldırıyor. Elbette Bayburt türkülerinin tamamı üzerinden bir okuma yapmak, bu makalenin sınırlarını aşacağından, kanaati-mizce Bayburt insanını yansıtabilecek en tipik örnekleri seçme yoluna gittik.

Al Çuha Mavi Çuha adlı türküde,
Yâri güzel olanın
Günbegün ömrü artar" dizeleri ve devamında;
Kız sen bana gelmezsen
Ben kendimi vurayım

dizelerinde, yâr/sevgili hayatı güzelleştiren, dahası onsuz yaşanamaz bir değer ve dolayısıyla çok yüce bir konumda ele alınır. Yâr/sevgili var ise ve bir de güzel ise yaşam güzeldir ve bir manası vardır. Şayet o yoksa, yaşamın da bir anlamı yoktur. Yâr olmadan yaşamak noksandır ve âşık için bir yük olmanın ötesinde bir şey değildir.

Alkanlar İçinde Yatan Meleşim türküsünde, bir şekilde "âşık"ına zarar vermiş sevgilinin pişmanlığı dillendirilir. Burada çokça karşılaştığı üzere âşığın ağzından değil; bu defa sevgilinin ağzından söylenen bir türkü söz konusudur. Mahmut, sevgilisinin elinden yaralanmıştır ve bu trajik manzara karşısında sevgili çılgınlığıyla yeri göğü inletmektedir.

Keşkem bu ellere gelmez olaydım
Seni bu hallarda görmez olaydım
Kırıla kollarım vurmaz olaydım
Ölene dek Mahmut diyim, yâr diyim

Baba Ben Derviş miyem adlı türküde, sevip de kavuşamayan bir âşığın çılgınlığı duyulur. Sevdiğinin bir başkasına varması karşısında sabır, metanet göstermenin zorluğunu, imkansızlığını "Baba ben derviş miyem?" nidasıyla ifade eder âşık.

Baba ben derviş miyem
Kürkümü geymiş miyem
Ben sevim eller ala
Niye ben ölmüş miyem

Sevdiği kız başka bir köye gelin giderken, âşık evin damını loğlamaktadır ve tam bu sırada âşığı meyus eden, onu yıkıma uğratan manzarayla karşılaşır. Bu trajik gerçek karşısında âşık, kendisini bundan sonra bir "hasta" olarak tanımlamaktadır.

*Çıktım dam loğlamaya
Yârimi kollamaya
Yârim dağları aştı
Başladım ağlamaya*

*Karşıda kara koyun
Tutun çadıra koyun
Yârinden ayrılanın
Adını heste koyun*

Bayburt'un İnce Yolunda adlı türküde bir askerın ağızından Bayburt'a bir methiye dizilir. Asker Bayburt'u anlatırken, buradaki yaşamışlıklarını, hatıralarını söz konusu ederek kendisi ve Bayburt arasında bir özdeşlik kurar. Bayburt kalesinde kaftanı, yeğinin düğmesi, top gülü kalan asker, bütün bu nesnelere/eşyaların Bayburt'ta kalmasını, kendisiyle Bayburt arasında tesis edilecek manevi bağda birer değer unsuru olarak yorumlar. Askerin teskere almasına üç gün kalmıştır ve yakında Bayburt'tan ayrılacaktır ancak bir yanılla hep bu şehirde kalacaktır.

Ninni formunda söylenen **Bebeğin Beşiği Çamdan** adlı parçada, bebeğini kaybeden bir annenin acı çığılığı yankılanır. Ölen bebeğinin ardından yaktığı ağıtta yavrusunu yitiren bir annenin kahreden acısı dizelere dökülürken, bir yandan da anne, Şam'dan dönecek olan babaya karşı da kendini sorumlu hissederek.

*Bebeğin beşiği çamdan
Yuvarlandı düştü damdan
Bey babası gelir Şam'dan
Nenni de nenni nenni de bebek*

*Bebek beni deyleledi
Yaktı yıktı kül eyledi
Her kapıya kul eyledi
Nenni de nenni nenni de bebek*

Bir Sandığım Vardır Sırmadan Telden adlı türkü seferberlik senelerinin felaketli günlerini, yoksunluklarını bütün gerçekliğiyle adeta fotoğraflandırır. Bayburt'un ve komşu havalinin işgale uğraması karşısında apar topar evini barını terk etmek durumunda kalan Bayburtlu'nun içlenmelerini bütün samimiyetiyle duyurur. Tecrübe edilen zamanın, yazgının katlanılmazlığı insanın yüreğine dokunan bir ustalıkla,

*Akşamdan yükleri tay eylediler
Sabahtan öküze hoy eylediler
Erzurum satıldı pay eylediler
Sene gardaş sene ille bu sene
Gide de gelmiye bu kötü sene*

dizeleriyle, bir daha unutulmamacasına hafızalara işlenir ve gelecek kuşaklara tarihi bir sahne olarak emanet edilir. Sadece bu iki dize, savaşın hüküm sürdüğü çetin dönemleri bütün çıplaklığıyla anlatmaya kadir yoğunlukta bir manaya sahiptir. Türküde geçen Erzincan, Erzurum ve Bayburt esasen bütün vatan toprağını temsilen ifade edilir. Vatan toprağını işgal eden ve burada yaşamakta olan insanların hayat düzenini alt üst eden düşman, "Yıkılsın düşmanın taciyle yurdu" dizesinde Bayburtlu'nun ilençlerine muhatap olur.

Ey Gül Dalı Gül Dalı adlı türküde birtakım maddi kayıtlar yüzünden sevdiğini alamayan bahtsız âşığın sesini bir kez daha duyarız.

*Güzel ağlatma beni
Yabana atma beni
Ben senin âşıkınam
Bir pula satma beni*

*Bahçe pezik değil mi
Ciğer ezik değil mi
Ben sevdim eller aldı
Bana yazık değil mi*

dizelerinde öteden beri âşıkla sevgili ilişkisinde hayatiyetini devam ettiren bir mesele dillendirilir. Âşık, sevdiğinin, kendi samimi aşkını değil; parayılı-pulu-zenginliği tercih etmesi ihtimalinden yakınır.

Buna benzer bir temayı **Can Maral Can Guş Gayadan Seslenir** adlı türküde de müşahede ederiz. Âşık yaşadığı coğrafyayı sahiplendiği gibi, o coğrafyanın bir parçası olan sevgiliyi de sahiplenir.

*Ey can maral can, dağ bizim maral bizim
Can maral ay balam, dağ bizim maral bizim
Ey can maral can, eller burda ne gezer
Can maral ay balam, eller burda ne gezer*

Maral/geyik Türk mitolojisinde bulunan en eski motiflerden biridir. Öyle ki geyik destan, efsane, masal gibi anlatılarda mukaddes bir varlık olarak ele alınır. Nitekim Ögel geyikle vatan arasında sıkı bir bağın varlığından söz eder. Birçok anlatıda geyiğin peşinden gidilir ve orası vatan tutulur (2010, C.1, 578). Bu bağlamda yukarıdaki türküde âşığın yaşadığı tabiat parçasındaki maral (dişi geyik) nasıl ki o coğrafyaya aittir, aynı şekilde bu tabiat parçası üzerinde yaşa-

yan sevgili de âşığına aittir. Dağlar ve maral arasındaki aidiyet ilişkisi ne kerte-de tabii ise, âşık ile sevgili arasındaki aidiyet ilişkisi de o ölçüde tabiidir. Bu bağlamda Divan Edebiyatında görülen âşık-râkip çatışmasının bir benzerini bu türküde de görüyoruz. Divan Edebiyatında nasıl ki sevgilinin mahallesi âşıktan sorulur, burada da âşık ellerin/yabancıların sevgilinin coğrafyasında gezip do-laşmasını yadırgar.

Güzel Vafseyleyim Hallerin Senin adlı türkü, âşık makamından sevgiliye bir güzellemedir. Türküde sevgili, âleme destan diliyle ve kemere yakışan beliy-le âşığın coşkulu bir biçimde övgüsüne mazhar olur. Türkünün devamında sev-gilinin güzelliğini takdir eden âşığın tersine; onu tarlaya çalışmaya gönderen kimseler vardır ve âşık bundan şikâyetçidir. Zira âşığın nezdinde sevgili, saçı huriler ve periler tarafından taranmaya ve doğudan batıya bütün insanların ken-disine cariyelik yapmaya layık olduğu üst bir konumdadır.

*Güzel vafseyleyim hallerin senin a beyler
Aleme destandır dillerin senin
Kemere yakışır bellerin senin*

*Nasıl kıydı yolladılar tarlaya a beyler
Huriler periler saçın taraya
Mağripten Maşrike sana cariye*

Burada âşıkla sıradan insanların, bir değer öznesi olan sevgiliye bakış açıları arasındaki tezat aynı zamanda bir gönül insanı olan âşıkla diğerleri arasındaki düzey farkını da açık eder.

Karşıkı Dağlar Kar Dolu adlı türküde yârdan ayrı düşmüş âşığın içlenme-leri ile karşılaşırız. Âşık artık yaşlıdır, her yanı uçurumdur ve gündüzleri geceye dönmüştür. Kendisini bu cümlelerle anlatan âşık hayata küsmüştür. Yukarıda söz konusu ettiğimiz *Al Çuha Mavi Çuha* ve *Baba Ben Derviş miyem* adlı türkü-lerde de görüldüğü üzere burada da sevgili ile birlikte olmanın hayata, ondan ayrı düşmenin ise ölüme işaret eden yanıyla ifade edildiği dikkati çeker.

*Karşıkı dağlar kar dolu
Kilitlenmiş yâr yolu
İçim yasla burkulur
Senden ayrı düşeli*

*Durmadan bakıyorum
Boşluğa akıyorum
Kız her yanı uçurum
Senden ayrı düşeli*

*Baktılar bir yüzüme
Mil çektiler gözüme*

*Kıydılar gündüzüme
Senden ayrı düşeli*

Karanfil Eker misin adlı türküde âşığı yakıp kavuran bir aşkın ama yine ayrılıkla neticelenen bir sevdanın hikâyesi dile getirilir. Sevgiliyi bal, şeker gibi sözcüklerle vasfeden âşık, aşka düştükten sonra o güne değin tecrübe etmediği çileleri tadar. Âşık bir yandan sevdiğini yere göğe sığıdıramazken, diğer yandan ona duyduğu sevdadan dolayı çektiği çilelerden şikâyet eder.

*Karanfil eker misin
Balınan şeker misin
Bana ettiklerini
Sen olsan çeker misin*

Köprünün Altı Diken (Zöhrem) türküsü adeta âşık tarafından sevgiliye yöneltilen bir taşlamadır. Zira sevgili, âşığın sevgisine ihanet etmiştir. Burada "gül-bülbül" hikayesini de çağrıştıran bir durum söz konusudur. Bilindiği üzere bu hikâyede gül, bülbülün aşkını ifade eden feryatlarına kayıtsız kalır ve sonunda bülbül güle olan aşkını terennüm ederken son nefesini verir. Bu anlamda gül vefasız sevgilinin simgesi sayılabilir. Bu türküde de âşığın sevdasına ihanet eden bir sevgili tipiyle karşılaşırız. Söz konusu sevgili, başka birini kendine dost edinmiştir.

*Köprünün altı diken
Yaktın beni gül iken
Allah seni de yaksın
Üç günlük gelin iken*

*Mest ettin de hanım Zöhre'm mest ettin
El oğlunu sen kendine dost ettin*

Örene Bak Örene adlı türküde bu defa sevgili tarafından âşığa yönelik bir güzelleme vardır. Burada âşığı çalışırken hayranlıkla seyreden şuh bir sevgili tipi söz konusudur. Tabiatın içinde seyredilen âşık, sevgilinin gözüne daha bir alımlı görünür. Burada dikkat çeken bir durum da sevgilinin evli olması ve eşini methetmesidir.

*Örene bak örene
Dağda saban sürene
Nasıl kurban olayım
Seni bana verene*

*Dağ başında tülürler
Olur da dökülürler
Oğlan mendilin düştü
Ben galdırsam görürler*

Sarı Kavun Dilimi adlı türküde yine âşığı sarartıp solduran, onun bütün sevgi taarruzlarını cevapsız bırakan zalim sevgili ile karşılaşırız. Ancak âşığın bütün çabalarına karşılık ısrarlı bir biçimde aldırmasızca davranan sevgili, sonunda "çok naz âşık usandırır" fehvasınca âşığı bıktırır ve türkünün son bölümünde âşık sitemlerini dile getirir.

*Giderim ben de ben de
Bir ayvam kaldı sende
Ayva gibi sarardım
Din iman yok mu sende*

*Giderim elinizden
Kurtulam dilinizden
Yeşil baş ördek olsam
Su içmem gölünüzden*

Sonuç

Bu çalışmanın sınırları dâhilinde ele alınan türkülerde, esasen Türk milletinin ortak karakterini ele veren tablolar, Anadolu coğrafyasında yakılan bütün türkülerde de müşahede edilen ortak duyarlılığın, Bayburt özelinde görünüm biçimlerinden başka bir şey değildir. Bu manada türküler insanımızın sevdasını, felaketler karşısındaki hüznünü, acısını, vatan duygusunu geçmişten bugüne taşıyan ve geleceğe emanet eden; bu yanılla kitlelere ruh üfleyen ve bir millet olma şahsiyetini tesis eden en muteber kültür unsurlarımız olarak öteden beri hayatîyetlerini devam ettirdikleri gibi, milletimizin varoluşunun kanıtları olarak yaşamaya devam edeceklerdir.

Kaynakça:

- Albayrak, N. (2012). Türkü, *İslam Ansiklopedisi*, C.41, s.611-612.
- Duygulu, M. (2020). *Bayburt Halk Müziği*, İstanbul: Baksı Kültür Sanat Vakfı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2010). Türk Olgusu Bağlamında Türkü ve Şarkı Terimlerinin Etimolojisini Yeniden Tanımlama Denemesi, *Türk Yurdu*, S.269, s.46-49.
- Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eco, U. (2016). *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elçin, Ş. (2013). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güleç, H. (2006). Şiirlerin, Türkülerin ve Destanların Dilinde Bayburt, *Türk Dili*, S.650, s.151-160.

Mirzaoğlu, G. (2015). *Halk Türküleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tan, N.-Turhan, S. (1996). *Bayburt Musiki Folkloru*, Ankara: Cem Ofset.

DEVLETİN ÖTEKİ YÜZÜ: EGEMENLİK, HEGOMANYA STRATEJİLERİ VE ÇOKLU İKTİDAR SAVAŞIMLARI

*The Other Side Of The State: Sovereignty, Hegomania
Strategies And Multiple Power Wars*

Cem ÖZKURT*

Makale Geliş Tarihi: 05.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Bu çalışma, devletin modern yüzü ulus-devlet yapılaşması ve ulus-tahayyülünün yönetsel pratiğinin, idari yaklaşımının, zihniyet ve motivasyonlarının özgün yönlerini vurgulamaktadır ve farklılıklarının altını çizmektedir. Bu özgünlüğü ortaya koymak, devlet iktidarına sahip olma stratejilerinin bir sınıf savaşımı ve iktidar mücadeleleri alanına dönüştüğü gerçeğiyle yüzleşmeyi gerektirir. Devlet, kendi yapılaşmasını bürokratik ya da ön bürokratik bir örgütlenme olarak ortaya koyarken, dışsal ve içsel dinamiklerin etkisiyle değişir, dönüşür ve fraksiyonların iktidar mücadeleleri ekseninde yeniden yapılır. Bu makale, devlet sorunsalını egemenlik, ideolojik/ütopyik ikna stratejileri ve iktidar savaşımını tarihsel bir perspektiften analiz ederken, aynı zamanda da günümüz dünyasındaki devlet sorunsalına iktidar ilişkileri bağlamında sosyolojik bir bakış sergilemeyi amaçlamaktadır. Makalenin kavramsal çerçevesini ise toplumsal sınıflar arasındaki gerilimler, hegomanya ve iktidar savaşımını gibi bağlamları açımlayan sosyolojik kuramın birikimi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Egemenlik, Hegomanya, İktidar Stratejileri

The Other Side Of The State: Sovereignty, Hegomania Strategies And Multiple Power Wars

Abstract: This study, highlights the original aspects of the managerial practice, administrative approach, mentality and motivations of the modern face of the state, nation-state structuring and nation-imagination, and underlines their differences. Revealing this authenticity requires confronting the fact that strategies for holding state power have evolved into a field of class wars and power struggles. While the state presents its own structuring as a bureaucratic or pre-bureaucratic organization, it changes, transforms and restructures on the axis of factions ' power struggles under the influence of external and internal dynamics. This article aims to analyze the state problem from a historical perspective, sovereignty, ideological/utopian persuasion strategies and power struggles, while at the same time showing a sociological view of the state problem in the modern world in the context of power relations. The conceptual framework of the article is the accumulation of sociological theory, which deconstructs contexts such as tensions between social classes, hegomania and power wars.

Keywords: State, Sovereignty, Hegomania, Power Strategies

* Dr. Öğrt. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cemozkurt@bayburt.edu.tr

Giriş

Devlet, hem yönetim ve iktidar aygıtı hem de bir yönetim ve iktidara maruz kalan bütün bir toplumsal sistem anlamına gelir (Giddens, 2008, s. 28). Weber, devlet özelindeki bu sistemi (i) Şiddet araçlarının denetimi üzerindeki meşru güç tekeli (ii) verili bir toprak parçasında bu tekeli onaylayabilecek kapasite (iii) düzene sokulmuş bir idari kadro olarak tanımlar (2008, s.30). Devlet, bir tahakküm biçimleri sistemi olarak rafine edilmiş, öngörülebilir, hiyerarşilendirilmiş ve adlandırılmış bir yapılaşmadır ve toplumsal sistemdeki ayrımları, kendi yapılaşmasındaki statü ayrımlarıyla uyumlulaştıran bir tutarlılıklar dizgesidir. Bu dizgenin, modernlik öncesi işleyişiyle, modern sistematiği arasında büyük boyutlu bir sapma söz konusudur. James Scott, bu sapmayı, devletin tebaası ve tebaasının çevresi üzerindeki kontrolünü yetkinleştirilmesiyle ilişkilendirir: Kalıcı soyadlarının yaratılması, ağırlık ve ölçülerin standartlaştırılması, kadastro ve nüfus kayıtlarının tesis edilmesi, mülkiyet hakkının yaratılması, dilin ve hukuki söylemin, kent planının ve ulaşım düzenlemesinin standartlaşması gibi bir dizi okunaklı kılma, ölçme, hesaplama ve bilinir kılma kapasiteleri (Scott, 2008, s. 14).

Modernlik öncesi devlet sistemlerinde ise müphemlik, kendiliğindenlik ve el yordamıyla icra edilen yönetimsellik; dolayumsuz bir biçimde bilinirlik, kesinlik ve öngörülebilirlik karşıtı bir varoluşa sahiptir. Monarşik devletin yönetim pratikleri tanımlanmamış yargı alanları, gayri resmi hiyerarşiler, merkezi olarak düzenlenmeyen eğitim sistemleri, yarı zamanlı görevliler ve sözlü buyruklarla gerçekleşirdi (Burke, 2011, s. 30). Bu yine, James Scott (2016) ın “ devlet gözüyle görmek” dediği şeyle çelişen bir durumdur: Akılsallaşmış, uzmanlaşmış ve bilinir kılınmış bürokratik/modern devletin tam tersidir. Monarşik devlet akıllı, hiçbir dönemde, hem kendi hem de rakiplerinin kapasitelerini bilme becerisi gösterememiştir. Modern devlet akıllı ise devlet yönetiminin ilke ve yöntemlerinin Tanrı'nın evreni, babanın ailesini, amirin kendi toplumunu yönetiminden farklılık gösterir. Bu devlet akıllı, hem kendi hem de rakiplerinin tüm kapasitelerini bilmek ister ve bu amaçla, siyasi istatistiği ve aritmetiği kullanır (Foucault, 2014, s. 47). Monarşik devlet akıllı şüphesiz ki, bir rasyonaliteye sahiptir ama bu rasyonalite, modern devletin kapasiteleri gelişmiş aklıyla karşılaştırıldığında, ancak eksik bir rasyonalite olarak tanımlanabilir. Bu farklılıklar evrenini saptamak için, sosyal gerçekliğin yapıları ile kültürel sistemin denkliğini sağlayan düzeneğe, “kültürel kodlara” bakmak gerekir. Kültürel kod her şeyden önce bir zıtlıklar sistemdir ve bu zıtlıklar sistemini birbirine bağlayan işaretler vardır. (Bauman, 1998, s. 165). O halde, sorunsal şöyle ifade edelim “Monarşik devletle, modern devlet arasındaki en temel simgesel ve sembolik fark nedir ?” Bu sorunsalın cevabını, Giddens'in analizinden alırız: “ Geleneksel toplumlarda sınırlar yoktur, sınır boyları vardır” (Giddens, 2008: 113). Bir sınır hududu için

ölümüne savaşmalar vermek, bir santim geriye düşmektense ulusun bütününe çağrı yapmak ve gerekirse tüm bedenleri o sınırdaki şehit vermek ve bunu sonsuz bir kolektif iyi (ulus) tahayyülüyle takdim etmek modern devletin kültürel kodudur.

Monarşilerin yönetimselliğinde, geniş toplumsal kesimler ve uyruklar için yükümlülükler fazladır fakat devlet için sorumluluklar azdır. Modern devletin işleyişinde ise geniş toplumsal kesimler ve halk tabakaları için yükümlülükler çok daha fazladır ama devletin de askıya alamayacağı sorumlulukları vardır. Modern devletle, ulus arasındaki bu sorumluluk ilişkisinin inşa edici unsuru “yurttaşlık” nosyonudur. Yurttaşlık, hukuksal normlar dizgeleriyle birey ve devlet ilişkisini bir ödevler ve yükümlülükler seti aracılığıyla birbirine bağlar ve bu bağı güçlendirir. Modern devletin ideolojik formasyonu “ulusçuluk” ise ulusla-devletin birbirinin nasibi olduğu, biri olmadan diğersinin eksik kalacağı bir durumdur (Gellner, 2013, s. 77). Esasında, tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, devlet, ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır. Ancak, devlet dediğimizde, bir güç merkezi tarafından bir arada tutulan özgün bir toprak parçasını düşünmeliyiz. Devletin otoritesinin işlediği alanda her ferdin devlete ait olduğu ve bu aidiyetin yasal bir kimliğe bürünmesidir. Devlet otoritesi, “ülke yasalarını” bu otoritenin tüm uyruklarına deruhte etmek bakımından meşru bir mercidir ve uyrukları üzerinde güç kullanma yetkisine sahip hükmedici bir iktidardır.

Bu hükmedici iktidarın, (devlet) kurucu unsurlarının neler olduğu ve bu kurucu unsurlar arasındaki güç ve kudret ilişkilerinin yönünü politik savaş olarak adlandırmak olanaklıdır. Politik savaş, bir yandan iktidarı ele geçirmek ve biçim vermek için savaşan toplumsal sınıflar arasında cereyan ederken; öte yandan da, iktidar bir kez kurulduğunda, ona karşı direnen ve yeni bir inşa için mücadele eden toplumsal grup, sınıf ve onların siyasal fraksiyonlarının katılımıyla gerçekleşir (Duverger, 1964, s. 14). Engels’e göre, bu savaşımın merkez üssü devlettir ve devlet toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki üründür. Toplum, uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölünmüştür ve kendi kendisine bu bölünmüşlüğü aşamaz. Devlet, kendisini toplumdaki çatışmayı hafifleten ve düzen sınırları içinde tutan bir güç olarak kabul ettirir. Toplumdan doğar ama gitgide onun üstünde yer alan ve ona yabancılaşan bir güç haline gelir (Engels, 2017, s. 199). Topluma yabancılaşmış bir güç olarak devlet, en güçlü sınıfın, iktisadi egemenliğini siyasal egemenliğe dönüştürdüğü, ezilen toplumsal grupları tahakküm altına alan ve bu tahakkümü sürdürmek için çeşitli iktidar stratejileri uygulayan bir yapılaşmadır (2017, s. 201). Engels’in devlete ilişkin analizleri, klasik marksist bakış açısındaki, tarihsel materyalizm nosyonu ile bütünleşir. Buna göre, bütün bir tarihsel/toplumsal süreç sınıflar arasındaki gerginlik, uzlaşmaz çıkarlar etrafında biçimlenmiş çatışmalar, bir dizi yerinden etmeler ve siyasal alanı yeniden kurma mücadelelerinin ürünüdür. Antik devlet, köleleri

boyunduruk altında tutulduğu köle sahiplerinin devletidir. Feodal devlet, serf ve köylülerin egemenlik altına alındığı aristokratik soyluluğun bir aparatı, modern devlet ise ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesine olanak sağlayan bir taşerondur (2017, s. 201).

Bu çalışma, modern devletin yönetsel diyalektiğindeki radikal dönüşümleri sosyoloji kuramının sunduğu olanaklardan faydalanarak analiz etmeye çalışmakta ve aynı zamanda da, modernlikle ortaya çıkan özgün toplumsal ethosu gündeme getirmektedir. Bu ethos, ulus tahayyülü ve yurttaşlık nosyonuyla ilişkili yeni bir toplumsal yapılaşmadır. Özgün bir toplumsal pekiştirme ağı ve seküler ahlaki örüntüler etkileşimi olarak modern toplumsal sistem; sanayileşme, kentleşme, heterojenleşme, sınıflaşma gibi değişimleri ortaya çıkarmıştır. Monarşilerin ve feodal soyluluğun egemen olduğu bir toplumsal güç ilişkileri alanından ulus-devletlerin, yurttaşlık prensibinin, sanayi burjuvazisinin, seküler dünya görüşünün ve bilimsel bilginin onaylandığı toplumsal güç ve kudret ilişkilerine doğru bir geçiş yaşanmıştır. Bu geçişlerin her bir aşamasını sınıflar ve toplumsal gruplar arasındaki iktidar mücadeleleri, direniş stratejileri ve sınıflar arasındaki gerilimler ve çatışmalardan bağımsız analiz etmek olanaklı değildir. Makale, bu gerginlik ve çatışmaları sosyolojik bir eksenle ortaya koymaya çalışmaktadır. Son olarak ise, çağdaş toplumların günümüzde de hala sınıflı toplumlar olmaya devam ettikleri ve toplumsal kaynaklara erişimdeki eşitsizliklerin hem dünya sisteminin genel işleyişinde bir makro belirleyen olarak varlığını sürdürdüğü, hem de ülkelerin iç hiyerarşilerinde toplumsal gruplar arasındaki eşitsizlik makasının gün geçtikçe açıldığına vurgu yapılmaktadır.

Bir İktidar Gücü Olarak Egemenlik, Yönetimsellik ve Kültürel Dizgeler

Carl Schmitt'e göre, egemen olağanüstü hale karar verendir. Olağanüstü hal, mevzu hukukta ön görülme haldir ve devletin varlığını tehdit edecek bir durum olarak tarif edilebilir, fakat tam olarak da gerçeklikle uyuşmaz. Ne acil bir durumun ne zaman söz konusu olduğu kesin olarak belirlenebilir, ne de böyle bir durumda nelerin meydana gelebileceği içeriksel olarak tek tek sayılabilir. Olağanüstü halde, hukuk devleti anlayışına uygun bir yetkiye yer yoktur. Bu doğrudan egemenin kim olduğuna gönderme yapar: Egemen, acil bir durumun olup olmadığına ve bunu bertaraf etmek için ne yapılması gerektiğine karar verendir. (Schmitt, 2016, s. 13). Schmitt'e göre egemen, durumu kendi bütünselliği içinde yaratır ve garanti altına alır. Son karar onun tekelindedir ve devlet egemenliğinin özü buradadır. Egemen, hukukun zorlama veya hükmetme tekeli olmaksızın, olması gerektiği gibi karar verme tekeli olarak tanımlanır (2016, s. 21). Schmitt, Bodin'e atıfla, "Egemenliğin bir devletin mutlak ve sürekli iktidarı" olduğunu bildirir. Bodin'e göre, devletin egemenliği savaş ilanı, barış ya-

pılması, memurların atanması, yürürlükteki kanunları ilga etme yetkisi gibi özniteliklerinden kaynaklanır (2016, s. 17).

O halde, sorunsalı şöyle ifade edelim: Egemenliğin, güç ve kudret dayanakları nelerdir ve bu dayanaklar kendilerini hangi dizgelerle takdim ederler? Bu sorunsala cevap niteliğindeki bir girişim, Foucault'nun yaklaşımında gizlidir. Foucault'ya göre yönetme hükmetmekle, emretmekle, yasa koymakla aynı şey değildir. Yönetme; hükümdarın, derebeyinin, hakimın, generalin, mal sahibinin, profesörün kendi iktidar alanındaki kudretinin çok ötesinde özgüllüğe sahip olan bir iktidar tipidir (Foucault, 2016, s. 101). Foucault, bu iktidar tipini analiz ederken iki kavramı gündeme getirir: Disiplin ve güvenlik. Disiplin merkezci'dir, bir mekânı yalıtılabildiği, bir parçayı belirlediği, sıkıştırdığı ve onu merkezi-leştirdiği ölçüde işleyebilir. Bu düzeneklere sürekli yeni öğeler dâhil edilir: Üreticilerin, alıcıların, tüketicilerin, ithalatçıların, ihracatçıların yapıp etme biçimleri, psikoloji ve davranış kalıpları. Bunlar aracılığıyla, disiplin her şeyi kurula bağlar ve hiçbir şey kendi haline bırakılmaz. Güvenlik düzeneği ise yapmaya bırakır: Fiyatların yükselmesine müdahale etmez, tahılın ender bulunmasını kendi haline bırakır. Disiplin ise, yasaklama ve izin verme ikiliğiyle işler ve düzen, yasak olan her şey fiili olarak engellendiğinde geriye kalandır. Yasa sisteminde olan şey, izin verilen şeydir. Güvenlik düzeneğinde ise engellenen şeyin ya da zorunlu olan şeyin bakış açısından bakmak değil, uzaktan bakabilmektir. Yani şeyleri doğaları ve fiili gerçekleri düzeyinde yasalardan da bağımsız olarak yeniden ele almak söz konusudur. Güvenlik mekanizması, bizzat gerçekliğe dayanarak onu harekete geçirmeye, gerçekliğin öğelerini kendi aralarında oynatmaya çalışarak işler. Yani yasa yasaklar, disiplin buyurur, güvenlik ise yasaklamaksızın ve buyurmaksızın ancak yine de tali olarak yasa ve buyrukların kimi araçlarını kullanarak, gerçekliği iptal ettirecek, sınırlayacak ve frenleyecek bir işlevi yüklenir (2016, s. 43).

Foucault'nun temel sorunsalı, vurgu yaptığımız sorunsalla örtüşür gibidir: Devlet, (iktidarın en belirgin ve sistematik işleyiş biçimi) onun dönüşümlerini, gelişimini, işleyişini sağlayan bir genel iktidar teknolojisinin içine dâhil edilebilir mi? Foucault, pastoral iktidarla politik iktidar arasındaki hem geçişlilik, hem de ayrışılığa vurgu yaparak, bu sorunsalın cevabına yönelik kuramsal bir çıkış yolu sağlar. Batı'da tarihsel bir gerçeklik olarak pastoral iktidarla politik iktidar arasındaki kesişim ortak bir kabuldür. Ama bütün birlikteliklerine rağmen, pastoral iktidar kendi iç dinamikleriyle ve özgül yapılaşmasıyla, politik iktidardan bağımsız olarak varlığını sürdürmüştür. Tarihsel bir kesitte pastoral iktidarı uygulayanlarla, politik iktidarın icracıları (devlet ve kilise) aynı kişiler olsa da, pastoral iktidar Hristiyan Batı'nın çok temel bir niteliği olarak baki kalmıştır. Nasıl olmuştur da, bu iki iktidar tipi kendi özgünlüklerini ve fizyonomilerini korumuşlardır? (2016, s. 110-139). Foucault, bu ikinci sorunsala şöyle cevap

verir: Devletin insanların düşünülmüş pratiklerine dâhil olmaya başladığı anda (2016, s. 219). Bu aynı zamanda, devletin bir yönetsellik tipinden ve yönetim pratiklerinden başka bir şey olmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Modern dönemde, yönetsellikte yasa sistemleri yerini normlara bırakmıştır. Yani düzenleyici ve denetleyici mekanizmaları işlevsel kılan normlar, yeni ve ince tekniklerle gündeme gelmiştir. Bilgi, beden ve ahlak üzerinde işleyen iktidar, bu iktidar teknolojileri aracılığıyla olanaklı hale gelmiştir. Bunlar, Foucault'nun “dispositif”ler olarak adlandırdığı somut düzenlemelerdir: Söylemler, mimari biçimler, düzenleyici kurallar, yasalar, idari tasarruflar, bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünlükler (Foucault, 2014, s. 17,18).

Modern iktidarın işleyiş yönünü ve kapasitelerini anlamlandırabilmek bakımından, Althusser'in “devletin siyasal ve ideolojik aygıtları” nosyonu, Foucault'nun dispositifleri arasındaki paralelliğe vurgu yapmak gerekir. Bir siyasal ve ideolojik aygıt olarak din, ideoloji, siyasi partiler, medya, okul ve güzel sanatlar, meşru kılma ve ikna süreçleriyle kurulu düzenin kurallarına boyun eğilmesinin yeniden üretimini gerçekleştirir (Althusser, 2014, s. 40). Hem Foucault'nun, hem de Althusser'in kuramsal çabalarının merkez üssü, modern iktidarın devlet ve piyasa egemenliğiyle sınırlandırılmayacak boyutlardaki karmaşasını ortaya koymak ve modern devlet iktidarının çok yönlü, sofistike, etki gücü yüksek ve en derin yatkinliklere kadar işleyen bir iktidar türü olduğunun altını çizmektir. Bu noktada, Giddens'in betimlemesini takip edersek, modern iktidarın dört kurumsal yapılaşmasından söz edilebilir: Yoğun gözetleme, kapitalist gelişim, endüstriyel üretim ve şiddet araçlarının merkezi denetiminin pekiştirilmesi. Giddens, yoğun gözetleme kavramıyla, gözetim kapasitelerinin gelişmesini ve gözetim aygıtlarının modernliğin gelişmesiyle birlikte mükemmelleşmesini kasteder. Gözetim, toplumsal grupların siyasal alandaki denetimine işaret eder. Foucault'nun altını çizdiği cezaevleri, okullar ve işyerlerinde doğrudan gözetim yapıldığı gibi, günümüz toplumlarında da enformasyonel kontrol gerçekleştirilir. Kapitalizmden anladığı ise, özel sermaye mülkiyeti ile mülksüz ücretli emek arasındaki ilişki merkezinde yoğunlaşmış meta üretim sistemidir. Bu yapı, sınıf sisteminin temelini oluşturur ve para ilişkilerinin yatırımcılar, üreticiler ve tüketiciler için aynı anlama geldiği rekabete dayanan ve üretimin pazar için yapıldığı bir sistemi inşa eder. Endüstriyalizmden ise cansız maddi güç kaynaklarının mal üretimindeki kullanımını anlar ve İnsan etkinliğinin, makinelerin, hammadde, ürün girdi ve çıktılarının eşgüdümlü bir biçimde belli kurullarla toplumsal olarak örgütlenmesine gönderme yapar. Giddens'göre, modernlik öncesi hiçbir devlet yapılaşması, ulus-devletin yönetsel eşgüdüm düzeyine ulaşamamıştır. Bunun en temel etkenlerinden biri, şiddet araçlarının kullanımındaki merkezileşmedir. İlk defa, modern devletle birlikte, şiddet araçları kesinleşmiş sınırlar içinde başarılı biçimde tekel altına alınmış ve savaş

endüstrisi, bütünsel savaş nosyonu ve nükleer çağ ile birlikte en üst seviyelere ulaştırılmıştır (Giddens, 2014, s. 60-62).

Modern devlet yapılaşmasının güçler merkezileşmesine işaret eden bir diğer yorumcu Mills'dir. Mill'e göre devlet hiyerarşisi, şirketler hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisinden oluşan üç büyük kurum en önemli iktidar aracını meydana getirmiştir ve bu insanlık tarihinde ilk defa bu düzeyde cereyan etmiştir (Mills, 1974, s.11). Üç büyük kurumun, eşgüdümlü bir biçimde iktidar aracına dönüşümü, komuta mevkilerindeki iktidar seçkinlerinin önemini artırmıştır. Siyasal, ekonomik ve askeri çevrelerden oluşan iktidar seçkinlerinin aldığı kararlar hem yerel hem de küresel sonuçlar doğuran kritik kararlar biçimine dönüşmüştür (1974, s. 289). Weber, ise bu dönüşümlerin başlangıç noktasını çağdaş bürokrasisinin işleyişinde görmüştür. Bu yapıyı (i) kurallar ve yasaların yönetsel yönetmeliklerle düzenlenmiş belirli resmi alanlarındaki geçerli bütünlükler (ii) görevlerin yerine getirilmesi için gerekli emirleri verme yetkisi dengeli bir biçimde dağıtıldığı ve görevlilerin kullanımına verilen fiziksel ya da dinsel şiddet araçlarının belirli kurallarla sınırlandırılması (iii) görevlerin düzenli ve sürekli yürütülmesi için yetkilerin sistematik hükümler altına alınması ve sadece liyakatli kişilerin istihdam edilmesidir (Weber, 1998, s. 290). Weber'e göre, çağdaş bürokratik yapının sosyal ve ekonomik dayanakları para ekonomisinin gelişmesi ve memurların hizmetlerinin karşılığının parasal olarak ödenmesidir (Sosyoloji yazıları, 301). Memur tipolojisinde de önemli bir değişim yaşanmıştır. Memuriyet bir meslek biçimine dönüşmüştür. Özel olarak belirlenmiş bir eğitim ve işe giriş süreçlerindeki sınavlar temel koşullar arasındadır (Sosyoloji yazıları, 293) Bürokratik örgütlenme doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik ve kişisellikten bağımsızlık gibi özniteliklerle işleyen bir yapılaşmadır (1998, s. 308).

Weber, (1999) aynı zamanda “ Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” çalışmasında, bir nesnel yapılaşma olarak kapitalizmin ahlaki ruhunu Protestanlığın çalışmayı kutsayan çileciliğiyle ilişkilendirerek farklı bir anlama biçimine yol açmıştır. Bu yaklaşım, Marx'ın ekonomizm ve tarihsel materyalizm ekleriyle tüm insan etkinliğini maddi/üretimsel ilişkilerle açıklayan kuramıyla uyusmamıştır. İlk defa dışsal, nesnel ve maddi toplumsal/ekonomik bir yapılaşma; dinsel, zihinsel, ruhsal ve kültürel bir örüntüyle açıklanmıştır. (Fukuyama, 1989). Weber'in kapitalizm analizine yakın bir kuramsal girişim, Clifford Geertz'in modern toplumsal yapılaşmayı tartıştığı metinlerinde gözlemlenir. Geertz'e göre, bir toplumun en genel kültürel yönelimleriyle, o toplumun pratik/pragmatik yönelimleri siyasal sürecin uygun bir imgesini sağlamayı başaramaz hale geldiğinde, ideolojiler sosyo-politik anlamların ve tutumların vazgeçilmez kaynaklarına dönüşürler. Yani ideolojiler mevcut toplumsal gerilimlere bir yanıt olurlar. Siyasal düzenin yerleşik imgeleri, uygunluklarını

yitirdikçe ve gözden düşmeye başladıkça, kavramsal karmaşa da beraberinde gelir. Fransız Devrimi'nin bütün tarihsel süreç açısından, hem ilerlemeci hem de gerici nitelikli aşırılıkçı ideolojilerin en büyük kuluçka makinesi olması, kişisel güvencesizliğin ya da toplumsal eşitsizliğin daha önceki birçok dönemde olduğundan daha derin olmasında değil; siyasi yaşamın merkezi örgütsel prensibinin, kralların ilahi nitelikli haklarının yok edilmiş olmasıdır (Geertz, 2010, 249-250). Geertz'in önemle altını çizdiği nokta, sosyo-psişik gerilimlerin simgesel biçimde ifade edildiği (Geertz, 243) ve ideolojilerin, bu simgesel ifadeleri tutarlı bütünlüklere dönüştürebilme başarısıdır.

O halde, yeni bir sorunsal gündeme getirmekte fayda vardır: Modern devletin simgesel, sembolik ve kültürel pekiştiricilerini formüle ettiği ve kendisini toplumsal bir ethos olarak sunduğu ideolojik yönelim nedir? Benedict Anderson, bu yönelimi, ulusçuluk ve ulus tahayyülünün inşasıyla ilişkilendirir ve bu inşanın bir kez gerçekleştiğinde modüler hale gelerek, çok farklı coğrafyalara ve bilinçlilik düzeylerine aşılandığını (Anderson, 2014, 19) iddia eder. Böylece, ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak oluşur ve kendisine hem egemenlik, hem de sınırlar yaratan hayali bir cemaate dönüşür (2014, 20). Anderson'a göre, ulusçuluk geleneği yansıtan üç kültürel tasarım biçimini yerinden etmiştir. İlki, hakikatin parçası olduğuna inanılan kutsal yazı dilleri ve bununla bağlantılı tek tanrılı dinlerdir, ikincisi monarşiler, üçüncüsü ise zaman boyunca eşzamanlılık tahayyülüdür. Bu üç kültürel tasarım, insanlığa ölmek, yitip gitmek, köleleşmek, kaybetmek anlamındaki olumsuz durumlar karşısında teselli vermekteydi (2014, 51,52). Modern devletin teselli araçları ise türsel olarak geleneksel modellerden farklılaşır. Bu araçlar romanlardan, günlük gazetelerden, milli dillerden, bilimsel eğitimden ve ulus için gümbür gümbür işleyen fabrikalardan oluşur.

Ernst Gellner, bu büyük boyutlu dönüşümü antropolojik bağlamlarıyla analiz etmiştir. Gellner'e göre "ulus tahayyülü" oluşumu bakımından, klasik devlet pratiğinin ötesine geçer. İki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorsa, aynı ulustan sayılırlar. Burada, kültür bir düşünceler, işaretler, çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri anlamına gelmektedir. Bu kültürel dizgeler aracılığıyla, ulus tahayyülünün ve milli benliğin itici gücü okuryazarlık haline gelir. Bunun daha açık anlamı, kalıcı ve standartlaşmış bir yazının varlığı, aslında kültürel ve düşünsel birikime ve bunun merkezileşmesine olanak sağlayan bir yapılaşmaya dönüşmesidir. Ulusçuluğun özü, kültür ve siyasal katılımın birleştirilmesidir. Ulusçuluk, derinliğine içselleştirilmiş, her biri devlet tarafından korunan, eğitime bağlı yüksek kültüre dayanan yeni türden bir toplumsal örgütlenmenin sonucudur (Gellner, 2013, 78-80).

Devletin İkinci Durağı: Siyasallaşma, Sınıf Çatışması ve İktidar Stratejileri

Kitleleri seferber eden umut ve kesinliktir (Wallerstein, 1991, s. 33). Belirli bir dünya durumunun nereye evrileceği; geçim, yaşam ve sosyal ilişki olanaklarının bir yok oluşa maruz kalıp kalmayacağı ya da süresiz bir kaosa sürüklenip sürüklenmeyeceği riski, geniş toplumsal kesimleri mobilize eden temel motivasyondur. Bu çerçevede, Fransız Devrimi'nin kültürel etkisiyle kapitalist dünya sistemini dönüştürmesi tesadüfi değildir. Devrimden sonra iki tema öne çıkmıştır: Siyasetin dönüştürülebilir niteliği ve egemenliğin halkta olduğu düşüncesi (Wallerstein, 2012, s. 48). Bu dönüşümlerin tarihsel diyalektiğini Skocpol'un "Devletler ve Toplumsal Devrimler" çalışmasında Fransız, Çin ve Rusya devrimlerinin ortaklaşan ve ayrışan yönlerini tartıştığı analizlerinde izleyebiliriz. Skocpol'a göre, devlet bir yönü sınıflara bölünmüş sosyo-ekonomik yapılarda, diğer yönü ise uluslararası devletler sistemine gömülü iki ayrı yüze sahiptir. Büyük devrimlerde, devlet örgütünün yıkılmasını ve yeniden inşasını anlamak ise hem uluslararası koşullar ve baskılara hem de sınıf yapıları ekonomiler ve siyasal olarak örgütlenmiş çıkarlar arasındaki kesişme noktalarına odaklanmayı gerektirir (Skocpol, 2004, s. 78). Skocpol'e göre, üç devrimin tümü de zengin ve politik olarak hırslı tarım devletlerinde meydana gelmiştir ve hiçbiri sömürleştirilmemiştir. Devrim öncesi periyodlarında, üç monarşi de uluslararası sistemdeki rakipleri tarafından dışsal baskı uygulanmış ve askeri olarak zayıflamışlardır. Ancak bu monarşileri toplumsal devrim süreçlerinde ortaklaşan asıl noktalar: (i) Eski rejimlerin merkezi devlet aygıtlarının yetersizleşmesi (ii) köylü kitleler başta olmak üzere alt sınıfların yaygın isyanları (iii) kitleleri harekete geçiren siyasal liderlerin girişimleridir. Bu hızlandırıcı etmenlerin etkisiyle üç monarşik düzen merkezileşmiş, bürokratik ve geniş kitleleri kapsayan ulus-devletlere dönüşmüştür (2004, s. 94).

Bu dönüşümleri en keskin hatlarıyla Fransız toplumunun tarihsel gelişiminde izlemek olanaklıdır. Fransız kentli güçler, aristokratik gerici olarak tanımladıkları her şeye saldırıyorlardı. Bu eleştiri ortamı, köylüleri aristokratik soyluğun (senyörlük bağımsızlıkları, vergi muafiyetleri, kilise harcamaları için toplanan titheler) temsiliyetlerine ve sömürü uygulamalarına karşı ses çıkarmak bakımından cesaretlendirdi. Bailliage meclisleri aracılığıyla köylü delegeler kentli liderlerle düzenli bağlantılar kurdular ve 1793'e kadar süren etkili bir direniş dalgası başladı (2004, s. 244) Skocpol'e göre, devrimci liderlikler, kendilerinden önce ulusal siyasetten dışlanan alt sınıf grupları (kentli işçiler ve köylüleri) siyasete sokup harekete geçirebiliyordu. Sonuçta, monarşilerin egemen zümreleri imtiyazlarını kaybettiler ve geniş kitleler devlet yönetimine katılmaya başladılar. Fransa özelinde ise durum diğer devrimlerden farklı bir gelişim göstermişti. Şöyle ki, yeni oluşan bürokratik devlet, ulusal pazarlar ve kapi-

talist özel mülkiyetle ortaklaşan ve devlet bürokrasisini güvence altına alan bir yapılaşmaya dönüştü. Halkın demokratik seferberliği, 1793 sonrasında ya askere almalarla bastırıldı ya da simgesel siyasal amaçlara yönlendirilerek rutinleştirildi (2004, s. 306-307).

Marx, Fransa özelinde, devrimin dönüştürücü motivasyonunu bastıran ve getiren siyasal gerçekliği, kapitalist mülkiyet rejiminin sınıfsal yapıyı kutuplaştıran ve sömürü ilişkilerini genişleten karakteriyle açıkladı. Modern sanayi geliştikçe, sermaye ile emek arasındaki sınıf karşıtlığı da genişliyor, yoğunlaşıyor, devlet iktidarı sermayenin emek üzerindeki ulusal bir iktidara dönüşüyor, sömürüyü örgütleyen bir güce ve sınıf egemenliği aygıtı niteliğini alıyordu (Marx, 2012a, s. 59). Marx'a göre, Fransa'da, 1845-1846 yıllarındaki patates hastalığı ve kötü hasatlar halk kitlelerindeki huzursuzluğu artırmıştı. 1847 fiyat artışları ise halkı gıda maddelerine erişimden yoksun bıraktı. (Marx, 2012b, s.15) İşçiler ise topyekûn mücadeleye giriştiler ve büyük ayaklanmalar patlak verdi (2012b, s.34). Marx, Fransa'da, 19. yüzyıl boyunca feodal beylerin yerini kent tefecilerinin, aristokratik soyluluğun yerini ise burjuva sermayesinin aldığı iddia eder. Tahakküm altına alan ve egemen olan zümrelerle, bu egemenlikten yoksun bırakılan kitleler bir dizi dışlanma sürecine maruz kalır. Tarihsel materyalizmin teknik diliyle söylendiğinde, en ilkel üretim araçlarından, en sofistike üretim araçlarına kadar egemen zümrelerin tekelinde olan bir dışlama ilişkisidir bu. Devrim öncesinde toplumsal gelişimin aktif sosyal zümrelerinden biri olan köylü kitleler ise büyük bir yanılsamaya maruz kalmıştır. Devrim sonrasında, köylülere verilen küçük topraklar kapitalistlerin kâr, faiz ve rant aracına dönüşmüştür (Marx, 2012c, s. 126). Marx, Fransa'da Bonapartelar hanedanının kırsal ilişkiler alanını yırtıp atmak isteyen devrimci köylüyü desteklemediğini, buna karşılık; küçük tarla ile üretim yapan ve kendi kırsal kesif dairesini aşmaya niyeti olmayan tutucu köylüyü desteklediğini ifade eder (2012c, s. 123). Orta sınıflar açısından ise işler hükümetin desteğiyle yolundadır. Lumpen proletarya da zenginleştirilmektedir (2012c, s.132). Marx, Fransa'da 1848-1851 arası dönemde ise proletaryanın savaşım içinde olduğu toplumsal grupları şöyle ifade etmektedir:

Paris proletaryasının istemleri, kesin olarak defedilmesi gereken bir takım ütöpik martavallardır. Kurucu ulusal meclisin bu bildirisine, Paris proletaryası, Avrupa iç savaşlar tarihindeki en büyük olay olan haziran ayaklanmasıyla karşılık verdi. Burjuva Cumhuriyet kazandı. Burjuva Cumhuriyetin yanında mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi, orta sınıflar, küçük burjuvazi, ordu, seyyar muhafız olarak örgütlenmiş lumpen proletarya, adı bilinen aydınlar, rahipler ve kırsal nüfus vardı. Proletaryanın yanında ise kendisinden başka kimse yoktu. Ayaklanmaların 3000'den fazlası, yenilgiden sonra kılıçtan geçirildi ve 15.000'i sürgün edildi (2012c, s.21).

Marx ve Engels'e göre, mülkiyet rejiminin pratik gerçekliği toplumun çoğu için, en azından onda dokuzu için var olmamasıdır. Fakat bu, şaşılacak bir durum değildir çünkü kapitalist mülkiyet rejimi bu kutuplaştırıcı karakterinden güç alır ve tam da toplumsal kaynaklardan dışlanan bu onda dokuzluk geniş kitlenin varlığı kapitalizmin itici gücüdür (Marx ve Engels, 2016, s. 78). Bu sistematik, bir işleyiş olarak meta-fetişizmle bağlantılı bir biçimde nesnelere dünyasındaki değeri yükseltir ama insanlar dünyasındaki değer düşüşüne de neden olur (Marx, 2017, s.13). Marx, serbest ticaret sorunu üstüne 9.01.1848'de yaptığı konuşmada, “ Soyut özgülüğün sizi aldatmasına göz yummayınız ! Kimin özgürlüğünden söz ediliyor ? Bu, bir kişinin bir başkası karşısındaki özgürlüğü değil, sermayenin işçiyi ezme özgürlüğüdür. Serbest ticaret üzerine kurulmuş bir düzenin ürünüdür bu özgürlük düşüncesi” (Marx ve Engels, 2016, s: 100). Bu yaklaşım, liberal özgürlük nosyonuyla, kolektif iyiyi gözetken eşitlikçi bir özgürlük idealini karşılaştırmalı olarak gündeme getirir. Marx'ın ve Engels'in olumladığı özgürlük düşüncesi ise özünde, kapitalist mülkiyet rejiminin insanal özü yok eden karakterine ve sömürü pratiklerine bir itiraz niteliğindedir. Proletarya öncü bir sınıf olarak, diğer toplumsal grupları eşitlik ve özgürlük projesine dâhil edecek ve kendini kurtarıırken, toplumun diğer kesimlerinin de kuruluşuna aracılık edecektir. (Marx ve Engels, 2003, s. 48,49). Buradaki sınıf nosyonu, halk kavramıyla ilişkilendirilemeyecek kadar sofistike bir duruma gönderme yapar. Sınıflar, nesnel yani analitik kategoriler olarak, bir tarihsel sistemdeki çelişkilerin ifadeleridir ve toplumsal cemaatlerin tanımı değildir. Sorun, bir sınıf cemaatinin hangi koşullarda yaratılabileceğidir. Kendinde sınıf ve kendi için sınıf ayrımı da bu eksende gündeme gelir (Wallerstein, 1987, s.105).

Balibar'ın da işaret ettiği gibi “ sınıf mücadelesi iktisadi biçimlerin dışavurumu olmak yerine, onların görece tutarlılığının güç ilişkileri ve konjonktürün rastlantısına maruz kaldığında, zorunlu olarak değişen nedeni haline gelmesidir ” (Balibar, 1987, s. 200). Balibar'ın vurgusu, üretim ilişkileri eksenli sömürü, güç ilişkileri ve anlık nesnellüğün sınıf durumunu biçimlendiren özel türden yapılaşmasına gönderme yapar. Bu yapılaşmaya, sınıf teorisinin kavramsal/kuramsal çerçevesi gereği bir unsur daha eklemek olanaklıdır: “Sınıf durumu, bilinç gerçekliğini belirler ” Bu ilke, vulgar klasik Marksist okumanın, alt yapının üst yapıyı belirlediği ilkesinin çok ötesine geçer ve sınıf durumunun bireyleri bir homo economicus, homo politicus, homo religious olarak inşasına işaret eder. Toplumsal uzam,bireyleri sosyo/ekonomik zorlamalar ve kısıtlamalarla biçimlendirir. Kendi için sınıf nosyonu bu noktada devreye girer ve siyasal alana yeni bir pencere açar: “ Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yok. Oysa önlerinde kazanacakları bir dünya var” (Marx, 2017, s. 19).

Marx, bu dünyayı öncü bir sınıf olarak proletaryayla ilişkilendirmişti. Skocpol'un gösterdiği biçimiyle ise, inşacı siyasal önderliğin ayrıntıları farklılaşma gösterse de, Lenin'in vurguladığı gibi açık bir ortaklaşma da gözlemlenmektedir: “ Bir devrimin patlak vermesi için alt sınıfların eskisi gibi yaşamak istememeleri yeterli olmaz; üst sınıfların da eskisi gibi yaşamamaları gerekir ” (Skocpol, 2004, s. 101). Hem alt toplumsal grupların, hem de üst sınıfların mevcut iktidar yapılaşmasından rahatsızlıklarını artıran ve eleştirileri yoğunlaştıran asıl belirleyici, Gramsci'nin temas ettiği gibi, devlet yapılaşmasındaki yönetici elitin otorite krizi içine girmesidir. Yasa koyucu, sınıf konsensüsünü yitirdiyse ve yönetemeyip, sadece yasa yapıyorsa, bu aslında geniş kitlelerin geleneksel ideolojilerden koptuğu, daha önce inandıklarına artık inanmadıkları anlamına gelir. Kriz, eskinin öldüğü ve yeninin doğamayacağı olgusuyla ilişkilidir. Bu bir fetret devridir ve farklı türden beklenmedik olayların gerçekleşmesine aracılık eder (Gramsci, 2012, s. 46).

Tarihin mi, Yoksa; Bildiğimiz Dünyanın Sonu mu ?

Francis Fukuyama, 1989'da The National Interest dergisinde “ Tarihin Sonu mu ? ” başlıklı makalesini yayınladıktan sonra, dünya sistemi üzerine kuramsal çalışmalarda bulunan çoğu bilim insanının dikkatini çekti. Fukuyama'nın yankı uyandıran saptamaları, liberal demokrasilerin ve ileri kapitalizmin, yeryüzü coğrafyasının hemen her bölgesine meşru olarak yayıldığı ve dünya sistemini ikna yoluyla kompoze eden alternatifsiz bir sistem olduğu tezine dayanıyordu. Fukuyama'ya göre kapitalizm, faşizm ve komünizm gibi ideolojilerin yerinden etmeye çalıştığı, fakat tarihin bu ideolojileri yanlışlamasıyla, başarısını kanıtlamış ve gelecekte de başarılı olacak bir dünya sistemi olarak görülmeliydi. Fukuyama, bu tezi kuramsal bakımdan temellendirmek için iki girişimde bulunmuştur: İlki, 1980'lerin hemen başlarında, iki büyük komünist ülke, Sovyet Rusya ve Çin'de meydana gelen değişimlerdir. Bu değişimlerin yönü, Sovyet Rusya ve Çin'de kapitalizm ve tüketim kültürünün hızla yayılması ve rağbet görmesiyle ilişkilidir. Örneğin Çin'in, kasaba ve kentlerindeki pazarlarında renkli televizyonlar yaygınlaşmıştır. Moskova'da ise, lokantalar ve giyim mağazaları açılmaktadır. (Fukuyama, 1989, s. 22). Fukuyama, bu durumu, insanlığın ideolojik evresinin son noktasına ulaştığı ve beşeri yönetim biçiminin son evresi olan Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi anlamında tarihin sonunun geldiği biçiminde yorumladı (1989, s. 23).

İkincisi ise, liberalizmin, maddi dünyayı uzun vadede yönetecek bir idea olduğu argümanıdır ve bunu felsefi olarak Hegel'le temellendirmeye çalışmasıdır. Fukuyama'ya göre Hegel, maddi dünyadaki tüm insan davranışlarının ve tüm insanlık tarihinin köklerinin bilinç durumunda kendini gösterdiğine vurgu yapmıştır (1989, s.27). Fukuyama, Hegel'i izlediğini iddia ederek, insanlık duru-

munun tüm ürünlerini bilinç ve kültür alanında yattığını yadsıyarak, bu ideal/düşünsel kökenli olguları, maddi unsurlarla açıklamanın büyük bir yanığı olduğunun altını çizer (1989, s.29). Kojeve'ye atıfta bulunarak, çağdaş Amerika'nın eşitlikçi bir yapı inşa ettiğini ve bunun da, Marx tarafından düşlenen ve ileri sürülen sınıfsız toplumun başarılı bir modeli olduğunu iddia eder (1989, s. 33). Fukuyama, ekonomik liberalizmle-siyasi liberalizmi kavramsal ve olgusal olarak birbirinden ayırır ve ekonomik liberalizmden siyasi liberalizme geçişin son derece yavaş ve adım adım gerçekleştiğini ama nihayetinde, ekonomik liberalizmin itici gücüyle siyasi liberalizmin kendiliğinden geleceğini bildirir (1989, s.35). Örneğin Sovyetlerin yakın bir gelecekte, liberal ve demokratik bir ülke olarak kabul edilmesi olanaklı değildir. Zaten tarihin sonunda, tüm toplumların liberal olması gerekmez; önemli olan, bu toplumların liberalizm dışında bir ideolojiye yönelmemeleridir (1989, s. 40). Fukuyama, refleksiyonunu bir dizi sorunsal dile girerek sürdürür: Liberalizme karşı meydan okuyan faşizm ve komünizm öldüğüne göre, liberalizmle rekabet edebilecek başka ideolojilerin varlığından söz etmek mümkün olabilir mi ? Liberalizmde sınıf sorununun ötesinde çözülmesi olanaksız olan bir takım başka çelişkilerin ve açmazların varlığından söz etmek mümkün mü ? Fukuyama, son sorunsala cevap niteliğinde iki olasılıktan bahseder: Din ve milliyetçilik.

Fukuyama'nın tarihin sonu teorisi, uluslararası sürtüşmelerin kendiliğinden ortadan kalkacağını iddia etmez. Temel postulatı şu şekildedir: Dünya, tarihe gömülenler ve tarih sonrasında yaşayanlar olarak ikiye bölünecek ve bu toplumlar arasında sürtüşmeler devam edecektir. Fukuyama, bu sürtüşmelerin, etnik ve milliyetçiliğe dayalı şiddet olarak dışa vurulacağını iddia eder. Uluslararası sistem, etnik ve milliyetçi terörizm ve ulusal kurtuluş mücadeleleriyle bağlantısında ortaya çıkacak çatışmalarla meşgul olacaktır. Tarih sonrası dönemin genel karakterinde ise cesarete, atılganlığa, değiştirme /dönüştürme güdüsüne ve ideolojilere ihtiyaç olmayacaktır. Genel eğilim, ekonomik hesaplar ve teknik sorunları giderme çabaları, çevre sorunları ve tüketim kültürünün yaygınlaşması gibi somut durumlarla mücadele etmek biçiminde cereyan edecektir. Bu dönemde, felsefeye ve sanata da ihtiyaç olamayacak ve yeni bir durağanlık döneminin içine girilecektir. Fukuyama'ya göre, geniş kapsamlı bir can sıkıntısı gerçekliği insanlık durumunu, tarihi bir kez daha başlatmak bakımından teşvik edebilir ve yeni toplumsal tasarımların ortaya çıkmasına aracılık edebilir (1989: 48,49).

Fukuyama'nın, tarihin liberal demokrasi ve ileri kapitalizm merkezli sonu teorisi, çoğu çağdaş yorumcu tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Fukuyama, Batı dışı toplumlarda etnik, milliyetçi ve dinsel çatışmaları öngörürken, bu çatışmaların doğal uzantılarının Batı toplumlarının sınırlarını zorlayacağını hesaba katmıyor. Yasa dışı göçmenlik, evsiz barksız kitleler, savaş, fakirlik ve açlığın Batı dışı toplumlarda farklı ideolojik radikalizmleri tetikleyebileceği ve bu so-

runların zengin Batı toplumlarına kökten bir tehdit oluşturacağını görmek istemiyor (Hassner, 2005, s. 58). Ayrıca, Fukuyama'nın kapitalizmin yeryüzünde gelmiş geçmiş en müreffeh, mutlu ve huzurlu toplumu inşa ettiği tezi kuşkuludur. İnsanlık tarihinin on bin yıllık dönemini hesaba kattığımızda, örneğin avcı ve toplayıcı toplumlarda, insanlar geçimlerini sağlamak için gün başına ya da yıl başına bugün olduğundan daha az çalışıyorlardı. Şimdikinden daha az kirli ve tehlikeli bir çevrede yaşıyorlar, daha eşitlikçi bir dünyayı deneyimliyorlardı. Bu açılarından bakıldığında, geçen on bin yılın bir sözde ilerleme olduğu, özünde ise uzun dönemli bir gerilemeyi ifade ettiği görülebilir (Wallerstein, 2012, s. 135). Bir diğer eleştiri, Fukuyama'nın liberal ve siyasal demokrasinin sınıf sorununu çözdüğü ve göreceli bir fırsat eşitliği ortamını yarattığına yönelik tezidir. Oysa son yapılan çalışmalar, Fukuyama'nın bu tezini doğrulamamaktadır. Dünya sisteminin çağdaş toplumlardaki işleyişinde, ulusal düzeyde yeterli iş olanakları sağlanamamaktadır. İnşa edilmiş bu eşitsizlik durumunda, toplumdaki seçkin azınlıklar ödüllendirilirken, geniş kitleler dışlanmaktadır. Gelir eşitsizliğinin ve sınıf temelli bölünmelerin dışavurumları farklı türler ve varyasyonlar biçiminde olabilir. Genellikle, etnik çizgiler ya da dinsel motifler yarımaların görünür hallerini oluşturur (Wallerstein, 1971, s.241,242).

Sonuç

Günümüz toplumları, sadece mülkiyet ilişkileri ve konfigüratif net gelir durumları bakımından değil, bütün varoluşsal insansal kapasitelere erişim açısından da sınıflı toplumlardır. Çağdaş toplumlarda, geniş toplumsal kesimlerin kaynaklara erişimden dışlanması, “varoluşsal insansal kapasite” nin en asgari yeterliliklerinin bile tamamlanmamasıyla sonuçlanır. Bourdieu'cu bir okumayla söylendiğinde, kültürel ve eğitimsel sermayenin pozitif, inşa edici ve yapılandırıcı özneliliklerinden yoksunluğu. Bu yoksunluğun, bireylerin gündelik yaşantıları açısından biçimlendirdiği yarımaları daha görünür biçimde ortaya koyabilmek için bir sorunsal gündeme getirelim: “Günümüz toplumlarında bir bireyi yapılandıran, biçimlendiren ve inşa eden öznelilikler nelerdir ve bu özneliliklerin ileri modern kurumsallıklarla bağlantısallığı nedir ?”

Şüphesiz ki, çağdaş toplumlarda bireylerin “varoluşsal insansal kapasitelerini” belirleyen ve yapılandıran iki unsur: meslek ve eğitimidir. Mesleği, formel eğitim süreçleri sonucunda, bir dizi diplomalandırma ve sertifikalandırmanın olağan neticesi olarak teknik/profesyonel yeterlilik ve bağlantılı bireysel kapasiteler olarak tanımlıyoruz. Eğitimi ise, (formel ya da enformel) bireylerin bilişsel, ahlaki ve entelektüel becerilerinin gelişimine olanak sağlayan, bireylerin hem içinde buldukları toplumun yaşam pratiklerine katılımında özgüven veren, hem de yaşanan çağın dünya durumlarına ilişkin tahayyül sahibi olmayı sağlayan bir yapılaşma olarak anlıyoruz.

Çağdaş toplumların bireyleri, bu iki yetinin (meslek ve eğitim) geliştirilmesine ilişkin büyük boyutlu kısıtlılıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu kısıtlılıklar, ileri kapitalist toplumlarda eğitim gibi piyasanın hiç girmemesi ve kamusal kalması gereken alanlara para ilişkilerinin egemen olmasıyla bağlantılıdır. Bir diğer hızlandırıcı neden, ulus-devletlerin artık yurttaşlarının ne türden bir kariyer dünyasıyla biçimleneceklerine ilişkin projeler geliştirmeyi terk etmeleridir. İleri kapitalist toplumlarda bireyler, varoluşsal insansal kapasitenin yapılandırıcı iki unsuru, meslek ve eğitim yeterliliklerinin geliştirilmesi ve ilerletilmesi bakımından terk edilmiştir. Bireylerin bu iki unsur özelinde, kurumsallıklara katılarak gelişim gösterme olanakları, sosyo/ekonomik durumlarına daha fazla gömülü hale gelmiştir. Yani aktörlerin, verili sınıfsal durumları, kamusal iradenin de ortadan kaybolmasıyla birlikte daha belirleyici olmaya başlamış ve bireyler piyasanın pratikleri karşısında daha savunmasız bir konuma gelmiştir.

Bu duruma etki eden temel nedensel faktörlerden biri de, Şüphesiz ki, dünya sisteminin rekabete dayanan işleyişi ve küresel eşitsizlik ağlarının giderek genişlemesidir. Makro düzenekteki eşitsizlikler arttıkça, çağdaş toplumsal yaşamın gündelik pratiklerinde bireyleri kuşatan sosyo/ekonomik zorunlulukların ve sınıfsallığın belirleyiciliği daha da görünür hale gelmektedir. Bu durum, gündelik pratiklerde, en düşük sermayeler toplamına sahip toplumsal grupların, kalıcı bir biçimde toplumsal sistemin dışına atılmalarına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2014). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. (A. Tümertekin.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anderson, B. (2014). Hayali Cemaatler. (İ. Savaşır.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Balibar, E. (2013). İrk Ulus Sınıf İçinde. (N. Ökten, Çev.) “ Sınıf Mücadelesinden Sınıfsız Mücadeleye mi ? ”. 1987, s. 188-222. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (1998). Sosyolojik Düşünmek. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Burke, P. (2011). Tarih ve Toplumsal Kuram. (M. Tuncay, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Duverger, M. (1964). Politikaya Giriş. (S. Tiryakioğlu, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Engels, F. (2017). Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Gellner, E. (2013). Uluslar ve Ulusçuluk. (B. Ersanlı ve G. G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.

- Geertz, C. (2010). Kültürlerin Yorumlanması İçinde, (H. Gür, Çev.) “ Bir Kültürel Dizge Olarak İdeoloji ”, s. 221-263. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Giddens, A. (2008). Ulus Devlet ve Şiddet. (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A. (2014). Modernliğin Sonuçları. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gramsci, A. (2012). Hapishane Defterleri cilt 2. (B. Baysal, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Fukuyama, F. (2005). Tarihin Sonu Mu ? İçinde. (Y. Kaplan, Çev.) “ Tarihin Sonu Mu ? ”, 1989, s. 22-49. Ankara: Vadi Yayınları.
- Foucault, M. (2014). Özne ve İktidar. (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016). Güvenlik, Toprak, Nüfus. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Marx, K. (2012a) Fransa’da İç Savaş. (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2012b). Fransa’da Sınıf Mücadelesi. (E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Marx, K. (2012c). Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2017). Zincirlerimizden Başka Kaybedecek Neyimiz Var ?. (P. Demirel, Çev.) İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.
- Marx, K & Engels, F. (2016). Devlet ve Hukuk. (R. Zona, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, K & Engels, F. (2003). Komünist Manifesto. (L. Kavas, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Mills, C. W. (1974). İktidar Seçkinleri. (Ü.Oskay, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hassner, P. (2005). Tarihin Sonu Mu ? İçinde. (Y. Kaplan, Çev.) “ Tarihin Ortasında Fukuyama’nın Tezi”, s. 56-60. Ankara: Vadi Yayınları.
- Scott, C. J. (2008). Devlet Gibi Görmek. (N. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Scott, C. J. (2016). Toplum Gibi Görmek. (S. Torlak, Çev.) İstanbul: Zoomkitap.

- Schmitt, C. (2016). Siyasalın İnşası. (A.E. Zeybekoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Skocpol, T. (2004). Devletler ve Toplumsal Devrimler. (S. Erdem, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Wallerstein, İ. (2012). Bildiğimiz Dünyanın Sonu İçinde. (T. Birkan, Çev.) “Anc ve Güney Afrika, Dünya Sisteminde Kurtuluş Hareketlerinin Geçmişi ve Geleceği”, 1991, s. 28-43. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2012). Bildiğimiz Dünyanın Sonu İçinde. (T. Birkan, Çev.) “Doğu Asya’nın Yükselişi ya da Yirmi Birinci Yüzyılda Dünya Sistemi” s. 44-59. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2013). Irk Ulus Sınıf İçinde. (N. Ökten, Çev.) “Halkçılığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”. 1987, s. 89-106. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2012). Bildiğimiz Dünyanın Sonu İçinde. (T. Birkan, Çev.) “Toplumsal Değişme mi ? Değişim Sonsuzdur, Hiçbir Şey Değişmez ” s. 134-150 İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2013). Irk Ulus Sınıf İçinde. (N. Ökten, Çev.) “Bağımsızlık Sonrası Siyah Afrika’da Toplumsal Çatışma: Yeniden Değerlendirilen Irk ve Statü Grubu Kavramları”, 1971. s.225 - 244. İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (1998). Sosyoloji Yazıları. (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. (Z. Gürata.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA EZGERT- (< ES+KER-T-) FİİLİ

The Verb ezgert- (< es+ker-t-) in Turkey Turkish Dialects

Ferdi GÜZEL*

Makale Geliş Tarihi: 03.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: es “akıl, hafıza” isminin Türkçede birçok türevi vardır. Bu türevlerden biri olan esker-, ilk kez Kıpçak Türkçesinde tespit edilmiştir. esker- fiili, “hatırlamak, dikkate almak, hesaba katmak, saygı göstermek” anlamları ile çağdaş lehçelerin birçoğunda varlığını sürdürmektedir. Özellikle Kuzey grubu Türk lehçelerinde yaygın bir kullanıma sahip olan fiilin birçok türevi de vardır. Bu fiil, tarihi ve coğrafi açıdan Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçeleri ile yakın ilişkisi olan Türkmen Türkçesi dışındaki Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmamaktadır. Fakat fiilin /-s-/ > /-z-/ değişimine uğramış ve -(X)t- ettirgen çatı eki ile genişlemiş biçimi olan ezgert-, Türkiye Türkçesi ağızlarında dar bir çevrede yaşamaktadır. Fiil, Türkiye Türkçesi ağızlarında diğer çağdaş lehçelerde bulunmayan çeşitli yan anlamlar da kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: es, esker-, ezgert-, Türkiye Türkçesi ağızları

The Verb ezgert- (< es+ker-t-) in Turkey Turkish Dialects

Abstract: The name es “mind, memory” has many derivatives in Turkish. One of these derivatives, esker- was first identified in Kipchak Turkish. The verb esker- with the meanings of “to remember, to take into account, to show respect” continues to exist in most of the contemporary dialects. There are many derivatives of the verb, which has a widespread use especially in the Northern group Turkish dialects. This verb is not found in Oghuz Turkic dialects, except Turkmen Turkish, which is historically and geographically closely related to Eastern and Northern Turkic dialects. However, ezgert-, which is the form of the verb that has undergone a change of /-s-/ > /-z-/ and expanded with the -(X)t- causative appendix abides in a narrow space in Turkey Turkish dialects. The verb has gained various connotations in Turkey Turkish dialects that are not found in other contemporary dialects.

Keywords: es, esker-, ezgert-, Turkey Turkish dialects

* Dr. Öğrt. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferdiguzel@bayburt.edu.tr

Giriş

“Akıl, zihin” anlamını taşıyan *es* kelimesi ilk kez Orta Türkçe metinlerinde görülür. Bugün çağdaş lehçelerin büyük bir kısmında özellikle Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerinde varlığını korumaktadır: Har. *es*, Kıpç. *es*, Çağ. *es*; Trkm. *es*, Özb. *es*, YUyg. *es*, Kar. *es*, Tat. *is*, Bşk. *iş*, Kzk. *es*, KMalk. *es*, KKalp. *es*, Kum. *es*, Nog. *es*, Çuv. *as* (Sevortyan, 1974: 306, Starostin vd., 2003: 521-522, Róna-Tas ve Berta, 2011: 344).

Tarihi ve çağdaş lehçelerde *es* kökünden *esli* “akıllı”, *essiz* “akılsız”, *esker-* “dikkate almak, hatırlamak”, *esle-* “hatırlamak, fark etmek, dikkat etmek, kabul etmek” vb. kelimeler türetilmiştir (Sevortyan, 1974: 306, Róna-Tas ve Berta, 2011: 344).

Bu çalışmanın konusu olan *esker-* fiili, *es* “akıl” kökünden +GAR- eki ile türetilmiştir (Räsänen, 1969: 49). Türkçenin tarihî dönemlerinde birçok kelime türetmiş olan +GAR- eki (Gabain, 2003: 49, Brockelmann, 1954: 206-207, Erdal, 1991: 742-745, Hacıeminoğlu, 1996: 151-153) işlekliliğini kaybetmiş olsa da bugün çağdaş Türk lehçelerinin büyük bir kısmında varlığını korumaktadır (Räsänen, 1957: 146-147, Öztürk, 1997: 38-39, Ganiyev, 2013: 167, Güngördü, 1998: 108-109, Arıkoğlu, 1996: 32, Söyegow vd., 1999: 206).¹

1. Türkçede *esker-* Fiili

1.1. Tarihî Türk Lehçelerinde *esker-* Fiili

es kökünün türevlerinden biri olan *esker-* “dikkate almak, kabul etmek, hesaba katmak, düşünmek, hatırlamak” fiili, tarihî lehçelerde yaygın değildir. İlk kez Kıpçak Türkçesi metinlerinden *Codex Comenicus*’ta geçer: *eskermes* “he acht zin nicht” (Argunşah ve Güner, 2015: 313, 80b10). Çağatay Türkçesinde de kelimeye tesadüf edilir. Kelimenin yer aldığı Çağatayca sözlüklerin hemen hepsinde (Atalay, 1970: 52, Rahimi, 2019: 332, 370, Pavet de Courteille, 1870: 111, Şeyh Süleyman Efendi, 1298: 51b) Nevâyî’den alınan bir beyit tanık gösterilmiştir:

Géce külbemğa gëlseng müdde’ı men’ini iskerme
Tolun ay seyr éterde it hünerdin kayda pervâyı

Sadece *Abuşka Lûgati*’nde Nevâyî’nin *Münşeât* adlı eserinden başka bir tanığa yer verilmiştir: *Uluglarning hem vaad u te’kidin iskermeding* (Atalay, 1970: 52).

Tarihî lehçelerde *esker-* fiilinin herhangi bir türevi bulunmamaktadır.

¹ Ekin +(X)k- isimden fiil yapma eki ile asıl fonksiyonunu kaybetmiş -Ar- ettirgenlik ekinin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceği düşünülmektedir (Arat, 1991: 322-323, Tekin, 1992: 82, Erdal, 1991: 747, Hacıeminoğlu, 1996: 151-152).

1.2. Çağdaş Türk Lehçelerinde *esker-* Fiili

Tarihi lehçelerde nadir görülen *esker-* fiili, günümüzde özellikle Kuzey grubu Türk lehçelerinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Çağdaş lehçelerde *esker-* fiilinin varyant ve türevleri aşağıdaki gibidir:

Tat. *isker-* “1. Hatırlamak, akla gelmek 2. Hatırlatmak 3. Uyarmak 4. Sezmek fark etmek” (KTTS: 121b), *iskerme* “1. Açıklama, izahat 2. Not, dipnot” (KTTS: 121b), *iskert-* “Hatırlatmak, uyarmak, dikkat çekmek” (KTTS: 121b).

Bşk. *isker-* “Önceden hissetmek, önceden fark etmek” (BşkTS: 261b), *iskerme* “Not, dipnot, açıklama, kenar notu” (BşkTS: 261b), *iskert-* “1. Sezdirmek, fark ettirmek 2. Uyarmak. *Ul da bayzı tapkas, bay olo ağahına eytken nakazdarın eyttē - ille avır tip eytme, tip iskertēp kuyzı.*” (BşkTS: 261b), *iskertēl-* “Sezdirilmek, fark ettirilmek” (BşkTS: 261b), *iskertme* “İhbar, haber, uyarı, ikaz, ihtar” (BşkTS: 261b).

Kzk. *esker-* “Dikkate almak, önemsemek, anmak” (KazTTS: 145a), *eskert-* “İkaz etmek, ihtar etmek, hatırlatmak” (KazTTS: 145b), *eskertkiş* “1. Anıt, abide, heykel 2. Tarihi eser 3. Hatıra. *Eske aliğ eskerip cür zamandasım, bir cürgen tarsılıkta bir sırdasım, körgende er vakatta eskersin dep, eskertkiş sızıp otur men coldasın*” (KazTTS: 145b, KazTS: 79b), *eskertpe* “İkaz, ihtar, tembih, uyarı” (KazTTS: 145b), *eskertüv* “İkaz, ihtar, tembih, uyarı” (KazTTS: 145b).

KKalp. *esker-* “Hatırlamak” (KKalpS: 143a), *eskeril-* “Hatırlanmak” (KKalpS: 143a), *eskert-* “Hatırlatmak, dile getirmek, aklına düşürmek” (KKalpS: 143a), *eskertkiş* “Eskiden kalma yazıt, anıt, abide vb. şeyler” (KKalpS: 143a).

Kırg. *esker-* “Hatırlamak” (KırgS: 340a), *eskeriş-* “Birlikte hatırlamak, anmak” (KırgS: 340a), *eskert-* “Hatırlatmak” (KırgS: 340a), *eskertkiç* “1. Hatırlatma işareti 2. Anıt” (KırgS: 340a).

Kum. *esger-* “1. Hatırlamak, anmak 2. Anmak, adını anmak, bahsetmek, sözünü etmek. *Biz seni küp esgerebiz. Seni atıñı cıyında esgere ediler*” (KumTS: 123b), *esgeriw* “Not, şerh, açıklama, işaret, haşiye” (KumTS: 123b), *esgeril-* “1. Hatırlanmak, anılmak. 2. Anılmak, zikredilmek, bahsedilmek, sözü edilmek” (KumTS: 123b).

Nog. *eskertpe* “Not, açıklayıcı not” (NogS: 441b).

KMalk. *esger-* “Hatırlamak” (KMalkTS: 195a), *esgert-* “Hatırlatmak” (KMalkTS: 195a), *esgertiv* “Hatırlatma” (KMalkTS: 195a), *esgertme* “Hatıra” (KMalkTS: 195a).

Tuv. *esker-* “Fark etmek, farkına varmak” (TuvTS: 43a).

YUyg. *eskert-* “Uyarmak. *Axırkı kêtım eskertimiz*” (YUTS: 117a), *eskertme* “izahat, uyarı, ikaz” (YUTS: 117a).

Özb. *eskart-* “Eskertme bermok, eslatmok, esga tüşirmok, hotiriga keltirmok” (ÖTİL-II: 453b), *eskartma* “Eslatma, teksting alohida izoh talap kılğan yerığa berilğan tüşündüriş” (ÖTİL-II: 453b), *eskartiş* “1. Eskartmok 2. Eskartma” (ÖTİL-II: 453b).

Trkm. *äsger-* “1. Bir zat hasabynda görmek, sana goşmak, sylamak, hormatlamak. *Her bir adam öz halkynyň däbini äsgermelidir*. 2. Birinden çekinmek, üşenmek. *Ol meni äsgermese, her zat eder*” (TDDS: 372a), *äsger-* “Äsgerer ýaly etmek, güýç görkezip, özüni sylatmak” (TDDS: 372a), *äsgeril-* “Sana goşulmak, adam hatarynda görülmek, sylanmak” (TDDS: 372a).

esker- fiilinin Türk lehçelerindeki varyant ve türevleri aşağıdaki tabloda topluca verilmiştir:

<i>esker- ve Türevleri</i>	<i>Anlam</i>	<i>Varyantlar</i>
<i>esker-</i>	Hatırlamak, dikkate almak, önemsemek, fark etmek, sezme; hatırlatmak, uyarmak; saygı göstermek; çekinmek, korkmak.	Kırg., Kzk., KKalp., Tuv. <i>esker-</i> , Kum., KMalk. <i>esger-</i> , Trkm. <i>äsger-</i> , KTat. <i>isker-</i> , Bşk. <i>isker-</i>
<i>eskerme</i>	Not, dipnot, açıklama, haşiye.	KTat. <i>iskerme</i> , Bşk. <i>iskerme</i>
<i>eskeriv</i>	Not, dipnot, açıklama.	Kum. <i>esgeriv</i>
<i>eskeril-</i>	Hatırlanmak, zikredilmek; hesaba alınmak, saygı gösterilmek.	KKalp. <i>eskeril-</i> , Kum. <i>esgeril-</i> , Trkm. <i>äsgeril-</i>
<i>eskeriş-</i>	Birlikte hatırlamak, anmak.	Kırg. <i>eskeriş-</i>
<i>eskert-</i>	Hatırlatmak, uyarmak, ikaz etmek; sezdirmek, fark ettirmek; kendini saydırmak.	Kırg., Kzk., KKalp., YUyg., <i>eskert-</i> , Özb. <i>eskart-</i> , KTat. <i>iskert-</i> , Bşk. <i>iskert-</i> , KMalk. <i>esgert-</i> , Trkm. <i>äsger-</i>
<i>eskertme</i>	İhbar, haber, uyarı, ikaz, ihtar; not, dipnot, açıklama; hatıra.	YUyg., <i>eskertme</i> , Özb. <i>eskartma</i> , Bşk. <i>iskertme</i> , Kzk., Nog. <i>eskertpe</i> , KMalk. <i>esgertme</i> .
<i>eskertiv</i>	İkaz, ihtar, tembih, uyarı; hatırlatma.	Kzk. <i>eskertiv</i> , KMalk. <i>esgertiv</i>
<i>eskertiş</i>	Hatırlama; not, açıklama.	Özb. <i>eskartiş</i>
<i>eskertkiç</i>	Anıt, abide, heykel, tarihi eser; hatıra.	Kırg. <i>eskertkiç</i> , Kzk., KKalp. <i>eskertkiş</i> .
<i>eskertil-</i>	Sezdirilmek, fark ettirilmek.	Bşk. <i>iskertël-</i>

1.3. Türkiye Türkçesi Ağızlarında *ezgert-* (< es+ker-t-) Fiili

Türkiye Türkçesi ağızlarında *esker-* fiilinin /-s-/ > /-z-/ değişimine uğramış ve -(X)t- ettirgen çatı eki ile genişlemiş biçimi olan *ezgert-*, dar bir alanda yaşamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *ezgert-* fiili, Türkiye’de sadece Bayburt, Erzurum ve Erzincan’da bilinmektedir. Tarihî Türkiye Türkçesinde ve Türkmençe dışındaki Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmayan bu fiilin Türkiye’de dar bir çevrede de olsa yaşamını sürdürmesi ilgi çekicidir.

Derleme Sözlüğü’nde kelimenin iki anlamı kayıt altına alınmıştır. Bu esere göre ilk anlam Bayburt ve Erzincan’da, ikinci anlam sadece Bayburt’ta yaşamaktadır:

ezgert-: 1. Bir işi fazla dikkat ve özenle yapmak 2. Sevgi ile anmak (DS:1829).

Derleme Sözlüğü’nde kayıt altına alınmamış olsa da kelime Erzurum ağzında da varlığını sürdürmektedir. Erzurum ağzı ile ilgili bir çalışmada kelimenin *ezgirt-* varyantı verilmiştir:

ezgirt-: Şımartmak, aşırı değer vermek (Atılcan, 1977: 48).

Bu çalışmalarda kelimenin eksik tanımlandığı görülmektedir. Kelimenin ağızlardaki en yaygın anlamları olan “ağırlamak, ikramda bulunmak; hediye, güzel söz vb. ile birini memnun etmek, hoşnut etmek” yukarıdaki eserlerde kaydedilmemiştir. Sabri Özcan San’ın çalışmasında kelimenin en yaygın anlamı, Bayburt kaydıyla yer almaktadır. Bayburt ağzı ile ilgili bazı çalışmalarda da bu anlam kayıt altına alınmıştır:

ezgert-: Ağırlamak (San, 1990: 478).

ezgert-: 1. Yakın ve samimi alaka göstermek 2. Ağırlamak, hoşnut etmek (Narin, 1968: 70, Kabadayı, 2013: 233, Yıldızoğlu, 2019: 204).

Derleme Sözlüğü’nde kelimenin “bir işi fazla dikkat ve özenle yapmak” anlamının Bayburt’un yanı sıra Erzincan’dan da derlendiği görülmektedir. Erzincan ağzı üzerine hazırlanmış çalışmalarda bu anlam bulunmasa da bu anlam ile yakından ilgili olan “bir işi yaparken ağırdan almak, bir iş üzerinde olduğundan fazla durmak” anlamı yer almaktadır. Ayrıca Erzincan ağzında kelimenin diğer illerde bulunmayan “lafı gereğinden fazla uzatmak” anlamı da mevcuttur.

ezgert-: 1. Ağırdan almak 2. Bir iş üzerinde olduğundan fazla durmak (Üstün, 2008: 180).

ezget-: Uzatmak (Demirsoy, 2001: 42).

Kelimenin *Derleme Sözlüğü*'nde verilmiş olan “sevgi ile anmak” anlamı, yaptığımız araştırmalarda karşımıza çıkmamıştır. *Derleme Sözlüğü*'nde Bayburt kaydıyla yer alan bu anlamın yanlış verilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Aşağıda, kelimenin ağızlardaki kullanımını örneklandırmek için çoğunluğu Bayburt ağızı ile ilgili çalışmalardan ve tarafımızdan yapılan derlemelerden alınmış olan bazı tanıklar sıralanmıştır:

Bunnar geliller buriya misafir olillar. “Buyrun. Hoş geldiz, moş geldiz.” diyir. Bunnari güzel ezgerdirler (Narin, 1968: 3-82).

Öli öldüü zaman da dernek gine büşürür, gëtütür yemeği. Çay da öli evinden. Şeker alırsan üş dört kilo yollırsan köw odasına, köw gonağına. Orda deliğanlılar çayi demlirler. Ordaki gelen erkek adamlara bassağlığına gelenlere çay demlir, içürir, yolçulırlar. évde de hizmet edirler. Gine başğaları, gızlar varısa hizmet éderler gidene gelene. Gideni geleni ezgerdürler (Kabadayı, 2014: 7-50).

Valla, bayramlarımız hasidi. Esgiden yohsulluğ vardı ama ezgertme de çoğ varıdi, Rukiye'm. Ezgerdürdüler. Bi ğab yemek büşürse hep birini ezgerdürdüler. Otuz gün devatnan geçerci. Çağırman geçerci (Kabadayı, 2014: 19-1).

E şimdi geline gendilerini sevdürmek için onu nişanlılıkta bol bol ezgerdürler. O yüzden Ramazan Bayramı'nda kıyafet alurlar, gurbanda goç getirürüler, yılbaşında görmiye giderler (Yıldızoğlu, 2019: 122).

Düğünden bir hafta sonra gelin anasının evine damadınan getdiğinde bütün hediyeler damada verilir. Bizim ablam ele etti goyun guzu. Ama enişte de ezgerdere gelecek şeker meker getürecek (Yıldızoğlu, 2019: 125).

Padişah bu üç güzel gızın metini duymuş ağaya haber etmiş ki yarın size geleceyük. Ağa tabii şaşurmuş padişah bize ne gelir heyir olsun telaşlanmış başlamış hazırlıklara. Padişah gelmiş ağanın evine gonahlanmış yemiş içmişler ağanın üç gızı da hizmetde gusur etmemiş, eyi bi ezgertmişler tabii padişah çoğ memnun galmış (Cansız, 2021: 47).

Özelliği tavuk ya da kuzu eti önce haşlanıyor üzerine tereyağı sürülüyor sonra tandırda fırınlanıyor ondan sonra baharatlı bulgur pilavıyla buluşuyor baya bir ezgertiliyor yani (URL-1).

Ezgertme, gel yohari (URL-2).

Ayrıca kadınlar arasında sözlü kavgada “oh gördün nasıl da ezgerddim” denir. Yani sözleri sayarak karşı kadını aşağılamış oluyormuş (URL-2).

Aşurduğumuz bağın sahibinin çocukları bize eşlik ederdi. Ertesi gün babası ezgertme yapmış ise hemen haberini verirdi: “Ola bilirsiniz. Babam sizi eyi ezgertti. Tabi beni de...” diye takılırdı (URL-2).

Sürekli kendini öven ya da misal; oturmadan evvel altına minder alan birine “oo gendiin mi ezgerdirsen” denilebilir. Ya da eli çabuk, becerikli bir ev hanımı anlatılırken “eli ele çabuh ki, her işini ezgerdir”. Misafirperver birisinden bahsederken “çoh has adamlar, müsafirlerini ezgertmesini bülirler” şeklinde kullanılabilir (URL-3).

Buranın pidesi çoh hasdur, ezgerdirler (Derleme).

Hanım'ın gizi sufrayı çok güzel ezgertmiş (Derleme).

Avu uşağı ezgerdin, elini boş çevürmeyin (Derleme).

Gahvaltıdan sonra sigarayı ezgerderek içeceksin (Derleme).

Tarafımızdan yapılan derlemelerde, Bayburt ağzında fiilin bir atasözünde geçtiği tespit edilmiştir: *Tohu ezgertmek zordur*. Çok bilinmese de aynı atasözü küçük farklarla Türkiye Türkçesi yazı dilinde de yaşamaktadır. Yazı dilindeki varyantta *ezgert-* yerine *ağırla-* fiili bulunur: *Tok ağırlaması (ağırlamak) güçtür (güç olur)* “Karnı tok olanlara yemek beğendirmek kolay değildir. Bunlar, ikram edilen en lezzetli yiyeceklere karşı bile isteksizdirler.” (Aksoy, 1988: 449, Albayrak, 2009: 834).² Antep ağzında bu atasözünün *Toku gönülleme zor olur* biçimi yer alır (BAAD: 84). Bu atasözü, Türk dünyasında da varlığını korumuştur. Lehçelerde *ağırla-* fiili yerine daha çok *sıyla-* fiili kullanılır (Çobanoğlu, 2004: 449).³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu atasözünün *ezgert-* fiilli varyantı sadece Bayburt ağzında bulunmaktadır.

Yazılı kaynaklardan, Bayburt'taki derlemelerden, Erzurumlu ve Erzincanlı arkadaşlarımızla yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz bilgilere göre *ezgert-* fiilinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki anlamları şöyle sıralanabilir:

1. Bir işi fazla dikkat ve özenle yapmak; bir işi çok iyi, mükemmel yapmak (Erzurum, Bayburt, Erzincan ?).
2. Sevgi ile anmak (Bayburt) ?
3. Bir iş yaparken ağırdan almak, bir iş üzerinde gereğinden fazla durmak (Erzincan).
4. Lafı gereğinden fazla uzatmak, dinleyenleri bıktırmak (Erzincan).
5. Nazlanmak, kendini ağırdan satmak (Erzurum, Bayburt).
6. Ağırlamak, ikramda kusur etmemek (Erzurum, Bayburt).
7. Güzel söz, hediye vb. ile birini sevindirmek, memnun etmek (Bayburt).
8. Şımartmak, hak ettiğinden fazla değer vermek, aşırı değer vermek (Erzurum).
9. Kötü söz söylemek, hakaret etmek. Söz veya davranışla birini küçük düşürmek, önemsemediğini göstermek (Bayburt).

² Atasözü, 16. yüzyıl Oğuznamelerinden *Emsal-i Mehmedali*'de kayıtlıdır: *tog ağırlamağ güç olur* (Alizade, 1992: 93).

³ Yakın anlamlı başka atasözleri için bk. Çobanoğlu, 2004: 449, Ölmez, 2009: 95.

Bayburt ağzındaki tarizli kullanımı da dâhil olmak üzere, yukarıda sıralanan anlamların büyük bir kısmının, “hesaba katmak, dikkate almak, saygı göstermek” anlamlarından geliştiği açıktır. İlk bakışta Erzincan ağzındaki “lafı gereğinden fazla uzatmak” anlamını bunlarla bağdaştırmak kolay değildir. Bu anlam, “saygı göstermek” ile bağlantılı olarak “çok fazla övmek, övgüde aşırıya kaçmak, abartmak” anlamından ortaya çıkmış olmalıdır.

Sonuç

esker- fiilinin Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerinde varlığını koruduğu, tarihî ve coğrafi açıdan Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerine yakınlığı bulunan Türkmen Türkçesi dışında Oğuz Grubu Türk lehçelerinde yer almadığı anlaşılmaktadır.

Bu fiilin -(X)t- ettirgenlik eki ile genişlemiş biçimi olan *ezgert-*, Türkiye’de sadece, Doğu Anadolu ile Kuzeydoğu Anadolu’nun kesiştiği noktada birbirine komşu üç ilde yaşamaktadır. İlgili yerleşim yerlerinde fiilin *ezgirt-* ve *ezget-* varyantları da kayıt altına alınmıştır. Çeşitli yan anlamlar da kazanmış olan bu fiilin ağızlardaki temel anlamı “birini ağırlamak, memnun etmek”tir. Çağdaş lehçelerde fiilin taşıdığı anlam dikkate alındığında Türkiye Türkçesi ağızlarındaki anlama en yakın anlamın Türkmen Türkçesinde mevcut olduğu görülür. Diğer lehçelerde fiilin daha çok “hatırlamak” anlamı söz konusu iken Türkmen Türkçesinde “saygı göstermek” anlamı ön plandadır.

Eldeki verilere göre tarihî süreç içinde, fiilde *aklına getirmek*, *anmak*, *hatırlamak* > *dikkate almak*, *hesaba katmak* > *saygı göstermek* > *ağırlamak*, *memnun etmek* biçiminde bir anlam gelişiminin olduğu düşünülebilir.

Daha çok Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerinde yaşayan bu fiilin Türkiye’nin doğusunda birbirine komşu olan üç ilde varlığını sürdürmesi ilgi çekicidir. Karadeniz ağızlarında ve diğer Doğu grubu ağızlarında bulunmayan bu kelimenin ilgili yerleşim yerlerindeki varlığını kesin olarak herhangi bir lehçenin etkisine bağlamak kolay görünmemektedir. Kelimenin birbirine komşu olan bu yerleşim yerlerindeki varlığı, bir Türk boyu ile ilişkilendirilip ortak boy mirası olarak değerlendirilebilir. Fakat bunu doğrulamak için iskân ile ilgili kapsamlı bir araştırma gereklidir.

Kısaltmalar

BAAD: *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (TDK, 2009).

Bşk.: Başkurt Türkçesi

BşkTS: *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* (Özşahin, 2017).

Çağ.: Çağatay Türkçesi

Çuv.: Çuvaş Türkçesi

DS: *Derleme Sözlüğü I-XII* (TDK, 1963-1982).

- Har.:** Harezmi Türkçesi
Kar.: Karay Türkçesi
Kıpç.: Kıpçak Türkçesi
Kırg.: KIRGIZ Türkçesi
KırgS: *Kırgız Sözlüğü* (Yudahin, 1988).
KKalp.: Karakalpak Türkçesi
KKalpTS: *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü* (Uygur, 2019).
KMalk.: Karaçay-Malkar Türkçesi
KMalkTS: *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü* (Tavkul, 2000).
KTTS: *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü* (Öner, 2009).
Kum.: Kumuk Türkçesi
KumTS: *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (Pekacar, 2011).
Kzk.: Kazak Türkçesi
KzkTS: *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Ahmedoğlu vd. 1984).
KzkTTS: *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (Koç vd. 2003).
Nog. : Nogay Türkçesi
ÖTİL: *Özbek Tilining İzahli Lugati* (Magrufova, 1981).
Özb.: Özbek Türkçesi
Tat.: Tatar Türkçesi
TDDS: *Türkmen Dilinin Düşündirişli Sözlüğü* (Kyýasowa vd. 2015).
Trkm.: Türkmen Türkçesi
Tuv.: Tuva Türkçesi
TuvTS: *Tuva Türkçesi Sözlüğü* (Arıkoğlu ve Kuular, 2003).
YUTS: *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Necip, 1995).
YUyg.: Yeni Uygur Türkçesi

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Söyegow, M., Borjakov, A., Sarihanov, M., Hocayev, B. & Ārnazarov, S. (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatikası-Morfologiya*, Aşgabat: Ruh.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Alizade, S. (1992). *Oğuzname: XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (1996). *Tuva ve Hakas Türkçelerinde Fiil*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atılcan, İ. C. (1977). *Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*. Erzurum: Erzurum Halk Oyunları Halk Türküleri Derneği Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- Cansız, S. (2021). *Bayburt İli Ağzı Söz Varlığı*. Bitirme Tezi. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Demirsoy, A. (2001). *Eğın'de Kullanılan ya da Kullanılmış Kökü Belirsiz ya da Başka Bir Dilden Aynen ya da Değiştirilerek Alınmış ve Anadolu'da Kısmen Kullanılan Bazı Kelimeler ve Unutulmaya Yüz Tutmuş Bazı Yer Adları*. Ankara.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yayınları.
- Ganiyev, F. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*. Çeviren: Murat Özşahin. Ankara: TDK Yayınları.
- Güngördü, E. (1998). *Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde Fiil*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

- Kabadayı, R. (2014). *Bayburt Demirözü İlçesi Ağzı: Cümle Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmedoğlu, F. Ş. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: H. Oraltay, N. Yüce, S. Pınar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.
- Koç, K., Bayniyazov, A. & Başkapan, A. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kyýasowa, G. vd. (2015). *Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlüğü*. Aşgabat: Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat İnstituty.
- Magrúfova, Z. M. (1981). *Özbek Tilining İzahli Lugati*. Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- Narin, F. (1968). *Bayburt Halk Ağzı*. Bitirme Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Necip, E. E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: İklil Kurban. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, M. (2009). Tuva Atasözlerinden Seçmeler. *Sibirische Studien / Sibiryaya İncelemeleri*, 4/1: 50-128.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özşahin, M.(2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pavet de Courteille, A. (1870). *Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris: Imprimerie Impériale.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Rahimi, F. (2019). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türksichen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Lexika Societatis Fenno-Ugricae XVII/ 1.
- Róna-Tas, A. & Berta, Á. (2011). *West Old Turkic, Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Starostin, S., Dybo, A. & Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H. 1298). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2009). *Bölge_Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı II* (69-119). Ankara: TKAE Yayınları.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üstün, M. C. (2008). *Erzincan (Merkez) Ağzının Ses Bilgisi ve Söz Varlığı*, Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldızoğlu, H. (2019). *Bayburt İli Halkbilimi ve Etnografyası*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü I-II. Çeviren: Abdullah Taymas*. Ankara: TDK Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=175428>

URL-2: <https://www.facebook.com/groups/kg05071954a>

URL-3: <https://eksisozluk.com/ezgertmek--530882>

VATANDAŞLIK BİLİNÇ ÖLÇEĞİ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

Citizenship Consciousness Scale Validity and Reliability Study

Hasan BOZKAYA**
Selçuk İLGAZ***

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 26.09.2021

Özet: Bu araştırmanın amacı, 5.sınıf göçmen öğrencilerin vatandaşlık bilinç düzeylerini belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Araştırma, Hatay ilindeki dokuz devlet ortaokulunda öğrenim gören toplam 406 göçmen öğrenci ile yapılmıştır. İlk olarak örneklemin demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar açıklanmıştır. İkinci aşamada, Vatandaşlık Bilinç Ölçeğinin güvenilirliği için Cronbach Alfa katsayısı güvenilirliği ile madde-toplam puan korelasyonları incelenmiştir. Üçüncü olarak ise ölçeğin yapı geçerliği için faktör yapılarına bakılmıştır. Bu amaçla öncelikle örneklem yeterliği için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterliği analizi, örneklem büyüklüğü için de Bartlett's Test of Sphericity değerleri hesaplanmıştır. Faktör analizi olarak Principal Component (temel bileşenler) yöntemi ve Varimaks (döndürme) yöntemleri uygulanmıştır. Faktör analizi sonucu ortaya çıkan faktör yapısına ilişkin olarak daha ileri analizlere geçmeden önce Scree Plot grafiği ile değerlendirmeler yapılarak öz değerleri 1.00 üstünde olan madde sayısı belirlenmiştir. Böylece ölçeğin alt boyutlarının vatandaşlık bilincini açıklamada ne kadar etkili olduğu görülmüştür. Vatandaşlık bilinç ölçeğinin göçmen öğrencilerin vatandaşlık bilinçlerini bilişsel düzeyde ölçebilen, güvenilirliği, geçerliği ve ayırt ediciliği sağlanmış ve yaş grubuna uygun bir ölçek olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Vatandaşlık, vatandaşlık bilinci, ölçek, göçmen
Citizenship Consciousness Scale Validity and Reliability Study

Abstract: The aim of this research is to develop a valid and reliable measurement tool to determine the citizenship awareness levels of 5th grade immigrant students. The research was conducted with a total of 406 immigrant students studying at nine state secondary schools in Hatay. First, the results regarding the demographic characteristics of the sample were explained. In the second stage, Cronbach's Alpha coefficient reliability and item-total score correlations were examined for the reliability of the Citizenship Consciousness Scale. Third, factor structures were examined for the construct validity of the scale. For this purpose, first of all, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) sample adequacy analysis was calculated for sample adequacy and Bartlett's Test of Sphericity values were calculated for sample size. Principal Component method and Varimax (rotation) methods were applied as factor analysis. Before moving on to further analyses regarding the factor structure that emerged as a result of the factor analysis, evaluations were made with the Scree Plot chart and the number of items with eigenvalues above 1.00 was determined. Thus, it has been seen how effective the sub-dimensions of the scale are in explaining citizenship consciousness. It has been concluded that the citizenship awareness scale is a scale that can measure the citizenship awareness of immigrant students at the cognitive level, its reliability, validity and distinctiveness have been ensured and it is suitable for the age group.

Keywords: Citizenship, citizenship awareness, scale, immigrant

* Birinci yazarın "5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Etkin Vatandaşlık Ünitesinin Göçmen Çocukların Vatandaşlık Bilinç Düzeyleri Üzerine Etkisi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.
** Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü, HATAY, bozkayahasan75@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1272-0921.
*** Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, Erzurum, ilgaz@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0441-5230.

Giriş

Sınırları belli olan ve belirli bir siyasi varlığa sahip olan ülke içinde yaşayan ve o ülkeye ait olan kişilere “vatandaş” adı verilmektedir. Vatandaş kavramına bağlı olarak vatandaşlık bilinci de son derece önem arz etmektedir. O halde vatandaşlık bilinci nedir? Bu soruya verilecek en basit cevap, insanların yaşadıkları ve ait oldukları ülkenin kalkınarak gelişebilmesi için kendilerine düşen görev ve sorumlulukları doğru ve özenli bir şekilde yerine getirmelerine “vatandaşlık bilinci” adı verilir. Vatandaşlık bilincine sahip olan bireylerin en temel özelliği vatandaşlığın kendisine sağladığı haklara sahip çıkmak ve vatandaşlığın kendisine yüklediği ödevleri yerine getirmektir. Vatandaşlık hak ve ödevlerinin neler olduğu anayasa ile belirlenmiştir. Kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı, seçme ve seçilme hakkı sahip olduğumuz hak ve hürriyetlerden bazılarıdır. Hak ve hürriyetlerin olduğu yerde görev ve sorumluluklar da vardır. Yasalara uymak, vergi vermek, askerlik yapmak, seçimlere katılmak gibi ödevleri yerine getirmek de vatandaş olma bilincinin bir gereğidir.

Vatandaşlık bilinci bir millete ait olma duygusudur. Bu duygu insanın, birtakım işlevleri yerine getirebileceği belirli bir toplum veya toplumsal grubun tarzlarını öğrenmesini içermektedir. Ayrıca bu öğrenme uygun örnekleri, değerleri, duyguların kişiselleştirilmesini ve öğrenilmesini içermektedir. Birey ile diğer birey veya bireyler arasında meydana gelen, toplumsal davranış örneklerinin kabulünü ve uygulanmasını içeren karşılıklı bir etkileşimdir. Kısaca bir insanın, toplumun davranış kalıplarını, kişiliğine mal ederek o topluma ait bir birey durumuna gelmesidir (Tezcan, 1992, s. 24-25). Bu da bir ülkedeki siyasi yapı, eğitim sistemi, işyeri verimliliği, sosyal refah ve genel olarak gelişmişliğini etkiler. Dünyadaki ve bir toplumdaki problemlerin çözümünde önemli bir yeri vardır. Bu nedenle dünyada söz sahibi ülkeler gençlerinin toplumda aktif, etkili ve katılımcı yurttaşlar olabilmeleri için bilgi ve yeteneklerinin geliştirilmesine özen göstermektedir. Ayrıca, değerlerinin yönlendirilmesine ilişkin gayretlerin de arttığı gözlenmektedir (Hablemitoğlu & Özmete, 2012, s. 39-52). Vatandaşlık eğitimi kapsamında okulların insanlara vatandaşlık bilinci kazandırmayı amaçladıkları da söylenebilir (Keleş & Tonga, 2014, s. 64). Bir millete ait olma duygusunun ortaya çıkmasında da okullarda öğretilen bu ortak bilgi, beceri ve değerlerin öğrenciler tarafından benimsenmesi etkili olmaktadır (Çelik, , 2008, s. 360). Bir devletin devamlılığını temin etmek ve farklılıkları ortak gayede bir araya getirebilmek, insanlara ancak vatandaş olma bilincini kazandırmakla gerçekleşebilir (Güven, Tertemiz & Bulut, 2009, s. 3). İnsanın yaşadığı toplumun kurallarını öğrenip davranışa geçirmesi vatandaş olabilmesi ve /veya vatandaş

kalabilmesi de temel toplumsal kurumlar yardımıyla gerçekleşmektedir. Temel toplumsal kurumlar; aile, ekonomi, siyaset, eğitim ve dindir. Bu kurumlar, vatandaşlık bilincinin oluşmasında hiç kuşkusuz, insani temel gereksinimlerin karşılanmasına yönelik düzenlemelerdir. Bu kurumlar gereksinimler kadar çok ve çeşitli olabilirler (Gündüz & Gündüz, 2007, s. 209-210). Ülkemizde sosyal bilgiler dersi ilköğretimde öğrencilere milli bilinç kazandırmada bir vasıta olarak görülmüştür. Yani sosyal bilgiler dersi ilköğretimde milli vicdanları uyarmalıdır. Günümüzde gelişen ve değişen dünyada milli değerlerin korunması zor olsa da ulusal olanı yakalamak önemlidir (Barth & Demirtaş, 1997, s. 15). Vatandaşlık bilinci; insan hakları başta olmak üzere devleti, devletin fonksiyonlarını, idari yapılanması ile yargısal yapılanmasını, sivil toplum kuruluşlarını bireylere anlatarak kazandırılabilir. Bireye, vatandaşlık hakları ile hak arama bilincinin aile, okul ve iş hayatında somut olarak yerleşmesi ile bireyler, geleceklerini belirleme özgürlüğünü elinde tutabilecektir. Bu bağlamda kendi hak ve sorumluluklarının farkında olan bireyler bunu sağlayabilir. Bu da bireylerin vatandaşlık bilincine sahip olmasına bağlı bir durumdur (Dolmacı & Kuşat, 2015, s. 162). Başkalarının önemsemek ve bir topluma aidiyet hissi insana güven ve huzur verir. Bireyler kendilerini tanıtırken, isimden sonra nereli olduklarını ifade ederler. İnsanın vatandaşlık bilinci içinde bulunduğu toplumun normları, değer yargıları ve dünya görüşü çerçevesinde oluşur (Adıgüzel, 2006, s. 241). Vatandaşlık bilinci o ülkede yaşamaktan kaynaklanan bilgilerimizin oluşturduğu tutum, değer ve davranışlar akla gelmelidir. Vatandaşlık bilincinin ilk adımı bireyin kendisini vatandaş olarak, o ülkeye ait olarak görmesidir. Bir ülkeye ait olma bilinci, insanı o ülkeye karşı daha duyarlı ve hassas olmaya sevk eder. Bilinç ile yaşam arasında yön değiştirebilen ve birbirini geliştiren bir sebep sonuç ilişkisi vardır. İnsanlar sebep sonuç ilişkisi yardımıyla hayatını ve başkaları ile ilişkilerini devam ettirir. Bilinç ve yaşamın paralelliği, birlikte yaşayan insanları yapılandırmalarından kaynaklanır (Wilson, 2005, s. 6).

Vatandaşlık eğitimi ile okulların öğrencilere vatandaşlık bilinci kazandırmaya çalıştığı söylenebilir. Bilinç, sözlük anlamı olarak “duyum, heyecan, düşünme ya da başka bir ruh etkinliğiyle öğrencilerin vatandaşlık bilincini etkileyen faktörlere ilişkin öğretmen görüşleri nitelenen durum” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2019). Vatandaşlık bilinci kavramsal olarak bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak üç alandan oluşur. Öğrencilerin vatandaşlık ile ilgili bilgileri bilişsel, hissettikleri duyuşsal, davranışları da davranışsal alanı ifade eder. Öğrencilerin vatandaşlıkla ilgili hak ve sorumluluklar hakkında doğru bilgiyi öğrenmeleri, öğrendikleri bilgiyi uygulayabilmeleri ve uyguladıktan sonra da mutlu olmaları vatandaşlık bilincini oluşturmaktadır. Bu yüzden vatandaşlık bilinç düzeyleri yüksek olan öğrencilerin doğru bilgiyi edinmeleri, bu bilgileri davranışa dönüştürmeleri ve duyuşsal alan eğilimlerinin yüksek düzeyde olması bek-

lenir. Yani, bireyin vatandaşlıkla ilgili bilgiyi öğrenmekle yetinmeyip, bu bilgiyi nerede kullanacağını da bilmesi gerekir (Barth & Demirtaş, 1997, s. 1-7). Bilinçli olan yurttaş, sosyal konular hakkında daha gerçekçi, daha yapıcı kararlar alabilen ve bu kararlarını davranışa dönüştürebilen yurttaşdır (Cüceloğlu, 2018, s. 25).

Araştırmanın Önemi

Vatandaşlık eğitimi ortaokullarda sosyal bilgiler dersi kazanımları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Sosyal bilgiler dersi, bireyin sosyal anlamda topluma uyumunu sağlamayı amaçlar. Bu amaç doğrultusunda bireye kazandırılmaya çalışılan vatandaşlık bilinci, bireylerin davranışlarını doğrudan etkiler. Bu etki düşünüldüğünde; ülkemizde yaşayan göçmen çocuklar için bu tür bir çalışmanın yapılması önemlidir. Göçmen çocuklara iyi bir vatandaşlık eğitiminin verilmesi aynı zamanda ülkemize uyum süreçlerini kolaylaştırılacaktır. Bu çocukların vatandaşlık bilinçleri ile ülkemize uyum süreçleri doğru orantılı ilerleyecektir. Dolayısıyla göçmenlerden dolayı çıkabilecek olumsuz durumların önüne de geçilmiş olacaktır. Entegrasyon ile ilgili sosyal bilimler tarafından ortaya konan önemli bir realite, uyum sürecinde sadece göçmenlerin uyum için pozitif bir gayret göstermelerinin yeterli olmayacağı şeklindedir. Sorunsuz bir uyum için toplumun diğer kesimleri tarafından da bu olumlu gayretin karşılık bulması gerekir. Ülkemizde bulunan göçmenlerin farklı din ve kültürel kimliklerden geliyor olmaları, onların uyum sürecini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu yüzden göçmenlerin kendileri hakkındaki negatif imajı düzeltmek için daha fazla bir çaba içinde olmaları gerekir (Kaya, 2007, s. 9). Ülkemizde göçmen çocukların vatandaşlık bilinç düzeyleri ile ilgili çalışmalar kapsamlı değildir. Bu yüzden göçmen çocukların vatandaşlık bilinçleriyle ilgili bu çalışma alanda ilk olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, sosyal bilimlerin göçmenlerle ilgili üreteceği böyle bir bilginin, eğitim, siyaset ve toplumsal bakış açılarının oluşmasına büyük bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu durum çalışmanın önemini daha da artırmaktadır. Bu yüzden yapılan çalışmanın alana önemli bir katkı sağlayacağı varsayılmaktadır

Araştırmanın Amacı

Göç sorunu, sadece ülkesinden ayrılan insan ve toplulukları etkilemediği gibi göç alan ülke insanlarını da etkilemektedir. Bu etkiyi en aza indirebilmek için göçmenlerin topluma uyumlarının sağlanması önemlidir (Günay, Atılğan, & Serin, 2017, s. 56). Araştırma, farklı nedenlerden dolayı Türkiye'ye göç eden ve halen devlet okullarımızda eğitim gören farklı kültürlerden göçmen çocukların sosyal bilgiler dersi etkin vatandaşlık ünitesinin vatandaşlık bilinç düzeyleri üzerine etkisini ölçebilen bir ölçek geliştirmektir.

Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın çalışma grubuna, veri toplama aracına ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin geliştirilmesi sürecinde çalışma grubunu, 2019-2020 eğitim öğretim yılında Hatay ilindeki dokuz farklı devlet ortaokulunda, 5. sınıfta öğrenim görmekte olan göçmen öğrenciler oluşturmuştur. Uygulamanın yapıldığı okullar farklı sosyo-kültürel çevreden öğrencilerin öğrenim gördüğü okullardır. Araştırmaya katılanların tanıtıcı özelliklerine göre dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Tanıtıcı Özellikleri ile İlgili Bulgular (n=406)

		S	%
Yaş	10 yaş	18	4,4
	11 yaş	76	18,7
	12 yaş	151	37,2
	13 yaş	108	26,6
	15 yaş	53	13,1
Cinsiyet	Kız	200	49,3
	Erkek	206	50,7

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılanların %4,4’ü 10 yaşında, %18,7’si 11 yaşında, %37,2’si 12 yaşında, %26,6’sı 13 yaşında, %13,1’i 15 yaşında, %49,3’ü kız, %50,7’si erkek olduğu görülmektedir.

Verilerin toplanması

Araştırmanın verileri Eylül 2019’de ölçeğin 5. Sınıf göçmen öğrencilere uygulanması yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın verileri toplanırken, çalışma grubuna araştırmanın amacı açıklanmış ve araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan öğrenciler dahil edilmiştir. Araştırmanın verileri sınıf ortamında ölçeklerin uygulanması yoluyla elde edilmiştir. Her bir uygulama yaklaşık 20 dakika sürmüştür.

Veri Toplama Aracı (Vatandaşlık Bilinç Ölçeği)

Vatandaşlık bilinç ölçeği iki ana gruptan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcıların demografik özellikleri, İkinci kısım da ise bilişsel düzeyde vatandaşlık

bilinç düzeylerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Bu ölçek ile öğrencilerin 5.sınıf sosyal bilgiler dersi kazanmalarında amaçlanan vatandaşlık bilincini ne düzeyde edindikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ölçekte likert tipi cevaplar “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklindedir. Burada öğrencilerin, bu cevapları kabul etmek yerine, verilen cevaba ne kadar katılıp katılmadığını basamaklara göre tespit edilmektedir (Tavşancıl, 2019, s. 138-141). Buradaki amaç, öğrencilerin belirli bir fikir, düşünce veya eylemi hangi düzeyde benimseyip benimsemediklerinin ölçülmesidir. 5. sınıf göçmen çocuklara sosyal bilgiler dersinde bilişsel düzeyde öğretilmesi amaçlanan vatandaşlık kazanımları göz önünde bulundurularak ölçek maddeleri oluşturulmuştur. Bu kazanımlar “halka hizmet veren kurumlar, yaşadığım yerin yönetimi, temel haklarımızı öğrenelim, bayrağımız ve İstiklal Marşı” olarak belirlenmiştir. Ölçeğin geliştirilme süreci aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

- Ölçek geliştirme ile ilgili araştırmaların incelenmesi ve uzman kişilerle görüşülmesi,
- Literatür taramasının yapılması,
- Sosyal bilgiler öğretmenleri ile görüşmelerin yapılması,
- Madde havuzunun oluşturulması,
- Pilot uygulama için ölçeğin oluşturulması,
- Pilot uygulamanın yapılması,
- Faktör analizinin yapılması,
- Ölçeğe son halinin verilmesi,
- Ölçeğin geçerlik çalışmasının yapılması,
- Ölçeğin güvenilirlik çalışmasının yapılması,
- Ölçeğin 5 sınıf göçmen öğrencilere uygulanması (Büyüköztürk, *vd.*, 2018, s. 109-111). Bu maddeler doğrultusunda ölçeğin geliştirme süreci alt başlıklar halinde aşağıda açıklanmıştır.

Ölçek geliştirme ile ilgili çalışmaların incelenmesi ve alanda uzman kişilerle görüşülmesi

Ölçek, kısaca ölçme aracı denilebilir. Her ölçümede ölçülmek istenen bir durum ile bu durumun ölçülmesinde kullanılan bir ölçek (ölçme aracı) vardır (Tavşancıl, 2019, s. 5). Bu doğrultuda ölçek geliştirmek için ilgili kitaplar, makaleler ve alanda geliştirilen ölçekler incelenerek geliştirilen ölçeğe temel oluşturmuştur. Akademisyenlerden; çalışmanın aşamaları ve çalışmada dikkat edilmesi gereken konular hakkında bilgilerde alınmıştır.

Literatür taramasının yapılması

2018-2019 öğretim yılında uygulamaya konulan ve halen uygulamada olan

sosyal bilgiler dersi öğretim programı incelenmiştir. Çalışma kapsamındaki 5. sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda yer alan etkin vatandaşlık ünitesindeki amaçlar doğrultusunda soru havuzu oluşturulmuştur. Bu üniteye yer alan amaçlar;

Sosyoloji, siyaset bilimi ve hukuk çerçevesinde etkin vatandaşlık kavramına odaklanmaktadır. Çocukların, grup, kurum ve sosyal örgütlerin nasıl oluştuğunu; onları etkileyen ve kontrol eden mekanizmaları, bunların insanları ve kültürü nasıl etkileyip kontrol ettiklerini ve varlıklarını nasıl sürdürüp değiştirdiklerini öğrenmesi önemlidir. Öğrencilerin burada öğrendikleri bilgiler doğrultusunda kendi toplumu ve diğer toplumlardaki grupların, kurumların ve sosyal örgütlerin işlevi ve görevi nedir? Grup, kurum ve sosyal örgütlerden ben nasıl etkileniyorum? Grup, kurum ve sosyal örgütler nasıl değişir? Bu değişikliklerde benim görevim nedir?" sorularını yanıtlayabilmelidir. Sosyal hayatta çıkacak problemlerin çözümünde, örgütlü bir devlet gücünün varlığının en önemli güvence olduğunu anlar. Sosyal problemlerin çözüm yollarını ve huzurun nasıl tesis edildiğini kavrayarak egemenliğin kaynağının millete dayandığı yönetimlerde, insan haklarının ve sosyal huzurun nasıl korunduğunu kavrarlar. Sosyal hizmetlere ve farklı resmî aktivitelere iştirak etmeyi öğrenerek idareyi yönlendirmek için hangi demokratik yolların olduğunu kavrarlar (MEB, 2018) şeklinde ifade edilmektedir.

Sosyal bilgiler öğretmenleri ile görüşmeler

Ölçeğin oluşturulmasında programın uygulayıcıları olan sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine başvurulmuş ve etkin vatandaşlık öğretiminde dikkat edilmesi gerekenler, karşılaşılan güçlükler ve göçmen öğrencilerin kazanımları edinme düzeyleri hakkında Onların deneyimlerinden faydalanılmıştır.

Madde havuzunun oluşturulması

Ölçek geliştirme ile ilgili literatürün taranması, uzman kişilerle ölçek geliştirme konusunda görüşülmesi, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın incelenmesi, sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencileri ile görüşülmesinin ardından soru havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu "halka hizmet veren kurumlar, yaşadığım yerin yönetimi, temel haklarımızı öğrenelim, bayrağımız ve İstiklal Marşı" kazanımlarını temsil eden 45 maddeden oluşmaktadır. Her bir kazanım için ortalama 8 ifade yer almıştır.

Pilot uygulama için ölçeğin oluşturulması

Pilot uygulamadan önce madde havuzunda bulunan 45 soru ile ilgili akademisyenler, sosyal bilgiler öğretmenleri ve Türkçe dil uzmanları görüşleri doğrultusunda amaca hizmet etmeyen, anlamı açık olmayan, 5. sınıf öğrencisinin seviyesine uygun olmadığı düşünülen ifadeler düzeltilmiş veya çıkarılmıştır. Böylece ölçek pilot uygulama için hazır hale gelmiştir.

Pilot uygulamada soru havuzunda 28 olumlu, 4 olumsuz ifade bulunmaktadır. Beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde kazandırılması hedeflenen vatandaşlık bilincinin etkin vatandaşlık ünitesindeki kazanımlara göre, madde havuzundaki kazanımların dağılımı ise; halka hizmet veren kurumlar 8, yaşadığım yerin yönetimi 9, temel haklarımızı öğrenelim 9, bayrağımız ve İstiklal Marşı 5, kazanım şeklindedir. Pilot uygulama öncesi sorular kontrol edilerek olumsuz cümlelerin ard arda gelmemesine dikkat edilmiştir. Bundan sonraki kısımda ölçek geliştirme sürecinde verilerin istatistiksel analizleri sonucu elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Pilot uygulamanın yapılması

Pilot uygulamada 32 sorudan oluşan ölçek, dokuz ortaokuldaki 5. sınıf göçmen öğrenciye uygulanmıştır. Pilot uygulamanın yapıldığı okullar ve öğrenci sayıları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. *Pilot Uygulamadaki Örneklem Dağılımı*

Okul Adı	Öğrenci Sayısı
Devlet Ortaokulu	60
Beyhan Gencay Ortaokulu	38
Devlet Ortaokulu	96
Devlet Ortaokulu	16
Devlet İmam Hatip Ortaokulu	132
Devlet İmam Hatip Ortaokulu	24
Devlet Ortaokulu	10
Devlet Ortaokulu	28
Devlet Ortaokulu	15

Pilot uygulamada 419 öğrenciye ulaşılmıştır. Fakat formlar kontrol edildiğinde tamamı doldurulmayan 13 form geçersiz kabul edilmiş ve 406 form değerlendirilmiştir. Pilot uygulamada anlamlı ve güvenilir sonuçlar alınabilmesi için, uygulanan grubun sayısı maddelerin sayısından birkaç kat (en az beş kat) fazla olmalıdır (Tavşancıl, 2019, s. 142). Pilot uygulamada ulaşılan örneklem büyüklüğü, genel kaniya göre yeterlidir denilebilir. Bu bölümde pilot uygulama sonucu elde edilen verilerin istatistiksel analiz sonuçlarına ve bu analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Ölçek geliştirme sürecinde güvenilirlik ve geçerlik çalışması kapsamında ön uygulaması yapılan ölçeğin ilk hali, faktör analizinin yapılması amacıyla veri analiz programı olan Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) programına aktarılmıştır. İlk olarak örneklemin demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar açıklanmıştır. İkinci aşamada, vatandaşlık bilinç ölçeğinin güvenilirliği için Cronbach Alfa katsayısı güvenilirliği ile Madde-Toplam puan korelasyonları incelenmiştir. Üçüncü olarak ölçeğin yapı geçerliği için faktör yapılarına bakılmıştır. Bu amaçla öncelikle örneklem yeterliği için KMO örneklem yeterliği analizi ve örneklem büyüklüğü içinde Bartlett's Test of Sphericity değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi olarak principal component (temel bileşenler) yöntemi ve varimax (döndürme) yöntemleri uygulanmıştır. Faktör analizi sonucu ortaya çıkan faktör yapısına ilişkin olarak daha ileri analizlere geçmeden önce Scree Plot grafiği ile değerlendirmeler yapılarak öz değerleri 1.00 üstünde olan madde sayısı belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece ölçeğin alt boyutlarının vatandaşlık bilincini açıklamada ne kadar etkili olduğu ortaya konularak ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılmıştır.

Bulgular

Vatandaşlık Bilinç Ölçeğinin Güvenirlik Analizine İlişkin Bulgular

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlığın bir ölçütü olan Cronbach tarafından geliştirilen α katsayısı kullanılır (Büyüköztürk, 2018, s. 182). Bu nedenle ölçeğin iç tutarlılık katsayısını belirlemek amacıyla, ölçeğin tamamının Cronbach Alpha değerlerine bakılmıştır. Vatandaşlık bilinç ölçeğinin maddelerinin iç tutarlığının ve homojenliğinin bir göstergesi olarak Cronbach Alfa katsayısı Tablo 3'te hesaplanmıştır.

Tablo 3. *Vatandaşlık Bilinç Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı*

MADDE NO	Aritmetik ortalama	Standart sapma	Madde silinirse ölçeğin ortalaması	Madde silinirse ölçeğin varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam puan korelasyonu	Madde silinirse ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı
Madde 1	3,12	1,425	102,33	712,403	,677	,955
Madde 2	3,19	1,319	102,26	716,872	,670	,955
Madde 3	3,22	1,164	102,23	729,620	,556	,956
Madde 4	3,38	1,426	102,07	714,788	,644	,956
Madde 5	3,23	1,204	102,21	726,268	,589	,956
Madde 6	3,33	1,261	102,11	726,817	,552	,956
Madde 7	3,26	1,282	102,19	723,474	,592	,956

Madde 8	3,24	1,264	102,21	723,278	,604	,956
Madde 9	3,34	1,351	102,11	715,348	,675	,955
Madde 10	3,39	1,222	102,06	723,194	,628	,956
Madde 11	3,02	1,218	102,43	734,103	,460	,957
Madde 12	3,19	1,188	102,26	729,734	,542	,956
Madde 13	3,29	1,257	102,16	722,326	,622	,956
Madde 14	3,32	1,220	102,13	723,406	,626	,956
Madde 15	3,34	1,273	102,11	716,785	,697	,955
Madde 16	3,36	1,416	102,09	710,609	,707	,955
Madde 17	3,26	1,371	102,18	715,390	,664	,955
Madde 18	3,29	1,610	102,16	699,873	,745	,955
Madde 19	3,49	1,421	101,96	708,386	,734	,955
Madde 20	2,84	1,284	102,61	748,579	,224	,959
Madde 21	3,41	1,370	102,03	712,325	,707	,955
Madde 22	3,48	1,338	101,97	713,984	,701	,955
Madde 23	3,40	1,457	102,05	706,376	,742	,955
Madde 24	3,47	1,145	101,98	732,696	,515	,956
Madde 25	3,11	1,305	102,34	728,813	,503	,957
Madde 26	3,31	1,308	102,14	717,576	,666	,955
Madde 27	3,41	1,411	102,03	711,757	,693	,955
Madde 28	3,35	1,413	102,09	709,537	,723	,955
Madde 29	3,30	1,272	102,15	719,097	,663	,955
Madde 30	3,32	1,252	102,13	723,799	,602	,956
Madde 31	3,46	1,285	101,99	718,642	,662	,955
Madde 32	3,32	1,420	102,13	718,235	,600	,956

ÖLÇEĞİN	Aritmetik ortalama	Varyans	Standart sapma	Madde sayısı	Cronbach Alfa
	105,45	765,942	27,676	32	,957

Tablo 3 incelendiğinde vatandaşlık bilinç ölçeğinin 20. maddesinin sorunlu olduğu görülmektedir. Bu yüzden bu madde ölçekten çıkartılarak vatandaşlık bilinç ölçeğinin maddelerinin iç tutarlılığının ve homojenliğinin bir göstergesi olarak Cronbach Alfa katsayısı Tablo 4'te tekrar hesaplanmıştır.

Tablo 4. *Vatandaşlık Bilinç Ölçeğinin Atılan Maddesi Sonrası Cronbach Alfa Katsayısı*

MADDE NO	Aritmetik ortalama	Standart sapma	Madde silinirse ölçeğin ortalaması	Madde silinirse ölçeğin varyansı	Düzeltilmiş Madde-Toplam puan korelasyonu	Madde silinirse ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı
Madde 1	3,12	1,425	99,49	695,604	,678	,957
Madde 2	3,19	1,319	99,42	699,879	,673	,957

Madde 3	3,22	1,164	99,39	712,664	,556	,958
Madde 4	3,38	1,426	99,23	697,920	,645	,957
Madde 5	3,23	1,204	99,38	709,465	,587	,958
Madde 6	3,33	1,261	99,28	709,924	,551	,958
Madde 7	3,26	1,282	99,35	706,570	,592	,958
Madde 8	3,24	1,264	99,37	706,516	,602	,957
Madde 9	3,34	1,351	99,27	698,337	,678	,957
Madde 10	3,39	1,222	99,22	706,367	,627	,957
Madde 11	3,02	1,218	99,59	717,427	,455	,958
Madde 12	3,19	1,188	99,42	712,808	,542	,958
Madde 13	3,29	1,257	99,32	705,384	,623	,957
Madde 14	3,32	1,220	99,29	706,725	,623	,957
Madde 15	3,34	1,273	99,27	700,071	,696	,957
Madde 16	3,36	1,416	99,25	693,586	,711	,957
Madde 17	3,26	1,371	99,35	698,607	,664	,957
Madde 18	3,29	1,610	99,32	682,950	,749	,956
Madde 19	3,49	1,421	99,13	691,073	,743	,956
Madde 21	3,41	1,370	99,20	695,260	,712	,957
Madde 22	3,48	1,338	99,13	697,009	,704	,957
Madde 23	3,40	1,457	99,21	689,381	,746	,956
Madde 24	3,47	1,145	99,14	715,897	,512	,958
Madde 25	3,11	1,305	99,50	712,611	,492	,958
Madde 26	3,31	1,308	99,30	700,863	,664	,957
Madde 27	3,41	1,411	99,20	694,687	,698	,957
Madde 28	3,35	1,413	99,26	692,645	,725	,957
Madde 29	3,30	1,272	99,31	702,342	,662	,957
Madde 30	3,32	1,252	99,29	706,867	,603	,957
Madde 31	3,46	1,285	99,15	701,904	,661	,957
Madde 32	3,32	1,420	99,29	701,639	,597	,958

ÖLÇEĞİN	Aritmetik ortalama	Varyans	Standart sapma	Madde sayısı	Cronbach Alfa
	102,61	748,579	27,360	31	,959

Tablo 4 incelendiğinde vatandaşlık bilinç ölçeğinin sorunlu bir maddesinin olmadığı ve ölçeğin Cronbach Alfa katsayısının 0,959 olduğu görülmektedir. Cronbach Alpha katsayısının ,70 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için genel olarak yeterlidir (Büyüköztürk, 2018, s. 183). Bu doğrultuda vatandaşlık bilinç ölçeğinin güvenilirlik analizi yapılırken Cronbach Alpha kat-

sayısının bu kurala uymasına dikkat edilmiştir. Ayrıca vatandaşlık bilinç ölçeğinin faktör yapısını ortaya çıkarmak amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Açıklayıcı faktör analizi

Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi açıklayıcı faktör analizlerinin kullanılmasının sebebi, teorik olarak belirlenen ölçeklerden, yani gözlenen değişkenlerden oluşan bir ölçekte, birbirlerinden bağımsız bir şekilde faktörlerin oluşup oluşmadığının anlaşılabilmesidir. Aynı kavram veya özelliği ölçen değişkenleri birleştirerek, ölçmeyi az sayıda faktörle izah etmeyi hedefleyen istatistiksel yöntem faktör analizi denir. Faktör analizi yaparken, açıklayıcı (exploratory) ve doğrulayıcı (confirmatory) faktör analizi olmak üzere iki farklı yol vardır. Eğer değişkenler arası ilişkiler sorgulanarak, yeni kavram ortaya konuyorsa, bu tür faktör analizine “açıklayıcı” (exploratory) faktör analizi denir. Değişkenler arasındaki ilişkilere dair daha önceden belirlenmiş bir varsayım veya kuramsal bir yapıya uygunluğunu denemek için bir faktör analizi yapılıyorsa, bu tür faktör analizine de “doğrulayıcı” (confirmatory) faktör analizi denir (Can, 2018, s. 315). Araştırmada açıklayıcı faktör analizini kullanılmıştır. Faktör analizinin, bir başka deyişle faktör azaltmanın, faktörleştirmenin veya faktör çıkartmanın bir veri setine uygulanabilmesi ile ilgili çeşitli ölçütler bulunmaktadır. Bunların ilki örneklem büyüklüğü ile ilgilidir. Örneklem büyüklüğü faktör analizi sonuçlarının genellenebilirliği ve kararlılığı açısından oldukça önemli bir ölçüt niteliği taşımaktadır ve güvenilir faktör sonuçları için değişken başına on gözlem (1:10) oranı önerilmektedir. Faktör analizinde yeterli örneklem büyüklüğü için “50 çok zayıf, 100 zayıf, 200 orta, 300 iyi, 500 çok iyi ve 1000 mükemmel” olarak belirtilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2018, s. 206-207). Bu çalışmada, 406 kişilik örneklem büyüklüğünün sonuçların genellenebilirliği açısından uygun olduğunu göstermektedir.

Bu doğrultuda ön uygulaması yapılan ölçeğin ilk hali, faktör analizinin yapılması amacıyla veri analiz programı olan SPSS programına aktarılmıştır. Faktör analizi için verilerin işlenmesinden sonra, ortaya çıkacak verilerin faktör analizine uygunluğunu görmek için KMO ve Bartlett Sphericity testinin incelenmesi gereklidir. Bu nedenle pilot uygulamada KMO ve Bartlett Sphericity testi kullanılmıştır. Yapılan pilot uygulama sonucunda, uygulamanın KMO değerine bakılmıştır. KMO örneklemin yeterli olup olmadığını görmek için değişkenlerin birbirleriyle korelasyonunun faktör analizine yeterliliğini denemek için yapılmaktadır. KMO değeri çalışmalarda 0 ile 1 arasında değişmektedir. Ancak KMO değerinin çalışmalarda ,60’tan daha büyük olması beklenir (Büyüköztürk, 2018, s. 136). Pilot uygulamanın Bartlett testinin önem seviyesinin ise, ne olduğu görülmelidir. Bartlett Sphericity testi verilerin çok değişkenli

olup olmadığını ortaya koymaya yarar. Bu testte anlamlılık düzeyine bakılarak anlamlılık değeri 0,05'ten küçük ise farklılık olduğu düşünülür ve değişkenler arasında faktör analizi yapmak için uygun seviyede bir ilişki olduğu görülür (Can, 2018, s. 325). Bu veriler doğrultusunda KMO değerinin mükemmel seviyesinde olması ve Bartlett testi sonucunun anlamlı düzeyde olması faktör analizinin yapılabileceği anlamına gelmektedir. Verilerin faktör analizinin uygulanabilir olup olmadığını anlamak amacıyla KMO testi ve analiz edilecek değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve sıfırdan farklı olup olmadığını anlamak amacıyla da Bartlett testi uygulanmış olup bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. *KMO and Bartlett Testi*

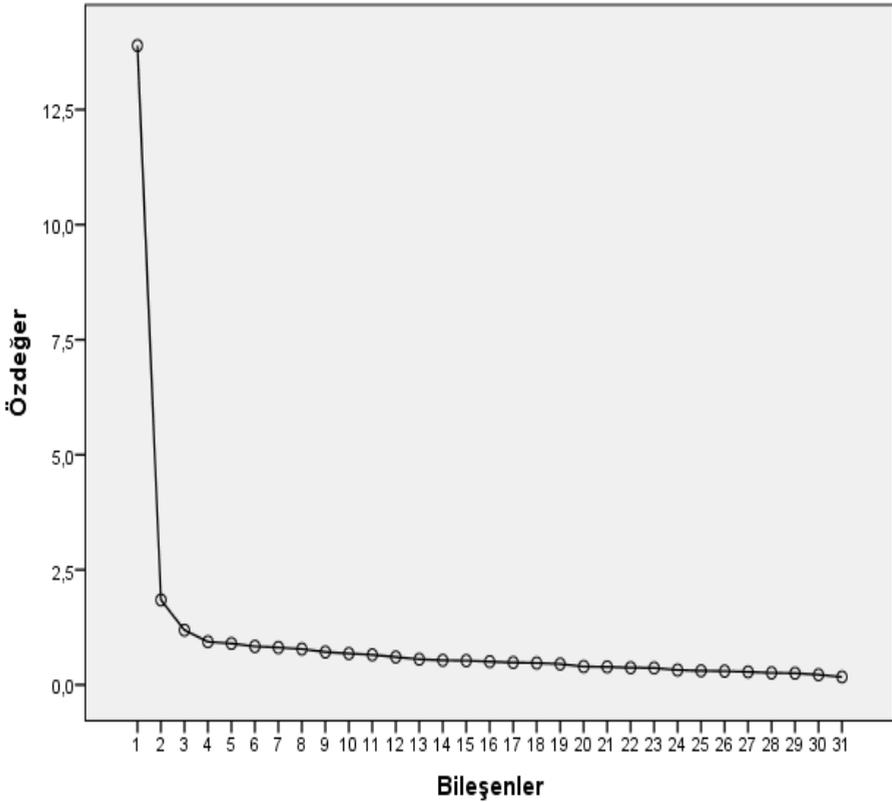
Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)		,960
Bartlett's Test of Sphericity	Ki-kare	7296,205
	S.d.	465
	p	,000

Tablo 5 incelendiğinde KMO katsayısının 0,960 olduğu görülmektedir. 0 ile 1 arasında değer alabilen KMO değeri; 0.5 ile 0.7 arasında normal, 0.7 ile 0.8 arasında iyi, 0.8 ile 0.9 arasında çok iyi ve 0.9'un üzerinde ise mükemmel olarak yorumlanmaktadır (Çokluk, *vd.*, 2018, s. 207). Bu bulgu örneklem büyüklüğünün faktör analizi için mükemmel olduğunu göstermektedir. Yine tablodan Bartlett testine ilişkin ki-kare değerinin $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bartlett's testi korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığını test etmek amacı ile kullanılır ve sonuca göre faktör modelinin kullanılmasının uygun olup olmadığı belirlenir. Ayrıca Bartlett's Sphericity testinin anlamlı çıkması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için iyi ve korelasyon matrisinin uygun olması şeklinde yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2018, s. 140-143). Bu bulgu verilerin faktör analizi uygulanabilirliği olduğunu göstermektedir. 31 maddeden oluşan vatandaşlık bilinç ölçeğine açıklayıcı faktör analizi olarak temel bileşenler yöntemi ve varimaks dönüştürmesi uygulanmıştır. Temel bileşenler analizi, çok sayıdaki değişkeni, daha az sayıda bileşen altında bir araya getirmektir (Diğer bir ifade ile temel bileşenler analizi, bir değişken ek-siltme ve anlamlı yapıya yetişmeyi hedefleyen bir faktör eşirme yöntemidir (Çokluk, *vd.*, 2018, s. 198). 31 maddeden oluşan vatandaşlık bilinç ölçeğine açıklayıcı faktör analizi olarak temel bileşenler yöntemi ve varimaks dönüştürmesi uygulanmış ve bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. *Vatandaşlık Bilinç Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi*

Bileşenler	Başlangıç Özdeğerleri			Döndürme Sonrası Yüklerin Kareler Toplamı		
	Toplam	Varyansın %	Yığılmalı %	Toplam	Varyansın %	Yığılmalı %
1	13,893	44,816	44,816	7,275	23,468	23,468
2	1,845	5,953	50,769	7,267	23,442	46,910
3	1,190	3,838	54,606	2,386	7,696	54,606
4	,935	3,017	57,623			
5	,899	2,901	60,524			
6	,834	2,691	63,214			
7	,812	2,618	65,832			
8	,778	2,509	68,341			
9	,714	2,303	70,644			
10	,679	2,191	72,835			
11	,653	2,105	74,940			
12	,605	1,952	76,893			
13	,556	1,794	78,687			
14	,534	1,723	80,410			
15	,525	1,695	82,105			
16	,503	1,623	83,728			
17	,484	1,562	85,290			
18	,473	1,526	86,816			
19	,453	1,460	88,275			
20	,398	1,283	89,558			
21	,389	1,256	90,814			
22	,373	1,202	92,016			
23	,366	1,180	93,197			
24	,322	1,039	94,236			
25	,305	,984	95,220			
26	,298	,960	96,180			
27	,282	,910	97,090			
28	,260	,838	97,927			
29	,253	,817	98,744			
30	,218	,704	99,448			
31	,171	,552	100,000			

Tabloda 6'da görüldüğü gibi 31 maddeden oluşan vatandaşlık bilinç ölçeğinin faktör analizi sonrası toplam Varyansın 55'ini açıklayan özdeğeri 1.00'in üzerinde olan 3 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Üç faktörlü bu yapıda maddelerin dağılımı incelendiğinde üçüncü boyutun iki maddeden oluştuğu görülmüştür. Bu durum ölçeğin üç faktörlü yapı için uygun olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı böyle durumlarda Scree Plot test yapılarak faktör sayısının azaltılması ve grafik eğrisinin eğiminde oluşan ilk ani değişikliğe kadar olan faktörlerin seçilmesi önerilmektedir (Çokluk, *vd.*, 2018, s. 192-193). Buna göre Scree Plot test sonucunu gösteren grafik Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Scree plot testi grafiği.

Scree Plot test sonucu elde edilen grafikte özdeğerde 2'den sonra ilk ani değişiklik ikinci faktörde olmuştur. Scree Plot test sonucuna dayanarak 2 faktörle sınırlandırılarak varimaks döndürme yöntemine göre faktör analizi tekrar yapılmıştır. Faktör analizi sonrasında faktörlere ait özdeğer, varyans ve toplam varyansı açıklama yüzdeleri ile maddelere ait faktör yükleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Vatandaşlık Bilinç Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Bileşenler	Başlangıç Özdeğerleri			Döndürme Öncesi Yüklerin Kareler Toplamı			Döndürme Sonrası Yüklerin Kareler Toplamı		
	Varyansın Yığmal		Toplam	Varyansın Yığmal		Toplam	Varyansın Yığmal		Toplam
	Toplam	%		%	%		%		
1	13,893	44,816	44,816	13,893	44,816	44,816	8,000	25,807	25,807
2	1,845	5,953	50,769	1,845	5,953	50,769	7,738	24,962	50,769
3	1,190	3,838	54,606						
4	,935	3,017	57,623						
5	,899	2,901	60,524						
6	,834	2,691	63,214						
7	,812	2,618	65,832						
8	,778	2,509	68,341						
9	,714	2,303	70,644						
10	,679	2,191	72,835						
11	,653	2,105	74,940						
12	,605	1,952	76,893						
13	,556	1,794	78,687						
14	,534	1,723	80,410						
15	,525	1,695	82,105						
16	,503	1,623	83,728						
17	,484	1,562	85,290						
18	,473	1,526	86,816						
19	,453	1,460	88,275						
20	,398	1,283	89,558						
21	,389	1,256	90,814						
22	,373	1,202	92,016						
23	,366	1,180	93,197						
24	,322	1,039	94,236						
25	,305	,984	95,220						
26	,298	,960	96,180						
27	,282	,910	97,090						
28	,260	,838	97,927						
29	,253	,817	98,744						
30	,218	,704	99,448						
31	,171	,552	100,000						

Tabloda 8’de görüldüğü gibi 2 faktörle sınırlandırılan vatandaşlık bilinç ölçeğinin faktör analizi sonrası toplam varyansın 51’ini açıklayan özdeğeri 2’nin üzerinde olan 2 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Faktör analizinde, faktör yüklerinin toplam varyansı açıklama yüzdesinin 0,40 ve üzerinde olması kabul edilebilir bulunmaktadır (Büyüköztürk, 2018, s. 146-147). Varimaks döndürme yöntemi sonrası maddelerin 2 faktördeki dağılımları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 8. *Varimaks Döndürme Yöntemi Sonrası Ortaya Çıkan Faktör Yükleri Matrisi*

	Bileşenler	
	1	2
Madde 23	,718	
Madde 18	,715	
Madde 32	,706	
Madde 22	,705	
Madde 29	,703	
Madde 28	,699	
Madde 31	,696	
Madde 26	,680	
Madde 19	,680	
Madde 27	,678	
Madde 30	,655	
Madde 21	,624	
Madde 25	,555	
Madde 24	,517	
Madde 7		,674
Madde 5		,672
Madde 9		,654
Madde 8		,653
Madde 2		,647
Madde 16		,640
Madde 4		,638
Madde 10		,634
Madde 6		,627
Madde 14		,615
Madde 1		,597
Madde 12		,587

Madde 15	,581
Madde 3	,569
Madde 17	,561
Madde 11	,522
Madde 13	,488

Faktör analizinde faktör yüklerinin 0,30 ve üzerinde olması kabul edilebilir bulunmaktadır (Büyüköztürk, 2018, s. 134). Bu açıdan tüm maddelerin faktör yükü 0,30'un çok üstündedir. Tekrarlama (iterasyon) sayısının 3 olduğu görülmüştür. Bu bulgular ölçeğin yapı geçerliğinin uygun olduğunu göstermektedir. Hangi bileşenlerin hangi faktörlerde yer aldığı, yani vatandaşlık bilinç ölçeğinin maddelerinin faktörlere dağılımı Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. *Vatandaşlık Bilinç Ölçeğinin Maddelerinin Faktörlere Dağılımı*

Maddeler	Faktörler	
	1	2
TEMEL HAKLAR BOYUTU		
18-Eğitim, kız erkek tüm çocukların hakkıdır.	,715	
19-Çocuklar sağlıklı bir çevrede yaşamalıdır.	,680	
21-Okulda yaşamımızı etkileyen konularda görüşlerimizi belirtmek düşünce özgürlüğüdür.	,624	
22-Okul öğrenci temsilcisi seçimlerinde aday olmak her öğrencinin hakkıdır.	,705	
23- Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.	,718	
24-Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.	,517	
25-Özgürlük demokrasinin temel ilkelerinden değildir.	,555	
26-Türkiye'de yaşayan yabancılar, kendileriyle ilgili her türlü dilek ve şikâyet hakkına sahiptir.	,680	
27-Vatan hizmeti, her vatandaşın hakkı ve ödevidir.	,678	
28-Türkiye Cumhuriyeti'nde; bayrak, istiklal marşı, başkent, anayasa bağımsızlık sembolleridir.	,699	
29-Türkiye'de ulusal egemenliğin yönetime yansıdığı ve yasaların yapıldığı kurum Türkiye Büyük Millet Meclisidir.	,703	
30-Egemenliğin millete ait olduğu, halkın kendisini yönetecek kişileri kendisinin seçtiği yönetim biçimi demokrasidir.	,655	
31-Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.	,696	
32-İyi bir vatandaş İstiklal Marşı'nı okumaktan gurur duyar.	,706	
KURUMLAR BOYUTU		

1-Her kurumun yasalarca belirlenmiş görev ve sorumlulukları vardır.		,597
2-Devlet, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamakla sorumludur.		,647
3-Sivil toplum kuruluşları (STK) bireysel ya da toplumsal ihtiyaçları karşılar.		,569
4-Sağlık toplumun temel ihtiyaçlarından biridir.		,638
5-Toplu Konut İdaresi (TOKİ) toplumun temel ihtiyacı olan barınma ile ilgili bir kurumdur.		,672
6-Sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumlarının ortak özelliği topluma hizmet etmek için kurulmuş olmalarıdır.		,627
7-Kültür Bakanlığı Türkiye'nin turistik varlıklarını her alanda tanıtmaya hizmetlerini yürütür.		,674
8-Sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumları, yasalara uymak konusunda bireyleri bilinçlendirir.		,653
9-İlçeyi Kaymakam yönetir.		,654
10-Valiler devletin temsilcileridir.		,634
11-İli yönetmek Vali'nin görevlerinden değildir.		,522
12-Anayasamıza göre ülkemizde millet adına yargı yetkisini bağımsız mahkemeler kullanır.		,587
13-Millet, kabul ettiği anayasa ile kanun koyma yetkisini Türkiye Büyük Millet Meclisine vermiştir.		,488
14-Yaşadığımız yeri yöneten birey ve kurullar kararlar alarak bizi yönetir.		,615
15-Ülkemiz, devletin kamu hizmetlerini her yere daha rahat götürebilmesi, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi amacıyla il ve ilçelere ayrılmıştır.		,581
16-Muhtarlar seçimlerde halkın oylarıyla belirlenmezler.		,640
17-Muhtarlar mahalleye yeni taşınanların kayıt işlemlerini yapar.		,561
Açıkladığı varyans %	25,807	24,962
Açıklanan toplam varyans %	25,807	50,769

Tablo 10 incelendiğinde, toplam varyansın %25.807'sini 1. faktörün, %24.962'sini 2. faktörün açıkladığı ve bu faktörlerin tümünün toplam varyansın %50.769'unu açıkladığı görülmektedir. Vatandaşlık bilinç ölçeğinin iki faktörlü yapısını oluşturan bileşenlere incelenerek faktörlere şu adlar önerilmiştir.

➤ 1. Faktör: 18., 19., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31. ve 32. maddelerden olmak üzere toplam 14 maddeden oluşan bu faktöre “**TEMEL HAKLAR**” denilmiştir.

➤ 2. Faktör: 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16. ve 17. maddelerden olmak üzere toplam 17 maddeden oluşan bu faktöre de “SORUMLULUKLAR” denilmiştir.

Ölçekte olması beklenen niteliklerden birisi olan güvenilirlik, aynı yöntemler takip edilerek yapılan ölçmelerde her zaman benzer neticelerin alınması beklenir. Aksi halde, her ölçmede değişik sonuçların çıkması hangi ölçme sonucunun dikkate alınması gerektiği hususunda tereddütler oluşturacaktır. Bu yüzden yapılan ölçmenin, tesadüfi yanılğılardan arınık olması gerekir (Karasar, 2018, s. 190). Yani güvenilirlik, insanların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlar arasındaki tutarlıktır (Büyüköztürk, 2018, s. 182).

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin iki yarı güvenilirliği ile ilgili bulgular

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin iç tutarlık güvenilirlik katsayısı için ölçek iki yarıya ayrılmış ve iki yarıya ilişkin tutarlılık değerleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Vatandaşlık Bilinç Ölçeğinin İki Yarı Güvenirlik Değerleri

Cronbach's Alpha	Birinci yarı	Değer	,924
		Madde sayısı	16 ^a
	İkinci yarı	Değer	,926
		Madde sayısı	15 ^b
	Toplam madde sayısı		31
İki yarı arasındaki korelasyon			,797
Spearman-Brown katsayısı	Eşit uzunluk		,887
	Eşit olmayan uzunluk		,887
Guttman Split-Half katsayısı			,887

a. The items are: Madde 1, Madde 2, Madde 3, Madde 4, Madde 5, Madde 6, Madde 7, Madde 8, Madde 9, Madde 10, Madde 11, Madde 12, Madde 13, Madde 14, Madde 15, Madde 16.

b. The items are: Madde 16, Madde 17, Madde 18, Madde 19, Madde 20, Madde 21, Madde 22, Madde 23, Madde 24, Madde 25, Madde 26, Madde 27, Madde 28, Madde 29, Madde 30, Madde 31.

Tablo 11 incelendiğinde vatandaşlık bilinç ölçeğinin iç tutarlığına ilişkin iki yarı güvenilirlik değerlerinin tümü yüksek bulunmuştur. Bu bulgular vatandaşlık bilinç ölçeğinin iç tutarlık güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin maddelerinin ayırt ediciliği.

Testin toplam puanlarına göre oluşturulan alt %27 ve üst %27'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların ilişkisiz t-testi madde analizi kapsamında sınanması başvurulmuş bir diğer yoldur. Testin iç tutarlılığının bir diğer göstergesi olarak, gruplar arasındaki istendik yönde gözlenen farkların anlamlı çıkması değerlendirilir. Analiz sonuçları, maddelerin insanları ölçülen davranış bakımından ne derece ayırt ettiğini gösterir. Büyük gruplarda küçük farkların anlamlı çıkma ihtimalinin yüksek olması sebebiyle, anlamlılık düzeyi için grup büyüklüğü arttıkça tutucu olunması, örneğin $\alpha=.05$ yerine $\alpha=.01$ veya $\alpha=.001$ seçilmesi, önerilir. Çok boyutlu yapı gösteren ölçeklerde, alt-üst grupların her bir boyut için tanımlanması ve o boyutta yer alan madde puanlarının karşılaştırılması gerekir (Büyüköztürk, 2018, s. 184).

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin ayırt edici geçerliğinin incelenmesinde ölçekten alınan toplam puanlar düşükten yükseğe doğru sıralanmıştır. Bu sıralama sonrası alt gruptan %27 ve üst gruptan %27'lik dilimler alınmıştır. Her bir maddenin bu iki grubu ayırt edip etmediğine t testi ile bakılmış olup bulgular Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. *Vatandaşlık Bilinç Ölçeğinin Maddelerinin Ayırt Ediciliği*

Sorular	Gruplar	N	\bar{X}	S.s.	t	p
Madde 1	Alt grup	110	1,89	1,184	-19,694	,000
	Üst grup	110	4,42	,641		
Madde 2	Alt grup	110	2,10	1,058	-18,187	,000
	Üst grup	110	4,35	,747		
Madde 3	Alt grup	110	2,33	1,068	-13,271	,000
	Üst grup	110	4,05	,839		
Madde 4	Alt grup	110	2,13	1,242	-18,654	,000
	Üst grup	110	4,55	,552		
Madde 5	Alt grup	110	2,33	1,150	-14,255	,000
	Üst grup	110	4,22	,783		
Madde 6	Alt grup	110	2,39	1,182	-14,492	,000
	Üst grup	110	4,32	,741		
Madde 7	Alt grup	110	2,25	1,104	-15,706	,000
	Üst grup	110	4,29	,794		
Madde 8	Alt grup	110	2,17	1,195	-14,518	,000
	Üst grup	110	4,21	,858		
Madde 9	Alt grup	110	2,22	1,144	-17,013	,000
	Üst grup	110	4,44	,748		

Madde 10	Alt grup	110	2,43	1,223	-13,292	,000
	Üst grup	110	4,30	,830		
Madde 11	Alt grup	110	2,30	1,138	-10,491	,000
	Üst grup	110	3,81	,991		
Madde 12	Alt grup	110	2,40	1,167	-11,289	,000
	Üst grup	110	4,02	,948		
Madde 13	Alt grup	110	2,25	1,145	-14,541	,000
	Üst grup	110	4,24	,856		
Madde 14	Alt grup	110	2,43	1,137	-14,990	,000
	Üst grup	110	4,32	,676		
Madde 15	Alt grup	110	2,11	1,052	-19,515	,000
	Üst grup	110	4,45	,685		
Madde 16	Alt grup	110	2,03	1,153	-20,150	,000
	Üst grup	110	4,56	,643		
Madde 17	Alt grup	110	2,06	1,221	-16,147	,000
	Üst grup	110	4,35	,840		
Madde 18	Alt grup	110	1,45	,915	-31,450	,000
	Üst grup	110	4,64	,537		
Madde 19	Alt grup	110	2,00	1,227	-20,052	,000
	Üst grup	110	4,58	,565		
Madde 21	Alt grup	110	2,13	1,279	-18,110	,000
	Üst grup	110	4,55	,584		
Madde 22	Alt grup	110	2,10	1,241	-17,742	,000
	Üst grup	110	4,45	,630		
Madde 23	Alt grup	110	1,94	1,198	-20,754	,000
	Üst grup	110	4,57	,582		
Madde 24	Alt grup	110	2,70	1,201	-11,088	,000
	Üst grup	110	4,26	,864		
Madde 25	Alt grup	110	2,33	1,197	-9,978	,000
	Üst grup	110	3,91	1,154		
Madde 26	Alt grup	110	2,20	1,164	-16,708	,000
	Üst grup	110	4,36	,700		
Madde 27	Alt grup	110	2,03	1,252	-19,895	,000
	Üst grup	110	4,58	,496		
Madde 28	Alt grup	110	1,98	1,271	-19,354	,000
	Üst grup	110	4,57	,598		
Madde 29	Alt grup	110	2,33	1,126	-16,668	,000
	Üst grup	110	4,38	,635		
Madde 30	Alt grup	110	2,28	1,293	-13,978	,000
	Üst grup	110	4,25	,706		

Madde 31	Alt grup	110	2,33	1,314	-15,635	,000
	Üst grup	110	4,48	,602		
Madde 32	Alt grup	110	2,15	1,286	-13,085	,000
	Üst grup	110	4,27	1,108		
Toplam puan	Alt grup	110	67,76	15,585	-39,391	,000
	Üst grup	110	134,74	8,666		

S.D.=218

Tablo 12 incelendiğinde vatandaşlık bilinç ölçeğinin için her bir maddesine ve toplam puanına ilişkin üst ve alt gruplar arasındaki farka ait t değerleri $p < 0,05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular vatandaşlık bilinç ölçeğinin tüm maddelerinin ve toplam puanının yüksek olanlar ile düşük olanları birbirinden ayırt ettiğini göstermektedir.

Ölçeğin Geçerlik Çalışmasının Yapılması

Geliştirilen ölçeğin geçerlik çalışmasını yapmak için ölçeğin kapsam ve yapı geçerliğine bakılmıştır. Geçerlik, testin insanın ölçülmek istenen özelliğini ne kadar doğru ölçtüğüyle alakalı bir kavramdır (Büyüköztürk, 2018, s. 179). Bir ölçme aracının geçerliği, ölçeğin neyi ölçtüğü ve bunu ne kadar iyi yaptığı manasına gelir (Tavşancıl, 2019, s. 34).

Kapsam (içerik) geçerliği

Ölçeğin kapsam geçerliğine bakılırken ölçeğin maddelerinin, ölçülmesi amaçlanan konuyu ne derecede kapsadığını, ölçülmek istenen özelliği ne kadar örneklediğini görmek için yapılmaktadır. Kapsam (içerik) geçerliği, bir ölçme aracının konuları ve bununla bağlantılı davranışları ne düzeyde iyi ölçtüğünün anlaşılmasıdır. Kapsam geçerliği ile ilgili veriler istatistiksel değildir. Uzman görüşü alınarak yapılır. Bu yüzden öznelidir. Kapsam geçerliği bazı kaynaklarda karşımıza kavram geçerliği olarak da çıkabilir (Balci, 2016, s. 117). Ölçek maddelerinin ölçülmek istenen konuyu ne derece ölçtüğünü görmek için bireyin kendi yapacağı değerlendirmeler yanıtıcı olabileceğinden dolayı kapsam geçerliği için alanda uzman kişilerden yani sosyal bilgiler öğretmenleri, akademisyenler ve dil uzmanlarından görüş alınmıştır.

Bu doğrultuda sosyal bilgiler öğretmenlerinin, ilgili akademisyenlerin ve dil uzmanlarının yardımına başvurularak uzman görüş alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Yapı geçerliği

Yapı geçerliği, ölçülmek istenen kurumsal yapıya dair ifade edilen doğruluğunun bilimsel olarak sunulmasıdır. Yapı geçerliğini tespit etmenin değişik metotları vardır. Bunlardan biri de faktör analizidir. Faktör analizi bir ölçekteki

maddelerin birbirlerini dışta tutan daha az sayıda gruba-faktöre ayrılıp ayrılmadığını görmek için, yani madde birleştirme gayesiyle yapılır. Bu yolla aynı faktörü ölçek maddelerin bir araya getirilerek meydana getirdiği gruba-faktöre bu maddelerin içeriğine göre bir ad verilmesidir (Balcı, 2016, s. 117-118). Araştırmada yapı geçerliğinin sağlanması için faktör analizi yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda faktör analizinin yapılabilişliğini gösteren KMO değeri ve Bartlett değeri anlamlılık düzeyi bulunmuştur. Faktör yükünün düşüklüğü ve binişiklik durumuna bakılarak maddelerin ölçekten çıkarılıp çıkarılmayacağına karar verilmektedir. Buna göre KMO testi ve analiz edilecek değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı ve sıfırdan farklı olup olmadığını anlamak amacıyla da Bartlett testi uygulanmış olup bulgular Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. *KMO and Bartlett Testi*

Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)		,960
	Ki-kare	7296,205
Bartlett's Test of Sphericity	S.d.	465
	p	,000

Tablo 13 incelendiğinde KMO katsayısının 0,960 olduğu görülmektedir. Bu bulgu verilerin faktör analizi uygulanabilirliği olduğunu göstermektedir. Fakat yapı geçerliğinin sağlanması için bu veriler doğrultusunda 20. Maddenin ölçekten çıkarılması gerektiğini göstermiştir. (Madde 20'nin aldığı değerler için bk. Tablo. 3) Bu madde ölçekten çıkarılarak, ölçeğin yapı geçerliği sağlanmıştır.

Ölçeğe son halinin verilmesi

Vatandaşlık bilinç ölçeği madde puan değerleri Tablo 14' te verilmiştir.

Tablo 14. *Vatandaşlık Bilinç Ölçeği Madde Puan Değerleri*

	Olumlu ifadelerde	Olumsuz ifadelerde
Kesinlikle katılmıyorum	1	5
Katılmıyorum	2	4
Kararsızım	3	3
Katılıyorum	4	2
Tamamen Katılıyorum	5	1

Likert ölçeklerinde ölçeğin uygulandığı kaynak kişiler her duruma cevap verirler. Tipik cevap seçenekleri “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım” “katılmıyorum” ve “tamamen katılmıyorum”. Puanlamada ise olumlu

durumda “kesinlikle katılıyorum” 5, “katılıyorum” 4 puan verilerek devam edilir. Olumsuz durumda ise, bunun tersi olarak “kesinlikle katılmıyorum” 5, “tamamen katılıyorum” ise 1 puan verilir (Balcı, 2016, s. 131). Faktör analizi sonrasında 20. Madde ölçekten çıkarılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi uygulanması sonucunda ölçekteki maddelerin hangi boyutlarda toplandığı belirlenerek “vatandaşlık bilinç ölçeğine” son hali verilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Beşinci sınıf devam eden göçmen öğrencilerin etkin vatandaşlık ünitesinin bilinç düzeyleri üzerine etkisini belirlemek amacıyla geliştirilen vatandaşlık bilinç ölçeğinin geçerlik ve güvenirliliğinin “çok yüksek” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vatandaşlık bilinç ölçeği “sorumluluklar” ve “temel haklar” alt boyutlarından oluşmuştur. Vatandaşlık bilinç ölçeği bulgularına göre; öğrencilerin vatandaşlık bilincine yönelik durumlarında sorumluluğun ön planda olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar göre, bilinçli bir vatandaşın bilmesi ve yapması gerekenlerin başında sorumlulukları gelmekte ve bunu hakları izlemektedir. Üstel (2004), birey karşısında devletin devamına öncelik veren ve yurttaşları devlete karşı sorumlulukları olan varlıklar olarak gören yurttaşlık anlayışının ülkemizde hâkim olduğunu ve önceliğin “vatan, millet, devlet” şeklinde sıralandığını vurgulamaktadır. Akhan, Çiçek ve Mert (2019) ülke tarihinde öğretim programlarıyla ilgili yaptıkları çalışmada, öğretim programlarındaki iyi yurttaşın amacının; cumhuriyeti benimseyen, milleti ve devletine bir aidiyet hisseden ve bu duygu ile bağlı olan, haklarını ve sorumluluklarını bilen, görevlerini ve sorumluluklarını yapan, ülkesine bağlı, ülkesini seven ve gerektiği zaman savunan, vatanperver, demokrasinin gelişimine ve ülkesinin kalkınması için katkıda bulunan insanlar yetiştirmek olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir ifade ile öğrencilerin sorumluluk temelinde bir vatandaşlık düşüncesine sahip olmasında, öğretim programlarının etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada olduğu gibi, yapılan çalışmalarda da öğrencilerin vatandaşlık sorumluluklarını, vatandaşlık haklarına göre daha öncelikli gördükleri (Duruhan ve Şad, 2009), yani geleneksel vatandaşlık anlayışını benimsedikleri (Mısırlı Özsoy, 2010) görülmüştür. Heater’e (2007) göre ise vatandaşlık insanın başka bir insana değil, aslında devlet ile bağını vurgular ve bu manada vatandaşa verilen kimlik, ulus devletçe verilen hak ve insanların yerine getirdikleri görevlerde saklıdır. Bu bakımdan ortaokul öğrencilerinin sorumluluğun ön planda olduğu bir vatandaşlık bilincine sahip oldukları iddia edilebilir. Vatandaşlık bilinç düzeyleri düşük göçmen öğrencilerin topluma sosyal uyumları ile ilgili eksikliklerinin tespit edilmesi ve öğrencilerin hem aile hem okul hem de toplum ile uyumlarını kolaylaştıracak vatandaşlık bilinç düzeyleri çalışılması gereken hassas bir konudur.

Ölçeğin Güvenirlik Çalışmasına Dair Sonuçlar

Ölçeğin geliştirilmesi için yapılan kapsam geçerliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda ölçek formu oluşturulmuştur. Ölçek formunun uygulanması sonucu elde edilen veriler analiz edilmeden önce KMO değeri (.96) ve Bartlett Testi ($p < .001$) sonuçları değerlendirilmiş ve ki-kare değerinin $p < .05$ önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmüş dolayısıyla faktör analizi yapmaya uygun bulunmuştur. İlk aşamada ölçeğin yapısını belirlemek için açılımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin üç boyutlu olduğu belirlenmiştir. Temel bileşenler yöntemi ve varimaks döndürmesi sonucunda toplam varyansın 55'ini açıklayan özdeğeri 1.00'ün üzerinde olan 3 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Üç faktörlü bu yapıda maddelerin dağılımı incelendiğinde üçüncü boyutun iki maddeden oluştuğu görülmüştür. Bu durum ölçeğin üç faktörlü yapı için uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı Scree Plot test yapılarak faktör sayısının azaltılması ve grafik eğrisinin eğiminde oluşan ilk ani değişikliğe kadar olan faktörlerin seçilmesi yoluna gidilmiştir. Faktör analizi sonrası toplam varyansın 51'ini açıklayan özdeğeri 2'nin üzerinde olan 2 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Faktör analizinde, faktör yüklerinin toplam varyansı açıklama yüzdesinin 0,40 ve üzerinde çıkmıştır. Varimaks döndürme yöntemi sonrası maddelerin 2 faktördeki dağılımları tüm maddelerin faktör yükü 0,30'un çok üstünde olduğu ve tekrarlama (iterasyon) sayısı da 3 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulardan hareketle ölçeğin yapı geçerliğinin uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Hangi bileşenlerin hangi faktörlerde yer aldığını, yani vatandaşlık bilinç ölçeğinin maddelerinin faktörlere dağılımı, toplam varyansın %25.807'sini 1. faktörün, %24.962'sini 2. faktörün açıkladığı ve bu faktörlerin tümünün toplam varyansın %50.769'unu açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla vatandaşlık bilinç ölçeğinin iki faktörlü yapısını oluşturan bileşenler incelenerek faktörlere şu adlar önerilmiştir;

1. Faktör: 18., 19., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31. ve 32. maddelerden olmak üzere toplam 14 maddeden oluşan bu faktöre "TEMEL HAKLAR" denilmiştir.

2. Faktör: 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16. ve 17. maddelerden olmak üzere toplam 17 maddeden oluşan bu faktöre de "SORUMLULUKLAR" denilmiştir.

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin iç tutarlık güvenilirlik katsayısı için ölçek iki yarıya ayrılmış ve iki yarıya ilişkin tutarlılık değerleri Cronbach's Alpha birinci yarı değer ,924 ve madde sayısı 16, ikinci yarı değer ,926 ve madde sayısı 15 toplam madde sayısı 31olarak belirlenmiştir. İki yarı arasındaki korelasyon ,797, Spearman-Brown katsayısı eşit uzunluk ,887, eşit olmayan uzunluk ,887 ve Guttman Split-Half katsayısı ,887 olarak tespit edilmiştir. Vatandaşlık bilinç ölçeğinin iç tutarlığına ilişkin iki yarı güvenilirlik değerlerinin tümü yüksek bu-

lunmuştur. Bu bulgular vatandaşlık bilinç ölçeğinin iç tutarlık güvenilirliğinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Vatandaşlık bilinç ölçeğinin ayırt edici geçerliğinin incelenmesinde ise ölçekten alınan toplam puanlar düşükten yükseğe doğru sıralanmıştır. Bu sıralama sonrası alt gruptan %27 ve üst gruptan %27'lik dilimler alınmıştır. Her bir maddenin bu iki grubu ayırt edip etmediğine t testi ile bakılmış olup vatandaşlık bilinç ölçeğinin her bir maddesine ve toplam puanına ilişkin üst ve alt gruplar arasındaki farka ait t değerleri $p < 0,05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular vatandaşlık bilinç ölçeğinin tüm maddelerinin ve toplam puanının yüksek olanlar ile düşük olanları birbirinden ayırt ettiği sonucuna varılmıştır.

Ölçeğin Geçerlik Çalışmasına Dair Sonuçlar

Ölçek maddelerinin ölçülmek istenen konuyu ne derece ölçtüğünü görmek için bireyin kendi yapacağı değerlendirmeler yanıltıcı olabileceğinden dolayı kapsam geçerliği için alanda uzman kişilerden görüşler alınmıştır. Bu doğrultuda sosyal bilgiler öğretmenlerinin, ilgili akademisyenlerin ve dil uzmanlarının yardımına başvurularak uzman görüş alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Araştırmada yapı geçerliğinin sağlanması için faktör analizi yapılmıştır. Pilot uygulama sonucunda faktör analizinin yapılabilirliğini gösteren KMO değeri ve Bartlett değeri anlamlılık düzeyi anlamlı bulunmuştur. Faktör yükünün düşüklüğü ve binişiklik durumuna bakılarak maddelerin ölçekten çıkarılıp çıkarılmayacağına karar verilmiştir. KMO katsayısının 0,960 olması, faktör analizinin uygulanabilir olduğunu göstermiştir. Fakat yapı geçerliğinin sağlanması için bu veriler doğrultusunda 20. Madde ölçekten çıkarılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi uygulanması sonucunda ölçekteki maddelerin hangi boyutlarda toplandığı belirlenerek “vatandaşlık bilinç ölçeğine” son hali verilmiştir.

Sonuç olarak, vatandaşlık bilinç ölçeği öğrencilerin bilişsel düzeyde ölçebilen, güvenirliliği, geçerliği ve ayırt ediciliği sağlanmış ve yaş grubuna uygun bir ölçektir. Uygulanması ve değerlendirmesi kolay olan bu ölçek aynı zamanda ekonomiktir. Özellikle göçmen öğrencilerin vatandaşlık bilinç düzeylerini ölçmeye yönelik geliştirilen bu ölçeğin alan ile ilgili önemli bir eksikliği gidermesi umut edilmektedir. Bu sonuçlara dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Bundan sonra yapılacak araştırmalarda lise ve üniversite düzeyinde göçmen öğrencilerin vatandaşlık bilinç düzeylerini ölçmeye yönelik geliştirilecek ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılabilir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2006). *İstanbul'un kültürel sermayesine hemşeri derneklerinin katkısı*. Uluslararası Göç Sempozyumu (s. 237-247). İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı.

- Akhan, N. E., Çiçek, S. ve Mert, H. (2019). Cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler öğretim programlarında değişen “iyi vatandaş” algısı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 9-20.
- Balcı, A. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler* (12. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Barth, J. L., & Demirtaş, A. (1997). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretimi kaynak üniteler yök/dünya bankası*. Ankara: Yök/Dünya Bankası.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (24. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (6. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve davranışı* (36. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çelik, H. (2008). Cumhuriyet dönemi vatandaşlık eğitiminde önemli adımlar. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10(1), 359-369.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (5. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Dolmacı, N. & Kuşat, N. (2015). Üniversite Gençliğinin Vatandaşlık Hak Ve Sorumluluklarına İlişkin Bilinç ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma: Isparta Meslek Yüksekokulu Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (65), 161-180. DOI: 10.25095/mufad.396523
- Duruhan, K. ve Şad, S.N. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin vatandaşlık ödev ve hak algılarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi, A. Şişman (Ed.), *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu Bildirileri* (s. 403-409). Uşak: Uşak Üniversitesi.
- Günay, E., Atılğan, D., & Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de göç yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60.
- Gündüz, M., & Gündüz, F. (2007). *Yurttaşlık bilinci* (3. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güven, S., Tertemiz, N., & Bulut, P. (2009). Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-3.

- Hablemitoğlu, Ş., & Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 39-54.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihçesi*. M. Delikara Üst (Çev.). Ankara: İmge Yayınları. (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı).
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler* (33. baskı). Ankara: Atlas.
- Kaya, İ. (2007). *"Müslüman Amerikalılar" göç, kimlik ve entegrasyon*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Keleş, H., & Tonga, D. (2014). Öğrencilerin vatandaşlık bilincini etkileyen faktörlere ilişkin öğretmen görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(14), 61-85.
- MEB. (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7.sınıf) Erişim adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354>
- Mısırlı Özsoy, A. (2010). 8th grade students' perceptions of civic issues and participation in electoral, political and civic activities. Yayımlanmamış doktora tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tavşancıl, E. (2019). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi (3. baskı). Ankara: Nobel Akademi.
- Tezcan, M. (1992). Eğitim sosyolojisi (Genişletilmiş 8. baskı). Ankara: Zirve Ofset.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2019). [tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr). 02 23, 2019 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr> adresinden alındı
- Üstel, F. (2004). Makbul vatandaşın peşinde II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wilson, R. A. (2005). *Genes and the Agents of Life the Individual in the Fragile Sciences Biology*. Edinburgh: Cambridge University Press.

İLAHİYAT VE İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTELERİ ARAŞTIRMA GÖREVLİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE BAKIŞI

*Faculty Of Theology And Islamic Sciences Research Staff's View
Of Gender Roles*

Lokman CERRAH*

Makale Geliş Tarihi: 13.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Bu çalışmada İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde görev yapan araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin algıları araştırılmaktadır. Online olarak gönderilen formu cevaplayan 310 araştırma görevlisinden elde edilen veriler, SPSS istatistik programı ile Toplumsal Cinsiyet Rolüne İlişkin Tutumları bazı sosyo-demografik sorularla birlikte ölçülmüştür. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde araştırma görevlilerinin, toplumsal cinsiyet rolleri açısından eşitlikçi bir tutum sahibi oldukları söylenebilir. Cinsiyet açısından Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutum Ölçeği ortalamalarına bakıldığında, erkek araştırma görevlilerinin ortalamasının kadınlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Alt boyutlarda ise sadece eşitlikçi cinsiyet rolü alt boyutunda kadın araştırma görevlilerinin ortalamaları daha yüksek diğer alt boyutlarda ise yine erkek araştırma görevlilerinin ortalamaları daha yüksek çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Cinsiyet Rollerine, İlahiyat Fakültesi, Araştırma Görevlisi
Faculty Of Theology And Islamic Sciences Research Staff's View Of Gender Roles

Abstract: In this study, the perceptions of research assistants working in the faculties of Theology and Islamic Sciences on the gender role are investigated. By analyzing the data obtained from 310 research assistants who answered the form sent online, their Attitudes Towards Gender Role were measured together with some socio-demographic questions. When the data are evaluated in general, it can be said that research assistants have an egalitarian attitude in terms of gender roles. When the "Gender Roles Attitude Scale" averages are examined in terms of gender, it is seen that the average of male research assistants is higher than female. In the sub-dimensions, the averages of female research assistants were higher only in the egalitarian gender role sub-dimension, and the averages of male research assistants were higher in the other sub-dimensions.

Keywords: Sociology Of Religion, Gender Roles, Faculty Of Theology, Research Assistant

* Dr. Öğrt. Üyesi., Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, lokmancerrah@atauni.edu.tr

1. GİRİŞ

Cinsiyet kavramı son zamanlarda tekil kullanımının aksine daha çok tanım-lama şeklinde birlikte kullanıldığı kavramlarla gündeme gelmektedir. Öncesinde veya sonrasında kullanılan kavramlarla oldukça farklı bağlamlarda ve anlamlar-da kullanılmaya başlayan kavram bu kullanılma şekliyle de birçok tartışmanın temel konusu olmaktadır. Özellikle son dönemde İstanbul Sözleşmesi bağla-mında yine en çok dikkat çeken ve bu sözleşmenin eleştirilerin odağı olmasına sebep olan kavramların, cinsiyetin farklı kullanımları ile elde edilen kavramların olduğu görülmektedir.

Kadın veya erkek olmanın doğuştan kazanılan özellikler olması onları aynı zamanda daha sonra ortaya atılan ve bugün oldukça yaygın kullanım alanına sahip birçok kavramın da temelini oluşturmaktadır. Bu kavramlardan birisi ve en yaygın kullanılanı toplumsal cinsiyet/ toplumsal cinsiyet algısıdır. Biyolojik cinsiyetin getirdiği özelliklerin toplum tarafından ele alınmasını ve kültürel kodlara göre yeniden inşa edilmesini anlatan bu kavram aynı zamanda toplumsal yapıda ve toplumsal hayatta kadın ve erkeğin buldukları yeri göstermesi açısından da ayrıca önem kazanmaktadır.

Kültürel kodlara göre yeniden inşa edilen toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek için önceden belirlenmiş ve sınırları çizilmiş çeşitli rolleri de beraberinde getir-mektedir. Doğumdan ölüme kadar geçen süreçte kadın ve erkek cinsiyetine sahip bireylerin yapabilecekleri işlerden, söyleyebileceği kelimelere ve giyim kuşamda neleri tercih etmeleri gerektiğine varıncaya kadar pek çok verili rolü içeren bu yeni kavram da toplumsal cinsiyet rolleri olarak ifade edilir.

İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri yükseköğretim sistemi içerisinde din eğitimi veren eğitim kurumlarıdır. Bu kurumların mezun ettiği öğrenciler Milli eğitim bakanlığı bünyesinde öğretmen olarak görev alabildikleri gibi Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde de din görevlisi olarak çalışma imkânına sahiptirler. Dolayısıyla toplumun her kesimi ile iletişim halinde olmak durumundalar. Yine gerek öğretmenlik ve gerekse din adamı olarak görev yaptıkları sürece toplumu yönlendirme noktasında ve çocukları eğitme rolleri dolayısıyla da onla-rın sosyalleşmeleri sürecinde büyük bir etkiye sahipler. Bu sebepten dolayı on-lara lisans eğitimleri sürecinde danışman olarak rol gösterici durumunda olan ve daha sonrasında da bizzat eğitimci olarak süreçte önemli roller oynayan araştır-ma görevlilerinin bu konu hakkında ki görüşleri önem kazanmaktadır.

Bu noktadan hareketle çalışmanın konusunu toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollere İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde görev yapan araştırma görevlile-rinin bakışları oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda söz konusu araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ki görüş ve düşünceleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde daha öncede değinildiği üzere konunun anlaşılması açısından önem arz eden bazı kavramlar ele alınıp açıklanacaktır. Bu kavramlar, cinsiyet, toplumsal cinsiyet/algısı, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyet ön yargıları/kalıpları ve cinsiyet ayrımcılığıdır.

2.1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet, biyolojik olarak insanların doğuştan getirdikleri erkek ve kadın olma durumudur. Her insan bu iki cinsiyetten birinde dünyaya gelir. İki cinsiyet arasında ki temel farklar biyolojik olduğu kadar psikolojik ve duygusaldır.

Biyolojik cinsiyet kavramının toplum tarafından yeniden işlenmesi ve anlam dünyasının yeniden oluşturulması sonucu toplumsal cinsiyet kavramı ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yapılar, kurumlar, algılar ve ilişkilerle bağlantılı bir öznellik boyutuna sahip olan (Kara ve Gürhan 2013:90) toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet temelli bir kavram olsa da burada asıl önemli husus toplumun cinsiyeti değerlendirme şeklidir. Zira bu kavramdan aslında erkeklik ve kadınlık algıları ile bu algılardan yola çıkılarak cinsiyetlere yüklenen ve kültürel açıdan belirlenmiş fakat toplum içerisinde ve toplumlar arasında değişiklik gösteren roller anlaşılmaktadır (Busse ve Spielmann 2003:231).

Biyolojik açıdan kadın ve erkek olmak doğal bir durum ve doğuştan edinilmiş bir özellik olarak değerlendirilmektedir (Hepşen 2010:14). Toplumsal cinsiyet ise, kadın ve erkek için uygun görülen rollerin neler olduğuna dair yargıların toplumsal olarak üretildiğini ve bu açıdan tamamen kültür temelli bir yaklaşım, bir açıklama ve aynı zamanda bir kültürel inşa sürecidir (Scott 2010:116). Bu kültürel inşa sürecinde kadınlık ve erkeklik kavramları aynı zamanda biyolojik cinsiyet merkezli eşitsizliği, hiyerarşik ve egemen yapıyı kurmak, onları yeniden üretmek, doğallaştırmak ve bütün bunlara bir meşruiyet kazandırmak işlevine uygun olarak üretilmişlerdir (Serdaroğlu 2010:31).

Aslında toplumsal cinsiyet kavramı, toplumun cinsiyetlere yüklediği anlamların yanı sıra bireylerin kendilerini kadın ve erkek olarak nasıl algıladığına da işaret etmektedir (Aydın 2010:15). Çünkü bireyler, içine doğdukları topluma ait değerleri öğrenmek, benimsemek ve hayatlarına uygulamak şeklinde işleyen bir süreç içerisinde sosyalleşirler. Dolayısıyla bu sosyalleşme sonucunda toplumun kadın ve erkek tanımlarını da benimsemek ve içselleştirmek durumunda kalırlar.

Her ne kadar iş bölümü kavramı modern döneme ait bir kavram olsa da insanlık tarihi boyunca bir şekilde gerek sosyal sınıflara gerek sosyal statülere ve gerekse biyolojik cinsiyetlere uygun işlerin her zaman için tanımlandığı söylenebilir. Bu sebeple toplumsal cinsiyet kavramı özellikle cinsiyet odaklı iş bölümünü ve biyolojik cinsler arasında ki ilişkileri de vurgular. Bu şekilde hem kadının hem de erkeğin toplumda ki konumunu belirtir (Öngen ve Aytaç 2013:2). Bu bağlamda bir statü tanımlayıcı olarak toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin

toplumsal yapıda edindikleri statüleri de ortaya koyar. Artı değer in aileye ait olmasının sebepleri olarak sayılan hayvan yetiştirilmeye başlanması, metallerin bulunması, dokumacılık ve tarla kültürünün gelişmesi gibi değişimler ile birlikte erkek ve kadın için statüler arasında ki eşitlik bozulmuş ve dolayısıyla roller de değişmiştir (Tan 1979:164).

Toplumsal cinsiyet kavramının tarihine bakıldığında, kavramı cinsiyet odaklı ayrımların aslında toplumsal olduğunu ileri sürecek şekilde ilk kez kullananların Amerikalı feministler olduğu görülebilir (Scott 2010:113). Daha sonra 1949 yılında Simone de Beauvoir kadınlık kavramın odaklanarak “kadın doğulmaz kadın olunur” şeklinde ifade ettiği bir toplumsallaşma sürecine dikkat çeker. Bu toplumsallaşma sürecinde kadınlık kategorisi kültürel alan içerisinde bir anlam dizisi olup kimse toplumsal cinsiyetle doğmadığı gibi toplumsal cinsiyet her zaman edinilir (Kalın 2011:231). Fakat toplumsal cinsiyetin kavram olarak Sosyolojiye dahil olması “Sex, Gender and Society” eseriyle Ann Oakley tarafından 1972 yılında gerçekleşmiştir. Bu eserinde Oakley, toplumsal cinsiyet kavramıyla erkeklik ile kadınlık arasında ki bölünmenin eşitsizliğine vurgu yapmaktadır (Vatandaş 2011:56).

2.2. Toplumsal Cinsiyet Rolü

Toplumsal cinsiyet kavramı sadece statü belirleyen bir kavram olmayıp aynı zamanda bu statüler için yerine getirilmesi beklenen rolleri de içerir. Toplumsal cinsiyet doğrultusunda oluşan bu rollere toplumsal cinsiyet rolleri denir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kavramı çok boyutlu bir kavram olarak, toplumsal cinsiyet rolleri kavramını da içinde barındırır (Yılmaz vd. 2009:27).

Bu kavramı detaylı bir şekilde değerlendirmeden önce konu ile ilgisi açısından önemli iki kavrama kısaca değinmek gerekmektedir. Bunlar rol ve statü kavramlarıdır.

Statü: Her birey içinde yaşadığı toplum içerisinde bir yer işgal eder. Bu yer sadece makam, mevki ya da meslek anlamında bir yer değildir. Bunları da içeren çok daha geniş bir kavram olan statü kavramı aslında toplumun her bir bireye bakışını da ortaya koyar. Toplumsal ilişkileri yönlendirme noktasında oldukça etkili olan bu kavram belli bir birey ya da gruba, toplum tarafından yüklenen toplumsal onur ya da saygınlıktır (Giddens 2000:620). Ancak birey ya da grup için öngörülen veya tahsis edilen statü her zaman onur ya da saygınlık kazandırmaz. Sosyolojiye bu kavramı ilk kez kazandıran Ralph Linton (akt. Ceylan 2011:93) statü kavramının bireyin bütün toplumla ilişkili pozisyonunu temsil ettiğini ifade eder.

Rol: Toplumda var olan statü veya sosyal konumlar için uygun görülen, onlara atfedilen ve gerçekleştirilmesi beklenen her şeydir (Marshall 1998:624)

Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumda ki toplumsal cinsiyet algısına göre ve bu algı doğrultusunda şekillenmiş statüler için öngörülen ve gerçekleştirilmesi

beklenen davranış kalıplarıdır. Dolayısıyla bu roller bireylerin toplum içerisinde sergilediği/sergilemek zorunda kaldığı açık davranışlardır. Toplumsal cinsiyet rolleri için aşağıda ki özellikleri sayabiliriz;

*Toplumsal cinsiyet rolleri, biyolojik cinsiyet temellidir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rolleri biyolojik cinsiyetin birey davranışlarına olan etkisini de ifade eder. Fakat bu iki cinsiyet toplumun belirlediği rollerle birbirinden ayrılır dolayısıyla cinsiyetin önemi toplum tarafından belirlenir (Özkan 2019:5). Her toplum kendi üyelerini, cinsiyetlerini dikkate alarak belirli kalıplara sokar ve onlardan bu kalıplara uygun bir şekilde davranmalarını ister. Mesela çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre çocuklar erkekler ve kadınlar arasında ortaya çıkan tüm ayrımların sebebi olarak, fiziksel güç farkını ve kadınların doğurabilmesini göstermektedirler (Kılıç vd. 2014:146). Bu süreç hem erkek hem de kadını eşit olmayan bir düzleme mecbur bırakarak toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasına yol açar (Çelik 2018:15).

*Toplumsal cinsiyet rolleri, sosyokültürel değerlerce belirlenir. Buradan hareketle toplumsal cinsiyet rolleri, içinde yaşanılan kültürel beklentilerine uygun olarak, kadınlığın ve erkekliğin sosyal ortamlarda görünür olmasıdır denilebilir (Öngen ve Aytac 2013:3). Dolayısıyla bu roller, toplum tarafından kalıp yargılara dönüştürülen ve kadına ve erkeğe kültürel olarak uygun görülen kişilik ve davranışlardır (Dökmen 2004). Mesela tarımla uğraşan, kırsal kesimde yaşayan geleneksel ailelerde erkekler daha çok yaşanılan şartlara göre bahçe bakımı, tamir gibi daha çok fiziksel güç gerektiren ev dışı işlerle uğraşırken kadınlar ise ev içi işlerden yemek pişirme, bulaşık yıkama ve ev temizliği gibi işlerle uğraşırlar (Şafak, Çopur, ve Özkan 2006). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada da benzer bir şekilde özellikle kadınların azımsanmayacak bir oranda ev işlerini kendi sorumlulukları olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır (Esen vd. 2017:54).

*Daha önce ifade edildiği üzere toplumsal cinsiyet rolleri sosyokültürel değerlerce belirlenmektedir. Ancak bu sosyokültürel değerler toplumdaki topluma değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rolleri de kültürden kültüre hatta aynı kültür içerisinde değişik sosyal gruplar arasında farklılaşabilmektedir (Esen vd. 2017:47). Toplumsal cinsiyet rollerine neredeyse her toplumsal yapıda rastlansa da geleneksel toplumlarda daha keskin ve şiddetlidir. Bu tür toplumlarda kadın için esas statü annelik olduğu için birincil rollerde iyi bir anne ve eş rolleridir (Tire t.y.:100). Toplumsal cinsiyet rollerinin, geçmişten günümüze incelendiğinde sadece aynı zaman diliminde yaşayan toplumlar arasında değil aynı zamanda mekân, sınıf, ırk ve yine toplumların ekonomik ve siyasi şartlarına göre de farklılaştığı görülmektedir (Öngen ve Aytac 2013:4). Farklı kültürlere sahip farklı coğrafyalarda yaşayan toplulukların kadın ve erkeğe yüklediği roller diğerlerinininkiyle aynı olmayabilir (Bingöl 2014:109). Mesela ataerkil birçok toplumda erkek daha rasyonel, mantıklı ve güçlü kabul edilirken

kadınlar daha duygusal ve geri planda görülmektedir. Dolayısıyla bu kabullere uygun görülen roller de bu süreçte belirlenmektedir (Devrim Balcı 2019:5). Modernleşme süreci ile birlikte değişen sosyo-kültürel şartlar erkek ve kadının aile içerisinde ki rollerini her ne kadar sarsmış görünse de aile birliğinin korunması noktasında baskın bir kanaatin varlığı hala devam etmektedir (Kara ve Gürhan 2013:77).

*Toplumsal cinsiyet rolleri toplumdaki cinsiyete dayalı iş bölümünü de ortaya koyar. Kadın ve erkeklerin toplumda üstlendikleri bu iş bölümü kültür tarafından belirlenmekte ve zamanla değişebilir roller ve bu rollere uygun sorumluluklar içermektedir (Aksoy 2006). Cinsiyete dayalı iş bölümü erkekleri daha çok üretim alanlarına, kadınları ise üreme alanlarına (kurum içi emek, vb.) yöneltmiştir. Yine bu şekilde oluşan bir iş bölümü neticesinde erkekler artı-değeri daha yüksek olan meslekleri sahiplenmişlerdir. Ayrıca, yine bu süreçle birlikte artı-değeri yüksek (meslekî, dini, askeri vb.) meslekler cinsiyete dayalı iş bölümünde erkekler tarafından işgal edilmektedir (Aslan 2015:354).

*Toplumsal cinsiyet rollerini benimsemek ve bu rollere uygun davranmak toplum tarafından takdirle karşılanır. Takdir edilme ihtiyacı ise yetişkinler göre çocuklarda daha fazladır. Dolayısıyla bu durumda çocukluk döneminin cinsiyet rollerinin öğrenilmesi için en uygun dönem olduğu söylenebilir (Kılıç vd. 2014:126). Toplum, bu süreçte cinsiyet odaklı rol, tutum ve davranışların herhangi bir şekilde birbirine karıştırılmasına göz yummadığı gibi bu konudaki ihmalkârlık veya umursamazlıklara da anında tepki gösterir (Vatandaş 2011:31). Fakat yine de bazı durumlarda bireyler belirlenen bu rolleri benimsemeyebilir ve dolayısıyla bunlara uygun davranmayabilirler. Bu sürecin bir sonucu olarak aykırı bireyler, içinde buldukları toplumdaki dışlanırlar veya kendilerini dışlanmış hissedebilirler (Kansu 2015:11). Çünkü toplumsal hayatta önemli ölçüde etkileri olan normların yaptırım güçleri de vardır. Bu normlar hem kadın hem de erkek için birbirinden bütünüyle farklı iki ayrı kalıp çizerek onlara uygun farklı eylem, düşünce ve algı dünyası uygun görmektedir (Vatandaş 2011:48).

*Toplumsal cinsiyet rolleri (kadın-erkek ayrımı) için bir başlangıç noktası olarak çoğu sosyal bilimci iş bölümünün başlamasını göstermektedirler (Vatandaş 2011:35). Özellikle ev işlerinde ki rollerin cinsiyet odaklı olarak farklılaşması, kadınların hamile kalması, çocuk doğurması ve besleyip büyütmesi gibi cinsilerin fizyolojik özelliklerine bağlanmaktadır (Vatandaş 2011:38).

3. AMAÇ, YÖNTEM VE METOT

Araştırma, Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri ve İslami İlimler Fakültelerinde görev yapan araştırma görevlilerinin çalışma hayatı, toplumsal hayat, evlilik ve aile hayatı ile ilgili toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açılarını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırma, Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri ve İslami İlimler Fakültelerinde görev yapan araştırma görevlilerine uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini bu fakültelerde görev araştırma görevlileri oluşturmaktadır. Anket uygulaması online olarak uygulanmıştır. Ana kütle içerisinde örneklemin belirlenmesinde rastlantısal örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Böylelikle araştırma evreni içindeki her bireye eşit seçilme hakkı ya da şansı tanınmıştır. Eksik ve yetersiz olanlar elendikten sonra 310 sağlam anket formu ile veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bu sayı %95 güven düzeyi ve %5 hata payı için yeterlidir.

Literatür araştırması sonucu oluşturulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kişisel bilgi formu, ikinci bölümü ise Toplumsal Cinsiyet rolleri Tutum Ölçeğinden oluşmaktadır. Verilerin değerlendirilmesinde, IBM SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. Araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin önermelerle ilgili görüşleri için tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve ki-kare testi ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Araştırma görevlilerinin kişisel form verileri sayı ve yüzdelik olarak ifade verilmiştir. TCRTÖ puanları ise ortalama, ortanca ile standart sapma olarak ifade edilmiştir. Kolmogorov Smirnov testi ile TCRTÖ ve alt ölçeklerin toplam puanlarının normal dağılıma uygun olmadığı tespit edilmiştir. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği puan ortalamasının değişkenlere göre karşılaştırılmasında ikili gruplar için Mann-Whitney U testi, üçlü ve daha çok gruplar için Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Bu hesaplamalarda istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın temel sorusu “İlahiyat Ve İslami İlimler Fakülteleri araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları nelerdir?”. Bu temel sorunun yanında ayrıca “Cinsiyet değişkeni, araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında bir farklılığa yol açmakta mıdır?”, “Çalışılan bölüm değişkeni, araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında bir farklılığa yol açmakta mıdır?”, Mezun olunan öğrenim türü değişkeni, araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında bir farklılığa yol açmakta mıdır? ve “ Aile tipi değişkeni, araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında bir farklılığa yol açmakta mıdır? gibi sorulara da cevap aranmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği: Çalışma için kullanılan ölçek Zeyneloğlu ve Terzioğlu tarafından geliştirilmiş olan Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği olup orijinali 38 madde ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Ölçek beşli likert tipi bir ölçek olup “kesimlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katlıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtlarını içermektedir. Ölçeğin puanlaması hem alt ölçekler açısından hem de tüm ölçek açısından yapılabilmektedir. Bu noktada “kesimlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katlıyorum” ve “tamamen katılıyorum” yanıtları sırasıyla 1,2,3,4,5

puan alabilmekte ve dolayısıyla ölçekten alınabilecek en düşük puan 38 ve en yüksek puan da 190 olarak hesaplanmaktadır.

Ölçek 5 boyutu ve içerdiği örnek maddeler şu şekilde sıralanabilir;

Eşitlikçi Cinsiyet Rolü: Toplam sekiz maddeden oluşan bu alt ölçek kadın ve erkeklerin gündelik hayatta ki rol ve sorumluluklarının eşit paylaşımını değerlendirmektedir. Mesela bu alt ölçek için “*Çalışma yaşamında kadınlara ve erkeklere eşit ücretler ödenmelidir.*” ve “*Eşler boşandığında mallar eşit paylaşılmalıdır.*” maddeleri örnek olarak verilebilir.

Kadın Cinsiyet Rolü: Toplam sekiz maddeden oluşan bu alt ölçekte kadın için toplum tarafından öngörülen rolleri değerlendirmektedir. Mesela bu alt ölçek için “*Kızlar ekonomik bağımsızlıklarını kazandıklarında ailelerinden ayrı yaşayabilmelidir.*” ve “*Kadınlar kocalarıyla anlaşamadıkları konularda tartışmak yerine susmayı tercih etmelidir.*” maddeleri örnek olarak verilebilir.

Evlilikte Cinsiyet Rolü: Bu alt ölçekte sekiz maddeden oluşmaktadır. Ölçek bu sekiz madde ile evlilik yaşamında toplum tarafından kadın ve erkeğe yüklenen rol ve sorumluluklar değerlendirilmektedir. Mesela bu alt ölçek için “*Evlilikte gebelikten korunmak sadece kadının sorumluluğundadır.*” ve “*Bir kadın hastaneye gittiğinde kadın doktora muayene olmalıdır.*” maddeleri örnek olarak verilebilir.

Geleneksel Cinsiyet Rolü: Diğer alt ölçekler gibi sekiz maddeden oluşan bu alt ölçekte gündelik hayatta kadın ve erkeğe toplum tarafından uygun görülen rol ve sorumluluklar değerlendirilmektedir. Mesela bu alt ölçek için “*Alışveriş yapma, fatura ödeme gibi ev dışı işlerle erkek uğraşmalıdır*” ve “*Erkeğin maddi gücü yeterliyse kadın çalışmamalıdır.*” maddeleri örnek olarak verilebilir.

Erkek Cinsiyet Rolü: Diğer alt ölçeklerden farklı olarak 6 maddeden oluşan bu alt ölçek bu kez erkek için toplum tarafından uygun görülen rol ve sorumlulukları değerlendirmektedir. Mesela bu alt ölçek için “*Evlilikte erkeğin yaşı kadından büyük olmalıdır*” ve “*Bir erkek gerektiğinde karısını dövmelidir.*” maddeleri örnek olarak verilebilir.

Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Tutum Ölçeğinin güvenilirliğini tespit için Zeyneloğlu ve Terzioğlu tarafından yapılan Cronbach α testinde 0,92 değeri bulunmuştur. Ölçeğin her bir alt boyutu için yapılan Cronbach α değerleri ise Eşitlikçi Cinsiyet Rolü için 0,80, Kadın Cinsiyet Rolü için 0,80, Evlilikte Cinsiyet Rolü için 0,78, Geleneksel Cinsiyet Rolü için 0,78 ve Erkek Cinsiyet Rolü için 0,72 olarak tespit edilmiştir.

Fakat araştırmamız için toplanan verilerin değerlendirilmesi sürecinde elde edilen istatistiki sonuçlar doğrultusunda alt ölçekler ve maddeleri yeniden belirlenmiştir. Bu düzenleme sonucunda kullanılan haliyle ölçek dört boyut ve 28

madde olarak düzenlenmiştir. Yeniden düzenlenen ölçekte çıkarılan alt ölçek ile maddeler ve ait oldukları alt ölçekler şu şekildedir:

Kadın Cinsiyet rolü alt ölçeği gerekli güvenilirlik oranını elde edemediğinden dolayı çıkarılmıştır. Ayrıca Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt ölçeği içerisinde ki “Eşler boşandığında mallar eşit paylaşılmalıdır.” maddesi ve Evlilikte Cinsiyet Rolü alt ölçeği içerisinde yer alan “Evlilikte kadın istemediği zaman cinsel ilişkiyi reddetmelidir.” maddeleri de yine güvenilirlik bağlamında çıkarılmıştır.

Yapılan analizler, ölçeğin 28 maddelik bu son halinin toplumsal cinsiyetler rollerine ilişkin tutum ve davranışları ölçmek noktasında yeterli güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir.

Tablo1. TCRÖ ve Alt Ölçeklerin Güvenilirlik Katsayıları

Ölçek	Mad	Orta-	S.	C.	C. Alpha ¹
Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	7	30,29	4,58	0,80	0,78
Evlilikte Cinsiyet Rolü	7	11,15	3,53	0,73	0,78
Geleneksel Cinsiyet	8	22,17	7,69	0,89	0,78
Erkek Cinsiyet Rolü	6	12,54	4,33	0,77	0,72
Toplumsal Cinsiyet Roller	28	76,11	11,08	0,77	0,92

Görüldüğü gibi gerek Toplumsal Cinsiyet Roller ölçeğinin gerekse ölçeğe ait alt ölçeklerin güvenilirlik değerleri yeterli düzeydedir.

4. BULGULAR

4.1. Araştırma Görevlileri İçin Tanımlayıcı Bilgiler

Tablodan da görüldüğü gibi araştırmaya katılan toplam 310 araştırma görevlisinin 172 tanesi (%55,5) kadın, 138 tanesi (44,5) ise erkeklerden oluşmaktadır. Bu durum aslında genel olarak akademide özel olarak ise İlahiyat Ve İslami İlimler Fakülteleri fakültelerinde görevli araştırma görevlilerinin dağılımını da yaklaşık olarak yansıtmaktadır. Her ne kadar daha üst noktalarda ağırlık erkek akademisyenlerde olsa da araştırma görevliliği seviyesinde kadın araştırma görevlileri sayıca daha çok olduğu görülmektedir.

Araştırma görevlilerinin çalıştıkları bölüm incelendiğinde, 181(58,4) tanesinin Temel İslam Bilimleri, 87 tanesinin (%28,1) Felsefe ve Din Bilimleri bölümlerinde ve 42 tanesinin (%13,5) de İslam Tarihi ve Sanatları bölümlerinde görev yaptıkları görülmektedir. Bu dağılımın da yine bu fakültelerdeki araştırma görevlisi dağılımına yakın bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir.

Araştırma görevlilerinin mezun oldukları öğretim türü incelendiğinde katılımcıların büyük bir bölümünün (242 kişi, %78,1) İlahiyat Fakültesi mezunu olduğu görülmektedir. Mezun olunan diğer bölümler ve mezun sayıları sırasıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümü mezunu 26 (%8,4) kişi,

¹ Bu sütunda ki değerler 5 boyut ve 38 maddeli orijinal ölçeğe ait değerlerdir.

İLİTAM mezunu 21 (%6,8) kişi ve diğer bölümler mezunu ise 20 (6,5)'tir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümleri 2014 yılı itibariyle öğrenci alımına kapatılmıştır. İLİTAM programı ise uzaktan eğitim yürütülen bir bölüm olup genellikle zaten daha önce bir iş sahibi olan ve yine çoğunlukla yaş itibariyle daha yaşlı bireylerin tercih ettiği bölümlerdir. Diğer seçeneği ise dini ilimler verilmeyen herhangi bir bölümden mezunları içermektedir.

Tablo 2: Araştırma Görevlilerinin Cinsiyet, Çalıştıkları Bölüm, mezun Oldukları Program türü, Aile Tipleri ve Ekonomik Durumlarına ilişkin özelliklerinin Dağılımı

Araştırma Görevlilerinin Özellikleri	Sayı	%
Cinsiyet		
Kadın	172	55,5
Erkek	138	44,5
Toplam	310	100,0
Çalışılan Bölüm		
Temel İslam Bilimleri	181	58,4
Felsefe ve Din Bilimleri	87	28,1
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü	42	13,5
Toplam	310	100,0
Mezun Olunan Program Türü		
İlahiyat	242	78,1
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği	26	8,4
İLİTAM	21	6,8
Diğer	20	6,5
Boş	1	,3
Toplam	310	100,0

4.2. Araştırma Görevlileri Ebeveynleri İçin Tanımlayıcı Bilgiler

Araştırma görevlilerinin anne eğitim durumları ile baba eğitim durumları arasında belirgin bir farklılığın varlığı dikkat çekmektedir. Anne eğitim durumu için %17 olan okuma yazma bilmeyenlerin oranı baba eğitim durumunda %5 olarak görünmektedir. Yine anne eğitim durumu için %5,8 olan lisans düzeyi baba eğitim durumunda %30'a çıkmaktadır. Bu oranlar aslında özellikle belli yaş üzerindeki kadın-erkek farklılığı açısından beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir. Çünkü özellikle kırsalda kadınların okuma oranları ile erkeklerin okuma oranları arasında önemli farkların olduğu bilinmektedir. Bu oranlar ayrıca araştırma görevlilerinin anne tarafından kırsalla bağlarının oldukları anlamına da gelir. Zira okuma-yazma bilmeyenler ile ilkokul ve ortaokul okuyanların toplam oranı %75'e çıkmaktadır.

Anne-baba çalışma durumları da aslında eğitim durumları ile doğrudan ilişkili bir durumdur. Çünkü bir önceki tabloda da görüldüğü gibi anne eğitim durumları oldukça düşüktür. Eğitim durumunun düşüklüğü ise iş bulma ve çalışma durumunu doğrudan etkileyen bir husustur. Burada dikkat çeken husus daha çok baba çalışma durumu açısından %26,8'lik çalışmama durumudur. Çünkü bu oran yaklaşık olarak tüm katılımcılar açısından dörtte bire denk gelmektedir.

Tablo 3: Araştırma Görevlilerinin Anne- Babalarının Öğrenim ve Çalışma Durumlarına İlişkin Özelliklerinin Dağılımı

Ebeveynlerin Bazı Özellikleri	Sayı	%
Anne Öğrenim Düzeyi	(n=310)	
Okuma-yazma yok	54	17,4
İlkokul	152	49,0
Ortaokul	29	9,4
Lise	45	14,5
Ön Lisans	12	3,9
Lisans	18	5,8
Baba Öğrenim Düzeyi	(n=310)	
Okuma-yazma yok	16	5,2
İlkokul	78	25,2
Ortaokul	37	11,9
Lise	57	18,4
Ön Lisans	29	9,4
Lisans	93	30,0
Anne Çalışma Durumu	(n=310)	
Çalışıyor	26	8,4
Çalışmıyor	282	91,0
Boş	2	,6
Anne Çalışma Durumu	(n=310)	
Çalışıyor	226	72,9
Çalışmıyor	83	26,8
Boş	1	,3

4.3. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Ölçeği Değerlendirmesi

Araştırma görevlilerinin yeniden yapılandırılmış TCRÖ' den alabilecekleri minimum ve maksimum puanlar "28" ve "140"dır. Araştırma görevlilerinin alacakları maksimum değer, onların toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili olarak eşitlikçi tutuma sahip olduklarını ifade etmektedir. Bunun aksi bir durum olarak alacakları minimum değer ise onların toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili olarak geleneksel bir tutuma sahip olduklarını ifade etmektedir. Tabloya bakıldığında araştırma görevlilerinin ölçeğin tamamı için aldıkları minimum puanın "52", maksimum puanın "112" ve puan ortancalarının ise "76" olduğu görülmektedir. Bu puanlar birlikte değerlendirildiğinde araştırma görevlilerinin, toplumsal cinsiyet rolleri açısından eşitlikçi bir tutum sahibi oldukları söylenebilir.

Aşağıda yer alan tablo 4'de araştırma görevlilerinin TCRTÖ ve alt ölçe boyutlarından aldıkları farklı puanlar verilmiştir. Araştırmamız için yeniden yapılandırılmış alt boyutlar da aynı şekilde incelendiğinde;

Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutu için tespit edilen minimum ve maksimum puanların "14" ve "35" oldukları ve puan ortancalarının da "32" olduğu görülmektedir. Bu boyut ile ilgili alınabilecek minimum puanın "7" ve maksimum

puanın da “35” olduğu düşünüldüğünde araştırma görevlilerin toplumsal cinsiyet rollerine dair eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 4: Araştırma Görevlilerinin TCRTÖ ve Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puan Ortalama, Ortancalarının ve Minimum-Maksimum Puanlarının Dağılımı

Ölçek	Ortalama	S. Sapma	Ortanca	Min.	Max.
Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	30,29	4,58	32	14	35
Evlilikte Cinsiyet Rolü	11,15	3,53	11	7	23
Geleneksel Cinsiyet Rolü	22,17	7,69	22	8	40
Erkek Cinsiyet Rolü	12,54	4,33	12	6	28
TCRÖ	76,11	11,08	76	52	112

Evlilikte Cinsiyet Rolü alt boyutu için tespit edilen minimum ve maksimum puanların “7” ve “23” oldukları ve puan ortancalarının da “11” olduğu görülmektedir. Bu boyut ile ilgili alınabilecek minimum puanın “7” ve maksimum puanın da “35” olduğu düşünüldüğünde araştırma görevlilerin toplumsal cinsiyet rollerine dair geleneksel bir tutuma sahip oldukları söylenebilir.

Geleneksel Cinsiyet Rolü alt boyutu için tespit edilen minimum ve maksimum puanların “8” ve “40” oldukları ve puan ortancalarının da “22” olduğu görülmektedir. Bu boyut ile ilgili alınabilecek minimum puanın “8” ve maksimum puanın da “40” olduğu düşünüldüğünde araştırma görevlilerin toplumsal cinsiyet rollerine dair eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları söylenebilir.

Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutu için tespit edilen minimum ve maksimum puanların “6” ve “28” oldukları ve puan ortancalarının da “12” olduğu görülmektedir. Bu boyut ile ilgili alınabilecek minimum puanın “6” ve maksimum puanın da “30” olduğu düşünüldüğünde araştırma görevlilerin toplumsal cinsiyet rollerine dair geleneksel bir tutuma sahip oldukları söylenebilir.

4.4. Cinsiyet Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Alanlara Ait Puanlar

Mann-Whitney Testi Sig. (Anlamlılık) sütunundaki değerlerin TCRTÖ ve alt ölçekler için $p=0,000$ olduğu görülmektedir. Söz konusu değer $0,05$ 'den küçük olduğu için, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet rolleri tutumları arasındaki ilişkinin $p<0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 5: Araştırma Görevlilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanlarının Dağılımı

Boyutlar	Sig.	Kadın				Erkek			
		Ortalama	Ortanca	Min	Max	Ortalama	Ortanca	Min.	Max
Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	,000	32,50±2,78	34	23	35	27,52±4,93	28	14	35
Evlilikte Cinsiyet Rolü	,000	9,31±2,37	9	7	17	13,42±3,47	13	7	23
Geleneksel Cinsiyet Rolü	,000	17,88±5,55	18	8	32	27,36±6,77	28	8	40
Erkek Cinsiyet Rolü	,000	10,92±3,32	11	6	20	14,57±4,69	14	6	8
TCRTÖ	,000	70,62±8,53	71	52	91	82,87±10,18	84	57	112

Eşitlikçi cinsiyet rolü alanında kadınların ($x= 32,50\pm 2,78$), evlilikte cinsiyet rolü alanında erkeklerin ($x= 13,42\pm 3,47$), geleneksel cinsiyet rolünde erkeklerin ($x= 27,36\pm 6,77$), erkek cinsiyet rolünde erkeklerin ($x= 14,57\pm 4,69$) puanları daha yüksektir. TCRTÖ toplamına bakıldığında yine erkeklerin ($x= 82,87\pm 10,18$) puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

4.5. Çalışma Alanına Göre TCRTÖ ve Alt Alanlara Ait Puanlar

TCRTÖ toplam puanları çalışma alanına göre incelendiğinde, farklı çalışma alanlarından araştırma görevlilerinin ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($X^2=22,722, p= .000$). Temel İslam Bilimleri alanında çalışan bireyler ölçekten en yüksek ortalamalara sahiptir ($x= 78,73\pm 11,16$). Eşitlikçi cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=33,395, p= .000$). Felsefe ve Din Bilimleri çalışma alanında çalışanlar bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 32,01\pm 3,58$). Evlilikte cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=17,269, p= .000$). Bu alanda Temel İslam Bilimleri alanında çalışanlar en yüksek ortalamaya sahiptir ($x= 11,86\pm 3,72$).

Geleneksel cinsiyet rolü puanları çalışma alanı değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($X^2=31,051, p= .000$). Bu alanda Temel İslam Bilimleri alanında çalışan uygulayıcılar en yüksek ortalamalara sahiptir ($x= 24,22\pm 7,82$). Erkek cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($X^2=25,476, p= .000$). Bu alanda en yüksek ortalamalar da benzer şekilde Temel İslam Bilimleri alanında çalışanlar almıştır ($x= 13,61\pm 4,38$).

Tablo 6: Araştırma Görevlilerinin Çalışma Alanı Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Ölçeklerinden Aldıkları Dağılımı

Çalışılan Bölüm	Değerler	Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	Evlilikte Cinsiyet Rolü	Geleneksel Cinsiyet Rolü	Erkek Cinsiyet Rolü	TCRTÖ
Temel İslam Bilimleri	Ortalama	29,05±4,97	11,86±3,72	24,22±7,82	13,61±4,38	78,73±11,16
	Ortanca	30	12	24	13	79
	Min.	14	7	8	6	56
	Max.	35	23	40	28	112
Felsefe ve Din Bilimleri	Ortalama	32,01±3,63	10,23±3,10	19,19±6,94	11,00±4,07	72,44±10,18
	Ortanca	33	9	18,5	10,5	71,5
	Min.	17	7	8	6	52
	Max.	35	20	36	24	98
İslam Sanatları ve tarihi	Ortalama	32±2,84	10±2,95	19,22±5,82	11,27±3,71	72,5±9,73
	Ortanca	32	9	19	11	73
	Min.	25	7	8	6	53
	Max.	35	18	32	20	93
Ki-kare		33,395	17,269	31,051	25,476	22,722
p		,000	,000	,000	,000	,000

4.6. Mezun Olunan Programa Göre TCRTÖ ve Alt Alanlara Ait Puanlar

TCRTÖ toplam puanları mezun olunan programa göre incelendiğinde, farklı öğretim programlarından mezun olan araştırma görevlilerinin ortalama puanlarının sınırda bir anlamlılık düzeyine sahip oldukları görülmektedir ($X^2=6,017$, $p= .049$). İLİTAM mezunu araştırma görevlileri ölçekten en yüksek ortalamalara sahiptir ($x= 81,89\pm 8,69$). En düşük ortalama ise “Diğer” öğretim türü mezunlarında görülmektedir ($x= 69,25\pm 11,0$).

Eşitlikçi cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=12,769$, $p= .002$). “Diğer” öğretim türü mezunu araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 32,21\pm 3,39$). En düşük puan ortalamasının ise İLİTAM mezunu araştırma görevlilerinde görülmektedir ($x= 26,75\pm 4,68$).

Evlilikte cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=12,980$, $p= .002$). Bu alanda İLİTAM mezunu araştırma görevlileri en yüksek ortalamaya sahiptir ($x= 13,70\pm 3,01$). En düşük ortalama ise “Diğer” öğretim türü mezunlarında görülmektedir ($x= 9,10\pm 2,88$).

Geleneksel cinsiyet rolü puanları çalışma alanı değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($X^2=26,332$, $p= .000$). Bu alanda İLİTAM mezunu araştırma görevlileri en yüksek ortalamalara sahiptir ($x= 27,85\pm 5,71$). En düşük ortalama ise “Diğer” öğretim türü mezunlarında görülmektedir ($x= 17,73\pm 7,08$). Erkek cinsiyet rolü puanları arasında mezun olunan program türüne göre anlamlı düzeyde bir farklılık belirlenmemiştir ($X^2=4,120$, $p= .127$).

Tablo 7: Araştırma Görevlilerinin Mezun Olunan Program Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Ölçeklerinden Puanlarının Dağılımı

Mezun Olunan Program	Değerler	Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	Evlilikte Cinsiyet Rolü	Geleneksel Cinsiyet Rolü	Erkek Cinsiyet Rolü	TCRTÖ
İlahiyat	Ortalama	30,21±4,71	11,21±3,55	22,24±7,78	12,64±4,44	76,30±11,14
	Ortanca	32	11	22	12	75
	Min.	14	7	8	6	52
	Max	35	23	40	28	112
DİKAB	Ortalama	31,76±2,79	10,53±3,30	21,30±6,48	11,80±3,62	75,42±10,04
	Ortanca	33	9,5	21,5	11	75,5
	Min.	25	7	10	7	58
	Max	35	16	32	20	92
İLİTAM	Ortalama	26,7	13,70±3,01	27,85±5,71	13,80±2098	81,89±8,69
	Ortanca	26,5	14,5	28,5	14	84
	Min.	18	8	16	8	59
	Max	35	18	36	19	94
Diğer	Ortalama	32,21±3,39	9,10±2,88	17,73±7,08	10,8±4,67	69,25±11,00
	Ortanca	34	8	16	10,5	68,5
	Min.	23	7	8	6	53

Max	35	18	28	19	85
Ki-kare	12,769	12,980	13,215	4,120	6,017
p	,002	,002	,001	,127	,049

4.7. Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Alanlara Ait Puanlar

TCRTÖ toplam puanları anne eğitim durumu değişkenine göre incelendiğinde, araştırma görevlilerinin ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($X^2=19,249= p= .002$). Anne eğitim durumu okuma yazma bilmeyen araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x=80,13\pm 10,49$).

Tablo 8: Araştırma Görevlilerinin Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımı

Anne	Eşitlikçi	Evlilikte	Geleneksel	Erkek	TCRTÖ	
Okuma-Yazma Yok	Ortalama	28,07±5,16	12,80±3,83	25,71±7,21	13,53±4,03	80,13±10,49
	Ortanca	29	12	28	13	82,5
	Min.	14	7	8	6	57
	Max	35	23	36	25	97
İlkokul	Ortalama	30,51±4,39	10,92±3,30	22,48±7,50	12,47±4,50	76,40±10,82
	Ortanca	32	10	22	11	75
	Min.	18	7	8	6	56
	Max	35	21	40	28	112
Ortaokul	Ortalama	29,50±3,91	12,53±3,93	22,28±7,08	13,75±3,57	78,07±10,62
	Ortanca	30	12	23,5	14	76,5
	Min.	22	7	8	6	62
	Max	34	19	33	21	98
Lise	Ortalama	31,83±4,25	10,04±2,99	19,28±7,54	11,73±4,10	72,90±10,62
	Ortanca	33,5	9	18	11	74
	Min.	15	7	8	6	56
	Max	35	17	40	26	98
Ön lisans	Ortalama	31,41±3,52	8,91±2,15	17,58±6,96	10,5±3,23	68,41±10,21
	Ortanca	32	8	18,50	11,5	72,5
	Min.	25	7	8	6	52
	Max	35	12	27	15	80
Lisans	Ortalama	31,50±5,17	10,16±3,80	18,27±8,24	11,83±5,95	71,77±12,88
	Ortanca	33	8,50	18	10	68
	Min.	18	7	8	6	56
	Max	35	20	36	23	97
Ki-kare	26,09	27,891	27,493	13,263	19,249	
p	0,000	0,000	0,000	0,021	0,02	

Ölçek alt boyutları açısından değerlendirildiğinde ise; Eşitlikçi cinsiyet rolü puanları anne eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=26,09$, $p= .000$). Anne eğitim durumu lise olan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x=31,83\pm 4,25$). Evlilikte cinsiyet rolü puanları arasında

çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=27,891$, $p=.000$). Anne eğitim durumu okuma yazma bilmeyen araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 12,80\pm 3,83$). Geleneksel cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=27,493$, $p=.000$). Bu alanda anne eğitim durumu okuryazar olmayan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 25,71\pm 7,21$). Erkek cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($X^2=13,263$, $p=.021$). Bu alanda anne eğitim durumu ortaokul olan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 13,75\pm 3,57$).

4.8. Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Alanlara Ait Puanlar

TCRTÖ toplam puanları baba eğitim durumu değişkenine göre incelendiğinde, araştırma görevlilerinin ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($X^2=24,336$, $p=.000$). Anne eğitim durumu okuma yazma bilmeyen araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 82,40\pm 8,68$).

Tablo 9: Araştırma Görevlilerinin Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanlarının Dağılımı

Baba Eğitim Durumu	Değerler	Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	Evlilikte Cinsiyet Rolü	Geleneksel Cinsiyet Rolü	Erkek Cinsiyet Rolü	TCRTÖ
Okuma Yazma Yok	Ortalama	29,53±3,83	13,13±2,72	26,33±7,07	13,40±3,24	82,40±8,68
	Ortanca	29	13	28	14	84
	Min.	24	8	8	6	57
	Max	35	17	34	17	92
İlkokul	Ortalama	29,06±4,65	11,94±3,66	24,73±7,62	13,65±4,32	79,40±10,75
	Ortanca	30	12	24	14	82
	Min.	19	7	10	6	57
	Max	35	21	40	25	100
Ortaokul	Ortalama	30,66±5,57	11,57±3,52	22,48±7,13	12,80±4,72	76,65±10,10
	Ortanca	32	12	22	11	76
	Min.	15	7	8	6	56
	Max	35	18	40	26	98
Lise	Ortalama	30,66±4,81	10,78±3,84	19,85±7,20	11,94±4,22	73,26±10,67
	Ortanca	32	9	19	11	72
	Min.	14	7	8	6	56
	Max	35	23	35	23	98
Ön lisans	Ortalama	28,96±4,73	11,10±3,21	24,03±7,58	13,41±4,37	77,51±11,04
	Ortanca	30	11	25	12	77
	Min.	18	7	9	6	53
	Max	35	19	40	24	102
Lisans	Ortalama	31,79±3,61	10,22±3,25	19,83±7,42	11,57±4,35	73,42±
	Ortanca	33	10	19	11	73
	Min.	18	7	8	6	52
	Max	35	20	39	28	112

Ki-kare	23,404	21,409	33,058	16,274	24,336
p	,000	,001	,000	,000	,000

Ölçek alt boyutları açısından değerlendirildiğinde ise; Eşitlikçi cinsiyet rolü puanları baba eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=23,404$, $p=.000$). Baba eğitim durumu lisans olan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 31,79\pm 3,61$). Evlilikte cinsiyet rolü puanları arasında çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=21,409$, $p=.001$). Anne eğitim durumu okuma yazma bilmeyen araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 13,13\pm 2,72$). Geleneksel cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=33,058$, $p=.000$). Bu alanda anne eğitim durumu okuryazar olmayan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 26,33\pm 7,07$). Erkek cinsiyet rolü puanları çalışma alanına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($X^2=16,274$, $p=.000$). Bu alanda anne eğitim durumu ilkökul olan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 13,65\pm 4,32$).

4.9. Anne-Baba Çalışma Durumuna Göre TCRTÖ ve Alt Alanlara Ait Puanlar

TCRTÖ toplam puanları anne çalışma durumu değişkenine göre incelendiğinde, araştırma görevlilerinin ortalama puanları anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir ($X^2=11,205$, $p=.001$). Annesi çalışmayan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 76,82\pm 10,78$).

Tablo 10: Araştırma Görevlilerinin Anne-Baba Çalışma Durumu Değişkenine Göre TCRTÖ ve Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanlarının Dağılımı

Anne Çalışma Durumu	Değerler	Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	Evlilikte Cinsiyet Rolü	Geleneksel Cinsiyet Rolü	Erkek Cinsiyet Rolü	TCRTÖ
Çalışıyor	Ortalama	32,19±4,1	9,19±2,98	16,5±6,70	10,76±4,32	68,65±10,66
	Ortanca	34	7,5	15	9,5	66,5
	Min.	23	7	8	6	52
	Max	35	15	29	19	85
Çalışmıyor	Ortalama	30,08±4,3	11,32±3,51	22,65±7,56	12,76±4,34	76,82±10,78
	Ortanca	31,5	11	22	12	76
	Min.	14	7	8	6	56
	Max	35	23	40	28	112
Ki-kare		8,15	10,86	14,84	5,04	11,205
p		,004	,001	,000	,025	,001
Baba Çalışma Durumu	Değerler	Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	Evlilikte Cinsiyet Rolü	Geleneksel Cinsiyet Rolü	Erkek Cinsiyet Rolü	TCRTÖ
Çalışıyor	Ortalama	30,46±4,2	10,99±3,56	21,44±7,66	12,67±	75,57±11,14
	Ortanca	32	10	21	12	75
	Min.	14	7	8	6	52
	Max	35	23	40	28	112

Çalışmıyor	Ortalama	29,744,2	11,61±3,47	24,04±7,43	12,38±4,08	77,79±
	Ortanca	30	12	24	12	77
	Min.	19	7	8	6	56
	Max	35	21	39	23	100
Ki-kare		3,073	2,781	7,875	,092	3,168
p		,08	,095	,005	,762	,075

Ölçek alt boyutları açısından değerlendirildiğinde ise; Eşitlikçi cinsiyet rolü puanları anne çalışma durumuna göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=8,15$, $p=.004$). Annesi çalışan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 32,19\pm4,01$). Evlilikte cinsiyet rolü puanları arasında anne çalışma durumuna göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=10,86$, $p=.001$). Annesi çalışmayan araştırma görevlileri bu alanda en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 11,32\pm3,51$). Geleneksel cinsiyet rolü puanları anne çalışma durumuna göre anlamlı düzeyde farklıdır ($X^2=14,84$, $p=.000$). Bu alanda annesi çalışmayan araştırma görevlileri en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 22,65\pm7,56$). Erkek cinsiyet rolü puanları anne çalışma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($X^2=5,04$, $p=.025$). Bu alanda annesi çalışmayan araştırma görevlileri en yüksek puanları elde etmiştir ($x= 12,76\pm4,34$).

TCRTÖ toplam puanları baba çalışma durumu değişkenine göre incelendiğinde, araştırma görevlilerinin ortalama puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık belirlenmemiştir ($X^2=3,168$, $p=.075$).

TARTIŞMA

Biyolojik cinsiyeti temel alarak toplum tarafından kültürel kodlara göre yeniden inşa edilmiş olan toplumsal cinsiyet her bir bireyi erkek veya kadın ayırt etmeden etkilemektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, toplumlar arasında, zaman dilimleri arasında ve hatta aynı zaman diliminde ve aynı toplumda tercih edilen yaşam biçimlerine göre bile farklılaşabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet aynı zamanda bireyler için toplumsal bir statü belirleme aracı olarak kullanılır. Bu statüler o bireyin aynı zamanda toplumdaki yerini ve saygınlığını da belirler. Dolayısıyla bu kavram açısından değerlendirildiğinde cinsiyetlerin toplumdaki yeri ve önemi de ortaya konulabilir. Kadın olmak ya da erkek olmak bu noktada her toplum için farklı anlam ve statü anlamına gelmektedir.

Statü kavramının beraberinde gelen ve birlikte anlam kazanan diğer bir kavram ise rol kavramıdır. Rol, toplumun statülerden beklediği davranış kalıplarıdır. Konumuz açısından bakıldığında toplumsal cinsiyet ile belirlenen statülere uygun olarak toplumsal cinsiyet rolleri de beklenen davranış kalıplarını ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri günümüz akademik çalışmalarında daha çok geleneksel ve eşitlikçi olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Geleneksel roller, kadın ve erkek için onların biyolojik cinsiyetlerinden kaynaklanan çeşitli özellikler (fiziksel güç ve doğurganlık gibi) dikkate alınarak belirlenmiş-

tir. Bunlardan, daha çok ev içerisinde ilgilendiren temizlik, bulaşık/çamaşır yıkama, yemek yapma, çocuk doğurma ve devamında onun bakımını üstlenme gibi sorumluluklar genel kadına yüklenirken, dışarda çalışma, evi geçindirme ve aile reisliği gibi sorumluluklar da genel olarak erkeğe yüklenmiştir. Bu sorumlulukların kadın ve erkek arasında eşit bir sorumluluk dâhilinde paylaşımı ise eşitlikçi roller olarak değerlendirilmektedir (Zeyneloğlu 2008:16). Bu noktada aslında geleneksel rollerin, kadınları ev içinde kalmaya erkekleri ise kamusal alana daha fazla dâhil olmaya teşvik ettiği söylenebilir. Sanayileşme süreci ile birlikte kadın ve erkeğin hem statü hem de roller açısından durumu önemli ölçüde değişime uğramıştır. Kadının ev dışına çıkması, daha çok iş hayatında kendine yer bulması ve dolayısıyla yeni bir sosyalleşme sürecine girmesi ile birlikte geleneksel toplumsal cinsiyete dair statüler ve bu statülere ait roller de değişim geçirmiştir. Ayrıca kadınların eğitim seviyesinin de gittikçe artması bu duruma bağlı olarak iş yerindeki statüsünü ve bütün bunlara bağlı olarak ekonomik durumunu da farklılaştırmıştır. Yine değişen sosyo-ekonomik şartlar paralelinde eğitim sistemi, hukuk sistemi ve aslında toplumsal yapıyı oluşturan her bir toplumsal kurum da benzer şekilde ve yönde değişim geçirmiştir. Bütün bu değişimler sonuç olarak erkek-kadın arasında hayata dair sorumlulukların daha eşitlikçi bir şekilde paylaşılması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma işte toplumsal cinsiyete dair geleneksel ve eşitlikçi rollere İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri araştırma görevlilerinin bakışını ve bu bakışta bazı sosyal değişkenlerin etkisini incelemiştir. Çalışmada, araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının belirlenmesinde, Zeyneloğlu tarafından geliştirilen “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği” (TCRTÖ) kullanılmış ve alt boyutlarıyla beraber değerlendirilmiştir.

Veriler genel olarak değerlendirildiğinde araştırma görevlilerinin, toplumsal cinsiyet rolleri açısından eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları söylenebilir. Literatürde İlahiyat Ve İslami İlimler Fakülteleri alanında görev yapan araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının incelendiği çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak bu sonuç, üniversite öğrencileri ile yapılan birçok çalışmada elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir (Geçici vd. 2017:24). Ölçek alt boyutları açısından bakıldığında ise;

Araştırma görevlilerinin, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutu için eşitlikçi, Evlilikte Cinsiyet Rolü, Geleneksel Cinsiyet Rolü ve Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutu için de geleneksel bir tutuma sahip oldukları söylenebilir. Benzer sonuçlara diğer araştırmalarda da rastlamak mümkündür (Geçici vd. 2017:24).

Cinsiyet bağlamında kadın ve erkek araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür. Üniversite öğrencileri ile yapılan bazı araştırmalarda da benzer sonuçların tespit edildiği görülmektedir (Geçici vd. 2017:27). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde ülkemizde yapılan benzer çalışmaların aksine erkeklerin daha

eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları söylenebilir (Öngen ve Aytaç 2013:1-18). Alt boyutlara dair veriler için ise, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutunda kadınlar toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha eşitlikçi bir tutuma sahiptirler denilebilir. Evlilikte Cinsiyet Rolüne dair veriler ise hem kadınlar hem de erkeklerin geleneksel bir tutuma sahip olduklarını göstermektedir. Fakat bu alt boyutta erkeklerin kadınlara göre daha eşitlikçi oldukları söylenebilir. Geleneksel Cinsiyet Rolü açısından veriler değerlendirildiğine erkeklerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Son olarak Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutunda da yine erkek ve kadınların geleneksel tutuma daha yakın oldukları görülmekte fakat erkeklerin bir derece daha eşitlikçi tutuma sahip olduğu söylenebilir.

Çalışılan bölüm bağlamında, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde Temel İslam Bilimleri alanında çalışan araştırma görevlilerinin, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutunda İslam Sanatları ve Tarihi alanında çalışan araştırma görevlilerinin, Geleneksel Cinsiyet al boyutu için ise yine Temel İslam Bilimleri alanında çalışan araştırma görevlilerinin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Evlilikte Cinsiyet Rolü ve Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutunda da veriler bütün çalışma alanları açısından geleneksel bir tutumu göstermektedir.

Mezun olunan program türü bağlamında Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde İLİTAM mezunu araştırma görevlilerinin, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutunda “diğer” öğretim türü fakülte mezunu araştırma görevlilerinin ve Geleneksel Cinsiyet Rolü alt boyutunda İLİTAM mezunu araştırma görevlilerinin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Evlilikte Cinsiyet Rolü ve Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutlarında ise bütün mezuniyet alanları açısından geleneksel bir tutum görülmektedir.

Anne eğitim durumu bağlamında, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde anne eğitim durumu okuma yazma yok olan araştırma görevlilerinin, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutunda anne eğitim durumu lise olan araştırma görevlilerinin ve Geleneksel Cinsiyet Rolü alt boyutunda anne eğitim durumu okuma yazma yok olan araştırma görevlilerinin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Evlilikte Cinsiyet Rolüne ve Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutuna dair veriler ise bütün anne eğitim durumları açısından geleneksel bir tutumu göstermektedir.

Baba eğitim durumu bağlamında, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde baba eğitim durumu okuma yazma yok olan araştırma görevlilerinin, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutunda baba eğitim durumu lisans olan araştırma görevlilerinin, Geleneksel Cinsiyet Rolü alt boyutunda ise baba eğitim durumu okuma yazma yok olan araştırma görevlilerinin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Evlilikte Cinsiyet Rolü ve Erkek Cinsiyet Rolü alt

boyutunda ise veriler bütün baba eğitim durumları açısından geleneksel bir tutumu göstermektedir.

Bu veriler, aynı ölçek üzerinden yapılan bazı araştırmaların verilerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Atış (2010:49) tarafından yapılan çalışmada anne-babası okuryazar olmayanların TCRTÖ puan ortalamalarının diğerlerine göre daha düşük olduğunu ortaya koymuştur.

Anne çalışma durumu bağlamında, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde annesi çalışmayan araştırma görevlilerinin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Zeyneloğlu tarafından hemşirelik eğitimi alan öğrencilerle yapılan çalışmada da benzer bir sonuçla annesi çalışmayan öğrencilerin daha eşitlikçi tutumlara sahip oldukları tespit edilmiştir (Zeyneloğlu 2008:60). Fakat aynı ölçek üzerinden yapılan başka araştırmalarda annesi çalışan öğrencilerin daha fazla eşitlikçi tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir (Uçar vd. 2017:101).

Alt boyutlara dair veriler için ise, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutunda annesi çalışan araştırma görevlilerinin, Geleneksel Cinsiyet Rolü açısından annesi çalışmayan araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha eşitlikçi bir tutuma sahiptirler denilebilir. Evlilikte Cinsiyet Rolü ve Erkek Cinsiyet Rolüne dair veriler ise bütün anne çalışma durumları açısından geleneksel bir tutumu göstermektedir.

Baba çalışma durumu bağlamında, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde, Geleneksel Cinsiyet Rolü ve Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt ölçeklerinde babası çalışan ve çalışmayan araştırma görevlilerinin eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Diğer alt boyutlar için ise, Evlilikte Cinsiyet Rolü ve Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutlarında ise babası çalışan ve çalışmayan araştırma görevlilerinin aynı oranda geleneksel bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Bu veriler, aynı ölçek üzerinden yapılan bazı araştırmaların verileri ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu çalışmalarda baba çalışma durumlarına göre elde edilen puan ortalamaları hem TCRTÖ hem de alt ölçek puanları açısından aradaki fark önemsiz bulunmuştur (Zeyneloğlu 2008:74).

Ekonomik durum bağlamında, Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği bütününde ekonomik durumu alt seviye olan araştırma görevlilerinin, Eşitlikçi Cinsiyet Rolü alt boyutunda ekonomik durumu üst seviye olan araştırma görevlilerinin ve Geleneksel Cinsiyet Rolü alt boyutunda da ekonomik durumu alt seviye olan araştırma görevlilerinin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Son olarak Evlilikte Cinsiyet ve Erkek Cinsiyet Rolü alt boyutların da farklı ekonomik durumların aynı oranda geleneksel bir tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Aile tipi bağlamında gerek TCRTÖ ve gerekse bütün alt ölçeklerden alınan puanların hiçbiri anlamlı düzeyde bir farklılık göstermemektedir. Bu sonuçlar konu ile ilgili yapılmış diğer çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlarla benzerlik göstermektedir (Atış 2010:46)

Kaynakça

- Aksoy, N. 2006. "Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme ve kadının statüsü genel müdürlüğünün rolü". Kadın statüsü uzmanlığı tezi, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Aslan, G. 2015. "A Metaphoric Analysis Regarding Gender Perceptions Of Preservice Teachers". *Egitim ve Bilim* 40(181).
- Atış, F. 2010. "Ebelik/Hemşirelik 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Aydın, E. 2010. "Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısı: Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Ve Edebiyat Fakültesi Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniv., Ankara.
- Bingöl, Orhan. 2014. "Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık". *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2014(3):108-14.
- Busse, M., ve C. Spielmann. 2003. "Gender Discrimination And The International Division Of Labour". *Hamburg Institute Of International Economics Discussion* (245).
- Ceylan, T. 2011. "Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol". *Journal of Graduate School of Social Sciences* 6(2).
- Çelik, A. R. 2018. "Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçim Tutumlarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine Algısı Ve Değer Yönelimlerinin Etkileri". Yüksek Lisans tezi, Üsküdar üniversitesi, İstanbul.
- Devrim Balcı, Sevgi. 2019. "Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısının Flört Şiddeti Tutumuna Etkisi". Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Dökmen, Y. Z. 2004. *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Esen, Erol, Diğdem Müge Siyez, Yağmur Soylu ve Gülce Demirgürz. 2017. "Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Algısının Toplumsal Cinsiyet Rolü ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi". *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8(1):46-63.

- Geçici, F., A. Göllüce, E. Güvenç, ve S. Çelik. 2017. “Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 8(1):21-27.
- Giddens, Antony. 2000. *Sosyoloji*. editör H. Özel ve C. Güzel. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Hepşen, Özlem. 2010. “Tevrat, İncil Ve Kuran-I Kerim’de Kadın Bedeni”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kalın, C. C. 2011. “Simone de Beauvoir: Ötekiliğin Kabulü”. *Beytulhikme an International Journal of Philosophy* 6(2).
- Kansu, A. 2015. “Sağlık Çalışanlarına Göre Toplumsal Cinsiyet (Nazilli Devlet Hastanesi Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Kara, Z., ve Gürhan. 2013. “Eşit/sizliğin Tarafı Olmak: Mardin’de Toplumsal Cinsiyet Algısı”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3(1):65-92.
- Kılıç, A. Z., A. Beyazova, H. M. Akbaş, A. Zara ve İ. Serhatlı. 2014. “Okul Çağı Çocuklarının Toplumsal Cinsiyet Algıları: Gündelik Yaşam Örnekleriyle Cinsiyetçiliğin Benimsenme Durumuna Ve Esneyebilme Olasılığına Dair Bir Araştırma”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 17(2).
- Marshall, Gordon. 1998. *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Öngen, B., ve S. Aytaç. 2013. “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları Ve Yaşam Değerleri İlişkisi”. *Sosyoloji Konferansları* (48).
- Özkan, G. 2019. “Üniversite Öğrencisi Kadın Futbolcuların Toplumsal Cinsiyet Algıları İle Sporcu Öz Yeterlilik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Scott, Joan W. 2010. “TOPLUMSAL CİNSİYET: FAYDALI BİR TARİHSEL ANALİZ KATEGORİSİ”. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* (12).
- Serdaroğlu, U. 2010. “Toplumsal Cinsiyet, Bilim ve Akademia””. içinde *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Efil Yayınları.
- Şafak, Ş., Z. Çopur ve M. Özkan. 2006. “Çocukların Evle İlgili Faaliyetlere Harcadıkları Zamanın İncelenmesi”. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi* 17.
- Tan, Mine. 1979. *Kadın: Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Tire, O. t.y. “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Kadın Yoksulluğu”. *Mavi Atlas* 5 1(97-112).

- Uçar, T., Y. A. Derya, T. Karaaslan ve Ö. A. Tunç. 2017. “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları Ve Şiddet Davranışları”. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* 26(3):96-103.
- Vatandaş, Celalettin. 2011. “TOPLUMSAL CİNSİYET VE CİNSİYET ROLLERİNİN ALGILANIŞI”. *Istanbul Journal of Sociological Studies* (35):29-56.
- Yılmaz, Duygu Vefikuluçay, Simge Zeyneloğlu, Semra Kocaöz, Sezer Kısa, Lale Taşkın ve Kafiye Eroğlu. 2009. “Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6(1).
- Zeyneloğlu, S. 2008. “Ankara’da Hemşirelik Öğrenimi Gören Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları”. Doktora tezi, Hacettepe Ün., Ankara.

BAYBURT'TA DEĞİRMENCİLİK VE ETRAFINDA GELİŞEN KÜLTÜREL UNSURLAR

Milling in Bayburt and the Cultural Elements Developing Around it

Adem SEYMEN*

Makale Geliş Tarihi: 06.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 26.09.2021

Özet: Beslenme insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. İnsanlar, başlangıçta bu temel ihtiyaçlarını avcılık ve toplayıcılık yaparak karşılamışlardır. Daha sonra toprağı işlemeyi ve ekip biçmeyi öğrenen insanlar besin maddelerini kendileri üretmeye başlamışlardır. Üretim sonucunda çeşitliliğin artması ve üretilen besin maddelerinin fazlalaşması insan neslinin çoğalmasına da olanak sağlamıştır. Toprak işlemenin ve üretimin insan üzerindeki bir diğer etkisi de yerleşik hayata geçiş olmuştur. Önceleri küçük gruplar halinde yaşayan insanlar bir araya gelerek yeni yerleşim yerleri kurmuşlar ve buralarda çeşitli konularda uzmanlaşarak hayatlarını devam ettirmişlerdir.

İnsan için hayati önem taşıyan kaynaklardan biri de sudur. İnsanlık tarihinde kurulan bütün medeniyetler su kaynaklarının yakınında veya kenarında bulunmuştur. Su hayat kaynağı oluşunun yanı sıra günlük ihtiyaçların birçoğunda da insanın en büyük yardımcısı olmuştur. Alet yapıp kullanmayı öğrenen insan, zamanla suyun gücünden faydalanmayı da öğrenmiştir. Akarsuların kenarına değirmenler inşa edip, ürettikleri tahılları buralarda işlemişlerdir. Geleneksel su değirmenleri, tahılların işlendiği yer olmanın yanı sıra, insanların birbiriyile iletişim kurdukları, çeşitli alışverişlerin yapıldığı, toplumsal birikimin nesilden nesile aktarıldığı mekanlar olarak da dikkat çekmektedir. Bu mekanlarda ve çevresinde türküler, çeşitli halk inanışları ve anlatılar da günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu çalışmada Bayburt ilinde, Kabaçayır ve Balca köyleri arasında bulunan, Seymen ve Memiş ailelerine ait olan 200 yıllık su değirmeninin işleyişi, faal olduğu dönemde üretilen ürünler ve değirmen içerisindeki malzemeler incelenmiştir.

Milling in Bayburt and the Cultural Elements Developing Around it

Abstract: Nutrition is one of the most basic human needs. People initially met these basic needs by hunting and gathering. Later, people who learned to cultivation and harvesting began to produce their own nutrients. The increase in diversity as a result of production and the increase in the produced nutrients have also allowed the proliferation of the human species. Another effect of cultivation and production on people has been the transition to settled life. People who used to live in small groups came together and established new settlements and continued their lives by specializing in various subjects.

One of the vital resources for human beings is water. All civilizations established in human history have been found near or edge of water sources. Besides being source of life, water has also been the greatest helper of man in many of his daily needs. People who learned how to make and use tools also learned to benefit from the power of water over time. They built mills at the edges of rivers and processed the grains they produced there. Besides being the place where grains are processed, traditional watermills also draw attention as places where people communicate with each other, where various exchanges are made, and where social accumulation is transferred from generation to generation. Folk songs, manner of tellings, various folk beliefs around these places have survived to the present day.

In this study, the functioning of the 200-year-old water mill, which belongs to the Seymen and Memiş families, located between Kabaçayır and Balca villages in Bayburt province, the products produced during its active period and the materials in the mill were examined.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, symnadm@icloud.com

GİRİŞ

Buğday, insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli olan besin maddelerinin en başında gelir. Ancak buğdayın tüketilebilmesi için işlenmesi gerekmektedir. Buğdayın işlenip un haline getirilmesine öğütme denir. Öğütme işlemi genel olarak değirmenlerde yapılmaktadır.

Değirmen: Türkçe sözlükte “1. İçinde öğütme işlemi yapılan yer: “*Su değirmeni. Yel değirmeni.*” 2. Kahve, nohut vb. taneleri öğüten araç veya alet” olarak belirtilmektedir. (Türkçe sözlük, 2004, s. 484) Türk kültüründe değirmenlerin yeri Büyük Hun İmparatorluğu’na kadar dayanmaktadır. Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar ve Hazarlar gibi Türk devletlerinde de değirmenle alakalı unsurlara rastlanmaktadır. (Ögel, 1989 s.89) VIII Yüzyıldan sonra İslam dünyasında devlet destekli ya da özel olarak büyük değirmenlerin kuruluma rastlanmaktadır. (Ceylan, 2014, s:70-71)

Değirmenler, çalışma şekillerine göre el değirmeni, su değirmeni, yel değirmeni, ayak değirmeni gibi adlar almaktadır. Bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerin etkisiyle elektrikle çalışan değirmenler ve un fabrikaları da zamanla tahıl öğütmedeki görevi üstlenmişlerdir. (Demir, 2003 s.148-163) Ayrıca, elektrikle çalışan değirmenlere Bayburt yöresinde “ateş değirmeni” adı da verilmektedir. Bu isimler, değirmenlerin çalışmasında kullanılan enerjinin türüne göre belirlenmektedir.

Günlük kullanımlarda ve ihtiyacın az olduğu durumlarda el değirmenleri kullanılmıştır. Ancak nüfus artışına bağlı olarak ihtiyacın artması dolayısıyla, daha büyük ve üretimin daha fazla olduğu değirmenlerin yapılması gerekli hale gelmiştir. Rüzgar enerjisinin sürekli olduğu yerlerde yel değirmenleri, su kaynaklarının çok ve yeterli debiye sahip olduğu bölgelerde su değirmenleri kurulmuştur. Bu tür doğal enerji kaynaklarının bulunmadığı yerlerde ise genellikle hayvan (at, sığır vb.) gücüyle çalışan değirmenler faaliyet göstermiştir.

İnsanlık tarihine bakıldığında, değirmenlerin ilk olarak yel değirmeni olarak icat edildiği ve MÖ 2000’li yıllarda Çinliler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Orta çağda suyun gücünün değirmen taşını çevirmede kullanılması önemli bir gelişme olmuştur ve bazı tarihçiler bu durumu teknik bir devrim olarak nitelendirmişlerdir. (Gille, 1954 s.1-15)

Orta çağ İslam dünyasında Endülüs’ten Maveräünnehir’e kadar olan geniş bir bölgede, tarımsal faaliyetlere bağlı olarak değirmenlerin işletildiği görülmektedir. (Dıraman, 1998 s.60) Türklerde ise değirmenlerin varlığı Büyük Hun Devleti’ne kadar dayandırılmaktadır. (Ögel, 1989 s.89) Anadolu coğrafyasında eğimin fazla oluşu, su kaynakları ve akarsuların çokluğu gibi nedenler, bu coğrafyada su değirmenlerinin yaygın olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Suyun yüksek bir konumdan çarklara dökülmesiyle, çarkların harekete geçirdiği de-

ğirmerler, 16. Yüzyılda Anadolu'da yaygın olarak görölmektedir. (Koç, 2004, s. 181-189)

Osmanlı Devleti'nde değirmenler devlet için önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. (Yiğit, 2007 s.104) Tahrirlerde her değirmen "bab" yani işleyen bir değirmen taşı olarak kabul edilmiştir. Suyun çokluğuna göre değirmendeki "bab" sayısı değişmektedir. Alınan vergiler bu "bab" sayısına göre belirlenmiştir. (Çağatay, 1947 s.503)

Anadolu'da akarsuların kenarlarında ve eğimin fazla olduğu bölgelerde su değirmenleri yaygın olarak kullanılmıştır. Su değirmenleri genellikle tek katlı yapılardır. İki katlı olanlara da rastlanmaktadır. (Reşide Gürses, 2007 s.649) Yapı malzemesi olarak kerpiç ve taş gibi malzemeler kullanılmıştır. Değirmen bölümü ve değirmenci odası olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Her bölgede su değirmeni inşa edecek kadar yeterli su bulunmamaktadır. Su kaynağının yeterli olmadığı bölgelerde, yıl içinde yağmur ve kar sularının etkili olduğu belli dönemlerde çalışabilen ve "sel değirmeni" adı verilen değirmenler de yapılmıştır. (Yiğit, 2007 s.101)

Akarsu ya da dere önüne kurulan bir bent sayesinde su kanala aktarılır. Kanalla birlikte taşınan su savacak vasıtasıyla önü kapatılarak değirmen oluşuna yönlendirilir. Oluşta biriken su değirmenin altında bulunan çarka dökülür. Su çarkı, yukarıda bulunan değirmen taşını hareket ettirir. (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983) Değirmencinin yaptığı ayarlamalarla taşın içine dökülen tahıl, ihtiyaca göre istenilen kalınlıkta öğütülür.

YÖNTEM

Seymen ve Memiş ailelerine ait olan su değirmeni üzerinden, Bayburt yöresindeki değirmencilik kültürünün incelendiği bu çalışmada, sahada derleme yöntemi kullanılarak, kaynak kişilerden edinilen bilgiler, ilgili literatür ışığında analiz edilmiştir.

BULGULAR

Seymen ve Memiş ailelerine ait olan değirmen, Bayburt'un Kabaçayır ve Balca adlı köylerinin arasında, tahmini 1820'li yıllarda Salih ve Ahmet isimli iki kardeş tarafından kurulmuştur. (K.K.1) Salih ve Ahmet kardeşler Rize'nin Anzer ilçesinden göç edip Bayburt Balca köyüne yerleşmişler ve daha sonra bu köyde iki tane değirmen kurmuşlardır. Değirmenlerin biri Balca köyünün içinde, diğeri ise Balca ve Kabaçayır köyleri arasında yer almaktadır. (K.K.1) Daha sonra köy içindeki değirmen Salih Efendi'ye, diğeri değirmen ise Ahmet Efendi'ye kalmıştır.

Balca ve Kabaçayır köyleri arasında kalan değirmenin yarı hissesi, Ahmet Efendi tarafından, Kabaçayır köyünde ikamet eden Mustafa Efendi'yle evlenen kız kardeşine pay olarak verilmiştir. (K.K.1) Değirmenler o dönemde bu aile-

nin tek geçim kaynağıdır. Günümüzdeki fabrikalarla eş değer bir niteliğe sahip olan bu değirmenin, kız kardeşine pay olarak verilmesi, o dönem Türk toplumunda kadına verilen değer bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Trabzon'un Sürmene ilçesinde yaşayan Mustafa Efendi, Bayburt'a yerleşmeden önce Trabzon ve Erzincan illeri arasında ticaret yaparak geçimini sağlamaktadır. (K.K.2) Bu iki il arasında geçiş güzergahında bulunan Balca köyünde gördüğü Ahmet Efendi'nin kız kardeşine aşık olup evlenen Mustafa Efendi, Kabaçayır köyüne yerleşmiştir. Evlendikten sonra eşine pay edilen değirmenden geçimini sağlamaya başlamıştır.(K.K.2) Bu değirmen daha sonra Ahmet Efendi ve Mustafa Efendi'nin çocuklarına, onlardan da torunlarına kalarak, 1999 yılına kadar faal olarak kullanılmıştır. Değirmen son olarak Mustafa Efendi'nin torunu olan Recep Seymen ve Ahmet Efendi'nin torunu olan Zeki Memiş tarafından 1999 yılında birlikte işletilmiştir. 1999 yılından sonra un fabrikalarının ve elektrikle çalışan değirmenlerin çoğalmasıyla birlikte, Seymen ve Memiş ailelerine ait olan değirmen, çevredeki birçok su değirmeni gibi etkinliğini kaybetmiştir. 200 yıllık bir geçmişe sahip olan değirmen, her ne kadar etkinliğini kaybetmiş olsa da günümüzde hala çalışabilir durumdadır. (K.K. 2)

Seymen ve Memiş aileleri 1999 yılından sonra, değirmencilik mesleğini bırakmışlardır. Bu mesleği devam ettirmemelerine rağmen, bu iki aile günümüzde de yörede "değirmenciler" olarak tanınmaktadır.

Recep Seymen'den edinilen bilgiye göre, Bayburt'ta kendilerinden sonra, bazı köylerde su değirmenlerini elektrikli değirmenlere çevirip, yeni makineler olarak değirmencilik mesleğini devam ettirmeye çalışan değirmenciler olmuştur. Ancak Bayburt'ta un fabrikası ve modern değirmenlerin kurulmasıyla birlikte bu köylerdeki değirmenler de etkinliğini kaybetmiştir.

Resim 1: Seymen ve Memiş ailelerine ait olan değirmen

1. Değirmeni Oluşturan Malzemeler:

1.1 Savacak: Suyun kanaldan değirmenin içerisine yönlendirilmesini sağlayan, demirden imal edilmiş bir metreye bir metre ölçülerindeki araç.(K.K. 1)

Resim 2,3: Savacak

1.2 Oluk: Su kanalından, yüksek bir yerden gelen suyun biriktirilip değirmen çarkına döküldüğü, yaklaşık on metre uzunluğunda, giriş kısmı bir buçuk metre çapında, çıkış kısmı yirmi santimetre çapında olan huni şeklindeki yapıdır. (K.K. 1)

Resim 4: Oluk giriş kısmı

Resim 5: Oluk çıkış kısmı

1.3 Keleş: Oluğun çıkış kısmında bulunan sifonun takıldığı bölüm. Oluğa gelen suyun az ya da çok olma durumuna göre suyun basıncını artırmak amacıyla keleşin ucuna sifon takılır. Su çok fazlaysa sifon kullanılmaz. (K.K. 1)

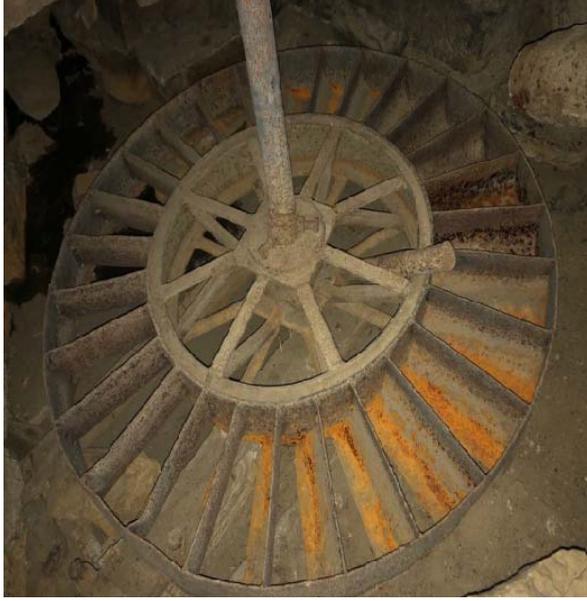

Resim 6: Keleş

Resim 7: Sifon

1.4 ark: Değirmen taşının dönmesini sağlayan araç. Sifondan gelen su çarkın üzerine dökülerek dönme hareketini sağlar. Bu hareket sayesinde dönen çark, yukarıdaki değirmen taşını hareket ettirir. (K.K. 1)

Resim 8: Çark

1.5 Domuzluk: Değirmen taşının altında bulunan, genellikle iki metreye iki metre boyutunda, bir buçuk metre yüksekliğinde olan yerdir. Oluktan gelen su domuzlukta bulunan çarka dökülür. Daha sonra domuzluğun alt kısmından tahliye edilir. (K.K. 1)

Resim 9: Domuzluk

1.6 Sepetlik: Öğütülecek olan tahılın koyulduğu üçgen şeklindeki, genellikle ahşaptan yapılan araçtır. Sepetliğe doldurulan tahıl, değirmencinin ayarlamasıyla istenilen hızda taşın içerisine dökülerek öğütülür. (K.K. 1)

Resim 10,11: Sepetlik

1.7 Değirmen Taşı: Değirmen taşı üst üste oturtulmuş iki parçadan oluşmaktadır. Alttaki taş sabit olup, üstteki taş hareketlidir. Üstteki taş demir bir mil vasıtasıyla domuzlukta bulunan çarka bağlıdır. Taşın yanında bulunan ayar cıvatası değirmenci tarafından çevrilerek taşın hareketi sağlanmaktadır. Ayar cıvatası aşağı doğru çevrildiğinde çark aşağı iner, bu sayede su çarkın üzerine düşerek değirmen taşını hareket ettirir. Ayar cıvatası yukarı doğru çevrildiğinde çark yukarı çıkar. Suyun çarkın üzerine düşmesi engellenerek değirmen taşı durdurulur. (K.K.2)

Resim 12: Ayar civatası

Resim 13: Tarak

Değirmen taşının birbirine üstüne gelen kısımları, oyuklu şekilde tasarlanmıştır. Bu sayede hem tahılın öğütülmesi kolaylaşmış hem de öğütülen tahılın bu oluklardan geçerek çuvallara dökülmesi sağlanmıştır. Sürtünmenin etkisiyle bu oluklar zamanla aşınmaktadır. Düzleşen oluklar, belirli zaman aralıklarında değirmenci tarafından “tarak” adı verilen alet ile dövülerek tekrardan açılmaktadır. (K.K.2)

Resim 14: Üst değirmen taşı

Resim 15: Alt değirmen taşı

1.8 Dibeck: Değirmende bulgur ve yarma yapımı için kullanılan bölümdür. Silindir şeklinde bir taş ve karıştırıcılardan oluşur. Bu sistem dibeğin altındaki çarka bağlıdır. Un yapılan değirmenin oluğuna göre daha küçük ebatlı bir oluğa sahiptir. Oluktan dökülen su çarkı çevirir ve çark yukarıdaki dibeği harekete geçirir. Yarma yapımında da dibeck kullanılmaktadır. Yarmanın bulgurdan farkı ise haşlanmadan dibeck taşından geçirilmesidir. (K.K.2)

Resim 14,15: Dibek

2. Değirmende Üretilen Ürünler:

2.1. Un: Buğday yıkandıktan sonra kurutulur ve 30 kg ölçüye bir avuç kadar orom adı verilen bitki tohumu katılarak değirmende öğütülüp un haline getirilir. Orom çavdara benzeyen bir bitkidir. Oromun un yapımında kullanılmasının amacı, hamurun kıvam tutmasını sağlamaktır. (K.K.3)

2.2. Ahlat unu: Bayburt yöresinde dağlarda yetişen yabani armut meyvesine ahlat denir. Dağlardan toplanan ahlatlar güneşte kurutulur. Kurutulan meyveler değirmende öğütülerek un haline getirilir. Ahlat ununun kullanıldığı yiyecekler sınırlıdır. Ömer Aydemir'in belirttiğine göre eskiden yöredeki insanların ekonomik durumları iyi değildir. Evlerinde her zaman şeker bulunduramayan insanlar, içerisinde şeker bulunan yiyecekleri yapmak için alternatif olarak ahlat ununu kullanmışlardır.(K.K.4)

2.3. Yem (Paah): Yörede hayvanların kışlık yemine verilen bir diğer isim de paahdır. Buğday, arpa, çavdar(sarıbaş), yulaf gibi tahıllar karıştırılıp değirmende öğütülür ve hayvansal yem olarak kullanılır.(K.K.3)

2.4. Bulgur: Buğday kazanlarda haşlanır. Haşlanmış olan buğdaya hedik adı verilir. Haşlanıp kurutulan buğday değirmene götürülür. Dibeğin içine dökülen hedik bir miktar ıslatılır. Dibek taşının dönmesiyle birlikte buğdayın kabuğu

ayrılır ve parçalanır. Bu işlemden sonra bulgur makinesinden geçirilerek son halini alır.(K.K.3)

2.5. Yarma: Yarma da bulgur gibi dibekte öğütülür. Bulgurdan farkı hasat edilen buğdayın haşlanmadan dibekten geçirilmesidir. Üretilen yarma pilavlık olarak kullanılır. Yarma ile yapılan gendime pilavı, Bayburt'un meşhur yemekleri arasında yer alır. (K.K.3)

2.6. Haşılık: Dibekte üretilen yarma, un taşında tekrar öğütülerek elde edilir. Undan biraz daha kalındır. Yörede bu ürünle “haşıl” adı verilen yemek yapılır. Güveçte pişirilen haşılık, üzerine süt veya tereyağı dökülerek tüketilir. (K.K.4)

2.7. Kavut: Buğday sac üzerinde kızgın ateşte kavrulur. Kavrulan buğdayın bu haline kavurğa adı verilir. Kavrulan buğday değirmende öğütülerek un haline getirilir. Yörede kavut çorbası ve kavut haşlaması olarak tüketilir. (K.K.3)

3. Değirmende Kullanılan Ölçü Birimleri:

Değirmende kullanılan ana ölçü aletine “demirli” denilmektedir. İçerisine 16 kg tahıl koyulan ölçü aletidir. Demirinin iki katına “kile” (32 kg) adı verilir. Demirinin yarısına “yarım demirli” (8 kg) , çeyreğine “urup” (4kg) adı verilir. Urupun yarısına “goduk” (2kg), çeyreğine “urupta buçuk” (1kg) adı verilmektedir. (K.K.,2)

4. Değirmenin İşleyişi:

4.1. Değirmenin yıl içerisinde en fazla çalıştığı dönemler: Değirmenin belli bir sezonu yoktu yıl boyunca faal durumdaydı. Ancak hasat döneminin bitimine denk gelen ekim ve kasım aylarında daha yoğun olarak çalışmaktaydı. Bağ ve bahçelerin sulandığı aylarda köy içerisinde yapılan anlaşmaya göre, gün doğumundan gün batımına kadar, su tarlaların sulanması için kullanılırdı. Gün batımından sabaha kadar olan süre zarfında ise suyun kullanım hakkı değirmene ait olurdu. 12. aya kadar çalışan değirmen, ocak ve şubat aylarında sular donduğu için çalıştırılmazdı. Mart ayında buzların çözülmesiyle birlikte değirmen tekrar çalıştırılırdı. (K.K.,2)

4.2. Değirmende sıra alma (nöbet): Değirmende sıra almak isteyenler, öğüntecekleri tahılları değirmenin içine istifleyip değirmenciden haber beklerdi. Değirmenci sırası gelen kişiye haber gönderirdi. Sırası gelen kişi, gaz lambasında yakmak için gaz, çay, şeker ve gece değirmenciyle beraber yiyeceği yemeğini de alarak değirmene giderdi. Değirmende işi bitince kendisinden sonra sırası geleni değirmenciden öğrenip, o kişiye haber verirdi. (K.K.,2)

4.3. Değirmende ücret ödeme şekli: Değirmenci, ücret için para değil tahıl alırdı. Alınan bu tahıla değirmenci hakkı denirdi. Değirmenci hakkı “goduk” (2kg) hesabıyla alınırdı. Öğütülecek tahılı demirli ile ölçen değirmenci, içinden

bir goduk tahıl alarak kendi çuvalına dökerdi. Geri kalanını da sepetliğe dökerek öğütürdü. (K.K.,2)

5. Değirmen Çevresinde Üretilen

Deyimler ve Halk İnanışları:

Urupta buçuk: Değirmendeki en küçük ölçü birimi olan “urupta buçuk” Bayburt yöresinde kazanılan şeyin yeterli olmayışından duyulan memnuniyetsizliği belirtmek için deyim olarak kullanılmaktadır. Örneğin dedesinin tarlalarından kendisine miras düşen biri, verilen tarlanın küçüklüğünü belirtmek için “dedemden bana ne düştü ki urupta buçuk” diyerek memnuniyetsizliğini belirtir. (K.K., 2)

Değirmenden geldim üstüm unlu: Bayburt yöresinde hasta (grip, nezle vb.) birini görünce, hastalığın bulaşmasını engellemek için “değirmenden geldim üstüm unlu” deyimini kullanılmaktadır. (K.K.,5)

Su vuruyor taş dönüyor: Yörede genellikle hali vakti yerinde olan insanların, işlerinin yolunda olduğunu belirtmek için “su vuruyor taş dönüyor” deyimini kullanılmaktadır. (K.K.,2)

Gavuroğlu: Yörede değirmencinin adının “gavuroğlu”ndan kurtulmadığı belirtilir. Örneğin, değirmenci unu güzel yaparsa “gavuroğlu bir un yapmış ki yoğurt gibi bembeyaz ekmekler oluyor” denirken; unun kötü olması halinde de “ gavuroğlu öyle bir un yapmış ki tandırda tutmuyor” denmektedir. Yani değirmenci övülmek için de yerilmek için de olsa, yörede “gavuroğlu” olarak nitelendirilmiştir.(K.K.,1)

Değirmenin ortaklarından olan Zeki Memiş, babasının bir anısını şöyle anlatıyor: Babam çok iyi bir değirmenciydi. Öğüttüğü unlardan çok güzel ekmekler yapılırdı. Gökpınar köyünden Deli Kazım babamın iyi un yaptığını duymuş. Önüne on tane dana katmış değirmene getirmiş. Ahmet emi bunları öğüt akşam eve götüreceğim demiş. Babam da Kazım’ı üzmemek için “Kazım bunlar tam kurumamış, sen bunları köye götür iyice kurusunlar. Daha sonra getirirsin öğütürüm” demiş. Ondan sonra Deli Kazım danaları alıp geri götürmüş. (K.K.1)

SONUÇ

İnsanlar bir arada yaşayan sosyal varlıklar olarak sürekli bir etkileşim içerisindedirler. Bu etkileşim, zamanla toplumlar arasında ortak bir belleğin oluşmasına neden olmaktadır. Bu bellek sözlü ve yazılı olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Belleğin aktarımında bazı mekanların özel bir yeri vardır. Ancak değişen şartlar nedeniyle bazı mekanların eski değerini kaybedip unutulduğu görülmektedir. Bu tür mekanların başında değirmenler gelmektedir.

Değirmenler, insanların bir araya gelerek yeni ilişkiler kurduğu, çeşitli alışverişlerin yapıldığı, çevresinde kendine has kuralların oluştuğu, toplumsal hayatın merkezindeki mekanlar olmuşlardır. 90'lı yılların sonlarına kadar bu işlevlerini sürdüren değirmenler, teknolojik gelişmelerin sonucunda eski önemini kaybetmiş, bu mekanlar etrafında oluşan ve yüzyıllar boyunca aktarılan bellek unutulmaya yüz tutmuştur.

Bu çalışmada görüldüğü gibi değirmencilik kültüründe yer alan birçok unsur günümüzde bilinmemektedir. Değirmende üretilen ürünlerin bazıları ve bu ürünlerden yapılan yemekler (ahlat unu, haşlılık vb.) unutulmuştur. Yine değirmenlerde kullanılan ölçü birimleri olan goduk, urup, urupta buçuk gibi ölçü birimleri de günümüzde bilinmemektedir. Değirmenlerin eski önemine kavuşması mümkün olmasa da bu mekanlarda oluşan toplumsal belleğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

Kaynakça

Yazılı Kaynaklar:

Ceylan, S. (2014). Kaybolmakta Olan Bir Maddi Kültür Örneği: Su Değirmenleri (Ağlasun Örneği). *Doğu Coğrafya Dergisi* , 70-71.

Çağatay, N. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda Re'âyâdan Alınan Vergi ve Resimler. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* , 503.

Demir, N. (2003). Su Değirmenlerinin Müzelenmesi. *Türkiye'de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri* (s. 148-163). Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını.

Dıraman, H. (1998). İslâm Dünyasında Un Değirmenciligi. *Tarih ve Medeniyet* , 60.

Gille, B. (1954). *“Le Moulin a eau, une réevolution technique médiévale” Techniques et Civilisations III,,*. Paris.

Koç, Ü. (2004). 16. Yüzyıl Anadolu'sunda Değirmenler. *Türk Dünyası Araştırmaları* , 181-189.

Ögel, B. (1988). *İslamiyetten Önce türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşide Gürses, E. B. (2007). Anadolu'da Kaybolmakta Olan Bir Maddi Kültür Unsuru: Su Değirmenleri (Beypazarı Örneği). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Türkçe sözlük. (2004). ANKARA: Türk Dil Kurumu.

Yeni Tarama Sözlüğü. (1983). Ankara.

Yiğit, A. (2007). XIV - XVI Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* .

Sözlü Kaynaklar:

Kaynak kişi 1: Zeki Memiş, 70 yaşında, Bayburt merkeze bağlı Balca köyünde yaşıyor.

Kaynak kişi 2: Recep Seymen, 65 yaşında, Bayburt merkeze bağlı Kabaçayır köyünde yaşıyor.

Kaynak kişi 3: Lokman Memiş, 64 yaşında, Bayburt merkeze bağlı Balca köyünde yaşıyor.

Kaynak kişi 4: Ömer Aydemir, 75 yaşında, Bayburt merkeze bağlı Balca köyünde yaşıyor.

Kaynak kişi 5: Müşüde Seymen, 61 yaşında, Bayburt merkeze bağlı Kabaçayır köyünde yaşıyor.

ZAFER LOKANTASI ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE BAYBURT KENT KÜLTÜRÜNDE DÖNERCİLİK VE MEKÂNSAL HAFIZA ÜZERİNE BİR İNCELEME

*A Research on Doner Kebab And Spatial Memory in the Urban
Culture of Bayburt, Based on the Example of Zafer Restaurant*

Soydan TERZİ*

Makale Geliş Tarihi: 13.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Beslenme insanoğlunun yaşamını sürdürmek için en gerekli ihtiyaçlarından birisidir. Son yıllarda yaşanan kentleşme dışarıda yemek yeme kültürünü büyütmüş ve sosyal medyanın da etkisiyle onun bambaşka bir noktaya evrilmesine sebep olmuştur.

Tüm bu gelişmelerden Bayburt da etkilenmiştir. Şehirde son yıllarda üniversitenin gelişmesiyle geleneksel lokantaların yanında “fast food lokantalar” da yerini almıştır. Farklı müşteri kitlelerine hitap eden bu iki yemek kültürü bambaşka iklimlerde hizmetlerine devam etmektedir.

Bu çalışmada geleneksel lokantalardan Zafer Lokantası'nın Bayburt kent kültürüne ve mekânsal hafızasının katkısı ortaya koyulmaya çalışıldı. Zafer Lokantası'ndan elde edilen bulgular mevcut literatür ile birlikte incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Bayburt, yaprak döneri, dışarıda yemek, Zafer Lokantası

A Research on Doner Kebab And Spatial Memory in the Urban Culture of Bayburt, Based on the Example of Zafer Restaurant

Abstract: Nutrition is one of the most essential needs of human being to maintain his life. Urbanization in recent years has increased the culture of eating out and has caused it to evolve to a completely different point with the influence of social media.

All these developments have also affected Bayburt, and with the growth of the university, fast food restaurants have taken their place alongside traditional restaurants. These two food cultures keeps serving to the different customer masses in completely different climates.

The study revealed the contribution of Zafer Restaurant, one of the traditional restaurants, to the Bayburt city culture and memory. The findings obtained from Zafer Restaurant were examined together with the existing literature.

Keywords: Urbanization, Bayburt leaf doner, eating out, Zafer Restaurant

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, soydanterzi@hotmail.com

Giriş

Yemek, yaşamımızı sürdürebilmemiz için gerekli olan temel ihtiyaçlarımızın başında gelmektedir. Yemek, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin en alt basamağında nefes almak, uyumak gibi temel ihtiyaçlarla birlikte yer almaktadır. Bu kadar önemli bir ihtiyacın coğrafyayı etkilemesi ve ondan etkilenmesi de kaçınılmaz olmuştur.

“Yiyecekler, kimlikleri biçimlendirmek ve desteklemek için kullanılmaktadır, çünkü temelde ne yediğimiz ve ne şekilde yediğimiz kültürümüzün temel yönleridir. Yemek ve kimlik arasındaki güçlü ilişki göz önüne alındığında, turizmin tanıtımında yemeğin önemli bir yer alması şaşırtıcı değildir. Bir bölgenin toprakları, iklim koşulları ve ürettiği gıdaların özellikleri arasında doğal bir ilişki vardır. Mutfak geleneklerinde bölgesel farklılığı ve karakteristik bir mirasın gelişimini sağlayan bu coğrafi çeşitlilik” (YILMAZ, 2019:225)

Eğer bir şehrin yeme içme kültürünü iyi analiz edebilirsek o şehirle ilgili pek çok konuda bilgi sahibi olmamız mümkün olacaktır. (ÇETİNKAYA,2020:146) Örneğin Ege bölgesinde meyve, İç Anadolu bölgesinde süt ürünleri ya da Karadeniz bölgesinde balık tüketiminin diğer bölgelerden fazla olmasını bölgelerin şartları ışığında düşündüğümüz zaman bunu doğal karşılayacağız. (KIZILDEMİR, 2014:203) Bu seçimlerde coğrafyanın veya sosyo-kültürel yapının etkisini görmekteyiz.

“Türkiye’de yerel mutfakların özgün etkilerini içinde barındıran köklü ve çok yönlü bir mutfak kültürü yaşamaktadır. Diğer kültürlerle yaşanan etkileşim, Asya ve Anadolu mutfaklarının sunmuş olduğu ürünlerin çeşitliliği, Selçuklu ve Osmanlı saraylarında gelişen yeni tatlar gibi nedenler bugünkü Türk Mutfak kültürünün çeşitlenmesinde ve şekillenmesinde rol oynamıştır.” (Güler, 2010: 20) Birçok kültürün çeşitli zamanlarda yaşadığı Anadolu coğrafyası zengin yemek kültürünü barındırması açısından önemli bir iklime sahiptir. Bu zengin yemek kültürü evlerdeki mutfaklardan çıkıp profesyonel ellerce sunulunca hem ülkenin tanıtımına hem de ekonomisine de ciddi katkılar sağlamaktadır. Bu manada dışarıda yemek kültürünün kentleşme, sanayileşme ve turizm gibi faktörlerin de etkisiyle geliştiğini görebiliyoruz.

“Dışarıda yemek yeme olgusu, temelde ev dışı yiyecek içecek tüketimi ile ilgilidir. Ticari düzlemde ise dışarıda yemek yeme, bireylerin ev dışında bir işletme tarafından üretilen ve servis edilen yiyecek ve içecekleri ücret ödeyerek tüketmelerini ifade etmektedir. Böylece dışarıda yemek yeme, yiyecek içecek hizmetleri endüstrisinin ürettiği ürün ve hizmetlere olan talebin çıkış noktası haline almaktadır.” (Özdemir, 2010:218)

Türkiye-Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı (TAVAK) 2018 yılında yayınladığı “Türkiye’de Yeme İçme Sektörünün Yapısı Gastroekonomisinin Boyutları Nasıl Gelişiyor?” konulu raporunda sektörün 22-

14 milyar dolar büyüklüğe ulaştığı bilgisini paylaşıyor. 2008 yılında 150 bin olan işletme sayısının ise 600 bine ulaştığının belirtildiği raporda tüm bu büyümeye rağmen hazır yemek sektöründe hala Avrupa ve Amerika'nın gerisinde olduğumuz vurgulanıyor. (Türkiye'de Yeme-İçme Sektörünün Boyutları, 2020)

Erhan Akarçay'ın (2016), Bearsdwort ve Keil'den aktardığına göre akrabalık ilişkilerine verilen önemin azalmasının dışarıda yemek sektörünü oluşturduğu belirtiyor. Günden güne gelişimini sürdüren sektörün, Türk aile yapısının etkisiyle diğer Avrupa ve Amerika'dan geride kaldığı görülmektedir. Bizler kalabalık sofralarda yemek yemeyi, insanları soframızda ağırlamayı seven bir milletiz. Özellikle kırsalda hala sürmekte olan bu gelenek kentlerde yavaş yavaş yok olmaya başlasa da kentleri oluşturan kırsal kökenli insanların varlığı bu kültürün yok oluşunu yavaşlatan bir etken olarak öne çıkmaktadır.

Dışarıda yemek alışkanlığının gelişmesinde sadece aile yapısındaki değişimi göstermek eksik olacaktır. Kadının iş hayatında günden güne kendine yer edinmesi de bu durumun ortaya çıkmasında en az aile yapısındaki değişim kadar etkilidir. Çalışan kadın ve erkek, yoğun iş temposunun yorgunluğuyla geç saatlerde geldikleri evlerinde yemek yapmak yerine dışarıda yemeyi ya da dışarıdan sipariş vermeyi tercih etmektedir.

Sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak gelişen modernleşme sonucunda Batı Avrupa'da ortaya çıkarak dünyaya yayılan dışarıda yemek yeme kültürü bir lüksün ötesine geçerek zamanla ihtiyaç halini almıştır. (AKARÇAY, 2016:105) Bugün bu ihtiyacın da ötesinde insanların kendilerini ifade etme biçimi olarak görülmektedir.

Dışarıda yemek yemenin amaçlarını incelediğimizde ortaya çıkan on iki nedenden sadece bir tanesi (açlık giderme) fizyolojik neden olarak görülürken sosyal ve psikolojik nedenler ise beşer tanedir. (ÖZDEMİR,2010:221) Bu bile açlık gidermek gibi yemek yemenin ana nedeni olan bir olgunun diğer nedenlere göre çok geride kaldığının açık göstergesidir.

“Son yıllarda sosyal medyanın da hayatımızın önemli bir parçası olmasıyla birlikte gastronomi kültürü geniş kitlelere yayılmaya başladı. Yeme içme kültürünün yeniden üretiminin şekillenmesinde sosyal medyanın önemli ölçüde etkisi vardır.” (TUÇ, 2017) Artık dışarıda yemek sadece doymak amacıyla yapılan bir eylemin dışında bir aktiviteye dönüşmüş durumda. Dışarıda yemek yemenin amaçları arasında psikolojik ve sosyal nedenlerin günden güne ağırlığını artırmasında sosyal medyanın büyük bir etkisi vardır.

Özel olarak hazırlanan şovlarla sunulan yemekler sosyal medya hesaplarından yayınlanmakta ve bu da tüketimi tetikleyen bir döngünün başlamasına sebep olmaktadır. Görselliğin lezzet olgusunun önüne geçtiği bir dönemi yaşıyoruz.

Varoluşu tüketim üzerine kurulu olan insanoğlu zaman içerisinde üretim ile tüketimi bir arada yapmaya başlamıştır. Ancak son yıllarda hiç olmadığı kadar tüketici bir varlık olmuştur. (AKARÇAY, 2016: 99,100) Teknolojinin gelişmesi ve sosyal medyanın yaygınlaşması tüketim toplumuna dönüşmemizin sebebi de denilebilir sonucu da... Sizi dinleyen akıllı cihazlar yapay zekâları sayesinde sizin ihtiyaçlarınızı anlayarak ansızın karşınıza çıkardığı reklamlara sizi tüketmeye zorluyor.

Türkiye’de dışarıda yemek kültürü 1980 sonrası yaşanan siyasal değişiklikler, kentleşme, ekonomik gelişim, kadının çalışma hayatında daha çok görülme-ye başlaması gibi etkenlerle gelişmeye başlar. Ardından ortaya çıkan lüks tüketme arzusu ve AVM’lerin artmasının sonucu olarak fast-food kültürünün hayatımıza girmesiyle dışarıda yemek yeme oranı artmıştır. (AKARÇAY, 2016:106-111)

Dışarıda yemek kültürünün gelişmesinde en önemli etkenlerden biri de dünyada yaşanan hızlı kentleşmedir. Bir anda kalabalıklaşan kentler her kültürden insanı bir araya getirmiş bu da çeşitli damak tatlarının da bir araya gelmesine sebep olmuştur. Ülkemizde her kültürden insanı bir araya getiren metropollerin dışarıda yemek sektörünün en çok geliştiği yerler olması bu bağlamda şartııcı değildir.

“Kent yaşanılan bir yer olmanın dışında görülen, izlenen yer olarak da sosyal hayatta çok işlevli bir görsel imgeye dönüşmüş ve kent kimliğiyle tarih, mitoloji, mimari, yeme-içme de artık bu görsel imgenin tanıtılan, pazarlanan yeni alanları olmuştur. Böylelikle kent yaşayanlar için okunabilir ve anlamlandırılabilir alanlar, gezginler içinse kültürel kod ve sembollerin barındırdığı, anlamlandırıldığı, tanındığı, tanıtıldığı cazibe alanları olarak değerlendirilmiştir.” (ÇETİNKAYA,2020:151)

Türk Dil Kurumunun “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı” (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2020) olarak tanımladığı kent tarih boyunca çeşitli adlarla anılmıştır. İl, vilayet, şehir ve balık gibi adlarla dilimizde yer edinmiştir. Birçok dilde kent sözcüğü ile uygarlık sözcüğü arasında köken ilişkisi görülmektedir. Türkçemizdeki “Uygar” sözcüğü yerleşik bir toplum hayatı süren Uygurlardan türetilmiştir. Arapçada uygar gelen “medenî” kelimesi kent anlamındaki “Medine” kelimesinden köken alır. Medeni kelimesi dilimizde de “kentleşmiş, kırsallıktan kurtulmuş ve uygar” manasında kullanılmaktadır. (KAYA, 2017:4-6)

Şehir üzerine önemli çalışmaları bulunan Ruşen Keleş kentleşmenin dar anlamda nüfusun artmasıyla ifade edildiğini ancak bunun eksik kaldığını söyler. Kentleşmenin toplumdaki ekonomik ve toplumsal yapıdaki değişmeden doğduğunu ifade eder. (KELEŞ, 2015A:20,21) Kentleşme sadece bir yerin nüfus olarak artmasıyla açıklanamaz. Kentleşme o yerleşim yerinde sağlanacak deği-

şimlerle açıklamak daha doğru olacaktır. Bazı yerleşim birimleri nüfus olarak büyük olmalarına rağmen gelişim sağlayamadıkları için kent tanımı içerisine girememektedir. Buna rağmen buralardan daha az nüfusa sahip yerler kat ettikleri siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik mesafe ile bir kent hüviyeti kazanmışlardır.

Kentlerdeki nüfus tüm dünyada hızla artmaktadır. Aynı şekilde ülkemizde de kentlerde yaşayan insanların sayısı gün geçtikçe artış gösteriyor. Kentlerde nüfus, doğumların ölümlerden fazla olmasıyla ve kırsaldan gelen iç göçlerle sürekli artış eğiliminde. Bu büyük nüfus hareketi gerek ekonomik gerek kültürel yönden büyük değişimlerin yaşanmasına sebep oluyor. (KELEŞ, 2015.B:39-45) Bu değişimler bazen kentlerde olumsuz yansımalara da sebebiyet veriyor. Kırsaldan kente göçen insanlar kent yaşamına uyum sağlayamadığı zaman ayrışmalar, kültür çatışmaları ve bazen kent kültürünün içinde eriyip yok olan insanlara da rastlamak mümkün oluyor.

“Şehirlerin kurulmasını sağlayan bazı etkenler vardır. Geçmişte şehirlerin bir kısmı dini bir kurum ya da bir kalenin yakınında, bir kısmı da tamamen siyasal endişeler sonucunda kurulmuşsa da şehirlerin konumunu belirleyen birincil neden ulaşım olmuştur.” (KAYA, 2017:6) Ulaşım yolları üzerine kurulan şehirler ticaretin geliştiği ve insanların geçimini sağlamak için akın ettikleri cazibe merkezleri haline gelmiştir. Bugün ise ulaşım sadece ticareti değil turizmi de etkilemektedir.

“Bayburt Kafkasya, Doğu Anadolu, Karadeniz Bölgelerinin ara kesitindeki konumu dolayısıyla tarih boyunca bir yandan çatışmalar arasında bir mevzi, öte yandan uluslararası ticaret güzergâhı üzerinde bir menzil olmuştur. Zorlu bir coğrafyada, farklı kültürlerin binlerce yıllık birikimiyle gerçekleşen var olma süreci Bayburt’u Anadolu’da özgün bir kent haline getirmiştir. İli ve kenti özgün kılan önemli bir özelliği ise topografyasıdır. Çoruh Nehri dağlar arasında kalan Bayburt’a 1550 metre yükseklikte bir ova sunmuştur. Tepeler arasına sığan kentin içinde coşkun bir ırmağın geçişi iklimini yumuşatırken, kente görsel bir zenginlik kazandırmıştır. Yerleşimi çevreleyen dağ ve tepeler ile ırmağa paralel gelişen ana omurga kentin makro-formunda belirleyici olmuştur.” (KİPER, 2013:96) Bayburt Doğusunda Erzurum, batısında Gümüşhane, kuzeyinde Trabzon ve Rize, güneyinde Erzincan illeri ile çevrili; Anadolu’nun kuzey doğusunda Çoruh Nehri kenarında kurulmuş bir ildir. (Bayburt İl Kültür Turizm Müdürlüğü Web Sitesi, 2020)

Tüm bu özellikleriyle Bayburt Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu arasında adeta bir köprü görevi görmektedir. İki büyük şehir ve birbirinden farklı kültüre sahip iki medeniyet olan Erzurum ve Trabzon arasında bulunmaktadır. Her iki kültürün izlerini şehri bir baştan bir başa giderken görebilmekteyiz. Ağız özellikleri bakımından Erzurum’a daha çok benzediğini söylememiz doğru olacaktır. Ancak Trabzon ağız özelliklerinden esintileri görmek hatta Trabzon ile Bay-

burt'u birbirinden ayıran Soğanlı Dağları'nın yamaçlarında ya da tepelerinde Trabzonlular gibi konuşan köylere bile rastlamak mümkündür.

Şehirde hem çağ kebabına benzeyen döneri hem de Karadeniz pidesine benzeyen Bayburt pidesini yiyebilirsiniz. Ayrıca Bayburt kendi yemek kültürünü de bu iki büyük şehrin arasında ezilmeden ortaya koymuş durumda. Her ki medeniyetten etkilenecek ve onları da etkileyerek kendine has bir yemek kültürü ortaya çıkarmış ve kentleşme sürecine katkı sağlamıştır.

Bayburt kentleşme sürecinde olan ve değişen şartlara ayak uydurmaya çalışan küçük bir şehir. Son yıllarda üniversitenin de şehirde gelişmesiyle birlikte şehirde ciddi değişimler yaşanıyor. Bu değişimler kentleşme sürecini hızlandırmaktayken bazı yerleşmiş gelenekleri de değiştirip yepyeni bir kültür iklimi oluşturuyor.

Dışarıda yemek kültüründe kentleşme ve onun ortaya koydukları sonuçlarla başlayan büyüme ve değişim Bayburt'ta da gözlemlenmektedir. Son yıllarda göze çarpan en önemli değişikliklerden birisi de yıllardır varlığını sürdüren geleneksel lokantaların yanı sıra açılan fast food lokantalarıdır.

Bayburt'ta dışarıda yemek kültürü lahmacun, pide ve meşhur tırnaklı pideyi müşterilerine sunan pideciler, üniversitenin de gelmesiyle sayıları hızla artan fast food lokantaları ve yaprak döneri ve sulu yemeklerin çıktığı geleneksel lokantalar olmak üzere üç kategoride değerlendirilebilir.

Pideciler Bayburt'un dışarıda yemek kültürünün çok eski bir parçasıdır. Bayburt Pide, Eren Baba Pide ve Elif Pide en çok tanınan ve sevilen pideciler. Buralarda Karadeniz pidesi gibi kıymalı, kuşbaşı ve peynirli pideler ve lahmacun müşterilerin damak zevkine sunulmakta. Ayrıca özellikle kahvehanelerde Bayburt'un meşhur göğermiş lor ve tereyağı ile yapılan kahvaltılarının vazgeçilmez parçası olan tırnaklı pideyi de bazı pideciler öğlen saatlerine kadar müşterilerine sunmakta.

Son yıllarda Bayburt Üniversitesi Dede Korkut Yerleşkesi bölgesinde yoğunlaşan fast food lokantaları ülkenin çeşitli bölgelerinin lezzetlerini üniversite öğrencileri başta olmak üzere şehir insanlarına sunmakta. Daha uygun fiyatlarla üniversite öğrencileri kendine çeken işletmelerin sayısı günden güne artmaktadır.

Bayburt'ta geleneksel lokantacılık tarihi ise çok eskilere dayanıyor. İncelediğimiz Zafer Lokantası 1969 yılından bugüne üç kuşaktır hizmet vermekteyken son yıllarda kapanmak zorunda kalan "Çoruh Lokantası"nın geçmişi cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanıyor. Çoruh Lokantası'nın dışında şimdilerde Bayburt Lokantası adıyla hizmet veren Mintaş Lokantası da Bayburtluların hafızalarında güzel izler bırakan tarihi lokantalardandır.

“Şehirlerde ortaya çıkan bu mekânlar yıllarca varlıklarını sürdürdükleri zaman önemli bir kentsel belleğin taşıyıcıları olmaktadır. Her metrekaresi çeşitli yaşanmışlıklar ve anılarla dolu olan bu yerler kentleşme sürecinin önemli parçalarından birisini oluşturuyorlar. Tarihi mekânlar olarak sadece kaleler, köprüler ibadet yerleri gibi yapılar anlaşılmalı; bu tür kapalı mekânlar da kentin tarihi mekânları sayılmalıdır. Bireysel ve kolektif kimliğin oluşumunda bu mekânlar da üretilip aktarılan kültürel çerçeveye son derece önemlidir.”(KABAK,2015:75,76)

“Mekân keşfedilen, merak edilen, deneyimlenen, hayal edilen yer olarak insanoğlunun yaratma eyleminin yüzyıllar boyunca merkezinde yer almıştır. Mekânı deneyimin, yaratıcılığın merkezi hâline dönüştürerse insanın mekânda fiziki olarak var olması ve kültürel faaliyetlerini gerçekleştirmesidir. Böylelikle mekân, sadece fiziki bir gösterge olmaktan çıkıp aynı zamanda sosyal bir göstergeye dönüşmekte ve nesne-insan ilişkisinin zamanlar arası bağlamını oluşturmaktadır.”(ÇETİNKAYA, 2020:138-152) Bu şekilde kurulan ilişkiler mekânların yarı kutsal yerler olmasına yol açabiliyor. Yıllarca aynı yerde aynı tasarımla hizmet veren işletmeler değişikliğe gittikleri zaman müdavimlerinde bazen hayal kırıklığı oluşturmasının sebebi tam da budur. İnsanlar bu değişikliklerle birlikte nesne-insan ilişkisinin bozulmasıyla anılarının da yok olacağı inancına kapılmaktadırlar. Mekânın tarihi dokusunu korumak için büyük çaba gösteren, farklı bir yere taşınmaktan çekinen ya da şubeleşmeyi reddeden işletmeciler işte bu bahsedilen nesne-mekân ilişkisinin bozulmasından korkmaktadır.

Bu ilişkinin bozulması geçmişle kurulan bir bağın kopması anlamını taşıyor. Adeta bir tarihi eser gibi korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması kentleşme sürecinin gelişimi için de bu ilişkinin korunması hayati derecede önemlidir. Çünkü beslenme işlemi zaman gerektiren bir eylemdir. Yemek yerken ya da bir şeyler içerken geçirilen zaman süreci yaşananların hatırlanmasını da kapsar ki bu da insanın farklı duyu organlarının harekete geçmesini de kapsamaktadır. (CENGİZ, 2020: 210-222) Bu duyu organları harekete geçirecek ortamın sağlanması ve korunması da çok önemlidir. Bu durum sağlandıktan sonra yapılacak değişiklikler sadece mimari bir değişimden çok hafızanın silinmesine de yol açabilecektir.

Yöntem:

Zafer Lokantası'nın işletmecilerinden aynı zamanda baş ustası olan Ozan Aydoğdu'dan (KK.1) elde ettiğimiz veriler ile lokantadan yaptığımız gözlemlerden elde ettiğimiz bulgular mevcut literatür ile birlikte incelenmiştir.

Bulgular

Geleneksel lokantalar Bayburt'un kent kültür hafızasına yer etmiş, yılların birikimini ve müşterilerinin anılarını içinde barındıran önemli kuruluşlardır. Yıllarca müşterilerine hizmet ederken onlarla birlikte yaşlanır onlarla birlikte

yeniden doğarlar. Bu özellikleri barındıran mekânlardan bir tanesi de Zafer Lokantası'dır.

Zafer Lokantası Bayburt'ta döner denilince akla gelen ilk lokantalardan birisi. Lokantayı bugün Ozan Aydoğdu amcasının oğlu Alpay Aydoğdu ile birlikte işletmekte. Bu lokantayı işleten üçüncü kuşak olduğunu her zaman gururla söylemekte. (KK.1)

Lokanta 1969 yılında şimdi işletmecisi olan iki amcaoğlunun dedesi Mustafa Aydoğdu tarafından 1969 yılında kurulmuş. İlk kuşak işletmeci olan Dede Aydoğdu bu işe Çoruh Lokantası'nda bulaşıkçı olarak başlamış. Tüm kademelerde çalışarak kendini geliştiren Mustafa Usta yılların birikimiyle büyük bir usta olmuş.

1969 yılında yeni bir maceraya yelken açan Mustafa Aydoğdu o yıl Bayburt'ta yıllarca hizmet verip şehrin simgelerinden birisi olacak bir mekâna can verir. Şu an hala hizmet vermekte oldukları yeri satın alarak lokantaya dönüştürür. İlk işi de Bayburt'un meşhur dönerini tezgâha koymak olur.

Zafer Lokantası döneri ile Bayburtluların damak tadında yer etmiş bir mekân olarak ön plana çıkıyor. Burada işletme sahipleri üç kuşaktır kalitesinden ve lezzetinden taviz verilmeden müşterilerine meşhur Bayburt yaprak dönerini gururla sunuyorlar. Zafer Lokantası döner konusunda yılların tecrübesini tezgâhlarına yansıttığını söyleyebiliriz.

Lokanta sosyal mecraları da etkin olarak kullanmaya çalışıyor. Sanal ortamlarda içerik üreticileri deneyimlerini takipçileriyle paylaşarak onlar için "her türlü tehditten arındırılmış güvenli alanlar" oluşturuyorlar. Böylece bilinmezlik ortadan kalkmakta ve sanal empati oluşmaktadır. Bu sayede başarısızlıkla sonuçlanacak denemelerin azalma ihtimali artmaktadır. (ÇETİNKAYA, 2020: 140) Bu doğrultuda değerlendirebileceğimiz sık sık ziyaret edilen internet sitesi "Tripadvisor"da Bayburt'un en çok yorumlanan lokantası ve 5 üzerinden 4 ortalama ile önerilen lokantalar arasında. Burada yapılan yorumlarda lokanta özellikle döneri ile ön plana çıktığını görebiliyoruz. (Tripadvisor, 2020)

Tarım bakanlığı döneri büyükbaş ve küçükbaş hayvanların biri veya birkaçının kırmızı etlerinin karışımına, istenildiğinde aynı tür hayvanların yağları, lezzet vericiler ile diğer gıda bileşenlerinden biri veya birkaçı ilave edilerek hazırlanan ve döner şişine dizilerek silindir formu verilmiş pişirilmeye hazır kırmızı et karışımını veya yatay veya dikey olarak döndürülerek pişirilmiş et ürününü, (Türk Gıda Kodeksi Et ve Et Ürünleri Tebliği, 2012) şeklinde tanımlamaktadır.

Zafer Lokantası'nın baş ustası Ozan Aydoğdu Bayburt yaprak döneri yaprak şeklinde açılmış etlerin şişe dizilip ateşte pişirilerek küçük küçük kesilmesiyle elde edilen yemek (KK.1) olarak tanımlamaktadır. Dönerin yaprak şekilde adlandırılmasının kesimiyle alakalı olduğu bilgisinin yanlış olduğunu vurgulayan

Aydoğdu bu adı etlerin yaprak şeklinde açılıp şişe dizilmesiyle aldığının altını çiziyor.

Bayburt yaprak döneri lokantalarda “Bayburt tava”dan sonra Bayburt’ta en çok tüketilen ikinci yöresel yemek. (YILMAZ, 2019:228) Özellikle geleneksel lokantalarda döner olmazsa olmaz yiyeceklerden birisi. Bu lokantalarda sadece et döner müşterilere sunulurken tavuk döner geleneksel lokantalarda nadiren satılan bir yiyecek. Et dönerin de en çok yaprak döner çeşidinin tercih edildiğini söylemekte fayda var.

Ozan Aydoğdu amcasının oğlu Alpay Aydoğdu ile birlikte Zafer Lokantası’nın üçüncü kuşak işletmecisi. Küçükken çok çalışan babasını göremediği için dükkâna gelip kaşık silmekle başlayan lokantacılık kariyerini baş aşçı olarak sürdürüyor. Yakın zamanda kaybettiği babası onun için çok önemli. Bildiği çoğu şeyi öğreten kişi de babası Sinan Aydoğdu.

Küçük yaşta girdiği Zafer Lokantası’nda bulaşıktan soğan-patates doğramaya oradan döner tezgâhında döner kesmeye kadar tüm kademelerde çalışmış. Bir dönem Samsun’da Shereton Hotel’de iki sene çalışarak profesyonel aşçılık eğitimi de almış. Büyük hedefleri ve hayalleri olan bir genç aşçı profili çiziyor. Ancak babasının hayatını kaybetmesiyle şehir dışındaki hayallerine ara vermek zorunda kalmış. Samsun’dan dükkânı işletmek için Bayburt’a dönüp babasından sonra işi bırakan amcalarının yerine amcasının oğlu ile işin başına geçmiş.

Ozan Usta döner ustası olabilmek için üç yılını vermiş. Sosunun hazırlanmasından etin şişe dizilip pişirilmesine ve kesilmesine kadar her kademesini iyice öğrendikten sonra döner ustası olabilmiş. Ustasının “Sen oldun!” onayını alana kadar kendini döner ustası olarak görmemiş.

Zafer Lokantası’nın dönerini ayrıcalıklı kılan bazı etkenler var. Öncelikle dönerde kıyma kesinlikle kullanılmıyor. %80 dana eti %20 de lezzet versin diye kuzu eti kullanılıyor. Dananın da özellikle but etlerini kullanıyorlar. Bunun sebebini de but etlerinin yumuşak ve sinir oranının az olmasıyla açıklıyorlar. Kol etleri hayvanın kafasının ağırlığıyla sert olduğu için sert olduğunu ve işleminin zor olduğunu belirtiyorlar. Kuzunun her yeri yumuşak olduğu için onda böyle bir ayırım yapmaya gerek duyulmamış.

Ayrıca hep iyi kasaplarla çalışmalarının da kaliteyi artırdığını söylemekte yarar görüyor. Eti peşin parayla aldıkları için en iyisini seçme şanslarının bulunuyor ve beğenmedikleri zaman eti hatta kasabı bile değiştirdikleri de oluyormuş.

Etin güzel ve kaliteli olmasının haricinde sosu da çok önemli. Zafer Lokantası 1969’dan beri hep aynı sosu kullanıyor. Bu sosun tarifini de sadece aile bireyleri biliyor. Dededen toruna aktarılan sosun tarifi Ozan Aydoğdu tarafından göz kararı olan oranlar belirlenerek reçeteleştirilmiş. Samsun’da aldığı pro-

fesyonel eğitimlerin ona kattıkları sayesinde sosu oranlaştırmış ve kayıt altına almış. Gizliliğin ise hala muhafaza edildiğini ayrıca belirtiyor.

Kasaptan alınan hayvanın butları işlenip yaprak yaprak açıldıktan sonra aile sırrı olan bu sosla soslanıp 4 derecede iki gün bekletiliyor. Bu sürede etin sosla bütünleşmesi sağlanıyor. 2 günün sonunda şişin en altına kuyruk yağı üstüne sırayla yaprak şeklinde açılmış etler kuyruk yağıyla diziliyor. Dönerin en üstüne de yine kuyruk yağı koyuluyor. Ozan Usta kuyruk yağının döner için çok önemli olduğunun altını çiziyor. Kuyruk yağı eti sulandırıp lezzet veriyor ve kurumasını engelliyormuş. Ardından pişirilip küçük küçük kesilerek sunuluyor.

Döner son yıllarda miktar olarak daha az yenilse de talep sürekli artmaktaymış. Eskiden insanlar daha çok yemek yiyorlarmış. Bir oturuşta üç tabak yemek ya da yarım kilo bir kilo döner yiyen insanların yerini birer tabak ya da 100-150 gram döner yiyen insanlar alsa da arzda azalma olmamış. Dışarıda yemek yiyenlerin sayısı gün geçtikçe artması bu açığı kapatmış durumda. Ayrıca kulaktan kulağa yayılan dönerin namı her geçen gün müşteri sayısını da artırmış. Kısaca eskiden çok yiyen az kişi günümüzde az yiyen çok kişiye dönüştüğü görülüyor.

Lokantanın dönerle tanınmasının olumlu yönleri kadar olumsuz yönleri de var. Dükkândaki diğer yemekler onun gölgesi altında kalabiliyor. Çok fazla döner tüketildiği zaman döneri yapmak için kullandıkları butlardan arta kalan parça etler birikiyor. Bunları tezgâhta işleme ihtiyacı doğuyor. Diğer yemeklere de talep olması bu etin birikmesini önlüyor. Ancak özellikle yaz aylarında döner olan aşırı talep böyle bir sorunu ortaya çıkarabiliyor.

Dönerle birlikte tüketilen diğer yemek ise pilav. Dönerin kalitesi gibi pilavın da kalitesi onlar için çok önemli. Pilavı tereyağıyla yapılmasının yanında fiyatı ne kadar artarsa artsın en iyi pirinci kullanıyorlar. Kaliteden taviz vermek dedeleri Mustafa Aydoğdu'nun onlara bıraktığı emanete ihanet gibi görülüyor.

Döner dışında lokantada çorbalar da tezgâhın önemli parçaları. Yazın sebzeli çorba, kese çorba, tavuk çorbası, mercimek çorbası, ezogelin, işkembe, kelle paça, ayak paça çorbaları çıkarken kışın talep olmadığı için kesme çorbası, sebzeli çorba ve tavuk çorbası tezgâhtan iniyor.

Bayburt'ta lokantalarda yemek çeşitliliği son yıllarda azaldığını belirtmekte fayda var. Eskiden tezgâhlarda daha çok yemek çeşidi varmış hatta yöresel yemekler bile bulunuyormuş. Zafer lokantası yöresel yemekleri tezgâhlarında sunmayı birkaç kez denese de müşterilerinden yeterince talep görmemiş. Ozan Usta bunu insanların evde yiyebildikleri yemekleri lokantada yemeyi tercih etmemesine bağlıyor.

Yöresel yemekleri tezgâhlara yeniden getirmek için Ozan Usta'nın bir projesi var. Pazar günü 12'ye kadar Bayburt'un meşhur tırnaklı pidesiyle, göğermiş loruyla yöresel bir kahvaltı sunup peşinden de sadece Bayburt yöresel yemekle-

rinden oluşan bir menü sunmayı planlıyormuş. Bunu kalıcı hale getirirse yöresel yemek kültürüne önemli katkı sunacağını düşünüyör.

Zafer Lokantası Bayburt'un her bölgesinden müşterileri var. Yılın her döneminde pazartesi günleri haftanın ilk günü ve pazar olması sebebiyle, salı hayvan pazarı olduğu için ve cuma günleri de köylerden gelenlerle şehirde ve lokantada ciddi bir yoğunluk yaşanıyor. Özellikle yaz aylarında talebe karşılık vermekte zorlanıyorlar.

Bayburt'un haricinde çevre illerden de döner yemeye gelenlerin haricinde alıp yurt dışına dahi döner götürülenler oluyormuş. Bunun için özel kapları ve yöntemleri mevcut. Henüz kargo imkânları yok ancak alıp götürünlere dönerin muhafazası için yardımcı olduklarını belirtiyorlar.

Müşterileri genellikle yerli halktan oluşuyor. Fiyattan dolayı üniversite öğrencilerine hitap edememenin üzüntüsünü yaşasalar da kaliteden taviz veremeyeceklerini söylüyorlar. Dedelerinin ve babalarının bugünlere kadar getirmiş olduğu çizgiyi bozmak istemiyorlar.

Lokantanın bir marka değeri oluşmuş durumda. Bu da müşterilere kaliteli yemek sunarak sağlanmış. Kulaktan kulağa yayılan namı sosyal medyada da en çok konuşulan lokantalardan olmasını sağlamış. En büyük reklamcılarının mutlu müşterileri olduğunu söylüyorlar.

Lokantanın "olmazsa olmaz" iki kuralı var birincisi daha önce de belirttiğimiz gibi dönerin sosunun aile bireylerinden başka kimsenin bilmemesi, diğeri aile bireylerinin her zaman tezgâhta olması. Yani işin üstünde hep kendileri var. Dükkâna ne zaman giderseniz gidin aileden birilerini sürekli tezgâhta görebiliyorsunuz.

Lokanta kent hafızasına da ciddi katkılar sunuyor. 1969' yılından beri hizmet veren Zafer Lokantası'nda nice insanlar yemek yemiş ve anılar biriktirmiştir. Yıllar önce nişanlısıyla gelip döner yiyen adamın yıllar sonra çocuklarıyla gelip geçmişe gitmesi gibi. Ya da küçükken kolu kırıldığı için hastaneye gelen birinin dedesiyle döner yemeye geldiği lokantaya çocuğuyla geldiği zaman geçmişe gitmesi gibi.

Ozan Usta için de lokantanın her yeri anılarla dolu. Özellikle yakın zamanda kaybettiği babası adeta dükkânın her köşesinde yaşıyor. Ona en son öğrettiği krema tatlısı ve babasının çok sevdiği paça çorbası ona her yediğinde babasını hatırlatıyor.

Ozan Usta kendisini geliştirmek için uğraştığı kadar lokantasını ve Bayburt yemek kültürünü de geliştirmek için çaba sarf ediyor. Döneri çeşitlendirmek için "mantılı döner"i yapıp patentini de almış ve "Bayburt yaprak döneri"nin coğrafi işaret alması için çeşitli görüşmeler yapmış. Ayrıca Vedat Milor'u lokantasına getirmek için büyük çaba içinde olsa da bunu şu an için gerçekleştire-

rememiş. En büyük hayallerinden bir de Vedat Milor'un yemeklerinden yiyip onu eleştirmesiymiş.

Ozan Usta Zafer Lokantası'nın çeşitli yerlerde şubelerini açma hayali şimdilik beklemede olsa da vazgeçmiş değil. Mevcudu geliştirip dedesinden kalan mirası en iyi şekilde gelecek kuşaklara taşıma çabası içerisinde. Yeni ustalar yetiştirip bu mesleğin genç kuşaklar tarafından sevilmesini arzuluyor.

Sonuç

Kent içinde barındırdığı tüm unsurlarıyla varlığını sürdüren bir yapıdır. Kentleşme bu kültürün oluşturulması ve gelecek kuşaklar aktarılmasıyla sağlanır. Kentte oluşturulacak ortak bellek içerisinde anıları barındırıyor. Bu anıları geleceğe taşımak kentte varlığını sürdüren simge mekânlarla sağlanacaktır.

Dışarıda yemek kültürü ülkemizde yaşanan köyden kente göç, sanayileşme ve kadının iş hayatına katılımının artması gibi sebeplerle büyük bir sektör haline gelmiştir. Ancak son yıllarda sosyal medyanın da etkisiyle bu sektörde görsellik lezzetin önüne geçmeye başladı.

Bayburt yemek kültürü geleneksel yapısında da ciddi değişimler gözlemleniyor. Son yıllarda üniversitenin de gelişmesiyle şehrin yapısında ciddi değişimler yaşandı. Bu yemek sektörünü de etkiledi. Kısa süre içerisinde gelişen üniversite şehre ülkenin her tarafından binlerce öğrencinin gelmesini sağladı. Bir anda her alanı etkileyen ciddi bir dönüşüm başladı.

Şehrin en işlek yeri olan Cumhuriyet Caddesi üzerinde sıralanmış lokantalaların yanı sıra "Üniversite Bölgesi" olarak da bilinen Erzurum-Trabzon yolu ile Çoruh Nehri arasındaki dükkânlarda daha çok "fast food" adıyla anılan işletmelerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bunlar da kendi müşteri profillerini oluşturmuşlar. Geleneksel lokantalara daha çok yerli halk giderken fast food lokantalasına ise üniversite öğrencileri talep etmektedir.

Üniversite öğrencileri ile yerel halkın bu şekilde ayrılmasında ekonomik sebepler öne çıktığını gözlemliyoruz. Kentteki pideciler de hem hesaplı olması hem de lezzetli olması sayesinde bu iki grubu bir araya getiren mekânlar olarak göze çarpıyor. Kentte birçok pideci bulunmakta ve döner ile birlikte pide de meşhur yiyecekleri arasında yer alıyor.

Zafer Lokantası geleneksel lokantalar arasında yarım asra dayanmış geçmişi ve dededen toruna ulaşan özel sosuyla döneri Türk yemek kültürüne sunan kıymetli mekânlardan birisi. Lokantayı işleten iki genç Ozan ve Alpay AYDOĞDU dedelerinin babalarına devrettiği bayrağı onlardan alıp daha da yükseğe çıkarmaya kararlılar. Yeni arayışları geleneklerden kopmadan yapmaya çalışıyorlar. Sağlam temeller üzerine kurulmuş yapılarını yıkmadan çağa ayak uydurma çabaları takdire şayan.

Bayburt yemek kültürünün gelişiminin yanında kendi gelişimleri için çabalayan bu iki işletmeci her geçen gün büyüyen ve değişen dışarıda yemek kültürüne geleneklerinden vazgeçmeden uyum sağlamaya çalışıyorlar. Dedelerinin ve babalarının büyük emeklerle bugüne kadar getirdikleri işletmelerinin aileleri ve Bayburt için neyi ifade ettiğinin farkındalar. Bu sorumluluk onların omuzlarına ciddi bir sorumluluk yüklese de bu yükü taşımaktan mutluluk ve onur duyuyorlar.

Sırtlarında taşıdıkları yük sadece dedelerinden kalan emanet değil aynı zamanda bir şehrin anıları olduğunu söylenebilir. Şehrin simge mekânlarından biri haline gelen Zafer Lokantası yarım asrı aşkın tarihiyle herkesin anılarında yaşayan ve anılarla yaşayan bir yer halini almıştır. Böyle mekânlar tıpkı tarihi eserler gibi korunup gelecek kuşaklara aktarılması kent hafızasının korunması açısından son derece önemlidir.

Kaynakça

Yazılı Kaynaklar:

- AKARÇAY, E. (2016). *Beslencenin Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix.
- Bayburt İl Kültür Turizm Müdürlüğü Web Sitesi. (2020). 11 25, 2020 tarihinde www.bayburt.ktb.gov.tr.
- CENGİZ A.K., LOPAR, E. B. (2020). Tüketim ve Beslenme Antropolojisinin Bakışıyla Prizren’de Kahve ve Türk Kahvesi İçme Kültürü. *Milli Folklor*, 210-222.
- GÜLER, S. (2010). Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(26), 24-30.
- KAYA, E. (2017). *Kentleşme ve Kentlileşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- KELEŞ, R. (2015). *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- KELEŞ, R. (2015). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge.
- KİPER, N. (2013). Bayburt Kentinin Gelişimi Üzerine Düşünmek. *Bayburt Şehircilik Kongresi* (s. 39-105). Bayburt: Bayproje.
- KIZILDEMİR, E, ÖZTÜRK, E.& SARIŞIK, M. (2014). Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 191-210.
- ÖZDEMİR, B. (2010). Dışarıda Yemek Yeme Olgusu: Kuramsal Bir Model Önerisi. *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 218-232.
- ÖZGER, Y. (2007). XIX. YÜZYILDA BAYBURT(1830-1900) A. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. 11 27,

2020 tarihinde <https://atauni.edu.tr/yuklemeler/9356592107b8c0f7d125d7c35d053626.pdf> adresinden alındı.

Tripadvisor. (2020, 11 27). https://www.tripadvisor.com.tr/Restaurant_Review-g784813-d2683086-Reviews-Zafer_Lokantasi-Bayburt_Bayburt_Province.html adresinden alındı

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2020, 11 13). <https://sozluk.gov.tr>

Türk Gıda Kodeksi Et ve Et Ürünleri Tebliği. (2012, 12 5). 11 16, 2020 tarihinde Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121205-12.htm> adresinden alındı

Türkiye'de Yeme-İçme Sektörünün Boyutları. (2020, 11 14). Tavak Vakfı: <https://tavakvakfi.org/wp-content/uploads/2019/01/2018-Gastronomi-Ekonomisi-2018-converted.pdf> adresinden alındı

YILMAZ, Ö. (2019). Yöresel Yemeklerin Yerel Restorantlarda Sunulma Düzeyi: Bayburt Örneği. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(2).

TUÇ, Z., ÖZKANLI, O. (2017). Yeme İçme Kültürünün Sosyal Medya Aracılığıyla Yeniden Üretimi Üzerine Bir Araştırma: Gaziantep İli Örneği. *Kent Akademisi*, 10(30).

Sözlü Kaynaklar:

KK.1 Ozan Aydoğdu 29 yaşında, Döner Ustası

ATTİLÂ İLHAN'IN "HU" ŞİİRİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

An Analysis on Attilâ İlhan's "hu" Poem

Tuğba AKKOYUN KOÇ*

Makale Geliş Tarihi: 16.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: İnsan, varlığın karşısında kendi varlığını ortaya koyabilmek için keşif ve icatlar yapmanın yanı sıra sanatla da ilgilenmiştir. İnsanlığın bu bağlamda ilk sanat eserlerini de dil vasıtasıyla ve "şiiir" yoluyla verdiği bilinmektedir. Şiirler; hem şairinin "öz"ünü dolayısıyla da şiirin üretildiği bağlamı vermişler, hem de özün tesiriyle şekillenen "biçim" özellikleriyle dikkat çekmişlerdir. Şairin genetik özellikleri, yetiştiği ortam, okuduğu kitaplar, esinlendiği kişi ve olaylar, yaşadığı zaman dilimi gibi pek çok unsur onun "öz"ünü oluşturur. Dile getirilen her şeyin "söylem" olarak değerlendirilebileceği göz önünde bulundurulduğunda şiirler, şairin özünün görünür hale gelmiş varlığı olarak, söylem çözümlemesi için zengin birer kaynak olmaktadır. Orijinal olana, öze, ulaşmak için dilin kullanım özelliklerinden hareket etmek de nesnel bir tutum olarak görülmektedir. Bu çalışmada Attilâ İlhan'ın "hu" adlı şiiri Doğan Aksan'ın şiirlerde uyguladığı dil bilimsel yöntemle incelenmiştir. Nesnel tutumu oluşturmak adına çözümlemede yalnızca metin içi kullanımlardan, dil özelliklerinden hareket edilmiş; bu alanlardan elde edilen veriler şairin hayatı ve eserleriyle sonuç bölümünde ilişkilendirilmiştir. Şiirde hem Batı'ya hem de Doğu'ya ait ifadelerin yer aldığı ve bu unsurların Türk tasavvufuyla harmanlandığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Attilâ İlhan, tasavvuf, Doğu-Batı sentezi.

An Analysis on Attilâ İlhan's "hu" Poem

Abstract: Human has been interested in art as well as making discoveries and inventions in order to reveal its own existence in the face of existence. It is known that humanity gave its first works of art in this context through language and "poetry". Poetry; both gave the "essence" of the poet and thus the context in which the poem was produced, and drew attention with its "form" features shaped by the influence of the essence. Many factors such as the genetic characteristics of the poet, the environment he grew up in, the books he read, the people and events he inspired, and the time period he lived in constitute his "essence". Considering that everything that is put into words can be evaluated as "discourse", poems are a rich source for discourse analysis as they make the essence of the poet visible. It is also seen as an objective attitude to act from the usage characteristics of the language in order to reach the original, the essence. In this research, Attilâ İlhan's poem "hu" was analyzed with the linguistic method which used by Doğan Aksan on poems. In order to create an objective attitude, only in-text uses and language features were taken as a basis in the analysis; the data obtained from these fields are associated with the poet's life and works in the conclusion section. It has been understood that there are expressions belonging to both the West and the East in the poem and that these elements are blended with Turkish Sufism.

Key words: Attilâ İlhan, Sufism, East-West synthesis.

* Dr. Öğrt. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, takkoyun@bayburt.edu.tr

hu

*bir ağaç yaktım çınar
büyük aydınlıkta
geldi dedi
hu*

*odunlar çatıp üstünde bir kadın yaktım
ermiş jehanne'in içi soldu
geldi dedi
hu*

*elimden kaydı dev kibritleri
tel tel kavruldu kirpiklerim
ahveş geldi dedi
hu*

*bir şiir tuttum delirdi
yaktı gözünü başını
geldi dedi
hu*

*al kalem ver kalem
hala şimşek çizgileri çekiyorum
ateş yediğim, alev yuttuğum
doğru*

bir ben yanmıyorum

Giriş

İlk örnekleri sözlü kültürün ürünü olarak kabul edilen şiir, metinler içerisinde en karmaşık görülenlerdendir. O, bir edebiyat biçimi değildir. Şiirsel eylemle insanın buluşma noktasında beliren bir varlıktır. Şiir, şiirselliği içeren, harekete geçiren ve açığa çıkararak yapıyla canlı bir varlıktır; biçim ve öz şiirde aynıdır. Metin olarak şiir, bir bütündür. Tamamlanmış ve anlamca kapanmış bir yapıya işaret eder. Parça parça ele alınarak ne konusundan, ne anlamından, ne özünden, ne ritminden ne kalıbından ne de şeklinden söz edilebilir (Rifat, 1997, s. 18-20). Şiir metni, tüm bunların oluşturduğu bir yapıdır. Bir şiirin bütünsel yapısındaki anlam, kendisini oluşturan anlatım ve içerik düzeylerindeki birimlerin tamamından çok daha fazla ve çok daha değişiktir. Her metin bir söylemdir ve her söylem kendi varlık dünyası içinde çözümlenebilir. Şiirin birbiriyle ilişkili pek çok birimden oluşan yapısına da bu şekilde bakmak gerekir. Yapı; içinde konu-

yu (öz) ve biçimsel birimleri barındıran bir gösterge, bir anlam oluşumu ve anlamlılık demektir.

Bahtin'e göre metinler (yahut söylemler) tarihsel, sosyal, kültürel geçmişleri ve çevreleriyle ele alınmalıdır. Böylelikle hem söylemin kendinden önceki söylemlerle hem de söylemin muhataplarının (okuyanların, dinleyenlerin) yaratacakları yeni söylemlerle çoksesli bir ilişkisi oluşmaktadır (Rifat, 2019, s. 49). Çokseslilikten kasıt, metinler arası ilişkilerdir. Şiirler metinler arası ilişkiler açısından yoğun bir içerik sunmaktadır. Öz ve biçim özellikleri metnin iç yapısından hareketle ortaya konmalı, çözümlenmelidir. Öz orijinal olandır, biçimlerse ortak olabilir. Ancak metnin iç yapısından veriler elde edildikten sonra; şairin hayatından, dünya görüşünden, diğer eserlerinden, yaşadığı dönemdeki yapıtlardan bu verilere mesnetler bulmak çözümlemenin tutarlılığına hizmet edecektir.

Her söylemin çözümlenışı aynı kıstaslarla yapılamamaktadır, bu nedenle öncelikle o söylemin türü tespit edilmelidir. Yüzyıllardır tanımlara sığmayan şiir de "şiirsel söylem" olarak değerlendirilmektedir. Şiir söylemini çözümlerken Prof. Dr. Doğan Aksan'ın "Şiir Dili ve Türk Şiir Dili" eserindeki inceleme yolunu takip etmeye çalıştık, bu yolla da (bizce) alışlagelmiş Attilâ İlhan şiirlerinden ayrı bir yerde duran "hu" şiirini çözümledik. Aksan'ın yönteminde temel olarak "sunuluş" ve "içerik-öz" kısımları yer almaktadır. Bu kısımların altında çeşitli başlıklar yer almakta, fakat kendisinin de belirttiği gibi bu başlıklar birbirini dışlayan değil içeren şeylerdir ve başlıklandırmadaki amaç incelemeyi kolaylaştırmaktır (Aksan, 2013, s. 49). İncelememizde, bahsi geçen başlıklardan "hu" şiirine uygun olanları, içerikte başlığa dair veri bulunabilenleri göz önünde bulundurduk.

A. Sunuluş

Sunuluş kısmında; şiirin özünde yer alan fikir, duygu, tasarım ve imgelerin hangi biçimlerle ortaya konduğu irdelenir. Bu nedenle de şiirin dilindeki şu öğeler incelenir:

- Doğal, içten söyleyiş ve konuşma dilinden yararlanma,
- Kısa ve eksilteli anlatım,
- Göstergelerin seçimi ve bağdaştırılması,
- Benzetmeler,
- Aktarmalar,
- Sapmalar,
- Ses öğelerinden yararlanma,
- Metin dilbilim açısından özellikler, bütünlük (Aksan, 2013, s. 49).

"hu" şiirinde günlük dilin rahatlığı, anlaşılabilirliği göze çarpmaktadır. Şiirsel sözün çağdaş bildirişim (iletişim) diline yaklaşması, var olan şiir geleneğine karşı çıkıldığını gösterir (Rifat, 2020, s. 38). Metinde her sözcük yazım kuralla-

rına aldırmaksızın küçük harfle yazılmış, noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Noktalama işaretlerinin kullanılmayışı bazı şiirlerde şiirlerin ritmini, dizlerin durağını esnek kılar ve buna bağlı olarak oluşan anlamları çoğaltır. Şiir metninin anlatım ve içerik düzeyinde kavranabilmesi için daha fazla çabaya ve gerçek bir gösterge bilimsel çözümlmeye ihtiyaç duyulmaktadır (Rifat, 1997, s. 53). Dilin kurallarına uyulmaması şiirdeki *karşı duruşu*, *genelin dışında oluşu* da ortaya koymaktadır. “ermiş jehanne” ve “ahveş” özel isimleri dışında genel olarak okurun anlayamayacağı herhangi bir sözcük yok gibidir. Bu isimlerin simgesel anlamları olduğu bellidir; fakat *uzak çağrışımlar* yoluyla verilmişlerdir. *Uzak kavram bağlantıları* da denen bu şiirsel anlatım biçiminde şair bir kavramı veya imgeyi onunla ilgili, bilindik göstergelerle değil; dolaylı yoldan işaret eden, uzak göstergelerle yansıtmaya çalışır. Uzak kavram bağlantıları kimi zaman sapmalar ve türetmelerle sağlanır (Aksan, 2013, s. 107). Jehanne, aslında Jeanne olarak, Ahveş ise Ahfeş olarak yazılmaktadır. Fakat şair bu özel isimlerde bir sapma yaratmıştır.

Şiirsel bir eser, işlevsel bir yapıya sahiptir. Bu yapıdaki farklı ögeler, şiirin bütünüyle kurdukları ilişkilere göre anlaşılabilirler. Şiir dilinin değişik düzlemleri (ses, biçim, söz dizimi, ritim...) birbirlerine son derece sıkıca bağlıdırlar ve bunlardan herhangi birini dikkate almadan şiiri incelemek olanaksızdır (Rifat, 2020, s. 38).

Beş bölümden oluşan şiirin ilk dört bölümünde devrik cümleler ağırlıktadır, son bölümde cümleler düzdür. Atatürk’e göre Türk’ün doğal söz diziminde, önce somut olan varlığı bildiren sözcük, sonra da soyut anlamı içeren sözcük (fiil) verilir: Ali geldi. Bu dizimi heyecan, korku, şaşkınlık gibi haller bozabilir. Türkçede devrik cümle yapıları Orhun Abideleri’nden itibaren gözlenebilmekte, bu kullanımlar çeşitli sebeplere (başka dillerin etkileri gibi) bağlanabilmektedir. Özellikle Cumhuriyet’ten itibaren devrik cümlenin kabul edilmesi, benimsenmesi veya reddedilmesi tartışmaları sıkça görülmüştür. 1950’den itibaren ise siyasi tartışmaların içindedir. Dönemin genç yazarlarınca kullanılan bu cümle türüne karşı çok sert eleştiriler yapılmıştır. Devrik cümleler kimi zaman araç olmaktan çıkarılarak amaç hâline getirilmiştir. Şiirde sözün ezgisini arttırdığı düşünülür (Küçük, Avcı, & Şengül, 2017, s. 545). Şiirin *çoşku* içeren yanı, dil kurallarını bozmaya ve yeniden inşa etmeye muktedirdir; çünkü şiir bireysel bir yaratımdır. Devrik cümlenin Türkçenin söz dizimine *aykırı* oluşu, şiirin anlamsal kuruluşuyla uyum içindedir. Şiirdeki 20 fiilin 5’i 1. tekil şahıs, 3’ü 3. tekil şahıs, 2’si 2. tekil şahıs ekiyle çekimlenmiştir. Ağırlıklı olarak 3. tekil kişinin kullanımı, söylem sahibini metnin dışında tutma çabası olarak görülebilir. Beşinci bölüm dışındaki tüm sözcelerde tasvir kipi kullanılmıştır. *Geçmiş* dört bölümle anlatıldıktan sonra şimdiki zaman kipiyle *güncel* duruma geçilir. Son bölümdeki 3 yüklemden ikisi fiildir ve bu fiiller şimdiki zaman eki almıştır fakat geniş zaman anlamı taşırlar. Bu da bu kısma *genelleme* niteliği yükler. Yükleme isim olan tek cümle son bölümdedir. Fiillerin ağırlıklı kullanımı şiire öykü-

leme havası katmış, eylemin sürekliliği böylece sağlanmıştır. 3. Tekil kişiyle çekimlenen fiillerin öznesi her bölümde farklı farklı kişilerdir:

*odunlar çatıp üstünde bir kadın yaktım
ermiş jehanne'in içi soldu
geldi dedi
hu*

Sözce öznesinin değişkenlik göstermesine rağmen, sözceleme öznesi "ben" yani şairin kendisi olarak görülmekte, şiirin ilk ve son dizelerinde aynı sözceleme öznesinin bulunması bir tutarlılık sağlamaktadır. Sözceleme öznesinin kimliği, çözümlememizin "öz" kısmında detaylı bir şekilde incelenecektir.

*bir ağaç yaktım çınar
.....
bir ben yanmıyorum*

Şiirdeki göstergelerin büyük bir kısmı ya simgesel bir anlam taşımakta ya da yan anlam özelliği göstermektedir. Sözelimi birinci bölümdeki "çınar", "İki çeneklilerden, 30 metreye kadar uzayabilen, gövdesi kalın, uzun ömürlü, geniş yapraklı bir ağaç" (GTS) gücül anlamıyla değil; Osmanlı Devleti'ni simgeleyecek şekilde kullanılmıştır. Yine aynı bölümde "aydınlık" sözcüğünün, sözlük anlamıyla değil, dünya tarihinde 1789 Fransız İhtilali'yle başlayan döneme verilmiş bir ad olan "aydınlanma çağı"nı simgeler biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu sözcüklerle bağlaşıklığı düşünüldüğünde "yaktım" eylemi de dizelerde "yanmasına yol açmak, yanmasını sağlamak" temel anlamıyla değil, "ateşle yok etmek, ışık vermesini sağlamak" gibi yan anlamlarla yer almaktadır. Bu ve buna benzer anlam ilgileri, bağlam incelemelerinde daha açık bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Şiirde kullanılan özel isimler, kişi isimleridir. İsimlerin simgesel gücünden, duygu değerinden yararlanılmış ve adı geçen kişilerin öyküleri anımsatılmıştır:

*elimden kaydı dev kibritleri
tel tel kavruldu kirpiklerim
ahveş geldi dedi
hu*

Şair hem toplumsal *dilin* ustası hem de bireysel *sözün* yaratıcısıdır. Dilsel olan hiçbir ürün şaire yabancı değildir. Onun yarattığı her *söz*, sarstığı toplumsal dilin yapısını harekete geçiren bir ögedir (Rifat, 1997, s. 57). Şiirsel söylemin önemli özelliklerinden olan sapmalar, alışılmadık bağdaştırmalar pek çok sözcük ve sözcük grubunda görülmektedir:

büyük aydınlık, dev kibrit, içi sol-, gözünü başını yak-, al kalem ver kalem, şişek çizgileri çek-, ateş ye-, alev yut-, tel tel kavrul- ...

Sözcükler arasındaki anlam ilişkileri, bağlaşıklığı sağlayan öğelerdendir. Birinci bölümde *ağaç/yak-*, *yak-/aydınlık*; ikinci bölümde *odun/çat-*, *odun/yak-*, *yak-/ermiş jehanne*; üçüncü bölümde *kibrit/kavrul-*; dördüncü bölümde *göz/baş*, *baş/delir-* ve son bölümde *al-/ver-*, *kalem/çizgi*, *ateş/alev/yanma-* sözcükleri içerik benzerliği, karşıt anlam gibi anlamsal ilgilerle kullanılmışlardır. Son bölüm hariç her bölümün sonunda kullanılan “hu” sözcüğü de tasavvufi anlamları çerçevesinde söylemin geneliyle ilişki kurulabilecek bir örgü içerisinde sunulmuştur. Şiirin iskeletini oluşturan “yak-“ eylemi ve bu eylemle ilişkili diğer sözcüklere karşıt biçimdeki son dize *bir ben yanmıyorum* söylemi çarpıcı bir sonuç sağlamıştır.

Kişileştirmelere (insandan doğaya aktarmalara) yer verilmiştir: çınarın “hu” demesi, şiirin delirmesi ve gözünü başını yakması/hu demesi... Duyular arası aktarmalardan da bahsetmek mümkündür: ateş ye-, alev yut-. Bu örnekte dokunma duyusunun tat alma duyusuyla ilişkilendirildiği görülmektedir.

“hu” şiirinde musiki ve ritim, dört bölümün de sonunda tekrarlanan “geldi dedi hu” redifiyle örülmüş gibidir. Divan Edebiyatında şiirlerin müstakil isimlerinin olmadığı, bazı şiirlerin rediflerine göre adlandırıldığı bilinmektedir. Bu şiirin müstakil adı ise redifinden alınmıştır.

Şiirde kullanılan sesler incelendiğinde de seslerin bir ahenk unsuru olmaları nedeniyle anlamlı sonuçlara ulaşılabilir. Şiirdeki 129 ünlünün 87’sini “a, e, i” oluşturmaktadır. “i” ünlüsü de hesaba katılınca 100 ünlünün “düz ünlü”lerden seçildiği görülmektedir (%78). 180 ünsüzün 64’ünü “d, l, r” yumuşak ünsüzleri oluşturmaktadır (%35). Başka bir ifadeyle şiirde 54 sert ünsüz, 126 yumuşak ünsüz bulunmaktadır. Aksan, şiirdeki seslerin kullanımıyla ilgili çalışmalardan bahseder ve Verlaine’in şiirleri üzerine yapılan bir incelemede “r, l” gibi akıcı seslerin kullanımının şairin özellikle “tasasız, alay içeren” şiirlerinde görüldüğünü aktarır (Aksan, 2013, s. 205). Görüntü parçalar, ses ise birleştirir. Bir şeyi görebilmek için ondan uzaklaşmak gerekir, fakat ses insanın içine akar. Ses, işiteni merkezleştirir. İşitmede en üstün nitelik uyum ve birleştirmedir (Ong, 2018, s. 90). Bu nedenle şiirlerdeki seslerin okuru merkeze, metnin çekirdeğine çekme, metinle birleştirme işlevinden söz edilebilir. “hu” şiirindeki seslerin çeşitleri ve kullanım sıklığı şiire *dinginlik*, *kabullenmişlik* katmıştır. Seslerin bu “musiki”si de şiirin redifiyle bütünleşerek “derviş” kavramını çağrıştırmaktadır. Dervişlerdeki Hakk’a teslimiyet ve dünyaya aldırmayan teslimiyet hali şiirde sezilmekte, derviş selamı olarak bilinen “hu” ile bu seziş perçinlenmektedir.

Sunuluş özellikleri genel olarak değerlendirildiğinde şiirin, bağlaşıklık öğelerini barındırdığını görmekteyiz. Gerek sözcükler arası anlam ilgileri, gerek sözceleme öznesi ve gerekse kipler açısından tutarlılık söz konusudur.

B. Öz (İçerik)

Biçim, içeriğin sunulduğu yoludur, ürünüdür. Bilim, biçimden içeriğe (öze) doğru bir yol izler. Dil bilimsel olarak "hu" şiirinin incelenmesinde de bu yol izlenmiştir. Biçim özellikleri incelenip öze ilerlenmiştir. "Sunuluş" bölümünde ele aldığımız biçim öğelerine bağımlı olarak özü irdelemeye çalışacağız. Estetik biliminin de önemli bir kavramı olan öz, sanat eserinin iki yüzünden (görünen-görünmeyen/sezilen) biridir. Biçim bir özün görünüşü, öz biçimin gerçeğidir (Hançerlioğlu, 2015, s. 173). Bir yapıtın içeriği, kendi biçiminin anlamıdır, onu oluşturan gösterge sisteminin anlam yüküdür, yapıtın tüm görüntüsel doku-su içinde barınan ver ordan çıkan manevi bildirimdir (Kagan, 1993, s. 428). Bu anlam yükünü değerlendirebilmek için şiiri beş bölümde ele aldık.

1. Bölüm

Başlangıçta her şiir kurmacadır, bir gerçek değildir. Şiirin ilettiği göndergenin gerçek hayatta bir benzeri olsa dahi, bu gönderge gerçek bir gönderge değildir, kurmacadır. Okura kurmacanın sınırları içerisinde gerçeği hayal ettirebilir. Okurun gerçeğe ulaşması şiirin hedefi ya da sorunu değildir; şiirin tek sorunu kurmaca dünya içerisindeki metinsel geçerliliği sağlamaktır (Rifat, 1997, s. 69). "hu" şiirinin ilk bölümdeki "çınar" sözcüğü bir ağaç cinsi olmasının ötesinde zaman içerisinde "ululuk, doğum, azamet, uzun hayat..." gibi anlamlar kazanmıştır. Aynı zamanda, daha önce de bahsettiğimiz gibi çınar, duygu değeri olan bir simgedir. 623 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti'ni çağırır. Zira devletin kurucusu olan Osman Bey'e kuracağı devlet rüyasında bu simgeyle müjdelenmiştir (Asan, 2014). *bir ağaç yaktım çınar/büyük aydınlıkta* ifadesi, aydınlık vakitte ateş yakmanın gereksizliği gibi manasız, boş yere yapılmış bir iş olarak yorumlanabilir. Osmanlı'nın yıkılışını başlatan ve hızlandıran etmenlerin belki de en önemlisi, Fransız İhtilali'nin Osmanlı tebaası üzerinde oluşturduğu milliyetçilik akımıdır. Bu ihtilalle başlayan yeni dönem için yakıştırılan "aydınlık çağı" ibaresi, şiirde "büyük aydınlık" olarak yer bulmuştur.

Bağlama ilişkin değerlendirmeler yapıldığında görülüyor ki, birinci bölümün sözceleme öznesi "özgürlük aşkı"dır. Özgürlük aşkıyla yanan/yakılan Osmanlı Devleti de bir derviş edasıyla boynunu bükerek ve aşka teslimiyetle "hu" der.

2. Bölüm

Kimi özel adlar, göstergeler gibi insan zihninde bazı tasarımların belirmesini sağlarlar, kişilere ve toplumlara özgü duygu değerleri taşırlar. Yeryüzündeki her yerde; farklı dinlerde kutsal sayılan kişilerin/ uluların, büyük kahraman/ düşmanların adları söylendiğinde bu adların çeşitli duygu ve tasarım çerçeveleri içine girdikleri ortadadır (Aksan, 2013, s. 105). Şiirdeki iki özel ad (Jeanne ve Ahveş), hem genel hem de özel tasarımlarla donanmıştır.

İkinci bölümde yine duygu değeri olan, sembolleşmiş bir isimle karşılaşılır: ermiş jehanne (Jeanne D'arc). Jeanne D'arc (1412-1431), Fransız bir köylü kızıdır. Yüz Yıl Savaşları nedeniyle iç karışıklıklar içinde kıvranan ülkesini İngilizler yönetmekte ve Fransız Kralı bir varlık gösterememektedir. 18 yaşındaki D'arc, kralı tahta geçmeye cesaretlendirecek, Fransa'yı ayağa kaldıracak bir hareketi teşekkül ettirir ve başarılı da olur. Kral başa geçer, Fransa dirliğine kavuşur. Ama İngilizler Jeanne'in bu hamlesini unutmazlar ve kraldan onu isterler. Kral, ona sahip çıkmaz ve İngilizlere teslim eder. İngilizler onu çattıkları odunların üzerinde diri diri yakarlar (Meydan Larousse, s. 680): *odunlar çatıp üstünde bir kadın yaktım/ermiş jehanne'in içi soldu*. O halde, bu bölümün sözcüleme öznesi "milliyetçilik/vatan aşkı" olmaktadır, çünkü D'arc'ı yakan budur. "içi soldu" alışılmadık bağdaştırmasında da Jeanne'in ve onun fikirlerinin "kül" oluşu tasvir edilir gibidir. İngilizlerce yakalanıp İngiliz yanlısı engizisyon mahkemesi kararıyla yakılan D'arc'a ölümünden 490 yıl sonra, yine aynı kilise tarafından "azize" unvanı verilmiştir. Şiirde adeta, Fransa'dan başlayan "aydınlık çağ"ın karanlık mazisi gözler önüne serilmektedir.

"Zamanında kıymeti bilinmeyenler" örneklemesi gibi görünen şiirde, Jeanne da aşka teslim olup bir derviş gibi "hu" der.

3. Bölüm

Bu bölümdeki "ahfeş" bir Arap grameri âlimidir. Âlim, "ahfeşin keçisi gibi başını sallamak" deyimiyile simgeleşmiş ve bugüne taşınmış sembol bir isimdir. Ahfeş denilen göz hastalığından muzdarip bir kişidir, bu nedenle de hastalığı lakabı olmuştur. Güneşe ve ışığa karşı aşırı duyarlılıkları sebebiyle, ahfeş hastalığına yakalananlar gözlerini kısarak bakarlar ve bu kişilerin gözleri küçük olurmuş (Kandemir, 1988). Şiirde bahsi geçen Âlim Ahfeş'in verdiği derslere pek katılım olmazmış. Ahfeş de hem ilim tutkusundan hem de devletten aldığı maaşı hak edebilmek için mektepte kendi kendine ders anlatmış ve bu derslere keçisini de götürmüştü (Meydan Larousse). Dersin belli yerlerinde keçiyeye "Anladın mı?" diye sorar, onun yularını çekerek başını aşağı yukarı sallamasını sağlayarak ondan onay almış. İşte bu nitelikleri ve öyküsüyle Ahfeş şiirde, *elimden kaydı dev kibritleri/tel tel kavruldu kirpiklerim/ahfeş geldi dedi/hu* dizeleriyle anımsatılmış ve gözlerindeki hastalığın sebebi ilim aşkının alevleriyle kirpiklerinin yanmasıyla bağdaştırılarak "hüsnü talil" sanatı yapılmıştır. Böylelikle şiirin bu bölümünün sözcüleme öznesi "ilim aşkı" olur ve Ahfeş, değeri anlaşılammış ve kendini ilmin aşkıyla yakmış bir derviş olarak "hu" der.

4. Bölüm

Deliren, gözünü başını yakan bir şiirden söz edilen bu bölümde hem kişileştirme hem de alışılmadık bağdaştırmalar yer alıyor. Önceki bölümlerle ilintili olarak düşündüğümüzde muhtemeldir ki şiirleri/eserleri nedeniyle hapse düşen sanatçılardan bahsedilmektedir burada. Hatta *tut-* fiilinin "hürriyetinden yok-

sun bırakıp bir yere kapamak, tevkif etmek" anlamı da bu çağrışımla ilişkilendirilebilir.

*bir şiir tuttum delirdi
yaktı gözünü başını*

"Şiir tut-" sözü, "şarkı tut-/ fal tut-" birleşik fiillerinin sapması gibi görülebilir. Şiir sözcüğü Arapçadır ve anlamı "sezgi, ilham, ilhama dayalı ifade" dir. Bu anlamda bakıldığında bahsedilen kavramın bugün kullandığımız manada şiir olmasına gerek yoktur. Dilimizde gözünü başını yakmak diye bir deyim yoktur; fakat bu kullanım da *başını yak-* deyiminin sapma yoluyla yeniden anlamlandırılması gibidir. *Başını yak-* deyimi, güç duruma sokmak anlamındadır. Bir şiir, onu söyleyeni güç duruma sokmuş, onun başını yakmış, şairini yok etmiştir. Edebiyat tarihimizde böyle durumların pek çok örneği vardır. Ancak, "hu" şiirinin bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Fransız İhtilali, Jeanne D'arc'ın öldürülüşü, Âlim Ahfeş göndergelerinin (Ahfeş adında birden çok âlim olması kesin tarihe ulaşmaya engel olsa da) tarihsel olarak yeniden eskiye kronolojik bir sıradan söz edilebileceği için bu bölümde bahsedilen kişi ya da olayın Ahfeş'le eşzamanlı veya Ahfeş'ten önce olması gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca yak- eyleminin çağrışımını, zamanında değeri anlayamamış olanların şiirde anlatıldığını düşündüğümüzde karşımıza çıkan isim Hallac-ı Mansur olmaktadır. Hallac-ı Mansur, "hu"nun tasavvufi manasına ermiş, hatta bu mananın murat olunmasına kaynaklık etmiş bir kişidir. Zira tasavvufta "aşk" öyle bir alevdir ki yükseldiği zaman her şeyi yakar, sadece Allah kalır (Şahin, 2001). Mevlana'ya göre aşk, kâinatın yaratılış sebebi, hayatın aslı, her türlü kemale ermenin temeli ve her şeyin kaynağıdır. Her varlık Allah'a ulaşmakla son bulur. Tanrı-insan münasebetinde ikilikten kurtulmak gerekir ve bu da "ene-ben" in ölmesiyle olur. İnsan fani, Allah bakidir. Bu nedenle Hallac, pek çok din âliminin kanaatine göre, "Ene'l-Hakk" sözüyle "Ben fani oldum, Hakk kaldı." demiştir. İnsan Allah'la bütünleşmemiş, insan yok olmuştur (fena). Bu sözü devrin etkin kişileriince "şirk" sayıldığından Mansur, derisi yüzülerek öldürülmüştür ve cesedi yakılarak külleri savrulmuştur (Uludağ, 1997; Evliyalar Ansiklopedisi, 1990). Bu bağlamda, bölümün sözceleme öznesi de "ilahi aşk" tır.

İnsanın çıkan ve giren her soluğunda "he" sesi yani Allah'ın adı vardır. "Hu" sözcüğündeki "vav" ise ruhu temsil eder. Tasavvufa göre de Allah'ın 99 isminin de çıkış noktası "hu" dur. Hu ayrıca derviş selamıdır. Derviş (başka anlamları da olmakla birlikte), "alçak gönüllü olan ve her şeyi hoş gören kimse"dir (Meydan Larousse, 1992). Maddesel varlığa önem vermeyen, Hak yolunun yolcusudur. Ele aldığımız şiirde türlü aşk ile bir nevi "fena" ya ulaşan yani yok olan varlıklardan söz ediliyor. Bu varlıklar aşk ile yanmış/yakılmışlardır ve onların hepsi de adeta birer alçak gönüllülük ve rıza göstererek, başlarına gelenleri dervişçesine karşılamışlardır. Osmanlı'nın, Jehanne'nin, Ahfeş'in ve

Hallac'ın ortak yönleri devirlerinde kıymetlerinin bilinmemiş olması ve her birini yok eden şeyin (farklı türlerde de olsa) “aşk” olmasıdır.

5. Bölüm

Son bölümde sözceleme öznesi, diğer bölümlerin tamamını içeren genel bir “aşk” kavramıdır. Aşk; *ateş yiyen, alev yutan* bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Yani aşk alevden, ateşten beslenmektedir. Aşkın kendisi bir ateş ise, bu yenilen ateş ve yutulmuş alev onu büyütür, yok etmez. Bu nedenle aşk, son dizede “bir ben yanmıyorum” demektir.

al kalem ver kalem

hala şimşek çizgileri çekiyorum

Dizelerindeki “şimşek” e de değinmek gerekir. Şimşek göstergesinin göndergesel anlamı: “Bir bulutun tabanı ile yer arasında, iki bulut arasında veya bir bulut içinde elektrik boşalırken oluşan kırık çizgi biçimindeki geçici ışık.” tır (GTS). Fakat şimşegın şiirde; aşk, yanmak, alev sözcüklerinde olduğu gibi değışmeci (metaforik) bir anlamda kullanıldığını, simgesel bir anlamı olduğu- nu ortaya atabiliriz.

Şimşek gökyüzünde gerçekleşir, eğer yıldırıma dönüşüp yeryüzüne düşerse yangına neden olabilir. “hala şimşek çizgileri çekiyorum” diyen *aşk*, yıldırım düşürmeye ve dolayısıyla aşk ateşini yakmaya daima hazırdır. Şimşek, pek çok inanç sistemi ve dinde olduğu gibi, İslam dininde de önemlidir. Hem umut, hem korku ifade eder; çünkü yağmurun habercisi de olabilir, yıldırım olup yangın da oluşturabilir (ki yağmur/yangın tezdadı da dikkat çekicidir). Şimşekten Kur'an-ı Kerim'de Rûm Suresi'nin 24. ayetinde: “Korku ve ümit kaynağı olarak şimşegi size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır” ifadeleriyle söz edilmektedir. Aşk, insanı Allah'a götüren, evrenin manasını insana ifşa eden tek araçtır. Bu aracın şimşekle ilişkilendirilmesi de manidardır.

Son olarak dikkat çekmek istediğimiz husus şudur ki; Ahfeş ve Jeanne isimlerinin şair tarafından kasıtlı olarak yanlış yazıldığını düşünüyoruz. Böyle büyük bir şairin ince ince işlediği bir şiirde bunların hata değil bir sapma, bir bilmece gibi kullanıldığı kanaatindeyiz. Jeanne'a “h” harfini eklemiş (şiirde jehanne olarak geçiyor), Ahfeş'te (ahveş) “f” sesi yerine “v” sesi kullanmıştır. Bu iki değışikliğin sonucu olarak “h” ve “v” sesleri Arapça yazılışı ile “hu”yu oluşturmaktadır. Dil, *belirli amaçlara uygun anlatım araçlarının* oluşturduğu bir sistemdir. Dilsel değışiklikler genellikle sisteme (dizgeye) yöneliktirler ve onu yeniden oluşturmak, sağlamlaştırmak gibi amaçlarla yapılır (Rifat, 2020, s. 35). Bir dil sistemi olarak değerlendirildiğinde “hu” şiirinde de bu amaçlara ulaşıldığını görmekteyiz.

Sonuç

Attilâ İlhan'ın "hu"nun da içinde olduğu "Sisler Bulvarı" kitabı, 1940'lı-50'li yıllarda kaleme aldığı şiirlerden oluşuyor. Kitabın sonuna iliştirdiği "Meraklısı İçin Notlar" kısmından bu bilgilere ulaşabiliyoruz. Bu kısımda İlhan "hu" şiiri için şöyle demektedir: "Aynı damardan bir başka şiir, yalnız bu defa tasavvuf şiirinden bir rüzgâr hissediliyor. Son mısra, bir önceki şiirin ümitlerini yenilemeye çabalıyor." Şairin bu sözleri, bölümler boyunca ortaya konan ve yanmakla sonlanan türlü "aşk" ifadesini açıklamakta, çözümleme verileriyle örtüşmektedir.

Röportajlarında ifade ettiği doğrultuda şunu biliyoruz ki İlhan, yanlış Batılılaşmanın karşısında bir duruş sergiler ve modern olmak adına kadim kültürel değerlere sırt dönülmesinden şikâyetçidir. 2003 yılında Vatan gazetesine verdiği röportaj, tam da bu düşüncelerini açıklar niteliktedir. Önce sanat hayatını özetler; başlarda halk şiiri yazdığını, Anadolu'da yaşadığı günlerde Divan şiirine ve aruza heves ederek 200 gazel kaleme aldığını, bir ara da sadece Nâzım Hikmet'i taklit ettikten sonra kendi sesini bulduğunu ifade eder. İşte bu ses, bir sentezdir ve şiirde de kendini gösterir. Attilâ İlhan'a göre kendisi de dâhil olmak üzere, her zaman okunan şairlerin şiirlerinin ortak bir özelliği vardır: geleneksel bir ses taşımak. Bu sesin şiirde bulunmamasının onu adeta çeviri bir şiire dönüştürdüğünü düşünür ve İkinci Yeni'yi (Sezai Karakoç hariç) eleştirir. Geleneksel sesin bir "biçim" olduğunu söyler. Bu biçimin içine yeni bir "öz"ü de kendisinin getirdiğini ifade eder: "Serbest şiirlerim seviliyor. Birçoğu da bestelendi onların. Neden? Çünkü böyle bir memleketin bin senelik geleneğinin yeni bir aşaması onlar. O ses demek ki, serbest olarak da söylenebilir ve günümüzün muhtevasını da ifade edebilmiş". Görüldüğü üzere şair, kendi şiirini 1000 yıllık bir geleneğin devamı olarak görmekte, bu anlamda geçmişine sahip çıkmaktadır. Sanatçının, hatta memleketteki tüm insanların Batı'yı iyi bilmesini, bu bilgiyle kendi kadim bilgi, deneyim ve sanatını harmanlamasını, bir senteze ulaşmasını arzu eder. "hu" şiirinde bu sentez kendisini göstermektedir. Jeanne D'arc ve Ahfeş'in isimlerinin yazımında yapılan kasıtlı hata ve bu hatarlardan "hu" sözcüğünün oluşması Divan Edebiyatı'ndaki "lugaz" türünün modern hali olarak düşünülebilir. Şairin sanatta tarihsel bağlamda bütüncül bakmanın bir zenginlik olduğu düşüncesine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sayısız insan, "büyük aydınlık"ta Batı'nın fikrî cereyanına kapılıp yüzlerce yıllık değerinin, Osmanlı'nın, yakılmasına/yok edilmesine seyirci kalmıştır. Şiirin birinci bölümü bu gerçeğe ayrılmıştır ve yapılması gereken senteze gönderme yapılmıştır.

"Sisler Bulvarı"nın kaleme alındığı 1940'lı-50'li şair, İstanbul-Paris-İzmir arasında mekik dokuduğunu ifade etmektedir. Bahsettiği hareketli yaşamın geçtiği yerlerin de, hayatının bu döneminde Türkiye'de gerçekleşen siyasi gelişmelerin de (soğuk savaş ve siyasilerin tutuları, şairin ifadesiyle "toplumcu" ozanlara baskılar, Kore Savaşı vb.) şiirlerine yansıdığı görülmektedir. Şairin: "Amaç,

el altından, içinde yaşadığımız baskı, eziyet, karamsarlık ortamını anlatmak. Her şeye rağmen, hiç değilse ümit etmekten ümit kesilemeyeceğini aktarmak.” sözleri eserlerine yansıyor. İlhan “hu” şiirinde; özgürlük, ilim, milliyetçilik gibi çeşitli aşkların yok ettiği sanılan kavram, nesne ve insanların yeni ve ümit verici değerlere dönüşümünü yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Ahfeş. (1992). *Meydan Larousse* (Cilt I, s. 158). içinde İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2013). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili* (7. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Asan, Ü. (2014, Aralık 13). Mitoloji ve Destanlardaki Yönü İle Anıt Ağaçlar. *İstanbul'un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar- Anadolu Yakası* (s. 47-56). içinde İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi. <https://www.anadoluanitagaclar.com/> adresinden 21.03.2018 tarihinde alındı
- Güncel Türkçe Sözlük*. (tarih yok). Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Hançerliçoğlu, O. (2015). *Felsefe Sözlüğü* (22. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hû. (1992). *Meydan Larousse* (Cilt IX, s. 213-214). içinde İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları.
- Hüseyin B. Mansur Hallâc. (1990). *Tercüman Evliyalar Ansiklopedisi* (Cilt II, s. 251-254). içinde İstanbul: Tercüman Yayınları.
- İlhan, A. (1993). *Bütün Şiirleri:2 Sisler Bulvarı* (7. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (1998). Attilâ İlhan İle Şiir ve Roman Üzerine. Yağmur Dergisi. <http://www.dusuncekahvesi.net> adresinden 13.06.2018 tarihinde alındı
- İlhan, A. (2003). Attilâ İlhan'ın Bilinmeyenleri. <https://www.haber3.com> adresinden 10.05.2019 tarihinde alındı
- Jeanne D'arc. (1992). İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları.
- Kagan, S. (1993). *Estetik ve Sanat Dersleri* (2. b.). (A. Çalışlar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kandemir, M. (1988). Ahfeş. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt I, s. 524-525). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kur'an-ı Kerim*. (tarih yok). Ağustos 10, 2019 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı Web sitesi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/112-ihlas-suresi> adresinden alındı

- Küçük, S., Avcı, Y., & Şengül, E. (2017, Aralık). Toplumun Devrik Cümle Hakkındaki Düşüncesi ve Nesirde Devrik Cümlenin Yeri. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*(6), s. 542-555.
- Ong, W. (2018). *Sözlü ve Yazılı Kültür* (6. b.). (S. Postacıoğlu Banon, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Rifat, M. (1997). *Gösterge Avcıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rifat, M. (2019). *Göstergebilimin ABC'si* (5. b.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rifat, M. (2020). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-2* (5. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahin, N. (2001). Mevlana Celaleddin Rumi ve G. W. F. Hegel'de Bazı Metafizik Kavramların Karşılaştırılması. *Tasavvuf*(5), s. 83-109.
- Uludağ, S. (1997). Hallâc-ı Mansûr. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt XV, s. 377-381). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

PANDEMİ DÖNEMİNİN ZORLUKLARI KARŞISINDA DİN

Religion Against The Challenges Of The Pandemic Period

Yasemin APALI*

Makale Geliş Tarihi: 24.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Tarih sahnesi içerisinde gerek toplumların gerek insanoğlunun karşısına çok çeşitli sıkıntılar ve zorluklar çıkmıştır ve çıkmaktadır. Küresel anlamda bir salgının olması ise insanlığın çok nadir bir şekilde karşılaşılabileceği bir durumdur. İnsanoğlu bu zor zamanlarda hem fiziksel anlamda hem de psikolojik anlamda destek ve yardım almak istemektedir. Ayrıca karşılaştıkları bu zor dönemden sonra insanların ve toplumun sosyal yaşamları değişime uğramaktadır.

Pandemi dönemlerinde insanların yaşadıkları sıkıntılar ve zorluklar, bireylerde manevi açıdan bir rahatlama ya da bir huzura erme isteği doğurmaktadır. Dolayısıyla pandemi dönemlerinde bireysel açıdan dine yönelme ya da bireysel dindarlıkta bir artış durumu dikkatleri çekmektedir. Dinin fonksiyonel açıdan bir problem alanı oluşturması, onun yani yaşanan dinin literatürdekilerden farklı olması, her birey için anlamının farklı olması, çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Çalışmanın amacı ise, ülkemizde pandemi döneminde dinin nasıl bir fonksiyon icra ettiğini analiz etmektir. Ayrıca bireysel dindarlık yönelimlerine ilişkin gözlemlerimizi de çalışmanın konusu çerçevesinde sunmak da çalışmamızın diğer bir amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Din, Dindarlık, Bireysel Dindarlık.

Religion Against The Challenges Of The Pandemic Period

Abstract: In the scene of history, both societies and human beings have been facing diverse troubles and difficulties. Having a global epidemic is a circumstance that humanity would encounter very rarely. Human beings demand receiving support and help both physically and psychologically in these difficult times. In addition, after they confront this difficult period, the social lives of people and society go through a change.

The troubles and difficulties people experience during pandemic periods lead to a desire for spiritual relief or peace in individuals. Therefore, the increase in individual religious orientation or individual religiosity during pandemic periods draws attention. The fact that religion forms a problem area functionally, that the lived religion is different from the religion in the literature, and that religion's meaning is different for each individual constitutes the subject of the study. The study aims to analyse what kind of function religion performs during the pandemic period in our country. Besides, presenting our observations on individual religiosity orientations within the framework of the study's topic is another aim.

Keywords: Pandemic, Religion, Religiosity, Individual Religiosity.

* Dr. Öğrt. Üyesi., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, yapali@mehmetakif.edu.tr

1. GİRİŞ

Pandemi kavramı, bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesidir. Covid19, ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, www.saglik.gov.tr). Günümüzde yaşanan pandemi dönemi genel anlamda dünyada yaşanan pandemiler içerisinde ne ilk ne de belki de son olacaktır. Başta halkın genel sağlığı olmak üzere, toplumsal yaşamın her alanını adeta kontrol altına almıştır. Bu süreçte toplumsal dini yaşantı ve bireysel boyuttaki dini yaşantı da bazı etkilere maruz kalmıştır.

Pandeminin ilk dönemlerinde tüm kurallara uyulması durumunda bu sürecin daha kısa zamanda biteceğini düşünen kesimin aksine; insanoğlunun tüm bu kurallara ve kısıtlamalara uzun süre uyamayacağını ön gören büyük bir kesimin olduğu bilinmektedir. Bilim insanlarının da ilk dönemler COVID-19 virüsü hakkında çok detaylı bir bilgiye sahip olmamaları, virüsün öldürücülüğünün ve yayılma hızının tahminlerden uzak olması neticesinde küresel bir salgına dönüşmüştür. Bir iniş bir çıkış şeklinde en uzun süren pandemi dönemi olarak tarihe geçeceği tahmin edilen bu sürecin hem toplumsal açıdan hem de bireysel açıdan genelde olumsuz ve yıkıcı etkilerinin olması; toplumsal kurumların tümünü deriden etkilemiştir. Birçok ülkede yaşanan bu pandemi sürecinde tam kapanma ve yarı kapanmaya gitmesi özellikle ekonomik anlamda olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Pandemi dönemine ve Covid-19 virüsüne karşı her bireyin kendine has geliştirdiği davranışların tümü; pandemi döneminin belki de kalıcı davranışsal özellikleri olacaktır. Ancak geliştirilen bu davranışlar bireylerin toplumun bir parçası olduklarını ya da manevi açıdan huzurlu ve mutlu hissetmelerini sağlayacak türden davranışlar olup olmadığının bir göstergesidir. Bu bağlamda insanlığı tehdit eden Covid-19 salgını sosyal, psikolojik ve fiziksel olarak bireylerde birtakım olumsuz etkiler bırakmıştır. Uzayan pandemi sürecinin bireylerde oluşturduğu sosyal ve psikolojik etkilerinin alternatif birtakım etkinlikler vasıtasıyla giderilmeye çalışılması farklı sektörlerin harekete geçmesi açısından önemlidir. Bununla beraber sosyal açıdan bir şekilde giderilen boşluk, psikolojik açıdan aynı sonucu vermemiştir. Yaşanan travma neticesinde bireyin dünyayı anlamlandırma çabası, bireysel dindarlık ve dini bilgileri öğrenme çabası olağandan daha farklı bir seyir izlemek durumunda kalmıştır. Bu süreçte artan vakalar ve ölümler bireyleri dinin aslında hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu noktasında bütünleşmiştir. Emile Durkheim'in "dinin toplumları birleştirici ve bütünleştirici" bir fonksiyonunun olduğunu savunması; böyle dönemlerde onun haklılık payının olduğunu göstermektedir.

İnsanların pandemi sürecinde ya da bugüne kadar ortaya çıkmış tüm salgın dönemlerinde gerek toplumsal gerek bireysel anlamda olup bitenlere dini bir

anlam kazandırma çabası hep var olagelmıştır. Bunun yanı sıra bireylerin yaşadıkları olumsuzluklar karşısında sığınacak bir liman olarak dini görmeleri, elbette ki psikolojik açıdan bir rahatlama yaratacaktır. Dinin toplumsal açıdan pek çok fonksiyonunun olması yanında yaşanmakta olan pandemi döneminde bireylere yeni bir anlam evreni sunması oldukça önemlidir. Buna paralel olarak bireysel dindarlık meydana gelen bir artışın olması da pandemi döneminin getirdikleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada özellikle pandemi döneminde bireylerin dünyayı yeniden anlamlandırma çabaları bağlamında artan bireysel dindarlık ve sosyalleşmenin duraksamaya uğradığı bu dönemde doğru ve güvenilir dini bilgilere insanların nasıl ulaştıkları analiz edilecektir.

2. Covid-19 Pandemi Süreci ve Diğer Salgın Hastalıklara Kısa Bir Bakış

İnsanlık tarihinde dünya nüfusunu tehdit eden pek çok salgın hastalık mevcuttur. Dünya koronavirüs ile tanışmadan önce öldürücü gücü yüksek olan başka salgın hastalıklara da ev sahipliği yapmıştır. Genel olarak bilinenleri kolera, veba, İspanyol gribi ve domuz gribidir. Tarihin en eski devirlerinden beri var olan salgın hastalıkların o dönemlerde çok can alarak bittiği düşünülebilir ancak günümüzde hala dünyanın farklı yerlerinde koronavirüs haricinde var olan salgın hastalıkların olduğu bilinmektedir. Ancak bu salgın hastalıklar dünya genelinde olmayıp sadece bölgesel nitelikte olduğu için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından dünya genelinde pandemi ilan edilecek özelliklere sahip değildirler. DSÖ'nün dünya genelinde pandemi ilan edebilmesi için bazı kriterlerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Salgına neden olan virüsün yeni bir virüs olması, insandan insana kolay bir şekilde geçebiliyor olması ve bu durumun bir süreklilik arz etmesi durumunda pandemi ilan edilmektedir. Sadece DSÖ (WHO) tarafından ilan edilebilen pandemi, halkta gereksiz korku ve endişe yaratmaması için salgınla ilgili çok iyi tespitlerin yapılması gerekmektedir.

Tarihte bilinen en önemli salgın hastalıklar (Veba, Kolera, Influenza, Hong Kong Gribi, İspanyol Gribi, Domuz Gribi, Sars, Mers, Ebola, HIV gibi) dünya geneline yayılmakla birlikte pek çok can almıştır. Eski tarihlerdeki kolera ve veba salgınlarının uzak doğu, Hindistan ve Avustralya gibi yerlerden denizciler vasıtasıyla Avrupa'ya yayıldığı ve milyonlarca insanın canına mal olduğu bilinen bir gerçektir. Hatta kolera salgını Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemiş ve can kaybına neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'nün açıklamalarına göre ise kolera, grip, menenjit, sıtma ve sarıhumma gibi hastalıklar hala dünyanın farklı yerlerinde etkisini göstermekle birlikte DSÖ bu hastalıkları pandemi olarak nitelendirmektedir (Budak&Korkmaz, 2020: 65).

Son olarak vuku bulan salgın ise Çin kaynaklı olup tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Daha önce insanlarda hiç tespit edilmeyen yeni bir koronavirüsün varlığı tespit edilmiştir. İlk olarak 2019 yılının sonlarına doğru Çin'in Wuhan kentinde kendini gösteren ve kısa zaman içerisinde tüm dünyaya yayılan Covid-19

virüsü, en sonunda Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020'de tüm dünyada pandemi ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Çin'de ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılan koronavirüsle mücadelede, özellikle devletlerin alacağı kararlı ve hızlı tedbirlerle yavaşlatılması ve yok edilmesi ön görülmüştür. Tabi bunun yanında aşının olmaması da en büyük handikaplar arasında yerini almıştır. Adeta Dünya ölçeğinde yaygınlaşan, slogan haline gelen “maske, mesafe ve el hijyeni” gibi ifadeler sosyal yaşantının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Gerçi bazı ülkelerde zorunlu olarak maske takmak çeşitli protestolara sahne olsa da, genel itibariyle insanlar salgına yakalanmamak için bu üç kurala uymak zorunda kalmışlardır.

Salgının tüm dünyaya yayılmasının üzerinden yaklaşık bir yıl geçtikten sonra bilim insanları tarafından aşının bulunması ve akabinde bölgesel olarak da olsa uygulanmaya başlaması, sonrasında başka ülkeler tarafından farklı farklı aşların bulunması insanlığın eski günlerine dönebileceğine dair umut verici gelişmeler olarak görülmektedir. İlerleyen zamanla birlikte dünyada aşı olan insan sayısının artmasının yanı sıra aşı olmak istemeyenlerin de varlığı dikkat çekicidir. Farklı sebeplerle aşı olmak istemeyen insanların dünyanın değişik ülkelerinde aşuya teşvik için başvurdukları farklı yollar da mevcuttur.

Son yaşanan bu pandemi sürecinin sosyal, psikolojik, ekonomik ve daha başka şekillerde insanlar ve toplumlar üzerinde etkisinin olduğunu görmekteyiz. Yıkıcı etkilerinin kısa zamanda önüne geçilemeyeceğinin anlaşılmasıyla insanlık, türlü türlü çareler aramıştır ve halen aramaktadır. Dünya ülkelerinin birçoğu ekonomik sıkıntılarla mücadele etmenin yanı sıra insanların sosyal ve psikolojik olarak desteklemede yetersiz kalmaktadır. İnsanlık artık adına “küreselleşme” denilen paradigmanın yavaş yavaş çöktüğüne şahit olmaktadır. Koronavirüs salgını ile birlikte sosyal yaşamlarını ve gündelik yaşamlarını değiştirmek zorunda kalan dünyanın farklı coğrafyalarında milyonlarca insan, virüsle mücadelesinde sadece sosyal yaşamı değiştirmenin yeterli olmayacağını farkına varmış durumdadır. İnsanların manevi açıdan desteğe ihtiyacının olması da gündeme gelmiştir. Pandemi süreci, insanların zihnindeki Tanrı tasavvurunun ve dindarlığın özellikle amel boyutunun tekrar sorgulanmasına neden olmuştur. Yaşam ve özgürlük alanı kısıtlanmasının vermiş olduğu sıkıntılarla mücadele etmenin en sade şeklini dinde arayan insanlar, pandemi sürecini farklı boyutlarıyla değerlendirir hale gelmiştir.

3. Sosyal Yaşam İçerisinde Dinin Konumu

Bugüne kadar pek çok sosyolog tarafından bağlı buldukları ekoller ve düşün sistemleri çerçevesinde çok çeşitli din tarifleri yapılmıştır. Ancak yer yüzünde bulunan tüm dinleri kapsayıcı nitelikte bir din tarifi yapmanın pek mümkün olmadığı görülmüştür. Çünkü din kavramı, mensubu olsun ya da olmasın herkes için aynı çağrışımı yapmaz. Özellikle onun “aşkın” ve “tecrübi” boyutuna daha çok atıf yapılmıştır. Dinin tanımı yapılırken genelde özsel (substantif)

ve işlevsel (fonksiyonel) açıdan tanımlamalar yapılır. Substantif tanımlarda dinin daha çok hissiyat ya da maneviyata ilişkin nitelikleri ön plana çıkarken; fonksiyonel din tanımlarında ise dinin toplum üzerindeki etkilerinin yanı sıra din ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkilere dayalı özellikleri göz önünde bulundurulur bir tanımlama yapılmaktadır. İlk kısımdaki tanımlamadan daha ziyade ikinci kısım yani dinin fonksiyonel tanımı üzerinde sosyal ve bireysel açıdan tüm yönelimleri kapsam içine aldığı için daha çok durulmaktadır (İmıl, 2020:69). Böylelikle ilk kısımda yer alan kutsal, aşkın, ilahi gibi kavramlar, ikinci kısmın tanımı yapılırken sadece atıfta bulunulan unsurlar olarak kalmaktadır.

İnsanlık var olduğundan beri toplumların ve beraberinde bireylerin yaşamlarını derinden etkileyen dinin, gelmiş geçmiş en güçlü sosyal fenomen olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü toplumların yaşamını sadece aşkınlık ya da ameli anlamda etkileyen bir güç olmamakla birlikte; sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. alanlarda varlığıyla birlikte gücünü de hissettiren önemli bir unsurdur. Kendine inananlara öyle bir değerler, normlar ve semboller sistemi sunmaktadır ki, kişinin hem bireysel hem de toplumsal yaşama dair bakış açısına farklı zihniyet dünyasından bakmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan sosyologların pek çoğu din fenomenini analiz ederken onun bu ayrıcalıklı konumuna ayrı bir özen göstermişlerdir. Ancak dinin tanımı yapılırken, onun mahiyeti üzerinde değil de toplum içerisindeki yeri ve diğer sosyal kurumlarla olan ilişkisi ele alınmaktadır (Taş, 2016: 37). Diğer bir ifade ile din toplumsal davranışlar ve toplumsal kurumlar üzerinde önemli derecede bir etkiye sahiptir.

Dinin sadece inanç bağlamında ele alınmayıp somut davranışlara dönüşerek bireyler ve toplumları nasıl etkilediğini gözlemleyebilmek için, onun birey ya da toplum üzerinde bir etki alanının olması gerekmektedir. Buna bağlı olarak da toplumsal kurumlar ve diğer toplumsal davranışlar din üzerinde belirli bir etki alanına sahiptir. Yani din ve toplum karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. Buna ilaveten bireylerde belirli bir zihniyet oluşturduğu için, bireyin gündelik yaşantısı içerisinde dinden arta kalan kısımlarında bile dinin etkili olduğu söylenebilir. Bu haliyle dinin bireysel olmasından ziyade toplumsal yönünün daha ön planda olduğu görülmektedir. Dinin bir toplum içerisinde hayatîyet bulması, genelde somut davranışlar şeklinde kendini göstermesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bireysel anlamda ise, “kutsalın tecrübesi”¹ nin yaşanması yani aşkın

¹ Din Sosyologları, din antropologları, dinler tarihçileri vs. tarafından yapılan din tanımlarının genelde bir tarafı eksik kalmaktadır” şeklindeki genel kanaate karşın; Rudolf Otto'nun yapmış olduğu “din kutsalın tecrübesidir” şeklindeki tanım daha çok kabul görmüş niteliktedir. R. Otto; dinin sübjektif özelliği üzerinde ısrar edenlere karşı bu şekilde bir tarif ile aslında dinin objektif niteliği ile cevap vermektedir (Wach, 1995: 37). Weber'in dinin tanımı ve mahiyeti üzerine herhangi bir açıklamada bulunmaması, dinin toplumsal görüngüde ele alınması gerektiğini düşüncesi, Otto'nun yapmış olduğu din tanımından daha farklı düşündüğünü göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joachim Wach, din Sosyolojisi, Çev.: Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995; Ünver Günay, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

olan ile belirli bir tecrübenin yaşanması şeklinde okunabilir. Bireysel gözlemlenmesinin oldukça zor olmasına karşın toplumsal olanın herkes tarafından gözlemlenebiliyor olması; dinin toplumsal yaşam içerisinde örgütlenmiş bir sistemin mihenk taşı olduğunu göstermektedir.

Modern dönem ile birlikte dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin azaldığı bilinmesine karşın, onun tamamen bireyin yaşantısından çıkması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Bu dönemde belki amel ve ritüel anlamda bir azalma durumu söz konusu olsa bile dini tecrübe boyutunun yani dini hissetme bakımından bir azalma yaşamaması tamamen pozitif bilim anlayışının ortaya çıkması ile doğru orantılıdır. Modernleşme ile birlikte daha doğru bir ifade ile orta çağın din ağırlıklı düşünsel karakterinin son bulmasıyla, insanlığın dini bilgiye değil de bilimsel bilgiye olan inancı artmıştır. Bu durum ise dini bilgi ile modern bilimsel bilginin çelişkili bulunmasına neden olmuştur. Aralarında uzlaşma bulunmaması ise bireylerin gerek sosyal yaşamlarında gerek de gündelik yaşantılarında dinin deyim yerindeyse kulak ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Modern dönem boyunca dinin toplumsal hayatta epifenomen görüntüsünde olmasının sonunu yine insanların kişisel dini duygularının eksik yanını görmeleleri hazırlamıştır. Postmodern dönem özellikle bilimsel bilginin toplumsal yaşam içerisinde pek çok alanı dolduramadığı için adeta bilimi suçlar hale gelmiştir. Kurumsal bakımdan farklı bir kaderi yaşayan din, kişisel dini duyguların harekete geçmesi ile yeniden canlanma eğilimi göstermiştir. Elbette bu durumda toplumsal yaşamın tüm alanlarına sirayet etmiş bulunan bilimsel bilginin sorgulanması etkili olmuştur. Zaman içerisinde dini bilginin bilimsel bilgi ile çelişme göstermesine karşın onun reddedilemeyeceği ya da geçersiz sayılamayacağı hâkim düşünce olmaya başlamıştır. Dolayısıyla dini duygunun ayrılmaz bir parçası olan dini tecrübenin en ayırt edici özelliği “mutlak bağlılık hissi” (Allport, 2004:23) yeni dönemde boy göstermiştir. Modern dönemde bireyin kutsal ile tecrübe yaşamalarının hem biçimsel anlamda hem de hissiyat anlamında rölantide seyretmesi, postmodern dönemde bilimin salt bilgi kaynağı olmadığına yaygın kanaat haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece bireylerin tüm sosyal yaşantısına anlam kazandırma çabaları postmodern dönemde yeniden dine dönüş hareketlerine canlılık getirmiştir. Manevi açıdan kendini anlamsız bir boşluk içerisinde bulan bireyin ritüel ve amel açısından da dini yaşantısını sorgulaması sonucuna postmodern dönem ve enformasyon döneminde de rastlanılmaktadır.

İnsanlık ile birlikte var olan din, bireylerde sadece inanç boyutuyla kendini göstermemiş, aynı zamanda da davranışsal olarak sosyal yaşantının bir parçasını oluşturmuştur. İnsan davranışlarının daha çok duygular toplamından ibaret olması, dini eylemlerin dini duygular neticesinde ortaya çıktığının bir göstergesidir (Yıldız, 2015: 17). Bazı dinlerde bulunan mitler, dini ayinler, tapınmalar vs. tabii olarak bağlı olunan dinin davranışsal formunun canlı tutulması ile alakalıdır. Birey tabii bir şekilde bağlı bulunduğu ya da mensubu olduğu dinde içten

gelen bir samimiyet duygusuyla kutsal olana inanmak ve inanç kalıplarını davranışa dönüştürmek suretiyle, bir iç huzura ermenin rahatlığını ve mutluluğunu yaşamaktadır. Böylelikle bireyin kutsal ile olan tecrübesinin edimsel hali dindarlığın ameli boyutunun da canlılığına korumasına yardımcı olmaktadır.

Dindarlık ile ilgili yapılan çalışmaların odak noktasını, dindarlık ifade şekillerinden daha ziyade dini duygular oluşturmuştur (Subaşı, 2004: 111). Modern dönem sosyal yaşantının görünür yüzünü değiştirmekle kalmamış, dindarlık anlayışını da sekülerleşme yönünde kökten değiştirmiştir. Daha açık bir ifade ile Tanrı anlayışı ve geleneksel dindarlık anlayışları çok derinden etkilenmiştir. Din ve dindarlık anlayışlarının yeni dönemde toplum tarafından farklı farklı anlaşılması ve ifade şekillerinin değişmesi; toplumsal değişimin dini ve dindarlık algılarını nasıl değiştirdiğinin bir göstergesidir. Pozitif bilimlerde meydana gelen gelişmelerin aksine dini yaşantının pratik boyunda meydana gelen gerileme, postmodern dönemde bilim ile dinin çatışması yerine uzlaşması gerektiği yönündeki algıların oluşması neticesinde yok olmaya başlamıştır. Böylelikle din, sosyal yaşantı içerisinde yeniden hayat bulmuştur.

Toplumsal yaşam ve buna bağlı olarak toplumsal kurumlar içinde varlığını her zaman gösteren din, bireylerin ferdi yaşamlarında da çok önemli bir yer edinmiş durumdadır. Bu açıdan dinin hem kendine ait kültür oluşturma hem de sosyal grup ve kurumlara sahip olma açısından toplumun ayrılmaz bir parçası olması gayet doğaldır (Arslantürk, 1998: 97). Toplumun dinden etkilenen yanının olması yanında o da toplumdaki etkilenmektedir. Diğer toplumsal kurumlar ile de aralarında çok farklı bir bağ bulunmaktadır. İnsanlık tarihinde bugüne kadar hak ya da batıl pek çok din varlık göstermiştir. Bu dinlere mensubiyet duygusu içerisinde bulunan insanlar da sosyal yaşamlarını mensubu oldukları din çerçevesinde düzenleme ihtiyacı hissetmişlerdir. İster Tanrı'sı olsun ya da olmasın, kutsal değerleri olsun ya da olmasın yahut inanmasa da herhangi bir inanç sistemini benimsemeyen hiçbir toplum var olmamıştır. Bu nedenle din olgusu, gerek insanların gerek de toplumların yaşamının vazgeçilmez bir kaynağı ve değer sistemini temsil etmektedir (Akgül, 2002: 25). Belirli bir nesneye, şeye, kutsala, sisteme inanma ya da bağlanma duygusu ile dünyaya gelen birey tarih boyunca dünyanın neresinde olursa olsun hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

İnsanların dini düşünceleri ve davranışları, inançları, ibadetleri ve ritüelleri bireysel bir karakter taşımanın ötesinde, toplumu ilgilendiren pek çok sosyal şartlardan ileri gelen birtakım etkileşimlerle karşı karşıya kalmakla beraber onların başka toplum olaylarına etkilerde bulunduğu görülmektedir (Günay, 1998,52). Dinin toplum üzerindeki çok boyutlu etkisinin yanı sıra toplumsal şartlar ve olayların dini olaylar üzerindeki karşılıklı etki ve tepkileri; dinin toplum hayatındaki önemine işaret etmektedir.

Dinin toplum üzerindeki etkilerine ilaveten, onun çok çeşitli toplumsal fonksiyonlarının olduğunu belirtmek gerekmektedir. Toplumsal olayları yine top-

lumsal olaylarla açıklama gayreti içinde olan Emile Durkheim, özellikle dinin toplumları birleştirici ve bütünleştirici özelliği üzerinde durmaktadır. Onun bu bakış açısı, dinin anomi ve kaos ortamı için adeta toplumsal düzeni sağlayıcı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Onun “kolektif şuur”u çerçevesinde değerlendirilen dinin bireyler için bir dünya kurma amacı taşıması ayrıca önemlidir.

M. Weber, direkt olarak bir din tanımı yapmamakta ancak dinin özü tariflerinin yerine bireylerin mensubu olduğu dinlere bağlı olarak ortaya çıkan dinsel davranışları analiz etmenin daha doğru olacağını düşünmektedir. Weber’in bu yaklaşımına göre, gerek Türkiye’de gerek dünyada dinin bireysel ve toplumsal yaşam içerisinde önemi ve rolünün gün geçtikçe arttığı yapılan çalışmalarla ortaya konulmaktadır (Karaşahin, 2007: V). Dinin sübjektif bir özelliğe sahip olması, Weber’in bireylerin dini kabul ve tasdik aşamasını geçmesinden sonra bireylerarası bir görünüme bürünmesi neticesinde daha anlaşılır bir hal almasının, onun tavır ve davranışlarda belirgin hale gelerek analizinin yapılmasının daha doğru olacağını düşünmesi anlamında önemlidir.

Auguste Comte’un “Pozitif Din” tanımı ise, dinin toplumsal yaşam içerisinde nasıl bir fonksiyon icra ettiğinin ötesinde dinin tarihsel süreç içerisinde dinin toplumsal değişime paralel olarak geçirdiği evreler ve din ve toplumsal yapının karşılıklı etkileşim sürecini gözler önüne sermekten ibarettir.

Karl Marx’ın dini, toplumsal yapı içerisinde “alt yapı” ve “üst yapı” şeklinde ekonomi ile karşılıklı etkileşim içerisinde izah etmesi, dinin tek bir zemin üzerinden değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Onun dinin toplumsal fonksiyonunu açıklama konusundaki düşünceleri oldukça yetersiz kalmıştır. “Din halkın afyonudur” ifadesi ile Marx; halkın kendi üzerindeki yanılsamalarında vaz geçmesi ya da yanılsamalara gerek duyan bir durumdan vaz geçmesini sağlamaktır. Bu durum ise, dine karşı bir savaş vermektir ki, dinin dünya ile olan ahenginin bozulması anlamında, dünyaya karşı bir savaş vermektir (Marx,&Engels, 2018: 14)

Klasik dönem sosyologların aksine modern dönemdeki sekularizasyon tartışmaları, yani dinin işlevselliği ve kapsayıcılığı tartışmaları farklı bir boyut kazanmıştır. Modernizm ile birlikte din kamusal alandan bireyin ve çekirdek ailenin “tercih” ve “seçenekleri” arasına dahil olmuştur. Bununla birlikte dindarlık da, bireyselleşmenin daha yoğun bir şekilde yaşandığı modern yaşam içerisinde kamusal alandan özel alanlara doğru çekilme niteliği göstermiştir (Berger, 2005: 203). Dinin modern toplumlarda önemini yitireceği savı çok yaygın bir şekilde kabul edilir hale gelmiştir (Wuthnow, 2009: 63). Hatta din ile modernizm arasında şiddetli bir çatışmanın olduğu görüşü de mevcut durumu pekiştirmiştir. Fakat tüm bu düşüncelerin aksine din esnek bir karaktere sahip olması hasebiyle, inişe geçmek yerine kendini yeni döneme adapte ederek toplumsal yaşam içerisindeki varlığını karmaşık bir şekilde sürmeye devam etmiştir.

Dinin toplumsal yaşam içerisinde çok çeşitli farklı fonksiyonlar icra etmesi sadece sosyologlar tarafından değil, din antropologları, din fenomenologları, dinler tarihçileri vb. düşün insanları tarafından farklı bakış açıları ile ele alınmıştır. bu bağlamda sosyolog dini incelerken onu toplumsal bir fenomen olarak inceleyecektir fakat dinin aşkın bir tabiatının olması onun daha toplumsallaşmadan kendini izah etmesi, onun tüm toplumsal kurumlar içerisinde farklı ve özel bir konuma sahip olmasına neden olmuştur (Arslan, 2004: 165). Din gibi bir sosyal bir olgunun çok derin ve müthiş emelleri bünyesinde barındırması, diğer disiplinlerle işbirliği içerisinde incelenmesi zaruretini doğurmuştur. Ancak icra ettiği fonksiyonlar itibariyle sosyologların diğer disiplinlerden faydalanması da icap etmektedir. Netice olarak dinin insan yaşamında diğer toplumsal kurumlardan daha farklı bir yerinin olduğu muhakkak bir gerçektir. Asıl üzerinde uzlaşılan nokta ise bugüne kadar hiçbir dinsiz topluma rastlanılmamış olmasıdır.

4. Pandemi Döneminin Zorlukları ve Din

Küresel bir boyut kazanan koronavirüs salgını, tüm dünyada insanların sosyal yaşamlarını etkilediği gibi dini yaşamlarını da etkilemiştir. Birçok din, dini ameller ve ritüellerinin yanı sıra dini bayramlarını ve dini organizasyonlarını ya iptal etmiş ya da ileriye dönük erteleme kararı almışlardır. Hıristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet, Hinduizm ve diğer dünya dinleri pek çok dini uygulamalarda kısıtlamalara gitmiştir. Hıristiyanların toplu bir şekilde kiliselerde ayin yapmaları, dini günlerin ve kutsal bayramların yoğun kalabalıklara sebebiyet verilmesi açısından birlikte kutlanılamaması, pandemi döneminin özellikle dindar kesimi üzen kısıtlamalarından sadece bir kaçını oluşturmaktadır. İsrail'e girişlerin yasaklanması sebebiyle dünyanın farklı yerlerinden kutsal bayramlar için Kudüs'ü ziyaret eden Yahudiler ve Hıristiyanlar bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Modern çağın gereklerinden biri olan internet kullanımı; kilise ve sinagoglarda yapılamayan ayinler ve dini törenler için yaygın hale gelmiştir. Online yapılan tören ve ayinlerin yanı sıra canlı yayınlarla da topluma faydalı olunmaya çalışılmıştır. Camilerde de cemaatle namaz kılınmasına önceleri ara verilmiş daha sonra bazı kısıtlamalarla devam etmiştir. Ramazan ve kurban bayramları yarı kapanma ve tam kapanmalar gölgesinde ifa edilmiştir. Özellikle camilerde beş vakit namazını kılan yaşlı olarak nitelendirilen kesim için bu durum çok zor bir hal almıştır. Çünkü yaşlı insanlar camiye ibadet etmek için gitmenin yanı sıra akranları ile hasbihal etmekte, bu durum ise yaşlılıkta sosyalleşmenin ve dayanışmanın farklı boyutunu gözler önüne sermektedir.

İlk başladığı dönemlerde ne kadar süreceği öngörülemeyen koronavirüs salgını, hem toplumsal açıdan hem dini açıdan hem de psikolojik açıdan insanları oldukça etkilemiştir. Salgının yayılmasına karşı tüm dünyada alınan kısıtlama tedbirleri kapsamında, toplu bir şekilde ibadet ve ritüellerin yerine getirilememesi bireylerin psiko-sosyal ve dini açıdan derinden etkilenmesine sebep ol-

muştur. İnsanların hem dini ibadetlerini icra ettikleri aynı zamanda da sosyalleştikleri birer mekanlar olarak kiliseler, camiler, sinagoglar vs. gündelik hayatın rutinliğinden, bedenlerin ve ruhların uzaklaşması anlamında bireylerin hayatlarının kesiştiği ortak kutsal mekanlardır. İnsanların inançlarının bir gereği olarak ibadetlerinin engellenmeden yerine getirmesi onlara mutluluk ve huzur vermesinin yanı sıra, herhangi bir sebeple ibadet hayatının kısıtlanmaya maruz kalması da onlara huzursuzluk vermekle kalmaz üzüntü sebebi olur (Gültekin, 2020: 133). İnsanın kendi iradesi dışında gerçekleşen böyle bir durum karşısında gayet makul bir çerçevede düşünüp o şekilde hareket etmesi de ayrıca önemlidir.

Bilim ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda hızlı bir değişme ve dönüşmeye sahne olan çağımızda, toplumların karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri de geleneksel toplumların yaşamında ve toplumsal yapılarında meydana gelen büyük çaplı değişiklikler ve bunun neticesinde ortaya çıkan toplumsal çözümler, istikrarsızlıklar ve çalkantılar olmuştur (Günay, 2016: 409). Tüm yaşananların toplum bilimsel bir bakış açısıyla incelenmesi, sosyologları toplumsal bütünleşmeye götürmüştür. Bu konunun öncüsü olan Emile Durkheim, toplumsal bütünleşmenin her toplum için bir sorun teşkil ettiğini, bu sebeple toplumsal bütünleşmenin dinden bağımsız bir biçimde düşünülemeyeceğine işaret etmiştir. Durkheim toplumsal bütünleşme konusunu bir adım ileri götürerek, dinin toplumsal fonksiyonlarını da ele almak suretiyle toplumsal bütünleşme konusuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Çok çeşitli şekillerde ele alınmakla birlikte, bir toplumu meydana getiren fertlerin, teşkilatların ve faaliyetlerin birbirleriyle olan uyumu ve ahengini ifade etmek için kullanılmaktadır. Birbirinden oldukça farklı yapı ve karaktere sahip olan unsurların bütünleşmiş bir vaziyette varlıklarını sürdürebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Sosyal grubu ve sosyal sistemi, toplumdaki düzeni ve istikrarı sağlama açısından birbirleriyle bütünleşmesine en büyük katkıyı sağlayan din, en önemli toplumsal bütünleşme unsurudur. Bu haliyle bakıldığı zaman dinin, bazı durumlarda toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir fonksiyonunun olması yanında bazen de toplum içerisinde ihtilafa neden olan bir fonksiyonunun olduğu bilinmektedir (Günay, 2016: 414). Ancak temelde toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı bir rol üstlenmesi de dinin kuvvetli bir yapıya sahip olmasındandır.

Durkheim'in işaret ettiği gibi dinin bir kolektivite unsuru olması, özellikle insanların zor zamanlarda, zor şartlarda, kaos ve karmaşa durumlarda sığınacak bir liman olarak görmelerine neden olmaktadır. Hem toplumsal anlamda hem de bireysel anlamda dinin kuşatıcı ve kucaklayıcı niteliğinin olması, tarihin her döneminde dini çok önemli bir toplumsal fenomene dönüştürmüştür. Tarihte bazı salgın hastalıkların dualar, din adamlarının içirdiği kutsal sular ya da kiliselerde yapılan toplu ayinlerle ilahi merhametin elde edilmesi vasıtasıyla yok olacağını düşünülmesi, dinin hem birey açısından hem de toplumsal açıdan çok farklı bir güce sahip olduğunun göstergesidir. Bu durum ise kutsal olana

inanma ve kutsal olanla irtibata geçme insanın fitratının bir gereği olarak görülmektedir.

Halen yaşanmakta olan Covid-19 Pandemisinin toplumsal ve bireysel anlamda farklı bir psikolojik süreç inşa etmiş olması, dinin farklı bir düzlemde irdelenmesi gereğini gündeme getirmiştir. İnsan yaşamında tıbbi müdahalelerin aciz kaldığı bir noktada din nasıl bir görev ve sorumluluk üstlenmiştir? Toplumun sosyal ve psikolojik varlığı ile kaynaşmak suretiyle pandeminin getirmiş olduğu zorlukları yenmenin en huzurlu, en rahatlatıcı ve en mutlu yöntemi halini almıştır din. Bu dönemde genel olarak dindar olsun ya da olmasın insanların hep bir umudunun olduğu muhakkaktır. İnsanların genel olarak zor zamanlarında baş vurduğu en önemli ritüel duadır. Çünkü dini pratikler arasında ifa edilmesi en kolay aynı zamanda da insanı en rahatlatıcı bir ibadet olarak görülmektedir. Çünkü dua, Allah ile insan arasında bir iletişim şekli olarak tanımlanmaktadır (Hökelekli, 1993: 212). Dolayısıyla insanın kendini muhtaç hissettiği ve bir şeyleri arzuladığı anlarda ortaya çıkan bir iletişimdir. Pandemi döneminde de hastalığa yakalananlar yahut hasta yakınları bir ümit ve güven duygusuyla dua ederek aslında Allah'a yönelirler.

Bu dönem, farklı boyutlarda kendini gösterse bile dine yönelmelerin yoğunlaştığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların toplumsal yaşamda meydan gelen kaos, kargaşa ve istikrarsızlık dönemlerinde bu tarz durumlardan kurtulmak adına toplumsal bütünleştirici unsuru olan dine sarılmaları tarih sahanelerinde genelde karşılaşılan bir durumdur. Dinlerin özellikle de İslam dininin inananlarını birlik ve beraberlik içerisinde kucaklaması bütünleşmenin en önemli unsurudur. Dolayısıyla İslamiyetin toplumumuzdaki birleştirici ve bütünleştirici bir dinamiğinin olması, onun pandemi döneminde halkımızın birbirine daha iyi kenetlenmesine ve Covid-19 pandemi sürecinin hep birlikte atlatılmasına yardımcı olan bir unsur olmasına yol açmıştır. Sosyal medyalar vasıtasıyla dua etmeye davet edilenler, haftada bir kez bile olsa Cuma namazında buluşmak isteyenler, hastalığın pençesinden kurtulmak için adaklar adayanlar, dünyanın sonunun geldiğini düşünerek namaz kılmaya başlayanlar, bu durumun Allah'ın bir uyarısı olduğunu düşünenler ve belki de en trajik olan sürekli ölüm korkusuyla yaşamaya başlayanlar; işte tüm bu yaşananlar ve belirli bir süre daha yaşanacak olanlar, toplumun ve bireyin dine bakış açısındaki değişmelerin birer sonucu niteliğindedir.

İnsanlar hangi dine ya da hangi inanç sistemine mensup olurlarsa olsunlar, ölümü ve ölümden sonraki halleri merak etmişler ve ölüm karşısındaki hayret verici meraklarını gizleyememişlerdir (Yıldız, 2006: 6). Bu nedenle ölüm bazı kimseler için bir son bir yok oluş, bazı kimseler için ise ölüm, huzur ve mutluluğa ermenin, yeni ve daha güzel bir yaşamın başlangıcıdır. İman esaslarından biri olan “ahirete iman”, aslında inanan insanların hayatlarını şekillendirmelerinde önemli bir bakış açısı sağlayan bir unsurdur. Bireylerin bu dünyanın me-

şakkatleri karşısında aldığı dini duruşun da bir ölçütüdür. Pandemi döneminin getirdiği zorluklar özellikle de ölüm korkusuyla baş edebilmenin en güzel yollarından biri olan dini ibadetlere ve dua etmeye yönelmelerdeki artış ya da dindarlıktaki artış, insanların bireysel anlamda dini gerçek bir kurtuluş yolu, sığınma olgusu olarak görmelerindedir. Bireylerde rahatlama, huzur, mutluluk ve içtenlik gibi bir takım hissiyatlar uyandıran dua, pandemi döneminin en çok tercih edilen dini tecrübesidir. Buna ilaveten pandemi sürecinde evlerde ibadet edilmeye başlanması, evde ailelerin cemaatle namaz kılmaları, genelde evde bulunduğu için ramazan orucunun tutulmasında az da olsa bir artışın olması, bunun yanı sıra hac ibadetinin de koronavirüs salgını nedeniyle sekteye uğraması; pandemi süreci ile bireyin yaşadığı dünyaya anlam kazandırma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla bağlantılı olarak bireysel dindarlık algılarında da bir takım değişmelerin olması, pandemi sürecinin dini boyutunu gözler önüne sermektedir.

Dinin toplumsal bir takım olay ve olgularda özellikle çıkar grupları tarafından kullanılmasına tarih hiçte yabancı değildir. Masumane duygularla herhangi bir dine mensup kimselerin salt ekonomik çıkarlar nedeniyle kandırılmaları, dinin toplumsal yaşam içerisinde kötüye kullanılmasına neden olmaktadır. Yaşadığımız bu pandemi döneminde okunmuş maske satışları, Kur'an'dan belirli surelerin belirli bir ücret mukabilinde okunması neticesinde koronavirüsün bulaşmayacağını söyleyenler, hastalığın bulaşmasına karşı içinde belirli duaların olduğu kolyeleri satanlar vb. şekillerde dinin kötü emellere alet edilerek insanların dini duygularının sömürülmesi ise Covid-19 Pandemisi sürecinin acı ama gerçek görüntüsünü ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

İnsanlık tarihte çok çeşitli salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Ancak bazı salgın hastalıklar ve pandemiler çok ölümlü olmalarıyla tarihe geçmiştir. 2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayıp oradan hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılan Covid-19 virüsünün pek çok can kaybına neden olması, Dünya Sağlık Örgütü'nün harekete geçerek tüm dünyada "Pandemi" ilan etmesine neden olmuştur. Tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını, insanlığı maddi ve manevi anlamda tehdit eder konuma gelmiştir. Pandemi nedeni ile küresel anlamda kısıtlamaların uygulanmaya başlaması toplumsal, ekonomik ve psikolojik alanlarda insanların bir takım zorluklarla mücadele etmesi gereğini doğurmuştur.

Pandemi sürecinin özellikle psiko-sosyal zorlukları ile mücadele etmede dinin üstlenmiş olduğu görev oldukça farklı şekil arz etmektedir. Çünkü insanların ne ile karşı karşıya olduklarını bilmemeleri, aniden daha önce hiç karşılaşmadıkları bir durumun içerisinde kendilerini bulmaları; hem toplumsal hem de psikolojik açıdan pek çok zorluğu da beraberinde getirmiştir. İlk olarak sosyal bir varlık olan insanın adeta toplumdan tecrit edilerek sosyalleşmesinin önüne

geçilmesi, ikinci önemli nokta da toplumla bütünleşemeyen insanın psikolojik olarak rahatlayamaması, mutlu olamaması gibi bir takım durumlar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan pek çok zorluk (ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel vb.) insanları bu dünyada yeni bir anlam arayışına sürüklemiştir. Pandemi gölgesindeki yeni dünyaya adaptasyon sürecinin en önemli unsuru olarak din ilk saflarda yerini almıştır.

Dinin bir takım sosyal fonksiyonlarının bulunması ve özellikle toplumsal bütünleşmeyi sağlamadaki rolü, pandemi döneminin toplumsal açıdan verdiği zararların giderilmesine oldukça büyük katkılar sağlamaktadır. Buna ilaveten bireylerin bu dünyaya anlam kazandırmalarında ve diğer dünyaya daha farklı bir bakış açısıyla bakmalarına yardımcı olması bakımından dinin önemi yadsınmaz. Bazı bireylerin ölüm korkusuyla mücadele etmesinde dinin bireyleri teskin edici bir fonksiyona sahip olması önemli görünmektedir. Cemaat halinde yerine getirilen ibadetler, ritüeller ve bazı dini etkinlikler bu dönemde ertelenmiş ya da iptal edilmiştir. Bu durum ise müntesiplerinin hem sosyal açıdan hem de manevi açıdan evlerinden çıkamayan geniş kitleler için bir travma halini almıştır. Ancak ilerlemiş teknoloji sayesinde inananlarına dini hizmet verilmeye başlanması, bireylerdeki bu boşluğu kısmen de olsa doldurmuştur. Evlerinden dışarı çıkamayan insanların birlikte namaz kılmaları, birlikte dua etmeleri, birlikte Kur'an okumaları gibi ibadetler, pandemi döneminin zorluklarına aile olarak göğüs gerilmesinde oldukça işe yaramıştır. Bununla birlikte bireysel dindarlığın boyutunun değişmesi ve bu doğrultuda bireysel dindarlıktaki artış durumu da pandemi döneminin zor günlerinin bireysel açıdan atlatılmasına katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akgül, M. (2002). *Türkiye'de Din ve Değişim*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Allport, G. (2004). *Birey ve Dini*, Çev.: Bilal Sambur, Elis Yayınları, Ankara.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. Dem Yayınları, İstanbul.
- Arslantürk, Z. (1998). *Kutsalın Dönüşü*. Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye*, Çev.: Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Budak, F. &Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi (SAYOD)*, Yıl: 2020, Sayı: 1, 62-69.
- Gültekin, M. B. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/ Yenimahalle), *Kocaeli İlahiyat Dergisi (Aralık-December 2020)*, 131-164.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Günay, Ü. (2016). “Toplumsal Bütünleşme ve Din”, *Din Sosyolojisi*. Ed.: Niyazi Akyüz, İ. Ç., Grafiker Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Hökelekli, H. (1993). *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- İmıl, M. (2020). Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihanı: Post-Pandemik Dönem ve Din. *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Haziran 2020, Cilt: 23, Sayı: 57, 65-94.
- Karaşahin, H. (2007). *Bir Batı Anadolu Kasabasında Dini Hayat “Gördes Örneği”*. Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Marx, K.&Engels. F.(2018). Alman İdeolojisi, Çev.: Olcay Geridönmez, Tonguç OK, Kor Kitap, İstanbul.
- Karaşahin, H. (2007). *Bir Batı Anadolu Kasabasında Dini Hayat “Gördes Örneği”*. Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Taş, K. (2016). “Sosyolojik Din Tanımları”, *Din Sosyolojisi*. Ed.: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Yıldız, C. (2015). *Din Sosyolojisi Okumaları*, Çıra Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Çev.: Ünver Günay, İstanbul.
- Wuthnow, R. (2009). *Din ve Modernlik*, Der. ve Çev.: Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- www.saglik.gov.tr

RESMİ TELGRAFLAR DOĞRULTUSUNDA 1939 ERZİNCAN DEPREMİ'NDE KURTARMA, İLK YARDIM VE İSKÂN FAALİYETLERİ

*First Aid, Rescue and Settlement Activities in the 1939 Erzincan
Earthquake in Line with Official Telegrams*

Yusuf Ziya KESKİN*
Meryem İnan ÖNAL**

Makale Geliş Tarihi: 19.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Türkiye'nin birinci derece deprem kuşağı olan Kuzey Anadolu Fay hattında yer alan Erzincan, tarih boyunca yıkıcı depremlere sahne olmuştur. Bunlardan biri de 27 Aralık 1939 tarihinde yaşanan büyük Erzincan depremidir. Etki alanı ve şiddeti çok büyük olan deprem Erzincan ile birlikte birçok şehirde de yıkıcı etki yaratmıştır. Buna rağmen Erzincan Depremi olarak bilinmesinin sebebi deprem merkezinin Erzincan olması ve en fazla hasarın ve can kaybının bu şehirde yaşanmasıdır. Erzincan'ın jeolojik yapısı ve ağır kış şartları can kayıplarının artmasına ve Erzincan' a gelecek yardımların gecikmesine sebep olmuştur. Bu çalışmada 1939 Erzincan Depremi sonrasında yapılan çalışmalar ve yardımlar resmi telgraflar doğrultusunda incelenmiştir. Depremden sonra çekilen telgraflar devletin Erzincan'da yaşananlardan bilgi sahibi olmasına ve yardımların Erzincan'a ulaştırılmasında belirleyici rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler: Erzincan, Erzincan Depremi, Telgraf, İletişim.

First Aid, Rescue and Settlement Activities in the 1939 Erzincan Earthquake in Line with Official Telegrams

Abstract: Located on the North Anatolian Fault line, which is Turkey's first degree earthquake belt, Erzincan has witnessed devastating earthquakes throughout history. One of them is the great Erzincan earthquake on 27 December 1939. The earthquake, which had a very large impact area and intensity, had a devastating effect in many cities along with Erzincan. Despite this, the reason why it is known as the Erzincan Earthquake is that the earthquake center is Erzincan and the most damage and loss of life is experienced in this city. The geological structure of Erzincan and the harsh winter conditions caused the loss of life to increase and the aid to Erzincan to be delayed. In this study, the works and aids made after the 1939 Erzincan Earthquake were examined in line with the official telegrams. Telegrams taken after the earthquake played a decisive role in informing the state of what happened in Erzincan and in delivering aid to Erzincan.

Keywords: Erzincan, Erzincan Earthquake, Telegram, Communication.

* Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yzkeski@gmail.com

** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, monal@erzincan.edu.tr

I. Giriş

Afet, insanlar ve insan yerleşmeleri üzerinde fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel kayıplara neden olan, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumları etkileyen doğal, teknolojik ve insan kökenli olaylardır.¹ Türkiye’de, jeolojik, jeomorfolojik yapısı ve sahip olduğu iklimsel özellikleri nedeni ile büyük can ve mal kaybına yol açan doğal afetlerle sık sık karşılaşmaktadır.² Yaşanan bu afetlerin başında, bir anda büyük ölçüde can ve mal kayıplarına neden olabilen deprem gelmektedir. Deprem, esnek yapılı yer kabuğu tabakasının kırılması ya da dengesinin bozulmasıyla oluşan şok sonucunda açığa çıkan enerjinin sarsıntılar biçiminde yeryüzüne yayılması olayıdır.³

Türkiye, dünyanın üç önemli deprem kuşağından biri olan Alp-Himalaya (Akdeniz) Deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle, çok sayıda kırıklarla parçalanmış olan Anadolu, geçmişte çok şiddetli ve yıkıcı depremler yaşamış, bugünde yaşamaktadır.⁴ Türkiye’nin birinci deprem kuşağı olan Kuzey Anadolu Fay Kuşağında yer alan Erzincan, tarih boyunca yıkıcı depremlere sahne olmuştur.⁵ Yapılan araştırmalara göre Erzincan’da meydana gelen depremler aynı deprem kuşağında bulunan diğer yerlere kıyasla daha şiddetli meydana gelmektedir. Bunun sebebi Erzincan Ovasında gerçekleşen tektonik hareketlerin genç ve geniş ölçülü hareketler olmasıdır.⁶

Coğrafi taksimatta Erzincan İli kuzeyden Giresun, Gümüşhane, Bayburt; doğudan Erzurum, güneyden Bingöl, Tunceli; güneybatıdan Elazığ ve Malatya; batıdan Sivas illeri ile sınırlandırılan, Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin birbirine yaklaştığı bir konumda yer alır.⁷ 1935 yılı itibarıyla Erzincan ilinde Merkez kaza, Kuruçay, Kemah, Kiğı, Pülümür ve Refahiye olmak üzere toplamda altı kaza ve bu kazalarda 26 adet de nahiye bulunmaktadır. 1935 yılı nüfus verilerine göre Erzincan vilâyetinin toplam nüfusu 77.275’i erkek ve 80.609’u kadın olmak üzere 157.344 kişidir.⁸

27 Aralık 1939 tarihinde 7,9 şiddetinde ölçülen Erzincan Depremi, 19. yüzyıldan günümüze kadar Anadolu’ da meydana gelen en büyük deprem olarak

¹ Oktay Ergünay, “Türkiye’ nin Afet Profili” TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-7 Aralık 2007, İMO Kongre ve Kültür Merkezi, Ankara, s.1.

² O. Gökçe, Ş. Özden, A. Demir, s.5.

³ F. M. Kızıloğlu, M. Okuroğlu, İ. Özüng, “Kırsal Yerleşimler ve Doğal Afetler” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2006, C.23, S.2, s.53.

⁴ Şahin, Sipahioğlu, s.42-43.

⁵ Fadik Tosik Dinç, “Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi” *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2016, S.13, s.1.

⁶ Erdoğan Akkan, “Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Aralık 1961, S.21, s.133-134.

⁷ A.Gül, A. Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Erzincan Kazası*, Birinci Basım, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2011, S.7.

⁸ B. Tunç, Ö. Demir, “1935 Nüfus Sayımında Erzincan Nüfusunun Potansiyeli”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5*, 26-28 Eylül 2019, Erzincan, s.469.

kabul edilir.⁹ Erzincan merkezli gerçekleşen deprem Sivas, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Samsun, Gümüşhane, Yozgat, Malatya ve Tunceli gibi geniş bir alanda etkili olmuştur.¹⁰ Bu deprem, Erzincan'dan başlayıp Amasya'nın Ezinepazar mevkiine kadar yaklaşık 360 kilometrelik bir hat boyunca yüzey kırığı meydana getirmiştir.¹¹ 1939 yılında yaşanan deprem birçok ilde ağır hasarlara sebep olmasına rağmen Erzincan Depremi olarak bilinmesinin sebebi, depremin Erzincan merkezli olması ve en çok hasarın ve can kayıplarının Erzincan'da yaşanmasıdır.¹²

II. Depremın Duyurulması İle İlgili Telgraflar

Depremde Erzincan postanesi yıkılmış, nöbetçi telgrafçılar hayatlarını kaybetmişlerdir. Erzincan İstasyonunda haberleşme hatlarının hasar görmesi nedeniyle şehir dışı ile bağlantı kurulması mümkün olmamıştır. Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli ve Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı General Muharrem Mazlum İsoğara, kentten yaklaşık 14 km uzaklıkta bulunan Dumanlı İstasyonu'na gelerek Erzincan depremi hakkında ilk açıklayıcı telgrafi çekmiştir. Kemah Dumanlı İstasyonundan gönderdikleri ilk telgrafta, gece saat iki civarlarında Erzincan'da büyük bir deprem olduğu, devlet binaları dahil bütün evlerin yıkıldığı, çok sayıda insanın öldüğü ve enkaz altında kaldığı, yer yer yangınların çıktığı, sağ kurtulan askerlerin enkaz kaldırmaya ve yaralı kurtarmaya yardım ettikleri ayrıca depremden sadece şehir merkezi değil köylerinde çok etkilendiği ve depremde halk için gereken acil ihtiyaçlar bildirilmiştir. Bu telgraf Başvekâletle birlikte Milli Müdafaa, Dâhiliye, Sıhhiye Vekâletlerine, Genelkurmay Başkanlığına, Elazığ'da III. Ordu Müfettişi Kazım Orbay'a, IV. Umumi Müfettişliğine ve Kızılay Genel Merkezi'ne de gönderilmiştir.¹³

Sağlık Bakanı adına Dr. Osman İsmet Temizer tarafından 28 Aralık günü gelen telgrafların özeti olarak gönderilen telgrafta,

1-Refahiye hükümet doktoru tarafından gönderilen telgrafta, Refahiye merkezde ve köylerinde yaralı ve ölülerin bulunduğunu sayı belirtmeden bildirdiği ve kendisinin sağlık memuruyla birlikte yaralılara yardım için köylere gittiği,

2-Ordu Valisi tarafından gönderilen telgrafta, dört defa deprem olduğu fakat hasarlı bina ve yeralının olmadığı,

⁹ İlhan Haçin, "1939 Erzincan Büyük Depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.30, S.88, Ocak 2014, s.40.

¹⁰ Resul Köse, "1939 Büyük Anadolu Depremi ve Uluslararası İnsani Yardım Seferberliği", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5*, 26-28 Eylül 2019, Erzincan, s.510.

¹¹ Abdülhamit Dündar, "1939 Erzincan Depremi ve "Destan-ı Zelzele", *Bilecik Şeyh Edebadi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.2, Aralık 2019, s.760. 759-778.

¹² Erdem Yavuz, *1939 Erzincan Depremi: Erzincan ve Bölgeye Etkisi*, Birinci Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, s.13.

¹³ BCA, 030 10 119.843.4

3-Sivas Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Sivas'tan bir otomobil ve on kamyon, Divriği'den beş kamyon, sıhhi malzemeler, 200 kilo ekme ve 280 işçinin Erzincan'a gönderildiği,

4-Dördüncü Umumi Müfettişliği tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan İstasyonu ve ek binasında hasar olmadığı, telefon tellerinde ve bazı makinelerde bozulma olduğu ve bunlar için gereken malzemenin istendiği, Erzurum'dan beklenen trenin gelmediği, Elazığ'dan 200 ekme, bir kamyon, bir hasta nakil aracı, bir doktor ve yeteri kadar ilacın trenle Erzincan'a gönderildiği,

5-Erzincan Valisi tarafından gönderilen telgrafta, sarsıntuların devam ettiği, şehirde yıkılmayan binanın kalmadığı, ölü sayısının çok olduğu, nüfusun yaklaşık yüzde ellisinin öldüğü, yüzde yirmisinin yaralandığı, askerlerin yardımıyla enkaz kaldırma çalışmalarının yapıldığı, Erzincan'a henüz hiçbir yerden yardım gelmediği için yiyecek ve içeceğin olmadığı, Kemah Erzincan arasındaki tren yolunun tamir edilmeye çalışıldığı, Erzincan ile Tercan arasındaki köprüde hasar olduğu ve yapılacak yardımların en kısa zamanda yapılmasının gerekliliği,

6-Erzurum Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Sıhhiye Müdürü başkanlığında üç doktor, üç sağlık memuru, iki hasta bakıcı ve üç kâtipten oluşan iki ekibin trenle Erzincan'a gönderildiği, çadır, battaniye, sedye gibi gerekli malzemelerle birlikte erzakta gönderildiği ayrıca dokuzuncu kol ordudan temin edilen elli dört çadır, erzak, iki doktor ve hastabakıcının Erzincan'a gönderildiği,

7-Ordu Valisi tarafından gönderilen telgrafta, depremden Ordu ve ilçelerin de etkilendiği, Ordu'da on ölü yirmi dört yaralı, Mesudiye'de yetmiş beş ölü, Fatsa'da dokuz ölü yirmi yaralı, Gölköy Kazasına bağlı Yurt Köyü'nde bir ölü bir yaralı olduğu ve acil yardım olarak iki bin çadır istedikleri,

8-Erzurum Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan'a yardım götürmek için yola çıkan trenin gece Erbaş İstasyonunda kaldığı daha sonra trenin Tunceli İstasyonuna çekildiği, istasyonla Erzincan arasındaki tren yolunda sorun olduğu için trendeki malzemelerin ve yardım ekibinin Erzurum'dan gönderilen on beş kamyonla Erzincan'a gönderileceği bildirilmiştir.¹⁴

Sağlık Bakanı adına 29 Aralık günü Dr. Osman İsmet Temizer'e gelen telgraflarda:

1-Sivas'tan alınan telgrafta Sivas merkezindeki okulların hasarlarının tespit edilmesi için bir gün tatil edildiği ve Zara'daki Cumhuriyet Okulu öğrencilerinin başka okullara dağıtıldığı,

2-Erzincan Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Kemah merkezinde ölenin olmadığı, köylerde otuz beş kişinin öldüğü ve sekiz kişinin de yaralandığı,

¹⁴ BCA, 030 01 77.482.5.5

3-Hatay Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan'a yardım için bir komite oluşturulduğu,

4-Tokat Vilayetinden alınan telgrafta, Tokat'ta bulunan doktor ve sağlık memurlarından acil sağlık ekibi kurularak otomobil ve hayvanlarla gerekli köylere yardım gönderildiği, ağır yaralıların Tokat'taki hastaneye götürüldüğü, hastanelerin yeterli gelmediği durumlarda otellerin ve uygun binaların hastane olarak kullanılacağı ayrıca iki tane askeri hava çadırının kurulduğu ve Samsun'dan gelen yardım ekibinin, Reşadiye, Niksar ve Erbaa'ya gönderildiği ve bu kazalarda enkaz kaldırma çalışmalarının halen devam ettiği,

5- Aşı, serum, çeşitli ilaçlar, seyyar ve donanımlı laboratuvar ile Dâhiliye doktoru, Hariciye asistanı, hastabakıcı, laborant ve hademedden oluşturulan iki ekibin görev için hazır bir şekilde gelecek emirleri beklemekte olduğu,

6- Erzurum ve Sivas hastanelerine cerrahi malzeme gönderilmesinin İstanbul'a yazıldığı bildirilmiştir.¹⁵

29 Aralık günü saat 17.00'dan 30 Aralık saat 10.00'a kadar Sağlık Bakanı adına Dr. Osman İsmet Temizer'e gelen telgraflarda;

1- Amasya'dan alınan telgrafta, Amasya'da sarsıntuların devam ettiği, yedi yüz on dokuz kişinin öldüğü, yetmiş dört kişinin yaralandığı, Kızılay'dan gelecek yardım malzemelerinin henüz gelmediği, öncelikli olarak çadıra ihtiyaç duyulduğundan sekiz yüz çadırın gelmesinin beklendiği, Kayseri'den yardım ekibinin geldiği fakat daha fazla doktora ve ilaca ihtiyaç duyulduğu,

2-Malatya Valiliği'nden alınan telgrafta, Erzincan'a para, erzak ve tıbbi malzeme yardımının devam ettiği,

3-Tokat Valiliği'nden alınan telgrafta, Turhal'da yüz ölü olduğu, Niksar'ın köylerinde iki yüz ölü, üç yüz yaralı olduğu, Reşadiye ile henüz iletişim kurulmadığı, Reşadiye yollarının kapalı olduğu iki jandarmanın bildirmesiyle Reşadiye Merkezde iki yüz ölü, kırk sekiz yaralı bulunduğu, kasabada yangın çıktığı ve yardım gönderildiği,

4-Erzurum Valiliği'nden alınan telgrafta, Tunceli İstasyonunda kalan trendeki yardım ekibi ve yardım malzemelerini Erzincan'a götüren on sekiz kamyonun Aşkale'de kar nedeniyle yolda kaldığı fakat yolun açılarak akşama Erzincan'a ulaşacağını ayrıca Erzincan'a trenle ekmek ve erzak gönderildiği, Erzincan'da enkaz altında Tercan un fabrikasına ait bin çuval un bulunduğu ve bu unlardan faydalanılması için Erzincan'a bilgi verildiği,

6-Sivas Valiliği'nden alınan telgrafta, Koyulhisar Kaymakamlığı ile iletişime geçildiği, Suşehri'nde dört bin otuz üç ölü olduğu, Koyulhisar ve Suşehri ile ulaşım sağlanmaya çalışıldığı, Zara ve Hafik'e erzak ve malzeme gönderilmesi ne devam edildiği,

¹⁵ BCA, 030 01 77.482.5.3

7-İstanbul'dan beş yüz kiloluk pamuğun Sivas Numune Hastanesine sevk edildiği bildirilmiştir.¹⁶

III. Depremın Duyulmasından Sonra İlk Tepki ve Yapılan Yardımlar İle İlgili Telgraflar

Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı tarafından 28.12.1939 tarihinde gönderilen telgrafta, depremden zarar gören halka yardım edilebilmesi için iki bin liranın Ordu Kızılay Merkezi hesabına gönderildiği bildirilmiş ayrıca bu durum hakkında İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bilgi verilmiştir.¹⁷

Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından gönderilen telgrafta, depremin öğrenilmesinden sonra açıkta kalan depremzedeler için 27.12.1939 tarihinde beş yüz çadır, bin battaniye, bin gömlek, bin don ve on beş bin liranın Ziraat Bankası'ndan Kızılay Erzincan Merkezi adına gönderildiği, Erzurum ve Sivas Kızılay Merkezleri tarafından Erzincan'a un ve ekmek göndermelerinin istendiği bildirilmiş, bu telgraf İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bildirilmiştir.¹⁸

Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı tarafından gönderilen telgrafta, Zara Kızılay Şubesi Başkanlığından alınan telgrafta, Zara'da 26 kişinin öldüğü, depremde kaç evin zarar gördüğünün halen tespit edilemediği ve açıkta kalan halk için iki yüz çadıra ve paraya ihtiyaç duyulduğunun bildirildiği, ayrıca ihtiyaç duyulan çadırların ve paranın gönderilmek için hazırlandığı ve Zara'daki durumun tespit edilmesi için bir müfettişin gönderileceği bildirilmiştir. Bu telgraf İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bildirilmiştir.¹⁹

Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı tarafından gönderilen telgrafta, 27.12.1939 tarihinde üç yüz çadır, beş yüz gömlek ve üç bin liranın Tokat Kızılay Merkezi adına trenle gönderildiği bildirilmiştir. Bu telgraf İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bildirilmiştir.²⁰

Başbakan tarafından 28.12.1939 tarih ve 12 sayılı yazılara cevap olarak gönderilen telgrafta, dün gönderilen telgrafta hangi şehirlerin ne kadar ve nasıl yardım edeceklerinin bildirildiği, emir verilen şehirlerin ekmek ve gerekli malzemeleri göndereceklerinin ümit edildiği, Hatay, İçel, Gaziantep, Maraş ve Diyarbakır İllerinden gönderilmesi istenilen ekmeklerin Erzincan'a ulaşıncaya kadar bayatlayacağı, yine de dün verilen emirlerin uygun bir şekilde yerine getirilmesi istenmiştir.²¹

¹⁶ BCA, 030 01 77.482.5

¹⁷ BCA, 030 10 178.234.5.1

¹⁸ BCA, 030 10 178.234.5.2

¹⁹ BCA, 030 10 178.234.5.3

²⁰ BCA, 030 10 178.234.5.1

²¹ BCA, 030 10 119.843.9.1

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ahmet Hulusi Alataş'ın 01.01.1940 tarihinde gönderdiği telgrafta, depremden sonra Erzincan'daki durumu, depreme dair alınan kararları ve tedbirleri bu telgrafa ek olarak Başbakanlığa sunulacağını, yolların karla kaplı olması nedeniyle tren vagonunun yoldan çıktığı ve çok zor şartlarda Erzincan'a ulaştıklarını bildirmiştir.²² Karagöl ve Eskiöy istasyonları civarında yolların karla kapanması ve iki kez trenin raydan çıkması dolayısıyla 38 saat kadar mecburi bir gecikme sonrasında Ankara'dan hareketin 73 üncü saatine doğru 31.12.1939 tarihinde saat on birde Erzincan'a ulaşılmıştır. Erzincan'da görülen ilk vaziyet, tüyler ürpertecek şekilde muazzam bir felaket sahnesidir. En yeni yapılmış istasyon, Halkevi binaları da dahil olmak üzere şehir baştan başa yıkılmış ve korkunç bir harabe halini almıştır. İlk temaslarda tahribat, ölüm ve yaralı miktarı hakkında doğru bir bilgi alınmaya çalışılmış, fakat felaketin ani ve geniş olması ve ilgili bütün devlet dairelerinin amir ve memurlarının da aynı korkunç felaket içinde kalmış bulunmaları bunu imkânsız kılmıştır.

30.12.1939 akşamına kadar üç kabile halinde Diyarbakır, Malatya, Elazığ, Sivas hastanelerine sevk edilmiş bulunan 342 yaralıdan sonra, 31.12.1939 gece yarsına kadar sevk merkezinde ancak elli kadar yaralı toplanmış ve bunlar da dördüncü kabile olarak Erzurum'a sevk edilmişlerdir. Köylerle temas ve yaralı tahliyesine ancak 31.12.1939'da başlanabileceğinden, oralarda bulunacak ölü ve yaralı miktarı hakkında daha sonra bilgi verileceği bildirilmiştir.

Felaket sahasında alınan tedbirler şu şekilde özetlenebilir:

1-İlk Yardım ve tedavi işleri,

Felaketten sonra alınan ilk tedbir, enkaz çıkarmak ve tedavi faaliyetleri olmuştur. İlk yardım ve tedavi işlerine Erzincan'da bulunan doktorlar felaketin hemen akabinde ellerinden geleni yapmak suretiyle başlamışlar, kendisi de muhtelif yerlerden hafif yaralı bulunan hastane operatörü Suat ile şimendifer inşaat hekimi Safa ilk geceden itibaren yaralılara mümkün olan yardımı yapmışlardır. Memleket hastanesi yıkılmış olmasına rağmen hastanede bulunan 22 hasta kurtarılmış, burada sadece hastanenin aşçısı ölmüştür. Demiryolunun bozulması ve yolların karla kaplanmasına rağmen felaketin ikinci günü Erzurum'dan yetişen iki askeri doktor ile Erzurum'dan Dr. Salim'in başkanlığında yeterli miktarda malzeme ve yiyecek ile yola çıkan ilk yardım heyeti ile Ankara'dan gönderilen ilk yardım ekibi de gelerek yardım işlerine el koymuşlardır.

İstasyondaki harap olmuş binalardan ikisinde geçici yaralı tedavisine müsait olan bir iki odaya, hastaneden kurtarılan karyola ve yataklar konulmuş ve toplanan yaralılar buralara yatırılarak ilk pansumanları yapılmış, kendilerine sıcak yemek verilmiş, sevke hazır bulundurulmuşlardır. Malatya bez fabrikası tarafından da fabrika müdürünün idaresinde gönderilen bir yardım heyeti Erzincan'dan

²² BCA, 030 10 199.844.5.2

can'a gelmiş ve istasyonda kurduğu bir mutfaktan halka ve yaralılara sıcak yemek dağıtımına başlamıştır. Enkaz altından cesetlerin çıkarılması ve defni, yaralıların tedavi ve iaşesi ve sevki gibi hususlarda, 1.1.1940'dan itibaren iki ekip halinde çalışmak üzere 800 asker görevlendirilmiştir. Şehir sekiz bölgeye bölünerek her bölgede öğleye kadar elli er, öğleden sonra da diğer elli erin çalışmasına yönelik planlama yapılmıştır.

Kızılay'dan ilk yardım olarak Erzincan'a gönderilen on beş bin lira Ziraat Bankası binası yıkıldığından ve kasa enkaz altından çıkarılmadığından vilayete verilememiş ise de, Erzurum Kızılay'ından Dr. Salim vasıtası ile getirilmiş bir miktar para kullanılmıştır. Ziraat Bankası'nın müfettişi nezaretinde kasalardan biri 31.12.1939'da çıkartılmıştır. Enkaz altından yaralı ve cesetlerin çıkarılması, yaralıların tedavi, iaşe ve sevki, hafif yaralıların pansumanları, ölülerin defni gibi işler Dr. Salim'in idaresindeki sıhhat ve yardım heyetlerine bırakılmış, doktor, sıhhi malzeme, çadır, yiyecek miktarı ilk günlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumdadır. Ankara'dan hazırlanmış bulunan birer doktor ile yeterli yardımcı personel ve malzemeden oluşan ikinci ve üçüncü ilkyardım ekipleri de 31.12.1939'da gece saat 23'de Erzincan'a ulaşmıştır. Mevsim ve iklim şartları çok zor ve soğuk olduğundan Erzincan'ın merkez köylerine sağlık yardımı daha geç başlamıştır. 31.12.1939'da civar köylere bir tarama ve arama ekibi gönderileceği IV. Umum Müfettişliğinden bildirilse de, Refahiye gibi fazla tahribata ve zarara uğrayan yerlere Erzincan'dan bir şey yapılamamıştır. Kemah hakkında İçişleri Bakanlığı'nın felaketin ilk günü Ankara'da aldığı bilgilerde bir yanlışlık olduğu anlaşılmıştır. Kemah'ta fazla bir hasar ve zayıat bulunmadığı, Kemah merkezinde ölü ve yaralı bulunmayıp köylerde o ana kadar 53 ölü, 76 yaralı tespit edildiği bildirilmiştir.

Refahiye'de 6 evin yıkıldığı, birçok evin oturulamayacak derecede hasara uğradığı, iki ölü ve bir yaralı bulunduğu, köylerinde 2150 kadar ölü, 510 yaralı tespit edilmiş, iki binden fazla evin yıkılmış olduğu anlaşılmıştır. Ilıç, Tercan ve Kemaliye'de büyük hasar oluşmadığı tespit edilmiştir.

2-İaşe işleri:

Erzincan'da dördüncü umumi müfettiş ve vali tarafından bir iaşe heyeti oluşturulmuş, emirlerine bir ambar tahsis edilmiştir. Her gün civar illerden her biri 2000 kilo ekmek sevk etmeye başlamış, bu suretle günde gelecek 6000 kilo ekmek ile ihtiyaç karşılanmaya başlanmıştır. Askeri ihtiyaçlar ise Erzurum'dan temin edilmeye başlanmıştır. İaşe heyeti emrinde dört dağıtım merkezi oluşturulmuş, böylelikle kimsenin aç kalmaması ve herkesin ihtiyaçlarının zamanında öğrenilebilmesi hedeflenmiştir. Halkın su ihtiyacını karşılamak için, kaybolmamış çeşmeler ıslah edilip etrafi temizlenmeye başlamıştır. Eksik olan kaşık, yemek tabağı gibi ihtiyaçların Erzurum'dan temin edileceği telefon muhaberesi ile anlaşılmış ve derhal gönderilmesi bildirilmiştir. Erzincan'da halka ait fırın-

lardan birisinin tamir ettirilerek 1.1.1940 tarihinden itibaren faaliyete geçirilmesi hedeflenmiştir.

3-İskân Durumu:

Erzurum'dan gönderilen, çoğunluğu askeriye'den karşılanan, demiryolları inşaatından verilen ve Kızılay'ın gönderdiği çadırlarla, Erzincan şehrinin çeşitli semtlerinde iskân kamplarının yapımına başlanmıştır. Fazla kalanlardan bir kısmının, sevki mümkün olursa, Refahiye'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Halkın bir kısmı istasyondaki boş vagonlara yerleştirilmiş olduğundan, mevcut makas ve hatlarda manevra kabiliyeti azalmıştır. Bunların bir kısmı da hazırlanan çadırli kamplara alınarak bu sorun giderilmeye çalışılmıştır. Erzurum'dan yardım heyetinin getirdiği 18 kamyonla, Sivas ve Divriği'nden gönderilen kamyonlar işe, iskân işlerinde ve diğer hizmetlerde kullanılmaya başlanmıştır.

Erzincan felaketini haber alan ve burada yakınları ve alakaları bulunan birçok vatandaş trenle Erzincan'a gelmeye başlamıştır. 31.12.1939'da bu suretle 500 kişi Erzincan'a gelmiştir. Bunlar da, mevcut iskân sıkıntısını daha da arttırmıştır. Bunlardan birçoğu aileleri efradını ölmüş veya yaralı olarak sevk edilmiş bularak geri dönmek istemiştir. Erzincan ikliminin sert ve mevsim şartlarının zorluğuna bağlı olarak bilhassa daha kuvvetli soğukların Ocak ve Şubat aylarında yaşanması ihtimalinden dolayı, çadır altında bir kısım hastalıklara maruz kalabilecek olan halktan bir kısmının geçici olarak daha müsait yerlere gitmelerini kolaylaştırmak hedeflenmiştir. Sivas 1000, Divriği 1500 ve Kayseri 1000 nüfusu bir ay müddetle misafir etmeyi taahhüt etmişlerdir. Daha da ihtiyaç olması durumunda Hatay'dan da istifade etmek planlanmıştır. Halktan isteyenlerin bir kısmının buralara gönderilmeleri ve arzu edenlerin de memleketin diğer yerlerindeki akrabalarının yanlarına gitmelerini kolaylaştırmanın uygun olacağı belirtilmiştir.

Çalışma çağındaki çocuklarla, aileleri ölmüş kimsesiz kadınlardan iki yüzünü Malatya bez fabrikası çalıştırmak üzere almayı taahhüt etmiştir. Dördüncü umumi müfettişlik diğer milli fabrikalarla da görüşerek bir miktar daha kimsesiz kadın ve çocuk göndermeyi sağlamaya çalışmıştır. Gerek bunların sevklerini temin etmek ve gerek her gün akrabalarını aramak üzere çeşitli yerlerden Erzincan'a gelen yüzlerce vatandaşın geri dönüşlerini kolaylaştırmak üzere bir müddet için her gün Erzincan'dan iki, üç tren hareket ettirilmesinin zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Deprem sahasındaki demiryolu memurlarının birçoğu ailelerini ve bir kısım arkadaşlarını da kaybettiklerinden vazifeleri çoğalmış olmasına rağmen büyük bir feragatle gece ve gündüz aralıksız bir gayretle çalışmalarına devam etmiştir.

Erzincan'daki devlet memurları oldukça zor durumda kalmıştır. Hayatta kalanların bir kısmı ailelerinden bir veya bir kaçını kaybetmiş ve şaşkın bir hale

gelmişlerdir. İçişleri Bakanlığı bunları kademeli olarak bekâr memurlarla değişimine başlamıştır. Benzer şekilde devlet demiryolları da benzer bir uygulamaya gitmiştir. Adliye Vekâleti ve diğer Vekâletlerin de benzer tedbirler almasına yönelik merkezden istekte bulunulmuştur.

Hükümet memurları işlerini ancak çadırlarda yürütmeye başlamıştır. Memurların ikamet ve çalışması için gerek enkazdan istifade edilerek gerek hükümetçe gönderilecek inşaat malzemesiyle barakalar inşası öncelikli zorunluluk olmuştur. Erzincan'da çivi ve diğer her türlü inşaat malzemesi ile inşaat ustası sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır. Kızılay'da eğer hazır portatif barakalar varsa hemen yerinde kurulmak üzere ustaları ile beraber gönderilmesi, hazır barakalar yoksa çivi, kereste ve diğer bilumum inşaat malzemesi ustaları ile yine Kızılay'ca derhal temin edilip gönderilmesi istenmiştir. Erzincan telgraf hattı şehrin içinden geçtiğinden tümü zarar görmüştür. Ordu müfettişliğinden alınan kablolarla bunların tamirine çalışılmış, telgrafhane bir çadırda faaliyete hazırlanmıştır. Erzincan'da askeri ve mülki güvenlik oluşturulmuştur. Erzincan'dan sevk edilen yaralıları yolda sıcak bir şey içirmek, pansumanlarını yapmak ve gerekli her türlü ilkyardımda bulunmak üzere Divriği'de oluşturulan yardım merkezi faydalı bir şekilde faaliyetine sürdürmüştür. 31.12.1939 akşamı saat 23'de İstanbul'dan gelen trenle yerli ve yabancı gazetecilerden ve sinemacılardan oluşan bir heyet Erzincan'a gelmiştir.

Afetin ilk anlarında Gümüşhane, Ordu, Giresun ve Kars illerinden güvenilir ve detaylı bilgi alınamamıştır. Trabzon, Erzurum, Artvin ve Rize illerinde hiçbir hasarın bulunmadığı öğrenilmiştir.²³

Başkumandanlık Karargâhından gönderilen 02.01.1940 tarihli telgrafta, Üçüncü Ordu Komutanlığının depremden sonra Erzincan'da yaptıkları ve yapmakta oldukları yardımlar telgrafın ekinde Başbakanlığa bildirilmiş ayrıca Tokat ve Erzurum Kolordu Komutanlıklarına emir verilerek depremde hasar gören Refahiye, Şebinkarahisar, Suşehri ve Reşadiye kazalarına giden yolların açılması için yardım edilmesinin emredildiği bildirilmiştir.²⁴

Ordu Müfettişi K. Orbay tarafından gönderilen 03.01.1940 tarihli telgrafta,

1-Deprem olduğu günden itibaren piyade ve topçu alaylarından dört yüz askerin enkaz altında kalan depremzedelere yardım ettikleri, şehirde çıkan yangını söndürmeye çalıştıkları, Sivas'tan gelen iki yüz amele ile birlikte Elazığ'dan gelen çadırları şehrin değişik yerlerine kurdukları, Sıhhat, Dâhiliye Vekilleri ve Cumhurbaşkanı'nın Erzincan'a gelmesi ve emir vermeleriyle enkazdan insan çıkarma işine ağırlık verildiği,

2- Subayların önemli eşyalarının çıkarılmaya çalışıldığı,

²³ BCA, 030 10 119.844.11.

²⁴ BCA, 030 10 119.844.12.1

3- Tehlikesiz olan yerlerde enkaz altındaki evrak ve dosyaların çıkarılması için bir kısım askerin ayrıldığı, tehlikeli yerlerin aranmasına istihkâm kıtasının gelmesiyle başlanacağı,

4-Bu yazının 02.01.1940 tarih ve 255 sayısı ile M.M.V. ve Genelkurmay Başkanlığına sunulduğu bildirilmiştir.²⁵

IV. Yaralıların ve Depremzedelerin Başka Şehirlere Sevkleri İle İlgili Telgraflar

Erzincan Valiliği'nin verdiği bilgilerden, nüfusun yaklaşık yüzde ellisinin ölü ve yüzde yirmisinin yaralı olduğu, kesin rakamların tespitine imkân olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında üç bin yaralı tahmini üzerinden, bunlardan bininin hastanede tedaviye ihtiyaç duyacağı tahminiyle şu tedbirler alınmıştır:

29.12.1939 da Erzincan'dan ayrılan 96 yaralı Diyarbakır'a, 29.12.1939 da Erzincan'dan ayrılan 104 yaralı 50'si Malatya, 54'ü Elazığ'a gönderilmiştir. Bunlar 30.12.1939 da Çetinkaya'dan geçip Malatya yoluna hareket etmişlerdir. Yol açılırsa 200 yaralı Erzurum'a, 100 yaralı Sivas'a, 100 yaralı Kayseri'ye, 200 yaralı Adana'ya, 100 yaralı Mersin'e, 100 yaralın da İskenderun ve Antakya'ya sevk edilmesi planlanmıştır.

Sivas ve Erzurum yolları açılmadığı takdirde, 6,7,8 numaralı kabileler 3,4 ve 5 numaralıların yerine alınarak yerlerine sevk edilmesi hedeflenmiştir. Bu hastanelerde azami hasta kabul edilecek şekilde gerektiğinde uygun binalardan da istifade ve yedek malzemenin tamamı kullanılmak suretiyle yer ihtiyacı valiliklere bildirilmiştir. Hastanelere yatırılmaları zorunlu görülen yaralı adedi daha fazla olursa, yeni düzenlemeler yapılması istenmiştir. Açıkta kalan aileler için:1500 nüfus Divriği Kazasına, 1000 nüfus Sivas Merkezine, 1000 nüfus Kayseri'ye misafir edilmesi, gerektiğinde Malatya, Elazığ ve Diyarbakır'a da depremzedeler gönderilmesi planlanmıştır.

Erzurum, Sivas, Elazığ, Malatya ve diğer civar illerden ekmek ve diğer yiyeceklerin trenlerle Erzincan'a gönderilmesi valiliklere bildirilmiştir. Sivas Valiliği'nden, Divriği halkının bağışladığı 400 kilo ekmek ile Sivas'tan 2136 kilo ekmek, 56 kilo pastırma, 20 kilo helva, 56 kilo zeytin ve 5 kilo peynir sevk edilmiştir. Tunceli İstasyonundan Erzincan'a eşya, erzak ve diğer ihtiyaçları karşılamak için de 200 yük hayvanının hemen Erzincan'a gönderilmesi Gümüşhane Vilayetine bildirilmiştir.²⁶

Başbakan tarafından gönderilen 29.12.1939 tarihli telgrafta, Sağlık ve İçişleri Bakanlarının Sivas'taki incelemeleri bittikten sonra Erzincan'a gitmeleri ve Hatay Valisi ile görüşülerek depremzedelerin yerleştirilmeleri için Ermeniler-

²⁵ BCA, 030.10.119.844.12.1

²⁶ BCA, 030 10 119.844.5.

den kalan evlerin durumları hakkında bilgi edinilmesi ve edinilen bilgilerin Başbakanlığa bildirilmesi istenmiştir.²⁷

Sağlık Bakanı Hulusi Alataş, Başbakan tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan depreminde yaralananların ilk olarak Sivas'a gönderileceğinin öğrenildiği, Sivas'taki hastanelerin daha ne kadar hasta kabul edebileceğinin ve bundan sonra başka şehirlere sevk edilecek yaralı ve hastalar için Malatya, Elazığ, Diyarbakır şehirlerindeki hastanelerin durumlarının tespit edilmesi ve alınan kararların, verilen emirlerin Başbakan'a bildirilmesi istenmiştir.²⁸

V. Depremden Sonra Başka Şehirlere Giden Depremzedelerin Erzincan'a Dönüşleri İle İlgili Telgraflar

Maraş Valisi tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 17.04.1940 tarihli telgrafta, Maraş'a yerleşen depremzedelerden çiftçi olanların tarım mevsimi geldiği için Yüksek Vekâletin 29.03.1940 tarih ve 783 sayılı yazısına istinaden, 140 kişi Kızılay hesabına Erzincan'a gönderilmiştir. Ayrıca Erzincan depremzedelerinden olup çiftçilikle uğraşmayan Temel oğlu Abdullah ve üç kardeşi Erzincan'da yıkılan evlerinin enkazdan kalanları toplamak için Valiliğe verdikleri dilekçeyle Erzincan'a dönmek istemiştir. Bu aile ve bu durumda olan depremzedelerin Kızılay hesabına gönderilmesi hakkında İçişleri Bakanlığı'nın görüşleri sorulmuştur.²⁹

İçel Valisi Sahip Öрге tarafından 08.06.1940 tarihli ve 1122 sayılı yazıya cevaben gönderilen telgrafta, Kızılay hesabından Erzincan'a gönderilecek depremzedelerden bazılarının Erzincan yerine yine Kızılay hesabından akrabalarının bulunduğu başka şehirlere gitmek istedikleri, bu durumun uygun olup olmadığı ve Erzincan'a dönecek olanların aldıkları iâşe ve iskân yardımlarının 30 Haziran'dan itibaren kesilmesinden dolayı mağdur olacaklarını düşündükleri ve bu nedenle herkesin Erzincan'a dönmesinden sonra yardım paralarının kesilmesini istedikleri bildirilmiştir.³⁰

Başvekalet Müsteşarı B. Kutay tarafından 15.06.1940 tarih ve 1966/806/7229 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen 17.06.1940 tarihli telgrafta,

1-Buldukları şehirlerden Erzincan'a geri dönecek olan depremzedelerin yol masraflarının Kızılay tarafından ödeneceği ve Erzincan'a dönmek istemeyip başka şehirlere gitmek isteyenlerin yol masraflarının Kızılay tarafından ödenmeyeceği,

²⁷ BCA, 030 10 119.843.8.

²⁸ BCA, 030 10 119.843.10.1

²⁹ BCA, 030 10 119.845.17.2

³⁰ BCA, 030 01 121.771.3.19

2-Haziran ayından sonra depremzedelerin iâşe ve iskân masraflarının Erzincan Valiliği tarafından karşılanacağı ve Temmuz ayında ödeme yapılmayacağı bildirilmiştir.³¹

İçel Valisi Sahip Örgе tarafından merkeze gönderilen telgrafta, Erzincan Valiliği ile yapılan görüşmeyle Erzincan'a dönecek depremzedelerin otuzar kişilik gruplar halinde birer hafta arayla gönderilmelerinin istendiği, dönüşlerin 20 Haziran'da başlamasından dolayı Haziran ayında iki grubun dönebileceği geriye kalan üç grubunda ancak Temmuz ayı içerisinde Erzincan'a dönebileceklerinden, 1 Temmuz 1940 tarihinde kesilecek olan iâşe ve kira yardımlarının depremzedelerin hepsinin Erzincan'a döndükten sonra kesilmesinin daha uygun olacağı bildirilmiştir.³²

Gaziantep Valisi tarafından gönderilen 21.06.1940 tarihli telgrafta, Erzincan depremzedelerinin Mayıs ayı yevmiyelerinin ödendiği ve Haziran ayı yevmiyeleri için iki bin beş yüz elli lira gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca 30 Haziran 1940 tarihinden sonra depremzedelere yapılan yardımların sona ermesinden dolayı Gaziantep'ten Erzincan'a dönecek olan (360) depremzedelerin kendilerinin ve yanlarındaki eşyaların Narlı tren istasyonuna kadar taşınabilmesi için 38 kamyonun kiralanması gerektiği, bir kamyonun on beş lira olduğu ve toplamda beş yüz liraya ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.³³

Başbakanlık Müsteşarı tarafından gönderilen 25.06.1940 tarihli telgrafta, Gaziantep'ten Erzincan'a dönecek olan (360) depremzedelerin Gaziantep'ten Narlı istasyonuna kadar nakilleri için gereken beş yüz liranın Ziraat Bankası aracılığıyla hemen gönderilmesi Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi Reisliğinden istenmiştir.³⁴

Başbakanlık Müsteşarı tarafından 21.06.1940 tarih ve 291 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, depremzedelerin Erzincan'a gönderilmeleri için gerekli kamyonların ücreti olarak istenilen 500 liranın Ziraat Bankası aracılığıyla ödenmesi için Kızılay Umumi Merkezi Reisliğine bilgi verildiği ve gönderilen paranın yerine ulaştığında bilgi verilmesi istenmiştir.³⁵ Kızılay C. Umumi Merkezi tarafından gönderilen telgrafta, Urfa'da bulunan Erzincan depremzedelerinin geri dönüşleri için talep edilen paranın telgraf havalesiyle Ziraat Bankası'na gönderildiği bildirilmiştir.³⁶ Hatay Vali Vekili tarafından gönderilen telgrafta Erzincan'a geri dönecek 2666 depremzedenin Haziran ayı iâşeleri ve yol masrafları için gerekli olan paranın gönderilmesi istenmiştir.³⁷

³¹ BCA, 030 01 121.771.3.18.

³² BCA, 030 01 121.771.3.6

³³ BCA, 030 01 121.771.1.12

³⁴ BCA, 030 01 121.771.1.10.

³⁵ BCA, 030 01 121.771.1.10.

³⁶ BCA 030 01 121.771.1.11

³⁷ BCA 030 01 121.771.1.9

Başbakanlık Müsteşarı tarafından gönderilen 27.06.1940 tarihli telgrafta, Hatay'dan Erzincan'a dönecek olan (2666) depremzedelerin Haziran ayı ev kiralari ve yol masrafları için yedi bin liranın Ziraat Bankası aracılığı ile Hatay Valiliğine gönderilmesi Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi Reisliğinden istenmiştir.³⁸ Başbakanlık Müsteşarı tarafından 27.06.1940 tarih ve 7315/594 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, Erzincan'a gönderilecek (2666) depremzedelerin yol masrafları için gerekli paranın Ziraat Bankası aracılığıyla ödenmesi için Kızılay Umumi Merkezi Reisliğine bilgi verildiği ve gönderilen paranın yerine ulaştığında bilgi verilmesi istenmiştir.³⁹

Zihni Halavud tarafından (29.06.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Erzincan depremzedelerinden olan Zihni Halavud ve ailesinin belirlenen tarihte Erzincan'a dönmek istedikleri fakat eşinin doğum yapması ve dispanser ebisinin 40 gün boyunca gidemeyeceğini söylemesi nedeniyle aileden üç kişinin Erzincan'a gideceği üç kişinin kalacağını belirtmiştir. Ayrıca fazladan kaldıkları süre boyunca yardımın devam etmesini ve bir ay sonra Erzincan'a gönderilmek istemektedir.⁴⁰ İçel Valisi tarafından Başbakanlığa (06.08.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Erzincan depremzedelerinden olan Zihni Halavud'un eşinin iyileştiği ve Tarsus'ta fazladan kaldığı günlerin ve Erzincan'a dönüş masraflarının ödenmesi için izin istenmiştir.⁴¹ Başbakanlık Müsteşarı tarafından İçel Valiliğine (13.08.1940) tarihinde 6.08.1940 tarih ve 988/7388 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, Zihni Halavud'un eşi hakkında yapılması gerekenin 06.08.1940 tarih ve 1377 sayılı yazı ile bildirildiği, Zihni Halavud'un eşine verilen rapor doğrultusunda Tarsus'ta kaldıkları sürelerde iâşe bedelinin yardım için ayrılan paradan ödenmesi ve Erzincan'a varana kadar yol masraflarının peşin olarak ödenmeyerek Kızılay hesabına bir belge verilerek Erzincan'a gönderilmelerinin uygun olduğu bildirilmiştir.⁴²

Vali Dr. S. Türel tarafından Başbakanlığa gönderilen telgrafta, Erzincan'a geri dönen depremzedelerin sayılarının artması nedeniyle mevcut çadırların azaldığı, Kızılay Merkezi'nin 10.06.1940 tarih ve 17786 sayılı yazı ile depremzedeler için gönderileceği bildirilen 900 tanesi Etimesgut'tan ve 100 tanesi Sivas'tan gelmesi gereken çadırların 500 tanesinin geldiği, gönderilmeyen 500 çadırın acilen gönderilmesi için izin istenmiştir. Ayrıca bu telgraf Kızılay Umumi Merkezi'ne de gönderilmiştir.⁴³

İstanbul Valisi tarafından Başbakanlığa gönderilen telgrafta, seneler önce Erzincan'dan İstanbul'a gelerek yerleşmiş olanların ve depremden sonra kendi isteğiyle İstanbul'a gelenlerin şimdi Erzincan'a dönmek istedikleri ve bu du-

³⁸ BCA, 030 01 121.771.1.7.

³⁹ BCA 030 01 121.771.1.7

⁴⁰ BCA 030 01 121.771.3.17

⁴¹ BCA, 030 01 121.771.3.2.

⁴² BCA, 030 01 121.771.3.3.

⁴³ BCA 030 01 121.771.1.4

rumda olanların Erzincan'a gönderilip gönderilmeyeceği hususunda görüş sorulmuştur.⁴⁴ Başbakanlık Müsteşarı tarafından 01.07.1940 tarihli yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, yıllar önce Erzincan'dan gelerek İstanbul'a yerleşenlerin 08.06.1940 tarih ve 1122 sayılı Başbakanlık yazısında belirtilen Kızılay hesabına Erzincan'a gönderileceklere dahil olmadıkları bildirilmiştir.⁴⁵

Başbakanlık Müsteşarı tarafından, Kızılay Cemiyeti Genel Başkanlığı'na (02.07.1940) gönderilen telgrafta, Erzincan'a geri dönecek olan depremzedelerin barınmaları için 10.06.1940 tarih ve 17786 sayılı yazı ile 900 tanesi Etimesgut'tan 100 tanesi Sivas'tan olmak üzere 1000 çadırın gönderileceği bildirilmiş fakat henüz 500 tanesinin gönderildiği, diğer şehirlerde bulunan depremzedelerin 01.07.1940 tarihinden itibaren Erzincan'a dönecekleri için 500 çadırın acilen Erzincan'a gönderilmesi istenmiştir.⁴⁶

Erzincan Valiliği'nin 02.07.1940 tarih ve 33 sayılı yazısıyla 500 çadır daha istemesi nedeniyle ambarda bulunan 300 çadır ve tedarik edilecek 200 çadırın da en kısa zamanda Erzincan Valiliği'ne gönderileceği ve bu durum Erzincan Valiliği'ne 04.07.1940 tarihli ve 1639 sayılı telgrafla bildirilmiştir.⁴⁷ Hatay Vali Vekili tarafından Başbakanlığa (09.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Hatay'dan Erzincan'a dönecek olan depremzedelerin ihtiyaçları için Ziraat Bankası'na gönderilen yedi bin liranın alındığı bildirilmiştir.⁴⁸ İçel Valisi tarafından Başbakanlığa (12.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Tarsus ve Mersin'e gelen depremzedelerden dokuz ailenin iş edinerek bu şehre yerleştikleri bildirilmiştir.⁴⁹

İstanbul Valisi tarafından Başbakanlığa (16.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, aileleri Erzincan'a dönen depremzede öğrencilerin ailelerinden yardım alamadıkları için ve hastalıkları sebebiyle Erzincan'a dönemeyip İstanbul'da kalmaları gereken depremzedelerin yardımların devam etmesini istedikleri Başbakanlığa bildirilmiş ve bu durumda olanlar için ne yapılması gerektiği hakkında görüş sorulmuştur.⁵⁰ İstanbul Valisi tarafından Başbakanlığa (22.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, depremden sonra İstanbul'a çalışmaya gelen Erzincanlı depremzedelerin geri dönmek istedikleri bildirilmiş ve bu durumda olanlar için ne yapılması gerektiği hakkında görüş sorulmuştur.⁵¹ Başbakanlık Müsteşarı tarafından İstanbul Valiliğine (09.08.1940) tarihinde 18.07.1940 tarihli ve 4472/1290 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, İstanbul'da bulunan depremzedelere 08.06.1940 tarihli ve 1122 sayılı yazıyla 30.06.1940 tarihine kadar yardım yapılacağına karar bağlandı, İstanbul'da okula gittikleri

⁴⁴ BCA 030 01 121.771.2.8

⁴⁵ BCA, 030 01 121.771.2.7

⁴⁶ BCA, 030 01 121.771.1.3

⁴⁷ BCA, 030 01 121.771.1.2

⁴⁸ BCA, 030 01 121.771.1.5

⁴⁹ BCA,030 01 121.771.3.14

⁵⁰ BCA,030 01 121.121.2.5

⁵¹ BCA, 030 01 121.771.2.4

için Erzincan'a geri dönmeyen çocuklara yardım yapılmayacağı, hasta olup da Erzincan'a dönemeyenlerin resmi rapor doğrultusunda iyileşene kadar yardım yapılacağı ve iyileşenlerin yardımlarının kesilerek isteyenlerin Erzincan'a dönebilecekleri bildirilmiştir.⁵²

Başbakanlık Müsteşarı tarafından 20.07.1940 tarihli ve 1528/2415 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, depremden sonra İstanbul'a çalışmak için gelip şimdi geri dönmek isteyenlerinde Erzincan'a döndüklerinde yardım istememek şartıyla Kızılay hesabına gönderilebilecekleri ve bu durumda olan depremzedelerin kimlik bilgilerinin Erzincan Valiliği'ne bildirilmesi istenmiştir.⁵³

Kaymakam Hüsnü Arı tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan depremzedelerinden olan Dursun Kaygısız oğlu Tevfik'in dilekçesi İçel Valiliğe sunulmuş ve görüş sorulmuştur.⁵⁴ Erzincan depremzedelerinden Dursun Kaygısız'ın (17.07.1940) tarihinde gönderdiği telgrafta, 4 kişilik bir aile oldukları, bir babasının olduğu ve geldiklerinden beri hasta olduğu, Erzincan'a geri dönüşler yapıldığı zaman Erzincan'ın henüz yaşamaya uygun olmadığını düşündüklerinden dönmedikleri fakat şimdi ise şehrin havasının kendilerine iyi gelmediği için Erzincan'a dönmelerine izin verilmesini istemiştir.⁵⁵

Seyhan Valisi tarafından Başbakanlığa 08.06.1940 tarihli ve 1122 sayılı yazıya cevaben gönderilen telgrafta, depremden sonra Seyhan'a yerleştirilen depremzedelerin Erzincan'a dönüşlerinin tamamlandığı, Seyhan'da bulunan 644 depremzededen 41 kişinin Erzincan'a dönmedikleri ve Seyhan'a yerleşmiş oldukları bildirilmiştir.⁵⁶

İçel Valisi tarafından Başbakanlığa (01.08.1940) tarihinde 30.07.1940 tarihli ve 1354 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta,

1-Daha önce gönderilen 19.6.1940 tarih ve 815/7238 sayılı telgrafa cevap gelmediği için Mersin ve Tarsus'ta bulunan Erzincan depremzedelerinin 1 Temmuz 1940 tarihinde Erzincan'a gönderildiği, ayrıca kendi isteğiyle Tarsus'ta kalan ve şimdi Erzincan'a dönmek isteyen Tevfik'in isteği hakkında görüş sorulduğu ve cevap gelmediği için de Erzincan'a gönderilmediği,

2-Bebekleri olduğu için Erzincan'a dönemeyen Ali oğlu Zihni ve ailesinin 40 günlük raporlu oldukları süre zarfında ihtiyaçları için gereken paranın ödenmesi hususu sorulmuş, cevap alınmadığı için depremzedelere Temmuz ayı içinde hiçbir ödeme yapılmadığı,

⁵² BCA, 030 01 121.771.2.2

⁵³ BCA, 030 01 121.771.2.3

⁵⁴ BCA, 030 01 121.771.3.12

⁵⁵ BCA, 030 01 121.771.3.13

⁵⁶ BCA 030 01 121.771.2.6

4-İkinci ve üçüncü maddelerde depremzedeler için gereken yardıma izin verilmesi durumunda Temmuz ayı için gereken ödemelerin tespit edileceğinden Başvekaletin görüşünün bildirilmesi istenmiştir.⁵⁷

Başbakanlık Müsteşarı tarafından İçel Valiliğine (05.08.1940) tarihinde 01.08.1940 tarih ve 761/7381 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, 27.07.1940 tarih ve 960/7365 sayılı dilekçesiyle Erzincan'a gönderilmek isteyen Tevfik Kaygısız'ın iade işlemlerinin son bulması nedeniyle Kızılay hesabına gönderilemeyeceğinin 31.07.1940 tarih ve 1358 sayılı yazı ile bildirildiği, 03.07.1940 tarih ve 874/7292 sayılı Valiliğin yazısıyla Zihni Halavud'un eşinin tedaviye ihtiyacı olduğu anlaşıldığından tedavisi bitene kadar yardıma devam edilmesinin uygun olduğu bildirilmiştir.⁵⁸

Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Başbakanlığa (13.09.1941) tarihinde gönderilen telgrafta, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kızılay Genel Merkezine gönderdiği Erzincan'da depremde ailelerini kaybeden kimsesiz çocuklarla ilgili Başbakanlığa bilgi verilmiştir. Erzincan Milletvekili Salih Başotac'ın Erzincan'da yaptığı gezide depremde anne ve babalarını kaybetmiş 100 kadar çocuğun bulunduğu, bu çocukların sefalet çekmemeleri için Kızılay tarafından himaye altına alınmalarının uygun olacağını ve gereğinin yapılmasını Kızılay Cemiyetine bildirmiştir. Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı, eğitim ve bakım masrafları Kızılay tarafından karşılanan farklı şehirlerde 168 çocuğun olduğunu, bu çocukların 1941-1942 ders yılı için masraflarının yirmi bin lira olduğunu, Erzincanlı depremde 100 çocuk için 1941-1942 yılları arasında bütün masrafları için tahminen yirmi bin liraya ihtiyaç duyulacağı bu nedenle himayelerinde bulunan 168 çocuk ve 100 depremde çocuk için gelecek yıllarda gerekli olacak 40-50 bin lira için verilecek devlet izninin yazılı olarak bildirilmesini istemiştir.⁵⁹

VI. Sonuç

Cumhuriyet tarihinin en büyük felaketlerinden biri olan 1939 Erzincan Depremi binlerce kişinin ölümüne, yaralanmasına ve evsiz kalmasına sebep olmuştur. Etki alanı çok geniş olan deprem, Erzincan ile birlikte birçok şehirde de yıkıcı etki yapmıştır. 1939 Erzincan Depremi'nde Ankara ile Erzincan arasındaki bağlantıyı sağlayan en önemli iletişim aracı telgraf olmuştur. Depremden sonra Erzincan'ın durumu, can ve mal kayıpları, gerekli ihtiyaçlar, alınan kararlar ve yapılacak yardımlar gibi birçok husus telgraflar aracılığıyla ilgili yerlere bildirilmiştir.

Bu telgraf yazışmaları genellikle Başbakanlık, İçişleri ve Sağlık Bakanlıkları, Kızılay ve Erzincan Valiliği arasında olmuştur. Bunların yanı sıra göç eden

⁵⁷ BCA, 030 01 121.771.3.4

⁵⁸ BCA, 030 01 121.771.3.3.

⁵⁹ BCA, 030 10 0 0 179.235.5.

depremzedelerin yerleştiği şehirlerin valilikleri depremzedelerle ilgili sorunların telgraf yoluyla bildirmişlerdir. Hatta bazen de depremzedeler isteklerini şahsen telgraf yoluyla arz etmişlerdir.

Deprem 27.12.1939 tarihinde gece saat iki civarlarında gerçekleşmiştir. Türkiye, depremi telgraf hatlarının hasar görmesi nedeniyle, Erzincan Valisinin sabah Kemah Dumanlı istasyonundan çektiği telgraftan öğrenmiştir. 27 Aralık 1939 tarihinde çekilen ilk telgrafta, gece çok şiddetli bir deprem olduğu, binaların büyük çoğunluğunun yıkıldığı, çok sayıda insanın öldüğü ve yaralandığı, ayrıca enkaz altında kurtarılmayı bekleyen insanlar olduğu ve şehirde yer yer yangınlar çıktığı bildirilmiştir.

Alınan telgraftan sonra devlet sahip olduğu imkânlarla depremin ilk günü deprem bölgesine yardım ulaştırmaya çalışmış fakat depremin etki alanının geniş olması ve ağır kış şartları bu durumu zorlaştırmıştır. Merkezi hükümet bölgedeki valilerin ve umumi müfettişlerin Erzincan'a yardım konusunda dikkatini çekerek, ihtiyaç duyulan malzemelerin temin edilmeleri için civar illerin harekete geçmesini istemiştir.

28 Aralık 1939 tarihinde İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanları durumu tetkik etmek, yardım götürmek için yola çıkmışlar fakat depremin demir yollarını bozması ve yoğun kar yağışının yolları kapatması nedeniyle ancak 31 Aralık günü saat 11.00'de Erzincan'a ulaşabilmişlerdir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Erzincan'da ilk görünen vaziyetin tüyler ürpertici olduğunu ve sağlam bir binanın kalmadığını Başbakanlığa bildirmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bakanların gecikmeli gelmesinden dolayı bakanlarla aynı gün saat 14.00'de Erzincan'a gelmiştir. Milli Şef ilk olarak yaralıların tedavi edildiği yerleri ziyaret etmiş, daha sonra şehri gezerek halkla görüşmüştür.

Depremin ilk günü Erzincan'a yardım ulaşamadığı için eldeki imkânlarla öncelikle enkazlar kaldırılmaya ve yaralılar tedavi edilmeye çalışılmıştır. Tren istasyonunun sağlam kalan bölümlerine yataklar yerleştirilerek hastane olarak kullanılmaya başlanmış ve yaralılar burada tedavi edilmiştir. Depremin ikinci günü Erzincan'a ilk yardım Erzurum'dan gelmiştir. Erzurum Sıhhat Müdürü Dr. Salim ve yardım heyeti yanlarında yardım malzemeleriyle Erzincan'a ulaşmışlardır. Yolların açılmasıyla diğer çevre illerden de Erzincan'a her türlü yardım gelmeye başlamıştır. Bakanlarında Erzincan'a gelmesiyle kurtarma çalışmaları daha düzenli bir hal almıştır. İşlerin verimli yürütülebilmesi için Dr. Salim'in başkanlığında bir heyet kurulmuştur. Bu heyet enkaz altından cesetlerin çıkarılması ve defni, yaralıların tedavisi, Erzincan'da tedavi edilemeyen depremzedelerin çevre illere sevki gibi hususları düzenli olarak yürütmeye çalışmıştır. Ayrıca gelen yardımların herkese ulaştırılabilmesi için bir iâşe heyeti de kurulmuştur. Bu heyet de Erzincan'a her gün gelen ekmeklerin ve yiyeceklerin düzenli olarak dağıtımını sağlamıştır.

Depremın şiddetinin ve etki alanının büyük olması kırsal bölgelere ulaşımı zorlaştırmıştır. Erzincan'ın ilçe ve köylerine depremden 3-4 gün sonra ilk müdahaleler yapılabilmektedir. Ayrıca 27 Aralık gecesi yaşanan deprem Erzincan ile birlikte Erzurum, Sivas, Gümüşhane, Tunceli, Amasya, Tokat, Yozgat, Trabzon, Giresun, Samsun gibi pek çok şehirde etkisini göstermiştir. Erzincan'dan sonra depremden en çok etkilenen şehir Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Sivas, Amasya ve Gümüşhane olmuştur. Devlet elindeki imkânlarla can ve mal kayıpları yaşanan bu şehirlere de yardım yapmıştır.

Deprem bölgesine yardımlar Kızılay aracılığıyla yapılmıştır. Kızılay depremin ilk gününden itibaren depremzedelere para, çadır, battaniye, giyecek ve yiyecek yardımı yapmıştır. Depremzedelerin barınması için Kızılay'ın gönderdiği çadırlarla iskân kampları kurulmuş, bu kampların yanlarına sahra tuvaletleri yapılmıştır. Erzincan'da açıkta kalan depremzedelerin bir kısmı soğuk havadan zarar görmemeleri için diğer illere gönderilmişlerdir. Bu iller Hatay, Mersin, Tarsus, Seyhan, Malatya, Gaziantep, Kayseri, Sivas, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş'tır. Depremzedelerin yol masrafları, kira ve günlük yaşeleri Haziran ayına kadar Kızılay hesabından devlet tarafından karşılanmıştır. Kendi arzusuyla başka şehirlere gidenler ve devletin belirlediği yerlere gidenlerin 1 Temmuz 1940 tarihinden itibaren gruplar halinde Erzincan'a dönmelerine karar verilmiştir. Erzincan'da bağı bahçesi olan, gittiği şehrin havasına alışamayan depremzedelerde artık Erzincan'a dönmek istemişlerdir. Bazı depremzedelerde gittikleri şehirlerle kalmak istemişler ve oralara yerleşmişlerdir. Erzincan'a dönmek isteyip de hasta olduklarından dolayı dönemeyenler rapor ile durumlarını beyan etmiş ve onların iyileştikten sonra sevk edilmelerine karar verilmiştir. 30 Haziran 1940 tarihine kadar geri dönenlerin yol, iâşe ve diğer bütün masrafları Kızılay tarafından karşılanmış bu tarihten sonra dönmek isteyenlerin masrafları karşılanmamıştır. Ayrıca bazı depremzedeler buldukları şehirlerden Erzincan'a değil de akrabalarının oldukları başka şehirlere gitmek ve masraflarının Kızılay hesabından ödenmesini istemiş fakat kabul edilmemiştir. Aileleri İstanbul'dan Erzincan'a dönen ve İstanbul'da okuyan öğrenciler masraflarının devlet tarafından karşılanması istemişler fakat bu öğrencilere 30 Haziran tarihine kadar yardım yapılabileceği eğer isterlerse Erzincan'a dönüş masraflarının karşılanabileceği kendilerine bildirilmiştir. Bunların yanı sıra Kızılay, anne ve babası ölmüş kimsesi kalmamış çocukları himayesine almış, bu çocukların bakım ve okul masrafları Kızılay tarafından karşılanmıştır. Erzincan'a dönen depremzedelerin açıkta kalmamaları için Kızılay ambarlarından çok sayıda çadır gönderilmiştir.

Devlet yaşanan bu felaketten sonra deprem bölgesinde asayışı sağlamak ve depremzedelere yardım için bir dizi kararname çıkarmıştır. İlk çıkarılan kararname Erzincan'a gidilmesinin ve demiryolu vasıtasıyla yolcu naklinin men edilmesidir. Depremin duyulmasından sonra birçok kişi Erzincan'daki yakınlarını bulmak için Erzincan' gelmişlerdir. Bu da zaten sıkıntılı olan barınma, yi-

yecek gibi ihtiyaçların artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Erzincan'a seyahat yasaklanmıştır. Deprem bölgesinde ceza hükümleriyle tevkif kararlarının infazının ertelenmesine yönelik kararnameye bağlı listeye, Refahiye ve Kemah kazalarını da eklenmiştir. Ayrıca kararnamelerle depremden etkilenenlerin ekli olduğu cetvel ihtiyaca göre genişletilmiş ilk başta eklenmeyen bazı şehir, kaza ve köyler bu cetvele eklenmiştir. Bazı şehirlerin cetvele sonradan eklenmesi devletin depremin vahametini depremin ilk günlerinden anlayamadığını ve taşra ile merkez arasındaki iletişim sıkıntısını göstermektedir.

28 Şubat 1940 tarihinde kabul edilen kararnama ile depremden zarar görmüş bölgelerdeki memur ve müstahdemlerden yardıma muhtaç olanları tespit edilerek mevcut maaşlarının iki, emekli ve yetimlere üç, henüz tahsis muamelesi yapılmamış yetimlere ise yetim maaşına veya ikramiyeye mesnet olan memuriyet maaşının iki katının avans olarak verilmesine karar verilmiştir. Erzincan'da yaşanan sıkıntıların giderilmesi için 15 Haziran 1940 tarihinde Erzincan Belediye Reisliğinin Vali uhdesine geçmesine karar verilmiştir.

Kaynaklar

- Akkan, E. (1961). Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 21, 123-139.
- Aytemiz, C. (2012). 1939 Erzincan Depremi ve Yeni Şehir Fay Hattı Üzerine Nasıl Kuruldu. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Dinç, F. (2016). Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 1-21.
- Dündar, A. (2019). 1939 Erzincan Depremi ve “Destan-ı Zelzele. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 759-778.
- ERGÜNAY, Oktay, “Türkiye'nin Afet Profili” TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-7 Aralık 2007, İMO Kongre ve Kültür Merkezi, 1-14, Ankara.
- GÖKÇE, Oktay, ÖZDEN, Şeyda ve DEMİR, Ahmet, “Türkiye’de Afetlerin Mekânsalve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri”, T.C Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı, Ankara, s.5, 2008.
- Gül, A. & Başbüyük, A. (2011). *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası*. (1. Baskı), Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Haçın, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 37-70.
- Kızıloğlu, F, M., Okuroğlu, M. & Örüng, İ. (2006). Kırsal Yerleşimler ve Doğal Afetler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 53-58.

KÖSE, Resul, “1939 Büyük Anadolu Depremi ve Uluslararası İnsani Yardım Seferberliği”, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5, 26-28 Eylül 2019, Erzincan, s.510-538.

Şahin, C. & Sipahioğlu, Ş. (2007). *Doğal Afetler ve Türkiye*. (3.Baskı), Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

TUNÇ, Bilal ve DEMİR, Ömer, “1935 Nüfus Sayımında Erzincan Nüfusunun Potansiyeli”, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5, 26-28 Eylül 2019, Erzincan, s.467-476.

Tuygun, Ü. (1992). *1992 Erzincan Zلزlesi*. (2. Baskı), Ankara: Aydoğdu Ofset.

Yavuz, E. (2017). *1939 Erzincan Depremi: Erzincan ve Bölgeye Etkisi*. (1.Baskı) İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

BCA, 030 10 119.843.4.
BCA, 030 01 77.482.5.5.
BCA, 030 01 77.482.5.3.
BCA, 030 01 77.482.5.
BCA, 030 10 178.234.5.1.
BCA, 030 10 178.234.5.2.
BCA, 030 10 178.234.5.3.
BCA, 030 10 178.234.5.1.
BCA, 030 10 119.843.9.1.
BCA, 030 10 199.844.5.2.
BCA, 030 10 119.844.11.
BCA, 030 10 119.844.12.1.
BCA, 030.10.119.844.12.1.
BCA, 030 10 119.844.5.
BCA, 030 10 119.843.8.
BCA, 030 10 119.843.10.1.
BCA, 030 10 119.845.17.2.
BCA, 030 10 119.845.17.1.
BCA, 030 01 121.771.3.19.
BCA, 030 01 121.771.3.18.
BCA, 030 01 121.771.3.6.
BCA, 030 01 121.771.1.12.
BCA, 030 01 121.771.1.10.
BCA, 030 01 121.771.1.10.
BCA, 030 01 121.771.1.11.
BCA, 030 01 121.771.1.9.

BCA, 030 01 121.771.1.7.
BCA, 030 01 121.771.1.7.
BCA, 030 01 121.771.3.17.
BCA, 030 01 121.771.3.2.
BCA, 030 01 121.771.3.3.
BCA, 030 01 121.771.1.6.
BCA, 030 01 121.771.1.6.
BCA, 030 01 121.771.1.4.
BCA, 030 01 121.771.2.8.
BCA, 030 01 121.771.2.7.
BCA, 030 01 121.771.1.3.
BCA, 030 01 121.771. 3.11.
BCA, 030 01 121.771.1.2.
BCA, 030 01 121.771.1.5.
BCA, 030 01 121.771.1.1.
BCA,030 01 121.771.3.14.
BCA,030 01 121.121.2.5.
BCA, 030 01 121.771.3.12.
BCA, 030 01 121.771.3.13.
BCA, 030 01 121.771.2.6.
BCA, 030 01 121.771.2.4.
BCA, 030 01 121.771.2.3.
BCA, 030 01 121.771.3.11.
BCA, 030 01 121. 771.3.5.
BCA, 030 01 121.771.3.10.
BCA, 030 01 121.771.3.4.
BCA, 030 01 121.771.3.3.
BCA, 030 01 121.771.2.2.
BCA, 030 10 0 0 179.235.5.

İnternet Kaynakları

<https://erzincan.ktb.gov.tr/TR-57382/tarihce.html> 10.03.2020

FRANSIZ YAHUDİ TARİHÇİ RENEE BERNHEİM'E GÖRE OSMANLI DEVLETİ YAHUDİLERİNİN SİYASİ, İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUMLARI

*Political, Economic and Cultural Situation of Ottoman Jews
According to French Jewish Historian Renne Bernheim*

Şahnaz OKTAY*

Makale Geliş Tarihi: 22.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Yahudiler, "Kutsal Topraklar" ve Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl yaşadılar? Kapsamlı dokümanlara dayanan Renee Neher Bernheim, "La Vie Juive en Terre Sainte" (Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı) adlı eserinde Aşkenazi ve Sefarad Yahudilerinin genel durumları ve Osmanlı Devleti'ndeki etkin konumlarına dair tespitlerle bulunmuştur. Ayrıca, Yahudi göçlerinin zamanla sürekli hale geldiğini, toplulukların günlük yaşamını, hayatta kalma mücadelelerini, hayallerinin kalıcılığını, atalarının topraklarına olan bağlılıklarını ve dünyaya bakış açıları da anlatılmaktadır. Bu makalede Dona Gracia Mendes, Yasef Nassi, Sabatay Sevi gibi göz önünde olan Yahudilerin hayatlarına dair bilgiler verilmekte ve onların Osmanlı Devleti sınırları içerisinde göstermiş oldukları faaliyetleri değerlendirilip, devlete olan katkıları ya da vermiş oldukları zararları belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de zor durumda olan Yahudilere göstermiş olduğu ilgi ve yardımlarını da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yahudi Göçleri, Gracia Mendes, Yasef Nassi, Sabatay Sevi.

Political, Economic and Cultural Situation of Ottoman Jews According to French Jewish Historian Renne Bernheim

Abstract: How did the Jews live in the "Holy Land" and the Ottoman Empire? Based on comprehensive documents, Renee Neher Bernheim made determinations about the general situation of Ashkenazi and Sephardic Jews and their effective positions in the Ottoman Empire in her book named as "La Vie Juive en Terre Sainte" (Jewish Life in the Holy Land). It also describes in the book the continuous Jewish immigration in time, the daily life of communities, their struggle to survive, the permanence of their dreams, their dependence to their ancestral lands and their perspective on the world. In this article, information about the lives of Jews such as Dona Gracia Mendes, Yasef Nassi, Sabatay Sevi is given and their activities within the borders of the Ottoman Empire are evaluated and their contributions or damages to the state are tried to be determined. In a similar manner, it includes the interest and support of the Ottoman Empire to the Jews in a difficult situation.

Keywords: Jews Migrations, Gracia Mendes, Joseph Nassi, Sabbatai Tsevi.

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sahnazoktay24@gmail.com

GİRİŞ

1. RENEE BERNHEİM'İN HAYATI

Fransız Yahudi tarihçi Renee (Rina) Neher Bernheim, 4 Nisan 1922 tarihinde Paris'te doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığı dönemlerde Bernheim ailesi Paris'ten Lyon'a taşınmıştır. Savaş şartlarına alışmakta güçlük çeken Bernheim'in üniversite hayatı 1942'de son bulmuştur. Yazarın eğitim hayatı bir süre sekteye uğrayınca bu dönemde ortaya çıkan Yahudi direnişine katılmıştır. Bernheim'in buradaki asıl rolü ise Yahudi çocuklar için "gizlenme" yeri bulmaktır. Bu dönemde sınır dışı edilmekten kurtarılan ve Lyon'daki bir kulübe içerisinde saklanan yüzlerce Yahudi çocuğa bakmakla görevlendirilmiştir. Araştırmaya ve okumaya son derece istekli olan Bernheim, aldığı maddi yardımlar sayesinde eğitim hayatına daha sonraki süreçlerde devam edebilmiştir. 1945'ten itibaren ise Vaux'ta, Yahudi çalışma kurslarına katılarak Yahudi kültürünü tanıtmak için harekete geçmiştir. Akabinde ise *"İsrail'in yolunda ilerlemek için Amalek' in size ne yaptığını hatırlayın"* sloganını kullanarak, *"Arche de Noe"* adında bir çocuk gazetesi yayımlamıştır. Renee Bernheim, 1947 yılında hem bir Yahudi hem de Filozof olan Andre Neher ile evlenip eşinin yardımlarından faydalanarak doktora tezini bitirdikten sonra Kudüs'ün İbrani Üniversitesi'nde ders vermeye başlamıştır. Yazar Yahudilerin eski dönemlerden itibaren sürekli olarak dışlanmalarından ve eziyet görmelerinden kesin olarak rahatsızlık duyduğu için, yaşadıklarını eserlerine de yansıtmıştır. Zira Bernheim'in eserlerini incelediğimiz de ağırlıklı olarak Yahudilerin hayatları ve onlara karşı gerçekleştirilen soykırımlar, eziyetler kitaplarının içeriğinde sıkça yer almıştır. 1988'de ise eşinin ölümü üzerine ona söz verdiği gibi kendini yazmaya adanmıştır. Tarihçi yazar, çok sayıda eser yayımlayarak adından sıkça bahsettiren bir isim olmuş ve 2005 yılında hayata gözlerini yummuştur. Bernheim, ölümünden sonra bile harika bir rehber, büyük bir tarihçi ve hayatı başarılarla dolu olan muazzam bir kadın olarak anılmıştır (Bernheim, 2001, s. 9). Böylece tarihçi Bernheim'in feminist tutumları *"La Vie Juive en Terre Sainte"* (*Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı*) adlı eserinde de görülmektedir. Özellikle yazar Gracia Mendes'in Konstantinopolis'teki en seçkin kadın olduğunu tanımlamış ve yaklaşık yetmiş kişilik yaşlıdan oluşan ihtiyaç sahiplerine yardım sağlandığını belirterek Prenses Gracia Mendes'in cennete çağrıldığı güne kadar Yahudi kadınların tercümanlığını yaptığını aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 75).

Eserleri:

La Vie Juive en Terre Sainte (Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı): Yazar bu kitabında Yahudilerin sürekli olarak yer değiştirmeye mecbur bırakıldığından bahsederek onların gittikleri yerlerdeki durumlarını da kaleme almıştır. Tarihçi Bernheim'in *"Kutsal Toprak"* olarak nitelendirdiği yer ise aslında Yahudiler

için kurtuluş simgesi olarak görünen Filistin, İsrail bölgeleri ve Safed, Tiberya şehirleridir. Ayrıca Bernheim Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'a da değinip burada yaşayan Yahudilerin hayatları, meslekleri, inançları ve kısa sürede devleti nasıl etkilediklerini de aktarmıştır. Yazar özellikle Yahudilerin haklı davasında öncülük eden Yasef Nassi, Grecia Mendes, Sabatay Sevi gibi önemli isimlerin Osmanlı Devleti'ndeki hızlı yükselişlerini de ele almıştır. Akabinde ise İsrail'in kuruluşu hakkında bilgi vermektedir.

Histoire Biblique du Peuple D'Israel (İsrail Halkının İncil Tarihi), Jerusalem. Trois Millenaires D'histoire, Du Roi David a Nos Jours. Collection Presences du Judaisme (Kudüs. Üç bin yıllık tarih, Kral Davut'tan Günümüze Yahudiliğin Koleksiyon Varlıkları), Roma Dünyasında Yahudilik (1959), Rönesans'tan Günümüze Yahudi Tarihi (1963), Rönesans'tan Günümüze Yahudi Tarihi 2 (1965), Yahudi Tarihi 1 (1971), Yahudi Tarihi 2 (1971), Yahudi Tarihi 3, Nuh'un Gemisinden Masallar (1982), İsrail'e Yeşil Işık (1983), Bilimsel Editör olarak Renee Neher Bernheim (1922-2005) ile Yahudi Kimliği (1989), Bilimsel Editör Olarak Renee Neher Bernheim (1922-2005) ile Yahudi Kimliği (1994), İsrail Devletine Devrim Yahudi Tarihi (2002), Bir Arkadaşlığın Parçaları (2005).

2. BİZANS İMPARATORLUĞU VE SELÇUKLU DEVLETİNDE YAHUDİLER

Bizans ve Roma İmparatorluğu siyasetini Hristiyanlık öncesi, Hristiyanlık devri, altın çağ, karanlık dönem olarak 4 kısımda incelememiz mümkündür. Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin çoğunluğu Romanyot ve Karayitlerden oluşuyordu. Hristiyanlığın kabul edilmesiyle bölgedeki Yahudiler sürekli dışlanmaya maruz kalıp yaşam hakları sınırlandırıldı. Hatta Yahudilerin sinagoglarındaki dini ayinleri yasaklanıp ibadet yerleri kiliseye çevrilmişti. Dördüncü Haçlı Seferi zamanında Haçlılar Yahudilerin ikamet ettiği Pera (Be-yoğlu) bölgesini talan edip, halkı katletmişlerdi (Svastics, 2011, s. 17). “*Yine Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Selçukluları Anadolu'dan atmak için çıktığı seferde Tarsus Ovasında yakalanarak bir Yahudi tarafından gözlerinin acemice oyulduğu dönemin kaynaklarında geçmektedir*” (Akgüç, 2019, s. 18-19).

Yahudiler, Bizans yönetiminde inanç hürriyetleri konusunda sıkıntı yaşadıkları için Selçuklu Türklerinin idaresindeki bölgelere göç etmişlerdi (Arslan, 2016, s. 202). Kısacası Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans ile etkileşim halinde olduğu için Yahudiler tarafından tanınarak onları himayesi altına aldı. Bu Yahudiler tıpkı Bizans'ta olduğu gibi Selçuklu Devleti'nde de hekimlik, marangozluk, tüccarlık gibi meslekle uğraşıp kendilerini bu alanlarda geliştirmişlerdi. Anadolu Beylikleri Döneminde ise Konya, Antalya, Samsun, Sinop gibi bölge-

leri tercih ederek Bizans'ın sert politikası yerine Türklerin ılımlı idaresi altında yaşamayı arzu etmişlerdi. Ortaçağ'daki Yahudi cemaatleri İsrailoğulları'nın her yere dağıldığını ve İsrail'in toplanmasını istemeyenlerin mutlu olmayacağını Rab sürgünlerinde Mesih'in yükselerek bir araya gelecekleri ifade etmişlerdir (Arslantaş, 2009, s. 131).

3. OSMANLIN'NİN KURULMA VE DEVLETLEŞME SÜRECİNDEKİ YAHUDİLER

Bernheim, Orta Asya'nın yüksek yaylalarından gelen ve IX. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i benimsemeye başlayan Türklerin boylardan biri aracılığıyla Anadolu'da yayılmaya başladığını ifade etmektedir (Bernheim, 2001, s. 23). Bernheim'in bahsini ettiği bu boy, kuvvetle muhtemel Kayılardır. Kuvvet ve kudret anlamlarını taşıyan bu boy Anadolu'nun Türkleşme süreci içinde buldukları coğrafyayı yakından tanıdıkları Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Kürkçüoğlu, 2013, s. 135). Bernheim ise kelime anlamı dinamik ve kendini gösteren manasında olan Kayıları, Selçuklu Devleti'nin devamı niteliğinde görmüş ve Türklerin gücünün zayıfladığı bir dönemde yine Türk'ün bir boyu olarak sahaya çıkan Osmanlı'nın kurulma aşaması hakkında ilginç tespitlerde bulunmuştur (Bernheim, 2001, s. 24). Zira ona göre yeni kurulan bu büyük devlet Moğol tehlikesini bertaraf etmiş ve Balkanlar'da nizamı sağlamıştı (Bernheim, 2001, s. 24). Yıkılmanın eşiğinde olan devletin toprakları üzerinde Türkmen Beyleri yeni beylikler kurmaya başladı. Bu beylikler içerisinde ise en dikkat çekenlerden biride Osmanoğulları olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı küçük bir beylik olan Osmanoğulları güçlü İslami duygularla gaza cihat anlayışını uygulaması, beyliği devlet vasfına ulaştırmıştır. Ayrıca artan nüfus hareketleri, savaşçı Türkmenlerin faaliyetleri, alınan ganimetler ve Ahilerin desteği de etkili sebeplerdendir (Cide, 2016, s. 139). Osmanlı'nın büyümesinde etkili olan diğer hususta Balkanlar'daki fütuhatinin ve burada uygulamış olduğu iskânın olumlu sonuçlarıdır (Köprülü, 2009, s. 125).

Güleryüz, Osmanlı Devleti kurulmadan önce Anadolu'da Yahudilerin mevcut olduğuna dair tespitlerde bulunmasına rağmen ilk Osmanlı hükümdarı Osman Bey zamanında o topraklarda hiç Yahudi'nin yaşamadığını ifade etmiştir (Güleryüz, 2012, s. 24). Fakat bir zamanlar Hristiyan yönetiminde olan Bursa ve İstanbul gibi önemli şehirde antik dönemden itibaren Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir (Gürkan, 2012, s. 52). Özellikle Dinar, Edremit, Bergama, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde etkin bir Yahudi nüfusu görülmüştür (Yalçın, 2018, s. 11). Osmanlı ile ilk Yahudi teması ise Orhan Gazi dönemine rastlamaktadır. Zira 1326 yılında Orhan Gazi Bursa'yı zapt ettiği zaman orada bir Musevî cemaati bulunduğu dair söylemler mevcuttur. Şehrin zaptından sonra bütün ahalî şehri terk etmiş olsa bile sonrasında Museviler yeni fethedilmiş şehre akın

etmeye başlamışlardı. Orhan Bey ve kardeşi Alâeddin Bey, Yahudilerin idare, bilim, sanayi, maliye ve ticaret gibi alanlarda kabiliyetli olduklarını anlayarak onlara, sinagog inşa etmeleri ve ayrı bir mahalle kurma hakkı tanımışlardı (Özdemir, 2019, s. 67). Orhan Gazi, Etz ha-Hayyim (Hayat Ağacı) sinagogu olarak bilinen mabedi yapma izni vererek baş hahamların yönetiminde bir hoşgörü ortamı yaratmaya çalışmıştı (Yaman, 2015, s. 17). Murad Hüdavendigar ise Edirne'yi aldığı anda burada fakir bir cemaat bulmuştur. Edirne Yahudileri Türklerin gelişini coşkuyla karşılayıp, Bursa'daki dindaşlarından yardım isteyerek Türkçe öğrenmeye başlamışlardır (Arslan, 2016, s. 202). Hatta Edirne'deki Yeşiva müessesesi Polonya, Rusya, Macaristan'dan öğrenim görmek için gelen gençleri kabul ederek şehri bir eğitim merkezi haline getirmeyi amaçlamışlardı (Bora, 2017, s. 144). Osmanlı Devleti'nin ilk isyanı olan Şeyh Bedreddin İsyanında Simavna kadısının oğlu Bedreddin'in yandaşı olarak bilinen Torlak Kemal'in de aslen Yahudi olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Tanyu, 1979, s. 144). Yani Osmanlı Devleti'ndeki bazı Yahudilerin kimliklerini gizli tutarak devletin aleyhinde çeşitli ayaklanma ve isyana teşebbüs ettikleri açıkça ortadadır. Zira Yahudilik inancında zaman zaman gizlilik ilkesi söz konusu olmuştur. Özellikle Yahudiler, Hristiyanların baskısından kurtulabilmek için inançlarını gizlemeyi tercih etmişlerdir.

Bernheim, “*muzaffer komutan*” olarak adlandırdığı Fatih Sultan Mehmed dönemini Yahudi tarihi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir (Bernheim, 2001, s. 24). Zira Konstantinopolis'in fethedilmesinin İspanya sürgünü tetiklediğini belirtmiştir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettiğinde Bizans Yahudileri olarak anılan Romanyotlar, sultanı bir kurtarıcı olarak görmüşlerdi. Ayrıca son Hahambaşı Moşe Kapsali'de yeni fethedilen şehrin ilk Hahambaşısı oldu (Galante, 2020). Hammet Arslan ise II. Mehmed'in, Rumlara itimat etmemesinden ötürü Anadolu'daki Yahudi cemaatlerini İstanbul'a çağırarak onlara araziler, evler, bağlar tahsis ettiğini aynı zamanda mali işlerinden de sorumlu tuttuğu Hekim Yakup ve beraberindeki birçok Yahudi'nin divan üyesi konumunda yer aldığını belirtmiştir (Arslan, 2016, s. 203). Ayrıca bu dönemde Balat, Tire, Antalya, Sinop Yahudileri şehirlerinin isimlerine izafeten İstanbul'da ibadethaneler inşa ettirdiler ve bu ibadethaneler “*Sürgünlerin ibadethanesi*” olarak anılmıştır (Galanti, 1947, s. 16). Bernheim, Osmanlı Padişahları hakkındaki görüşlerini de açıkça ortaya koymaktan çekinmemiştir. Öncelikle Sultan II. Mehmed'in Bizans'ın Hristiyan gücünü zayıflatıp, Avrupa'nın politik ve kültürel tarihinde belirleyici bir rol oynadığını belirtmektedir. Ayrıca, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra burada yaşayan Hristiyan bilginlerin Batı Avrupa'ya göç ettikleri ve bu nedenle Avrupa Rönesans'ının başlamasında Sultan II. Mehmed'in farkında olmadan etki etmiş olduğunu da iddia etmektedir (Bernheim, 2001, s. 24). Yazarın Rönesans'la ilgili bu görüşü

ise tartışmaya açıktır. Zira Sultan II. Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra hiçbir bilgin ülkeden kovmadığı gibi Bizans'ta yaşayan bilginlerin Rönesans'ı başlatacak ilmi ve fikri niteliğe sahip oldukları şüphelidir. Söz konusu dönemde İstanbul'da yaşayan bilginlerden Gemistus Plethon, Trabzonlu Bessarion, Theodor Gaza, George Amiroutzes, George Scholarinse (Gennadis)'in isimlerini saymak mümkündür (Bolay, 1987, s. 141). Bernheim, Sultan II. Mehmed'in Bizans'ın Hristiyan gücünü zayıflatmasını ve bizzat göstermiş olduğu fetihle de bu durumu ispatlamış olduğunu belirtirken Gülerüz ise "*Sultan II. Mehmed Rum ve Ortodoks halkını önce tutsak olarak sayıp akabinde kendi payına düşenleri özgür saydığını geri kalanların ise şehri terk etmelerini istemiştir.*" (Gülerüz, 2012, s. 21). Hristiyanların akıbetini belirleyen sultan, hiç vakit kaybetmeden ülkesinin nizamı ve refahı için kuruluş döneminden itibaren Osmanlı'ya bağlı savunmasız olarak görünen Yahudi topluluğu ile alakadar olmuştur. Sultan Mehmed, Hristiyanlara kucak açtığı gibi bu dönemde Haliç'in her iki yakasında yaşayan köklü, dinsel ve etnik yapıya sahip olan Yahudileri de merhametinden mahrum bırakmamış ve büyük fethinden üç gün sonra Anadolu Yahudi cemaatlerine bir mektup yazarak onları İstanbul'da görmek istediğini belirtmiştir (Gülerüz, 2012, s. 22). Bu durum aşağıda görüldüğü gibi açıklanmıştır.

"Osmanlı Padişahı Mehmed der ki: Tanrı bana birçok ülke bahşetti ve hizmetkârı Hazreti İbrahim ile Yakup'un sülalesine sahip çıkmamı, kendilerine yiyecek vermeme ve onları himayeme almamı bana emretti. Aranızda kim, Tanrı'nın yardımıyla İstanbul'a başkente, gelip yerleşmeyi, incirin ve bağın gölgesinde huzur içinde yaşamayı, serbest ticaret yapıp mal mülk edinmeyi arzular?" (Gülerüz, 2012, s. 28)

Osmanlı Devleti'nde Yahudi yerleşiminin başlaması Fatih Sultan Mehmed dönemine tekabül ettiği sıkça kullanılan rivayetlerdendir. Bahsi geçen ifade doğru olmamakla beraber bu sürecin II. Bayezid dönemi ile devam ettiği vurgulanmaktadır. Tarihimizde bu hadise Elhamra Kararnamesi olarak da bilinmektedir. Kararnameye göre Hristiyanlığı benimsemeyen İspanya halkı, Katolikler tarafından sürgün edilmiştir. Zor durumda olan Hz. İbrahim'in oğullarına Sultan II. Bayezid yardım etmiştir. Hristiyan yönetimi altındaki Yahudiler burada yaşayan Müslümanlara göre çok daha kötü durumdalar. Zira 1492 tarihi sadece Yahudi sürgününü nitelendirmemiş aynı zamanda Müslümanlarında Avrupa'dan kovuldukları görülmektedir. Dolayısıyla Endülüs stratejisi hem Müslümanların hem de Yahudilerin ortak kaderi olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2011, s. 213). Yazar Pytlik ise XV. yüzyılın sonlarında Yahudiler İspanya'dan kovulduğunda, bazı Yahudilerin Osmanlı'ya geldiğini doğrulamıştır. Hatta yazar, "*Yahudiler sahip oldukları beceriler nedeniyle kollarını açarak karşılandılar.*" İfadesini kullanmıştır (Pytlik, 2015, s. 9). Ayrıca ticarete uzman olan Yahudile-

rin Müslümanlar için kanallar açtıklarını ve bunun sonucunda da hükümdarların Avrupa'da kolaylıkla ticaret yaptıklarını vurgulamıştır. Son olarak İspanya'dan kovulan Yahudileri tanımlarken “*Onlar ticaret ve ekonomi konularında kültürel araçlardı.*” açıklamasını yapmıştır (Pytlik, 2015, s. 9). Böylece Osmanlı'nın Yükselme Dönemi'ndeki gelişen ekonomik yapısında Yahudilerin de katkısını görmekteyiz. Fakat bu katkı Yahudilerin Osmanlı ekonomisini yönettikleri anlamını taşımamakla birlikte Hristiyanlara nazaran iktisadi açıdan değerlendirildiğinde daha etkili oldukları görülmüştür. Özellikle Yahudiler tekstil endüstrisi, şarap üretimi, bankacılık, vergi toplama gibi alanlarda hızla gelişerek Osmanlı ekonomisinin bir parçası haline gelmiştir (Ruderman, 2013, s. 20). Yahudiler arasında ipek, biber, karanfil ticareti de oldukça yaygındı ve hatta bu konuda öne çıkanlar arasında Romanyotları görmemiz mümkündür (Rozen, 2010, s. 223).

Bernheim'in I. Selim (Yavuz) hakkındaki düşüncesi ise Fatih'e göre daha sert ve acımasız olmuştur. Zira ona göre Yavuz Sultan Selim Yahudilerin problemleri ile ilgilenmeyip sürekli fetihlere giden bir hükümdardır (Bernheim, 2001, s. 25). Renee Bernheim Sultan I. Selim'i Filistin ile ilgili korkunç ve saldırgan bir politika yürütmekle itham etmektedir. Ona göre Şii Müslümanları yok etmeyi amaçlayan padişah bu nedenle Hristiyan devletler ve Yahudi topluluklarla ilgilenmemiştir (Bernheim, 2001, s. 25). Yazar, Sultan I. Selim'in Safevileri mağlup etmesine değinmiştir. Akabinde ise Mercidabık Savaşında Memluk Sultanı olan Kansu Gavri'yi mağlup etmesiyle Müslümanlar için önem arz eden Mekke ve Medine'nin koruyuculuğunu üstlenmesine de vurgu yapmaktadır. Bernheim bu durumun Yahudi dünyasının geleceğine de etki ettiğini ifade etmektedir (Bernheim, 2001, s. 25). Çünkü Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile Kudüs, Osmanlı idaresine girmiştir. Hükümdarın Kudüs'ü almasındaki en önemli sebep İslam dünyasını tek çatı altında birleştirmek istemesidir (Emecen, 2010, s. 245). Yazar Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Seferinde göstermiş olduğu tutumundan çok memnun olmasa da herkes tarafından bilinen gerçekleri kendi kalemıyla okuyucularına aktarmıştır. Mekke ve Medine'nin hizmetkârı olan ve aynı zamanda döneminin İskender'i olarak anılan bu padişahın asıl amacı Batı'ya yönelmek olsa da ülkesinin istikrarını sağlamadan buraya yönelmesi Osmanlı Devleti için bir risk olarak görülüyordu. Bu yüzden Yavuz Sultan Selim, Hristiyan ve Yahudilerden önce kendi toprakları içerisinde dâhil olan Müslüman kökenli bir grubun propagandasını önleyerek olası bir Safevi Devleti'nin kurulmasını engellemiştir. Sultan bu amaca yönelik seferler gerçekleştirerek bu tehdidi ortadan kaldırmıştır (Afyoncu, 2010, s. 168-169). Başka bir ifadeyle anlatacak olursak Yavuz Sultan Selim, Doğu'daki durumu halletmeden Batı'ya yönelmiş olsaydı akıbeti I. Bayezid (Yıldırım) gibi olabilirdi. Bu da Osmanlı Devleti için ya tekrardan bir Fetret Devri ihtimalini doğuracak ya da

direkt olarak ani bir yıkım ile sonuçlanacaktı. Ayrıca “*Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethetmesi Memluk idaresi altında bulunan Yahudiler için bir kurtuluş olmuştur. Çünkü Kudüs’ün Osmanlı himayesine girmesiyle Safed canlanmıştır.*” (Güleryüz, 2012, s. 46). Ayrıca Bernheim’ in ifadesinde olduğu gibi I. Selim Yahudi topluluklarıyla ilgilenmeyen bir hükümdar olsaydı sultanın şahsi hekimi olan, Josef Hamon, Yavuz’un iktidarının son dönemine kadar görevinde kalamayabilirdi (Güleryüz, 2012, s. 47).

3.1. Yahudilerin Altın Çağı Kanuni Sultan Süleyman Dönemi

Yazar, Osmanlı Hükümdar’ı Yavuz Sultan Selim’in Batı dünyası ve Yahudilere olan ilgisizliğinden ötürü rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Bernheim, Yavuz’un oğlu I. Süleyman hakkında ise aynı görüşte değildir. Zira Bernheim’e göre I. Süleyman “*Güçlü ve Aydınlanmış bir Hükümdar: Muhteşem Süleyman*” olarak ifade edilmiştir. Jorga ise Kanuni’yi tanımlarken “*Hiçbir Osmanlı Sultanı, Osman Bey’in halefi, padişah ve halife olarak sahip olduğu bilinci, onun kadar ihtişamla taşımadı.*” (Jorga, 2008, s. 5). İfadesini kullanarak Osmanlı’nın 10. sultanının sahip olduğu güç ve saltanatı hakkıyla yerine getirdiğini anlatmaktadır. Yazar Bernheim ise Osmanlı’nın XVI. yüzyılımı farklı bir boyutta ele almıştır. Zira yazar bu dönemi anlatırken çok geniş olan bu coğrafi alanda farklı etnik gruplardan oluşan bir mozağin ortaya çıktığını ve bu süreci de Roma İmparatorluğu’nun toplumsal ve sosyal düzeni ile benzer olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü yazara göre tarihte Roma İmparatorluğu’ndan sonra ilk defa Osmanlı’da böyle bir durum gerçekleşmişti (Bernheim, 2001, s. 26). Ayrıca Bernheim, Sultan I. Süleyman’ın oldukça esnek ve hoşgörüyeye dayalı bir rejim tesis ettiğini ve buna rağmen ortaya çıkan çok milletli yapının sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin çöküşünün sebepleri arasında yer aldığı da vurgulamıştır (Bernheim, 2001, s. 26). Renee Neher Bernheim’in Sultan I. Süleyman’a duymuş olduğu bu hayranlığın arka planında kuvvetle muhtemel, onun döneminde Yahudilerin kazanımlarının en ileri düzeyde olduğu gerçeği yatmaktadır. Gerçekten de Sultan I. Süleyman dönemi Yahudiler için “*altın çağ*” olarak nitelendirilebilecek bir dönemdir (Bernheim, 2001, s. 26). Çünkü bu dönemde Osmanlı Yahudilerinin rahat bir yaşam sürdürdüklerini görmekteyiz. Özellikle İspanya’dan sürülen Yahudilerden David ve Şmuel Nahmis kardeşler 1493-1530 yıllarında İstanbul’da matbaacılık faaliyetlerini başlatarak Yahudi hukuku alanındaki “*Arbaa Turim*” eserinin basımını gerçekleştirmişlerdir (Kara, 2017, s. 251-252). Ayrıca bu dönemde Tevrat’ın basımı da yine İstanbul’da gerçekleşmiştir. Tevrat, “Torah” kelimesinin Arapçalaşmış hali olup aynı zamanda Tanah (Ahd-i Atık), Mişna, Talmud ve rabbilere (yahudi din âlimi) ait bütün eserleri kapsayan ve Hz. Mûsâ’ya sunulan kitapların ismidir (Adam, 2012, s. 40-45). Kanuni’nin annesi Ayşe Hafsa Sultan’ın ise Kırım Yahudi’si olduğu yönündeki iddialar da günümüzde oldukça yaygın şekilde görülmektedir (Sadi, 2017). Tabi

ki bu bir iddiadan ibaret olmakla birlikte kanıtlanmış bir durum değildir. Hafsa Sultan'ın soyunun Kırım Hanedanı'na veya Dulkadiroğullarına dayandırılması yönündeki gayretler olsa da bunun pek inandırıcı olmadığı da ortadadır (Bayat, 1997, s. 122, 123). Fakat Çağatay Uluçay, Hafsa Sultanı tanımlarken Türk asıllı olduğunu ifade etse de vakfiyelerden edinilen bilgilere göre Sultanın cariyeye olması yönündeki görüşlerin ağırlık bastığına vurgu yapmaktadır (Uluçay, 1992, s. 30). Batılı toplumlar Osmanlı'nın harem hayatını ve özellikle hükümdarların eşlerini hep merak etmişlerdir. Zira uzun yıllar boyunca ayakta kalan bu devletin aile yapılanması ve bilhassa Müslüman ile gayrimüslimin izdivaç esasları ilgi uyandırmaktadır. Çünkü Osmanlı'nın kuruluş döneminde siyasi evlilikler ön planda iken zamanla devletin genişlemesi ve harem müessesinin kurulmasından sonra yabancı hanedanlardan olan cariyelerle evlilik yapılması kararlaştırılmıştır. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllardan sonra başlayan bu süreç Osmanlı'nın diplomatik konumunu güçlendirmek için esas alınmıştır (Peirce, 2016, s. 36). Yazarın Sultan I. Süleyman'a olan muhabbetinin arkasında Hafsa Sultan'ın etnik kökeniyle ilgili bu iddiaların olabileceği akıllara gelmektedir. Bilindiği üzere Yahudilikte soy anneden devam ettiği için I. Süleyman'ın oğlu II. Selim için de benzer bir durum söz konusudur. Zira Sultan hakkında "Yahudi'nin oğlu" görüşü belirtilmiştir (Jorga, 2005, s. 125). Bu tabirin doğru olmadığı açıkça ortadadır. Çünkü Sultan II. Selim'in validesi Haseki Hürrem Sultan (Aleksandra Larossa) Yahudi değil, Ukraynalı bir Rus papazının kızıdır. Hürrem Sultanla ilgili bazı kaynaklarda nadirde olsa sultanın İtalyan veya Fransız asıllı olabileceği görüşleri de bulunmaktadır (Kara, 2010, s. 38).

Yazar Bernheim'in tanımından da anlaşıldığı gibi Sultan I. Süleyman'ın Yahudilere göstermiş olduğu yakınlık ilgi çekici boyuttadır. Söz konusu eserde anlatıldığına göre bu Osmanlı Padişahı Yasef Nassi'ye bir ferman vererek onu Şam ve Filistin bölgesine göndermiştir. Sözü edilen fermana "Bu adam sizden ne isterse onu yapacaksınız." şeklindeki bir ifadenin bulunduğu Renee Neher Bernheim tarafından iddia edilmektedir (Bernheim, 2001, s. 26). Sultanın bu desteği sonucunda Tiberya'nın¹ yeniden inşası için çalışmalar hız kazanmış ve 1563 yılında tamamlanmıştır. Bu sayede Yasef Nassi dünya çapında saygınlık kazanmıştır. Ayrıca bu haber Yahudi toplulukları arasında hızla yayılmakla birlikte Mesih'in gelişiyle ilgili umutları da artırmıştır. Bernheim, Osmanlı'nın 10. hükümdarı Muhteşem Süleyman'ın Yahudilere karşı sergilemiş olduğu tutumundan dolayı Musevi camiasının son derece memnun olduğunu açıklamıştır (Bernheim, 2001, s. 26).

¹ Tiberya, günümüz İsrail'in kuzeyde yer alan bir kenttir. I. Süleyman döneminde Osmanlı sarayı ile yakın ilişkileri olan Yasef Nassi Yahudiler' in bu bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Böylece Tiberya'da bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma izni almıştır. (Bernheim, 2001, s. 73)

Bernheim, Yahudilere sağladığı imkânlardan ötürü I. Süleyman'ı diğer Osmanlı Padişahlarından ayrı bir biçimde ele alarak sultanın Viyana mağlubiyetine değinerek “*Viyana Türk'ün olmadı*” (Bernheim, 2001, s. 26-27). İfadesini kullanarak Sultan Süleyman hakkındaki görüşlerinde tezatlık uyandırmıştır. Yazarın Fransızca kaleme aldığı eserinde V. Charles hakkındaki düşünceleri de oldukça dikkat uyandırıcıdır. Söz konusu eserde anlatılan kişi Osmanlı kaynaklarında V. Karl ya da Şarlken olarak da bilinen Kutsal Roma Cermen İmparatorudur. Zira Bernheim, Kanuni Sultan Süleyman ve onun dostu olarak iddia ettiği Fransa kralı I. François'ın bu dönemde çok etkili olduğunu belirtmiştir. Çünkü Bernheim, I. François'ın tüm gücünü Osmanlı tarihinde uzun saltanatıyla meşhur, zevkli ve görkemli yapılara olan tutkusuyla bilinen, muazzam bir devletin yönetimini etkili bir şekilde organize etmede muvaffak Muhteşem Süleyman'dan aldığını yazmıştır (Bernheim, 2001, s. 27). Kral Şarlken, Avrupa'da kendi hâkimiyetinde olan Katolik bir imparatorluk kurmak istemişti. Bu amaçla uzun yıllar boyunca Fransa, Protestanlar ve Osmanlılarla savaşa da hayalini kurduğu döneme erişememiştir. “*Avrupa'nın Osmanlı Devleti karşısında en çok yenilgiye uğrayan ve en çok Osmanlı'ya bağlanmak zorunda kalan, en şöhretli ve en kudretli Hristiyan hükümdarı Şarlken'dir. Şarlken'in “imparator” sıfatı Osmanlı idaresi tarafından asla tanınmadı ve kabul edilmedi. Bu sebeple sadece İspanya Krallığı'nun verdiği krallık unvanı tanınmıştır.*” (Yılmaz 2019). Şarlken Osmanlı, İngiltere ve Fransa'ya karşı sürekli nefret etme gayreti içerisinde olmuştur. Yazarımız François ve Şarlken arasındaki nefretin Hristiyanlar arasındaki kardeşlikten çok daha güçlü olduğunu iddia etmektedir (Bernheim, 2001, s. 27). Almanya Kralı Şarlken'in en büyük gayesi ise Avrupa'nın tamamını ele geçirerek büyük bir devlet kurmak istemesiydi. Fakat Kral Şarlken, bir imparatorunda bulunan meziyetlere kısmi olarak sahipti. Zira devletler veya hanedanlıklar güç ile değil akıl ile yürütülürdü. Sonuç olarak da Kral Şarlken hakkında şu ifadeleri belirtmemiz mümkündür: İktisadi, dinsel ve kültürel yapılara sahip krallıkları Hristiyanlık çatısı altında birleştirmede başarılı olamamıştır. Ayrıca Fransa'nın artan gücünü ve Türklerin yayılmasını önleyemediği gibi Alman halkları arasında vuku bulan karışıklığın tetiklenmesine de sebebiyet vermiştir. Böylece defalarca Büyük Türk'ün (Fatih Sultan Mehmed) torunu Kanuni'ye yenilmiştir. Dolayısıyla yazarımız Bernheim'in bu durumu hesaba katmaması da muhtemeldir. Kanuni Sultan Süleyman bu dönemde çok zor durumda olan Fransa'ya bazı imtiyazlar tanımıştır. Osmanlı Devleti kapitülasyonları Kuruluş Dönemi'nden itibaren vermeye çalışmış olsa da bu süreç XVI. yüzyıldan itibaren kapsamlı olarak yürütülmüştür. Kapitülasyon dilimize Fransızca olan “Capitulation” kelimesi ile geçmiştir. Bu ayrıcalıkların verilme sebepleri ise ekonomik, politik ve dinsel farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Acartürk & Kılıç, 2011, s. 4). Yazar I. Süleyman'ın Fransa'ya tanıdığı hususi haklar ve imtiyazlardan ötürü Fransızlara karşı ayrı bir ehemmiyet gösterdiğini

ifade etmekle beraber Fransızların bir karamameye bağlı olmadan Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşadığını da vurgulamıştır (Bernheim, 2001, s. 30). Fransa bu dostluktan siyasi ve ekonomik olarak çok büyük yarar elde etmiş ve özellikle de ticarete çok önemli paya sahip olmuştur. Hatta bu dönemde diğer devletler Osmanlı Devleti ile herhangi bir konuda anlaşmaya varabilmek için Fransız Hükümetiyle ilişkilerini gözden geçirmek durumundaydı. Fransa'nın ise en büyük amacı, Doğu siyaseti ve ticaretinde sahip olduğu sırayı korumaktı. Bu kapitülasyonlar Osmanlı tarihi açısından değerlendirildiğinde kuvvetle muhtemel devlet Katolik dünyasını bölmeyi ve Doğu-Batı ticaretindeki nüfuzunu geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Başlangıçta bu imtiyazlar devletin bekası için yararlı görünse de devletin buhranlı dönemlerinde ciddi sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti bu sancılı süreçleri yaşarken iktisadi yönden bazı güçlü Yahudiler borç verme yolu ile kriz yaşamakta olan Osmanlı'ya yardım etmişlerdir. Bernheim, Fransa'nın bu kapitülasyonlar sayesinde Filistin sınırında üç konsolosluğu bulundurduğunu Mısır'da İskenderiye, Suriye'de Halep ve Lübnan'da Trablus açıklamıştır. Ayrıca yazar daha sonraki süreçlerde diğer Avrupa Devletleri'nin Türklerle benzer anlaşmalar imzaladığını belirtmiş ve bütün bu kapitülasyon anlaşmalarının Birinci Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte kalacağını da aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 30).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudi topluluklarının devletle olan münasebetleri sonucunda Yahudi nüfusu artış göstermektedir. Özellikle sürgün edilen Yahudiler, Galata, Ortaköy, Mahmutpaşa, Tahtakale, Kuruçeşme, Arnavutköy, Eminönü, Sirkeci, Hasköy, Balat, Beşiktaş, Kuzguncuk, Çengelköy gibi semtlerde ağırlıklı olarak ikamet etmişlerdi. Yahudi yerleşiminin kısıtlı olduğu yerler arasında ise Kadıköy, Moda, Fenerbahçe, Yedikule, Küçükçekmece, Bakırköy gibi nahiyelerde bulunmaktadır. (Ocak 2018: 9). Bu durum onların mesleklerini de derinden etkilemiştir. Bu bölgeler de yaşayan Osmanlı Yahudilerinin en çok ilgilendikleri alanlar ise sanayi, ticaret, sarraflık, hekimlik, kuyumculuk ve bunun dışında da meyhanecilik, kayıkçılık, silah üretimi, esnaflık gibi meslekleri tercih ettikleri görülmektedir. Özellikle Osmanlı Yahudileri, liman kentleri olan İstanbul, İzmir, Selanik, Bursa, Kudüs, Şam ve Mısır'ı tercih ederek bu bölgeleri güçlü tutmuşlardır. Yahudiler, seçmiş oldukları bu mesleklerle Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve kültürel durumuna katkı sağlamışlardır. Bernheim ise Osmanlı ve önemli Yahudi şehirlerinde (Kudüs, Hebron, Gazze, Nablus, Safed ve Ramle) yaşamış olan Yahudilerin nüfus ve meslekleri ile ilgili bilgilerin hem İstanbul hem de Ankara arşivlerinde yer aldığını fakat ve bu belgelere erişmemin zor olduğunu belirtmiştir (Bernheim, 2001, s. 46).

Jacques Attalı, Yahudi toplumların ekonomik tarihini anlatırken Osmanlı'daki Yahudi cemaatlerinin özgür bir biçimde yaşadıklarını fakat bunlar içerisinde ki bir kısım Yahudilerin özellikle maddi durumları iyi olmayanların eziyet

gördüklerini ifade etmiştir. Ayrıca yazar Osmanlı Devleti'nde ikamet eden bu Yahudilerin hiçbir şekilde sınır dışı edilmemiş olmalarını da aktarmıştır (Attalı, 2014, s. 209). Çünkü bahsi geçen bu Yahudiler, Osmanlı Devletine vergi ödemekle mükelleftirler. Kısacası Osmanlı Devleti Yahudilerin ticari tutumlarından ve ekonomik zekâsından faydalanma yoluna giderken bu hususları ön planda tutmuştur. Böylece kısa sürede gelişeceğini düşünen devlet yabancı bürokratları, hekimleri ve tüccarları ile daha çok gerilemiştir. Bernheim ise Osmanlı egemenliğine giren farklı nüfuslardan oluşan milletlerin aynı zamanda çeşitliliği temsil ettiğini ve yaklaşık bin yıldan beri Roma İmparatorluğu'ndan bu yana böyle bir durumun daha önceden görülmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı gücünün devamlılığını sağlamak için İslam'ın baskın bir din ve hanedanlığı Türk olan devasa topraklara dağılmış olan bu devletin çok uluslu ve dini azınlıklarına uygulayacak politikalarıyla ünlenmiş olduğunu da aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 21).

3.3. Yahudilerin Rönesans'ı Yasef Nassi ve Grecia Mendes

Yahudilik tarihi bir yolculuktan ibarettir. Bu yolculuk sürecinden geçen her devlet nasibini alacaktır. Osmanlı'da bunlardan biridir. Osmanlıların beylik döneminden devletin çöküşüne kadar olan zaman diliminde Yahudiler Osmanlı'daki mevcudiyetini korumuşlardır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudiler sosyal ve ekonomik alanlarda devletin kalkınmasına ve özellikle belirli dönemlerde devlet yönetimi üzerinde söz sahibi olacak kadar nüfuzlu bir kimliğe bürünmüşlerdir. Bilhassa XV. ve XVI. yüzyıllar Yahudilerin parlayan çağı olarak adlandırılmıştır. Yahudiler bu dönemde çeşitli mesleklerle ilgilenip çalışma sahalarını genişletmişlerdir. Bu meslekler daha çok marangozluk, dokumacılık, tüccarlık, meyhanecilik, bankerlik gibi alanlardır (Şanlı, 2018, s. 10). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nden itibaren uygulamış olduğu hoşgörü politikasına sahip gayrimüslimler her zaman kendi değerlerini yaşamışlardır. Bunun sonucunda kendilerini güvende hissederek başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda kendilerini geliştirmişler ve Osmanlı Devleti'ne her zaman katkı sağlamışlardır. Bu sayede de Osmanlı Devleti güçlü bir ekonomiye ulaşmıştır. Özellikle Yasef Nassi ve halası Dona Gracia Mendes "*Osmanlı tarihinde büyük bir rol oynayan Yahudi bankerlerdir. Hatta bugünkü bankalara benzer ilk kredi müessesini açarak Batı ile ticaret yapanlara büyük kolaylıklar sağlamışlardır*" (Sertoğlu, 1969, s. 47). Bernheim, Yasef Nassi'yi tanımlarken onun tarihe Tiberya Projesi'nin lideri olarak geçtiğini ifade etmiştir (Bernheim, 2001, s. 73). Ona göre Yasef Nassi, özellikle I. Süleyman döneminde devletle olan münasebetini yakın tutması sonucunda Tiberya'da bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma izni almıştır. Yazar Bernheim, Osmanlı kaynaklarında Yasef Nassi olarak geçen meşhur bankerin hayatı hakkında malumat vermiştir. Zira Yasef, kuzeni Reyna ile evlenerek tek başına bir kurum olarak nitelendirilen kayıncı ve halası

Grecia Mendes ile iş birliği yaparak kısa sürede zenginleşmiştir. (Bernheim, 2001, s. 74) Uzunçarşılı ise “*Onun; halası Dona Grasia ile birlikte bankacılık sistemine benzer bir müessese oluşturarak Flemenk sahillerinden İstanbul'a kadar ticaret şehirlerinde büyük bir itibar kazandığını ve bu müessesenin krediyle devletin birçok mukataasının iltizama alındığını açıklamıştır*” (Eroğlu, 2012, s. 7). Sonyel'in ifadesine baktığımızda bahsedilen bu durum açıklık kazanmıştır. Zira Sonyel, Yasef Nassi'yi tanımlarken onun “*Osmanlı İmparatorluğuna göç eden zengin bir Saferad finansçısı olduğunu ve halası Grecia Mendes ile sürekli ortaklaşa hareket ettiklerini ifade etmektedir. Hatta yazar, bu iki Yahudi'nin İstanbul ve Selanik'te sinagoglar kurduğunu ve bunun için de Moşe Homon'dan yardım aldıklarını belirtilmiştir. Bütün bu durumlarda Yahudilerin ayrıcalıklarının onaylanması sonucunu doğurmuştur.*” (Sonyel, 1993, s. 48).

Bernheim, Kanuni döneminde Filistin'de bir Yahudi vilayetinin olduğu görüşünü savunmaktadır. Fakat belge eksikliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü bu yargının açıklık kazanmadığını da belirtmiştir. Akabinde ise yazar, bahsi geçen dönemde Arapların Yahudileri kışkırdığı fikrini ortaya atmaktadır (Bernheim, 2001, s. 73). Fakat yazar, bu dönemdeki saygın bir komutanın yükselişe geçmesiyle Tiberya'nın inşasının reddedildiğini açıklamaktadır. Bernheim, bunun müsebbibi olarak eski kitaplarda Tiberya ile ilgili iç açıcı ifadelerin olmadığını vurguluyor. Zira Tiberya şehrinin yeniden inşa edilmesiyle Arapların dinlerinin yok olacağına dair söylemlerin olduğunu savunmuştur (Bernheim, 2001, s. 73). Kanuni, Budapeşte seferinden sonra Budin ve Estergon'da zor durumda olan Yahudileri İstanbul, Bursa, Edirne, Selanik, Plevne ve Niğbolu gibi yerlere ikamet etmelerini sağlayıp onlara eşit şartlarda vatandaşlık hakları uygulamasını temin etmiştir. Sultanın sahiplenici, kurtarıcı ve adil bir hükümdar olması Yahudiler arasında “*Mesih'in gelişi*” olarak yorumlanmış ve hükümdarı “*Hazreti Süleyman'a*” benzetmelerine neden olmuştur. Çünkü bu dönemde Kanuni, Mimar Sinan'a Tiberya ve Kudüs şehrinin duvarlarını inşa etmesini emretmişti (Türem, 2017, s. 61). Yazarımız Bernheim ise Tiberya Projesi'nin asıl amacının Siyonist bir Yahudi Devleti kurulması olarak değerlendirmiş ve bu proje hayata geçirilmemiş olsa da Yasef Nassi'yi Siyonizm'in öncüsü olarak görmüştür (Bernheim, 2001, s. 76). Ayrıca yazar, Yasef Nası'nın halası Dona Gracia Mendes'i Yahudilerin tercümanı olarak görmüş ve Kudüs, Hebron, Safedle birlikte Tiberya hayalinin (Tiberias) XIX. yüzyıla ertelenmek zorunda kaldığını belirtmiştir (Bernheim, 2001, s. 75). Dona Gracia Mendes, Avrupa ve Osmanlı tarihinde önemli bir rol oynamış zengin bir Yahudi kadındır. Ferrara'da 1553 yılında basılan Portekizce “*Consoloçam as Tribulaças de Ysrael*” eserinde Samuel Usque, Dona Grecia'yı “*milletin kalbi*” olarak tanımlamaktadır (Güleryüz, 2012, s. 64). Ayrıca XVI. yüzyılda Avrupa'-

nın güçlü hükümdarlarından olan Kutsal Roma İmparatoru V. Karl (Şarlken) ve Fransa kralı I. François'e kredi açmış beraberinde ise yeğeni Yasef Nassi ile dönemin meşhur zengini olarak adlandırılan Vezir-i Azam Damat Rüstem Paşa ile yakın münasebette bulunmuşlardır. Rüstem Paşa'nın Dona Gracia'nın yeğeni Josef ile yaptığı bir konuşmasında: “Sizin paranız benim için o kadar önemli değil, bana istihbarat lazım. Çünkü şu bilgiye ulaşmak önemli o zaman; Avrupa’da hangi kral borçlanıyor? Bir kral niye borçlanır?” şeklindeki söylemiyle Yahudilerin ticaretteki öneminden ziyade casusluk yapımlarıyla devlete daha fazla katkı sağlayacaklarını ifade etmiştir (Çamlıbel, 2016). Portekiz’de korkularından Hristiyanlığı benimseyen bu Yahudiler, Osmanlı’da vicdan hürriyetine erişerek eski dinlerine döndüler ve Don Miquez, “Yasef Nassi” adını aldı. Kanuni’nin meşhur bankerı olan Yasef Nassi, oldukça zeki, zarif, geniş malumat sahibi, eşsiz bir meclis adamı idi (Güleryüz, 2012, s. 145).

Gracia Mendes, (1510-1569) Francesco Mendes adındaki bir Marrano ile evlenip değerli taşları satarak ticaret yapmaya başladı (Bernheim, 2001, s. 73). Gracia Mendes’in enerjisi, asil bir hanımefendi gibi olan yürüyüşü, iş anlayışı, elini attığı her şeyde başarılı olması ona “La Senora” lakabını kazandı. Gracia Mendes sultanın uluslararası çıkarlarını savunarak Naxos Dükü Joseph Nassi ile birlikte Papa’dan gelen korkunç zulümlere karşı diplomatik niteliklerini kullanarak Ancona İtalyan limanına ticari bir boykot yapacak kadar ileri gitmişlerdi (Bernheim, 2001, s. 74). Gracia Mendes ve yeğeni Yasef Nassi, II. Selim’in tahta çıkmasına yardım etmiş ve çoğu zaman da kaderleri değiştirip Devlet-i Aliye’nin istikbalinin belirlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Nassi ailesi dışında Moşe Hamon, Salomon ben Natan Eskenazi, Salomon Aben Yaeş, Ester Kira ve Sabatay Sevi bu Yahudilerden bazılarıdır. Bunlar gibi daha yüzlercesi de mevcuttur.

Yasef Nassi, II. Selim ile şehzadelik zamanında tanışmış ve hükümdarın Yahudi asıllı olduğu iddia edilen eşi Nurbanu Sultan’dan destek alarak sarayla iletişim kurmayı başarmıştır (Güzelsoy, 2017). Bu desteği iyi değerlendiren Yasef Nassi, ticari zekâsını kullanarak hızla Kanuni Sultan Süleyman’ın da dikkatini çekip sultan tarafından “Frenk Beyi” unvanı verilmiştir. Yasef Nassi, işleri büyütüp Lehistan’la olan balmumu ticareti ile Eflak-Boğdan’a yapılan şarap ticaretinde tekel olup, Avrupa’ya baharat, tekstil, hububat satışında başrol oynamış ve kurdukları bankalar ile yabancı tüccarlara kredi imkânı sağlamıştır (Kutlu, 2017). Böylece Hristiyan ülkelerde kazığa bağlanıp merasimsiz yakılan Yahudiler, Böylece Hristiyan ülkelerde kazığa bağlanıp merasimsiz yakılan Yahudiler, Osmanlı’da etkin mevkilere gelip Dük mertebesine yükselerek Venedik Cumhuriyeti, Papalık, İspanya Krallığı, Fransa Hükümeti özellikle siyasi-iktisadi diplomasisinde kendilerini tehlikede görmeye başlamışlardı (Güleryüz, 2012, s. 146-147). Aynı zamanda Yasef Nassi, tarihimizde II. Se-

lim'i şaraba alıştıran ünlü Yahudi olarak da bilinmektedir. Sultan II. Selim'i Kıbrıs'ı fethetmek için ikna ettiğini ve sultanın Kıbrıs'ı ünlü şaraplarından dolayı fethettiği birçok kaynakta belirtilmiş olsa bile asıl sebep Kıbrıs'ın Osmanlı-Mısır ilişkisini tehdit etmesi Rodos gibi Kıbrıs'ın da alınmasını şartlandırmıştı (İnalçık, 2017). Zira padişah şehzadeliği zamanından beri Kıbrıs'ın alınmasına önem verdiğini ve bunu saltanatına lâyık bir askerî harekât olduğunu belirterek adanın fethini hızlandırmıştı. Ayrıca Mısır'dan şeker, pirinç getiren gemi korsanlar tarafından yağmalanınca II. Selim sefer kararı aldı ve Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın kesin muhalefetine rağmen ısrarcı olup bu seferi gerçekleştirmek için lalası Mustafa Paşa'ya emir vermiştir (Emecen, 2009, s. 414-418). Bernheim, Kıbrıs Fethi'nden sonra "*Türklerin büyük yenilgisi*" olarak adlandırdığı İnebahtı mağlubiyetine de değinmiş ve bunun sonucunda ise Yasef Nassi, Osmanlı Devleti'nde etkin olan gücünü yitirmişti (Bernheim, 2001, s. 76-77). "*Nitekim İnebahtı yenilgisi Hristiyan dünyasının korkulu rüyası olan Osmanlı padişahu için düşündürücü bir kayıp olmuştur. Bu kayıp zannedildiği gibi bir karamsarlığa sebep olmamış aksine II. Selim, diğer Müslüman hükümdarlara yolladığı mektuplarda İnebahtı'dan bahsederken kendinden emin ifadeler kullanmıştı. Bakara Suresine atıf yaparak "Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysaki o sizin için bir hayırdır." (216. Ayet) diyerek bu yenilginin intikamını Batı'daki yeni kaleleri fethetmek suretiyle alacağına söz vermiştir.*" (Hess, 2010, s. 130). Dolayısıyla bu sefer hem Türkler hem Hristiyanlar hem de Yahudiler açısından oldukça önemlidir. Çünkü seferin neticesi Türkler ve Yahudilerin güç kaybetmesine sebebiyet verirken Hristiyan camiasını ise yeniden heyecanlandıran bir deniz muharebesi olarak bilinmektedir.

4. YAHUDİLERİN UMUDU SABATAY SEVİ VE MESİHLİK İDDİASI

Yahudiler, altın çağ olarak adlandırdıkları dönemi artık geride bırakmış ve umut veren yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. Sabatay Sevi'nin ortaya çıkışı Yahudi dünyasını oldukça heyecandırmıştır. Sabatay Sevi, İzmirli bir Osmanlı Yahudi'sidir (Akyol, 2005). Küçüklüğünden itibaren mistik rüyalarıyla ünlenen Sabatay Sevi kısa zamanda Yahudi camiasında parlayan bir figür haline gelmiştir. Mesih olarak adlandırılan Sabatay Sevi'nin en büyük amacı ise Yahudileri her alanda üstün bir konuma kavuşturmak ve onları özellikle Hristiyan zulmünden korumaya çalışmaktır. Sabatay Sevi, bu amaçlarında başarılı olmak için mesihçi olduğuna dair iddialarda bulundu ve böylece Yahudiler dışında Müslümanları da tesiri altına aldı. "*Mesih terim olarak dinî bir görevi ifaya elverişli hale getirilmiş, Tanrı'nın bir görev tevdi etmek üzere el koyduğu kişi manasına gelmektedir.*" (Waardenburg, 2004, s. 306). Aslında Yahudi ve Hristiyan toplumlarının Mesihlik iddiası hep tartışılan bir konu olmuş ve Mehdilik anlayışıyla benzer yönleri barındırmıştır. İslamiyet'te ise Mehdilik anlayışı

mezhepsel açıdan farklı yorumlanmıştır. Zira Mehdi Şii inancına göre son imam olarak tabir edilen Muhammed Mehdi'nin bir kurtarıcı olarak yeryüzüne gelmesi olarak ifade edilirken Sünni topluluklarda ölmüş ya da kaybolmuş birinin gelişinden ziyade kıyamette Allah tarafından vazifelendirilen bir kurtarıcı olarak bilinmektedir (Öz, 2003, s. 384-386). Ayrıca Hz. İsa'nın Mehdi-Mesih olarak gelip Deccalı öldüreceği Matta İncil'inin 24. basımında anlatılmıştır (Durmuş, 2015, s. 109). Kısacası İslam dünyasında ortaya çıkan Mehdilik inancı Yahudilik ve Hristiyanlıktaki "Mesih" inancı ile örtüşmüştür. Sabatay Sevi'de duraklama yaşamakta olan Osmanlı coğrafyasında güçlü bir iddiayla ortaya çıkmış ve zamanla toplumlar arasında nüfuzlu bir kimliğe sahip olmuştur. Renee Bernheim'de sahte Mesih olarak gördüğü Sabatay Sevi'nin ortaya çıkmasını Yahudi tarihini hem şaşırtan hem de coşturan bir olay olarak yorumlamış hatta bir ifadesinde "*Smirna Hahamları bile bu sahteliğe ikna oldular ve onu toplumun haremine koydular.*" bilgisini aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 102). Sabatay Sevi'nin kısa zamanda yaygınlaşan politikasının zamanla Konstantinopolis ve Selanik'te de meydana geldiği bilinmektedir (Bernheim, 2001, s. 103-104). Sabatay Sevi, Gazzeli Nathan Aşkenazi ile tanışıp kısa süre içerisinde hızlı taraftar toplayarak birçok girişiminde başarılı olmuştur. 1643 yılında Kudüs'te doğan Gazzeli Nathan, Tevrat'ı yayarak Mesih'in zamanın daha çabuk geldiğini hissettirmeye çalışıyordu (Bernheim, 2001, s. 104). Bernheim'in çarpıcı iddiasını Gershom Scholem de desteklemektedir. Zira Ona göre; "*Konstantinopolis ve Selanik haricinde Livorno, Amsterdam ve bir süreden beri yıldızı parlamakta olan Hamburg Yahudileri Sabataycı coşkunun ön saflarında yer alıyorlardı. Hristiyan çağdaşları bu Yahudilerin yararlandıkları ayrıcalıklar ve özgürlükler karşısında öfkeli şaşkınlıklarını dile getirmişlerdi. Buna karşın bu Yahudiler bütün ekonomik düşünceleri bir kenara atmış ve saptayabildiğimiz kadarıyla kendilerini doludizgin Mesihlik coşkısına kaptırmışlardı*" (Scholem, 2012, s. 19). Bernheim, Sabatay Sevi'nin 1662 yazının sonunda Kudüs'e gidip oranın bütün otoriter yetkilileri tarafından takdir gördüğünü ve Kudüs toplumu için önemli bir görevle yükümlenmiş olmasına rağmen Türk valisinin talep ettiği devasa vergileri ödeyemeyecek kadar da fakir bir konuma sahip olduğunu açıklamıştır. Akabinde ise Hebron'a gidip burada tanıştığı Abraham Cuenque, on beş yaşında olan Sabatay Sevi'nin içindeki büyüleyici kişiliği fark ettiğine değinmiştir (Bernheim, 2001, s. 103). Osmanlı Padişahı IV. Mehmed, tahta geçtiği zaman saltanatının ilk senelerinde devlet büyük bir buhran içindeydi. Hükümdarın yeterli tecrübeye sahip olmaması ve çocuk olmasından dolayı memleket idaresi Kösem Sultan, Turhan Sultan ve Kara Ağaların elindeydi. Osmanlı'da çift başlı yönetim egemen olduğu için Valide Turhan Sultan, Köprülü Mehmed Paşa ile ittifak ederek Kösem Sultanın iktidarına son verip devletin mali işlerini sıkıntıya sokan Kara Ağalardan da kurtulmayı başardı. Sabatay Sevi'nin asıl niyeti daha önceden de belirttiğimiz gibi Yahudilerin kurtuluşunu

sağlamak ve onları bir bütün olarak değerlendirip İsrail Devleti çatısı altında birleştirmeyi hedefliyordu. Aslında bu durumun benzer bir örneğini Yasef Nassi'nin Tiberya Projesinde de görmüştük. Dolayısıyla Sabatay Sevi'nin icraatlarını Yahudi camiasında bir ilk olarak adlandırmamız mümkün değildir. Fakat İzmirli Sevi, dönemin akçesi olan dini kullanarak Kanuni'nin meşhur bankeri Yasef Nassi'den ayrı tutuldu ve uygulamış olduğu politikası sonraki dönemlere de ilham vererek Osmanlı'da Siyonizm'in yayılmasını hızlandırdı. Siyonizm, bütün Yahudi topluluklarını bir arada toplayarak Siyon Dağı üzerinde Süleyman Mabedini yeniden inşa etme düşüncesi olarak açıklanmıştır (Kutluay, 2005, s. 17). Kudüs'te bulunan Süleyman Mabedi Masonluğun başlangıcı olarak kabul edildiğinden kutsal sayılan Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yere yaptırılmıştır (Ünalın & Gökdemir, 2012, s.27). Bu kadar çok geniş kitlelere ulaşan Masonluğun nasıl ve ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte kaynaklara göre; kimileri eski Mısır'da Firavun hükümdarlığı (Hz. Musa) dönemine, kimileri ise Hz. Süleyman dönemine dayandırmıştı (Çorbacı, 2017, s. 11). Masonluğun Osmanlı'ya yayılması ise ilk 1721 yılında olmuştur. Bilinen ilk Türk Masonları Çelebizade Sait, İbrahim Müteferrika, Humbaracı Ahmet Paşa, İstanbul'da kurulan Ser Locasına katkı sağlarken, Şinasi ve Namık Kemal tarafından localar Makedonya'ya açılmaya başlandı (Çorbacı, 2017, s. 20). Masonluk günümüzde ise hala etkin rol oynamaktadır.

Sabatay Sevi'nin çıkarmış olduğu fırtına öylesine kuvvetliydi ki kaptanı olduğu gemiyi kontrol edemez vaziyetine gelmişti. Bu hareketiyle bir yandan taraftar toplarken öte yandan bazı Yahudiler ve Müslümanların tepkisini üzerine çekmişti. Zira Sabataycılığın esası gizliliklidir (Eygi, 2014, s. 62). Sabataycı geleceğe göre: *"Sabatay'ın Mesihliğinin ilk evresi, 1648 yılında ilk vahyin ona inişiyile başlamıştır; bu gün, müritlerince Şehine'nin tozlar arasından yükseldiği gün olarak kutlanır. İkinci evre ise 1657'de Sabatay'ın Şehine'yi ayağa kaldırışiyile başlar"* (Freely, 2003, s. 49). Sabatay Sevi, Osmanlı Devleti tarafından tehdit edilmeye başlanınca Müslüman olmuştu. Bu olay hem Yahudilik hem de Osmanlı tarihi açısından oldukça önemli bir durumu da beraberinde getirdi. Sabatay Sevi'nin faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için kendini Müslüman olarak göstermesi hem Yahudi dünyasının tepkisine yol açtı hem de onların isteklerinin karşılanamayacağı endişesini yarattı. Ancak Almanya'da Otuz Yıl Savaşları döneminde, savaş sandıklarını doldurmak için Sabataycılar'ın yardımına ihtiyaç duyuldu ve bunun karşılığında da koruma altına alınmışlardır (Kastein, 2006, s. 12). Yahudilerin umudu olan Sabatay Sevi'nin mistik dünya görüşü Osmanlı Hükümdarı IV. Mehmed'in (Avcı) hükmü ile sonlandırılınca bu durum Yahudileri derinden etkiledi. Yazarımız Sabatay Sevi ve Gazzeli Nathan'nın ölümlerinin tüm Yahudi camiasında üzüntü ile karşılandığını açıklamış hatta bu tarihten itibaren de Museviler arasında bir duraklamanın başladığına da değin-

miştir (Bernheim, 2001, s. 109-110). Özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Yahudileri sosyal, siyasi ve kültürel açıdan etkilendiği için Rum-Ermeni rekabetinin doğması hızlandı (Svastics, 2011, s. 23). Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu çeşitlilik zamanla azınlık sorununa neden oldu ve devlet Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet yönetimlerini uygulayarak kötü gidişatı durdurmak için tedbirler almaya çalışsa da bu sorun Lozan Antlaşmasıyla çözüme kavuşturulmuştur.

SONUÇ

Yahudiler, tarih boyunca ekonomiyi derinden etkileyen bir toplum olmuşlardır. Avrupa Devletleri, özellikle finansal anlamda kendilerine rakip olacağını düşündükleri için Yahudileri sürgün edip sosyal, kültürel, iktisadi alanlarda güçlü olmayı ilke edinmişlerdir. Osmanlı Devleti kurulmadan önce de Anadolu'da Yahudilerin yaşadığı bilirse de asıl Yahudi göçü devletleşme sürecinde vuku bulmuştur. Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid dönemleri Yahudi tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Özellikle bu dönemde Sefarad, (İspanyol kökenli) Aşkenazi, (Avrupa kökenli) ile Romanyot (Bizans kökenli) Yahudileri Osmanlı Devleti'ne sığınıp devleti iktisadi ve kültürel açıdan geliştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti, birçok Yahudi'yi himayesine almış ve dokumacılık, marangozluk, hekimlik, matbaacılık, silah üretimi, tiyatro gibi alanlarda kullanarak özellikle İstanbul, İzmir, Selanik, Bursa, Kudüs ve İskenderiye gibi liman kentlerini güçlü tutmayı amaçlamıştır.

XVI. yüzyıldan itibaren altın çağını yaşamaya başlamış olan Yahudiler Osmanlı Devleti'nin akıbetini belirlemede dahi etkili olmuşlardır. Osmanlı, Yahudi casusları aracılığı ile Avrupa'nın bilimsel, kültürel, siyasi faaliyetlerini öğrenip, devletin aleyhinde gerçekleşecek herhangi bir durum karşısında haber vermelerini sağlamıştır. Yazar Bernheim de Yasef Nassi, Gracia Mendes, Moşe Hamon, Salomon ben Natan Eskenazi, Salomon Aben Yaeş, Ester Kira ve Sabatay Sevi gibi Yahudilerin Osmanlı'nın ticaret sektörünü, iç ve dış politikasını geliştirmede aktif rol oynadıklarını aktarmıştır. Ayrıca yazar özellikle Yasef Nassi'nin Tiberya Projesi ile Yahudi yerleşim izni olarak Siyonist hedeflerin yayılmasının hızlandığından da bahsetmiştir. Osmanlı'da yaşayan Yahudiler, İsrailoğulları adını alarak kudretli bir Yahudi Devleti kurmak istiyorlardı. Nitekim Tiberya Projesi ile bu arzularını gerçekleştirmeye çok yaklaşmışken projenin başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı Yahudilerini yeni arayışlara sürüklemiştir. Bu düşünce Sabatay Sevi dönemindeki Mesihlik iddiası ile bağdaşıp Yahudi camiasında heyecan uyandırsa da Osmanlı hükümdarı Sultan IV. Mehmed (Avcı) tarafından sonlandırılınca Yahudi nüfuzu derinden etkilenip daha gelişmiş yeni bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Bernheim de bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudilerin sayısında azalmaların

olduğuna dikkat çekmiştir. Zira Osmanlı Devleti zor durumlar yaşayan Yahudilere kucak açıp, inançlarını serbestçe yaşamalarına müsaade etmiş olsa dahi Yahudiler, sıkıntı yaşamaya başlayan devlet için aynı hassasiyeti gösterememiştir. Fakat bazı Yahudiler, Osmanlı Devleti buhranlı dönemlerini yaşarken borç verme yolu ile kısa süreliğine de olsa devleti ekonomik bunalımdan kurtardıklarını zannetmişlerdir. Zira Osmanlı Yahudileri, XVII. yüzyıllardan itibaren Rumlar ve Ermeniler ile rekabet haline girmeleri iktisadi, kültürel anlamda çöküşe geçmelerine sebep olmuştur. Osmanlı'da gerçekleşen bu azınlık sorunları, devletin yıkılmasını tetikleyen etkenler arasında yerini almıştır.

Kaynakça

- Acartürk, E. & Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 29(2), 1-21.
- Adam, B. (2012). Tevrat. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, 40-45.
- Arslan, H. (2016). Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5(2), 197 – 224.
- Arslantaş, N. (2009). *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Attalı, J. (2014). *Yahudiler, Dünya ve Para: Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*. Çev. Berna Günen. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Bayat, A. H. (1997). *Hafsa Sultan*. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, 122-123.
- Bernheim, R. N. (2001). *La Vie Juive en Terre Sainte (Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı)*, Fransa (Paris): Published by Calmann-Levy.
- Bolay, S. H. (1987). Bizanslı Âlimlerin İstanbul'dan Kaçmaları ve Rönesans'ı Başlatmaları Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 135-142.
- Bora, S. (2017). *Anadolu Yahudileri: Ege'de Yahudi İzleri*. İstanbul: Gözlem Yayınevi.
- Çorbacı, İ. (2017). *Siyonizm'in ve Masonluğun Gizli Tarihi*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Durmuş, M. A. (2015). *Mitolojik Kurtarıcı Mehdi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Emecen, F. (2010). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

- Emecen, F. (2009). Selim II. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, ss.414-418.
- Eroğlu, A. H. (2012). Bütün Yönleriyle Yahudilik 16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Efsanevi Bir Yahudi: Yasef Nassi. *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, Uluslararası Sempozyum*, 719-731.
- Galanti, A. (1947). *Türkler ve Yahudiler*. İstanbul: Tan Matbaa.
- Eygi, M. Ş. (2014). *Yahudi Türkler yahut Sabetaycılar*. İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları.
- Freely, J. (2003). *Kayıp Mesih Sabatay Sevi'nin İzini Sürerken*. Çev. Ayşegül Çetin Tekçe. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Güleryüz, N. A. (2012). *Bizans'tan 20.yüzyıla Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.
- Güleryüz, N. A. (2012). *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Hess, A. (2010). *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyılın Akdeniz'inde Osmanlı İspanyol Mücadelesi*. Çev. Özgür Kolçak. İstanbul: Küre Yayınları.
- Jorga, N. (2008). *Kanuni Dönemi ve Yenilmez Türk*. Çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kara, S. (2017). İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul'da Yahudi Matbuatı. *Dört Öge*, 12, 251 – 254.
- Kara, Y. (2010). *Osmanlıda Kadın Saltanatı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kastein, J. (2006). *İzmirli Mesih Sabatay Sevi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2009). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Kutluay, Y. (2005). *Siyonizm ve Türkiye*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Kürkçüoğlu, E. (2013). Anadolu'nun Parlayan Yüzü: Kayılar. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 135-148.
- Ocak, H. F. (2018). Endülüslerin Osmanlı Ülkesine Göçü ve Entegrasyonu. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 17 – 31.
- Öz, M. (2003). Mehdilik. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, 384-386.
- Peirce, L. P. (2016). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunda Hükümdarlık ve Kadınlar*. Çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Pytlik, M. (2015). Jews and Muslims in Cooperation (Yahudiler ve Müslümanlar: Unutulmuş Bir Birliktelik Tarihi). *Religious Studies (Dini Çalışmalar Dergisi)*, Michigan Oakland University.
- Rozen, M. (2010). *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruderman, D. B. (2013). *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, Çev. Lizet Deadato. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Scholem, G. (2012). *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, Çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1969). Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 25(1), 1- 80.
- Sonyel, S. R. (1993). *Minorities and The Destruction Of The Ottoman Empire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Svastics, O. (2011). *Yahudiler' in İstanbul'u*. İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Şanlı, S. (2018). Türkiye'nin Doğu Yahudileri Üzerine Etnografik Bir Alan Araştırması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1281-1293.
- Tanyu, H. (1979). *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*. Cilt: I, İstanbul: Bilge Yayınevi.
- Türem. Ş. İ. (2017). *Mesih İnançının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansıması XVIII. Yüzyıldan İtibaren*. Yayımlanmış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Uluçay, Ç. (1992). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünalın, L. & Gökdemir, M. A. (2012) *Jerusalem*. İstanbul: Melek Yayınları.
- Waardenburg, J. (2004). Mesih. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 306-309.
- Yalçın, B. (2018). *Genel Hatlarıyla Osmanlı Devleti Sefarad Yahudileri ve İzmir Sefarad Yahudileri*. Bitirme Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Yıldırım, H. (2011). *Sömürgeci Batının Barbarlık Tarihi 1*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Akgüç, M. (2019). *Selçuklu Çağında İslam Toplumunda Yahudiler (11-14. Yüzyıl)*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Cide, Ö. (2016). *Osmanlı'nın Kuruluşunu Anlamak (1299-1402)*. İstanbul: Kitabı Yayınları.

- Gürkan, S. L. (2012). *Yahudilik*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları.
- Özdemir, A. (2019). Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğuna Gelişi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin İlan Edildiği Tarihsel Sürece Kadar Sosyo Kültürel ve Ekonomik Durumların Araştırılmasına Yönelik Tarihsel Bir Yaklaşım. *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 55 – 85.
- Yaman, A. (2015). Yahudilerin Osmanlı Millet Sistemi İçindeki Yeri ve Hukukî Konumları (Aile Hukuku Özelinde Bir Değerlendirme). *Diyanet İlmi Dergi*, 51(2), 11-35.

İnternet Kaynakları

- Akyol, T. (10 Haziran 2005). *Sabetay Sevi ve sonrası*. 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/sabetay-sevi-ve-sonrasi-119495> adresinden erişildi.
- Çamlıbel, C. (10.09.2016). *Kanuni'nin Yahudi Bankeri, Yetenekli Dona Gracia'nın Gizemli Hikâyesi*. 21 Aralık 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/kanununin-yahudi-bankeri-yetenekli-dona-gracianin-gizemli-hikayesi-40221069> adresinden erişildi.
- Güzelsoy, Y. (17 Mayıs 2017). *Siyonizm'in İlk Öncüsü: Yasef Nassi*. 15 Ocak 2021 tarihinde <https://otukendergi.com/siyonizmin-ilk-uncusu-yasef-nassi/> adresinden erişildi.
- İnalçık, H. (17.01.2017). *Osmanlı Kıbrıs'ı Şarap İçin mi Fethetti*. 20 Ocak 2020 tarihinde <https://odativ.com/osmanli-kibrisi-sarap-icin-mi-fethetti-1701171200.html> adresinden erişildi.
- Kutlu, M. (13 Şubat 2017). *Osmanlı Sarayında Bir Yahudi Banker*. 17 Ocak 2020 tarihinde <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/osmanli-sarayinda-bir-yahudi-banker/> adresinden erişildi.
- Sadi, R. (30.05.2017). *Dizilerde Yaşayan Bir Ülke Türkiye*. 11 Aralık 2019 tarihinde <https://odativ.com/dizilerde-yasayan-bir-ulke-turkiye-3005171200.html> adresinden erişildi.
- Yılmaz, Ö. F. (06 Eylül 2019). *Fransa kralını esaretten Kanunî kurtarmıştı*. 12 Ocak 2020 tarihinde <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/fransa-kralini-esaretten-knn-kurtarmisti-h195135.html> adresinden erişildi.
- Galante, A. (1941). *Osmanlılar 1492 Öncesi*. 16 Aralık 2020 tarihinde <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/turk-yahudileri-tarihi/3-osmanlilar-1492-oncesi> adresinden erişildi.

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ-BÜTOBİD

YAYIN VE YAZIM İLKELERİ

Yayın İlkeleri

Bayburt Üniversitesi İnsan ve toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, Mart ve Eylül olmak üzere yılda iki kez yayımlanan bilimsel ve hakemli bir fakülte yayınıdır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak amacıyla gönderilmemiş olmalıdır. Türkçe makalelerde İngilizce öz ve genişletilmiş İngilizce özet, İngilizce makalelerde ise Türkçe öz ve genişletilmiş Türkçe özet yer almalıdır. Dergiye gönderilen yazılar öncelikle editör tarafından ön incelemeye alınır sonrasında editörler grubunun ve yayın kurulunun görüşleri alınarak, ilgili yazının konusunda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin de olumlu görüş vermesi ve yayın kurulunun olumlu görüş belirtmesi durumunda makale, editör ve yayın kurulunun belirlediği sayıda yayımlanır. Hakemlerin olumsuz görüş belirtmesi durumunda makale, reddedilir. Dergimize gönderilen yazılar için editör ve hakem raporlarında belirtilen düzeltmeler yapılması için makale sorumlu yazarına gönderilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra eğer hakem makaleyi tekrar görmek istiyorsa hakeme makale terkar gönderilir. Hakemin düzeltmeler yeterli bulması durumunda editör makalenin yayınlanması konusunda karar verir. Şayet hakem düzeltme istemiş ancak düzeltmelerden sonra makalenin tekrar görmek istemediğini belirtmişse, ilgili düzeltmeler editör tarafından kontrol edilir ve bir karar varılır. Yayımlanan makalelerinin bütün yayın hakları Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi (BÜTOBİD)'e aittir. Burada belirtilmeyen hususlarda karar verme yetkisi Editör ve Yayın Kurulu'na aittir. Yayın ve yazım ilkelerine uymayan yazılar değerlendirmeye alınmadan reddedilir.

Yazım İlkeleri

Yazım ilkelerinde Apa ve Klasik sistem, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi (BÜTOBİD) tarafından kabul edilmektedir.

Makale anlatımında aşağıdaki kurallar dikkate alınmalıdır.

Makale yazımında, okuyucunun, çalışmanın her aşamasını anlama ve değerlendirmesine imkân tanıyacak bir anlatım ve plana uyulmalıdır. Anlatım olabildiğince sade, anlaşılabilir, öz ve kısa olmalıdır. Gereksiz tekrarlardan, desteklenmemiş ifadelerden ve konu ile doğrudan ilişkisi olmayan açıklamalardan kaçınılmalıdır.

Yazımda çok genel ifadeler kullanılmamalıdır. Yargı veya kesinlik içeren ifadeler mutlaka verilere/ referanslara dayandırılmalıdır. Ele alınan konu veya problemin mevcut literatürdeki yeri, amaçları açıklama ve destekleme bağlamında sunulmalıdır. Problem ile seçilen araştırma yöntemi arasında bağ kurulmalıdır. Probleme, araştırmacı/araştırmacıların hangi kuramsal/kavramsal açıdan yaklaştıkları gerekçeleri ile birlikte belirtilmelidir. Kullanılan araştırma yönteminin seçilme gerekçesi açıklanmalıdır. Bütün veri toplama araçlarının geçerliliği ve güvenilirliği belirtilmelidir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler bir bütünlük içinde sunulmalıdır. Sadece elde edilen verilere dayanan sonuçlar sunulmalıdır. Sonuçların yorumları, varsa literatürdeki diğer kaynaklarla değerlendirilmelidir.

Makale biçimlendirilirken aşağıdaki kurallar dikkate alınmalıdır.

Çalışmanın ilk sayfasında yazar(lar)ın ad ve soyadları ile sayfanın alt bilgi bölümünde kurum bilgileri ve e-posta adresleri yer almalıdır. Makale için gerekli ayarlar şu şekildedir:

Sayfa düzeni: Özel sayfa boyutları, Genişlik:21, Yükseklik, 29.7 cm Kenar boşlukları: Üst veAlt: 5 cm, Sol ve Sağ: 4 cm Satır aralığı: Tam Değer: 1nk, Yazı fontu: Times New Roman

Başlıklar: Makalenin ana başlığı 12 punto, kalın, ortalanmış, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve en fazla 14 kelime olmalıdır. Birinci düzey başlıklar numaralandırılmış, 11 punto, kalın, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve ortalanmış olmalıdır. İkinci düzey başlıklar numaralandırılmış 10 punto, kalın, tüm kelimelerin ilk harfleri büyük ve sola yaslı olarak yazılmalıdır.

Yazar adları: 10 punto, ortalanmış, yazar adı ve soyadının sadece ilk harfleri büyük harf olmak üzere verilmelidir. Yazar adresleri alt bilgi olarak 10 punto verilmeli sadece şu bilgileri içermelidir: Üniversite, fakülte, bölüm, il, ülke, mail (Üniversite dışında bir kurumsa üniversite, fakülte ve bölüm adı yerine kurum adının yazılması yeterlidir).

Özetler: 10 punto ve italik, iki yana yaslı şekilde yazılmalıdır. Özet 100-150 kelime aralığında yazılmalıdır. Makaleler Türkçe ve İngilizce özet içermelidir. Makalenin dili Türkçe ise “Özet”, İngilizce ise “Abstract” başa gelmelidir. Paragraf başı yapılıp [½ girinti] 3-5 kelime arasında anahtar kelime yazılmalıdır. Türkçe başlık özet bölümünün üzerinde, İngilizce başlık ise Abstract bölümünün üzerinde yer almalıdır.

Makale metni: 11 punto olarak yazılmalı ve dosyalar Microsoft Word 2010 veya üzeri bir sürümde hazırlanmalı ve dosya biçimi .docx uzantılı olmalıdır. İlk paragrafta

girinti bırakmadan metnizi yazınız. İkinci ve diğer paragraflarda ise ½ girinti bırakınız.

Tablo isminde geçen kelimelerin ilk harfleri büyük sola yaslı ve italik olmalıdır. Tabloda dik çizgi kullanılmamalıdır. Tablo ismi tablo numarasının altında yer almalıdır. Tablo içeriğindeki yazılar 8 puntoya kadar düşürülebilir. Tabloyu açıklayan paragraf ½ girinti içerinden ve tablo ile 7,1nk aralığında olmalıdır.

Şeklin başlığı ortalanmış olarak (sadece ilk harf büyük olmalı) verilmelidir. Şekil numarası (italik) ve ismi şeklin altında verilmelidir. Şekli açıklayan paragraf ½ girinti içerinden ve tablo ile 7,1nk aralığında olmalıdır.

Makaleler, ekler dahil 35 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynaklar APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun ve aşağıdaki kurallar dikkate alınarak yazılmalıdır.

Kaynaklar APA 6 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Birden fazla yazarlı kaynaklarda son yazarın soyadından önce ‘&’ yazılmalıdır.

Makale içinde kullanılan kaynaklar “Yazar Soyadına Göre” dizini hazırlanarak, sayfanın sol kenar boşluğu hizasından başlayarak 9 punto, tek satır aralığı yazılır. İlk satırdan sonraki satırlarda ½ girinti bırakılır.

Metin içerisinde yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, büyük harflerle URL-sıra numarası (.), yıl şeklinde yazılmalıdır. Örneğin: (URL 3, 2009), (URL 1 ve 2, 2005)

Kaynak göstermede bazı örnek kaynaklar aşağıda sunulmuştur;

Kaleli-Yılmaz, G. & Güven, B. (2014). Tasarlanan hizmet-içi eğitim kursunun teknoloji donanımlı ortamlarda öğretmene biçilen roller üzerindeki etkisi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 144-169.

Tozlu, N. (2014). *Eğitimden felsefeye-1: Eğitim felsefesi, eğitim üzerine düşünceler ve insandan devlete eğitim*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Kaynaklar Klasik Sistem (Dipnot) standartlarına uygun ve aşağıdaki kurallar dikkate alınarak yazılmalıdır.

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi *Dergisi*’ne gönderilen makaleler dipnot kullanılarak yazılmış olmalıdır. Dipnotlarda geçen kaynaklar, açık ve ayrıntılı künyeleriyle birlikte yazının sonunda Kaynakça kısmında verilir. Dipnot cümle bitiminde noktadan sonra verilmelidir.

Kaynak ilk kez geçtiğinde, künyesi dipnotta aşağıdaki şekilde verilir. Kitap başlığı *italic* olarak yazılır.

Dipnotta ikinci kez geçen kaynak için, araya başka kaynaklar girmişse, yazarın soyadından sonra “*age* (*adı geçen eser*), *agm* (*adı geçen makale*), *agt* (*adı geçen tez*), *agb* (*adı geçen belge*)” gibi kısaltmalar kullanılır.